

1550/102

GOLWG FERR

AR YR

HANES

YSGRYTHUROL OLL;

GYD A

HANES yr Eglwys *Iuddewig* o ddiwedd
yt HEN DESTAMENT hyd at GRIST.

A'R

Prophwydoliaethau pennaf perthynol iddo;

Wedi ei hegluro'n ddigonol mewn Ffordd o
HOLIAD ac ATTEB.

YNGHYD AG

Amryw Nodau ar Hanes a Chrefydd y *PATRIARCHAID*,
yr *IUDDEWON* a'r *CRIST* NOSTRON; ac ar Ddeddfau,
Llywodraeth, Sectan, Datodau a Sgymenadau
yr *IUDDEWON*.

Gan *J. WATTS, D.D.*

A gyfieithwyd i'r Gymraeg,

Gan y Parchedig *E. GRIFFITHS.*

AT YR HON Y CHWANEOWYD

LLECHRES o'r Amseroedd yr ysgrifenyddwyd Llyfrau
yr Ysgrythur, a'r Pethau hynottaf o Ddechreuad
y Byd hyd Ddinystr JERUSALEM.

Allan o Waith yr Ewog

O S T E R V A L D.

C A E R F Y R D D I N,

ARGRAFFWYD AC ARWYNTWYD YN YR EIDYD
M DCCC LXXII.

RHAGY MÄDRODD,

YN DANGOS
Amcan y cyfryw Olwg Ferr ar yr Hanes
Ysgrythurol, a'r Fantais o honi.

YR Hanes ysgrythurol a welir mewn dau Lyfr, y rhai a elwir yr *Hen Destament* a'r *Newydd*. Megis y mae amryw Erthyglau neu Byngciau yn gynhwysedig yn y Llyfrau hyn wedi eu datguddio i Ddynion er Cyfarwyddyd i'w Ffydd a'u Hymarfer yn amrafael Oesoedd y Byd, ol yn ol, felly y coir ynthynt hefyd amryw Hanesion o Fywydau a Marwolaethau Dynion, o Helyntau a Negefan y *Cemadloedd*, ac yn enwedig o Driniaeth ac Ymddygiad DUW tuag at Ddynion.

Y mae Mesur o Wybodaeth o'r Pethau hyn yn ddefnyddiol ac yn angenrheidiol, er mwyn cael amlyccach a llawnach Adnabyddiaeth o Egwyddorion ein glân Grefydd, yn gyftadl ag i'n cymorth a'n rhwymo i'r Ymarfer o honi mewn Ffordd o Annogaeth. Yr Hanes o hyd a ddyg i'n Golwg ni-yr Athrawiaethau a'r Dyledswyddau mwyaf perthynol iddi; ac y mae'r holl Ddatguddiadau diweddas a wnawd o Ewyllys DUW i Ddynion, yn gyllyllniedig ac yn ymorphwys ar y Pethau a fu o'r blaen.

Y mae hyd yn oed Efengyl CRIST ei hun yn gynhwysedig mewn rhan yn Hanes ei Fywyd a'i Farwolaeth; ac ni all y Rhan arall o honi, sef ei Hathrawiaethau a'i Dyledswyddau, fod mor ddealladwy heb rywfaint o Wybodaeth o Gyfraith *Moses*, Defodau'r *Iuddewon*, Crefydd y *Patriarciaid*, ac Ymdriniaeth DUW ag *Adda*, Cyn-dad holl Ddynol-ryw.

Y DUW mawr a bendigedig ag un Golygiad a wel ei holl Weithrededd a'i Amcanion ei hun o'u dechreu hyd eu diwedd hwynt, a phob Rhan o'i Ddyfais ardderchog yn sefyll mewn Cyffondeb hyspysu a chywrair a'u gilydd. Efe a drefnodd ei holl Ymddygiadau cynharaf tan ag at Ddynion yn y cyfryw fodd ag y gollyngodd Oleuni dwyfol i dywynnu yn raddol ar Fyd tywyll, fel y rhoddai Sail ddymunol i'r Datguddiadau goreu a diwedd-araf trwy ei Fab a'i Apostollon. Ac yn amrafael Bethau, y mae yn eglur fod y Cyfreithiau, yr Ordinhadau a'r Ymddygiadau hynny wedi eu hamcanu i raglunio a chylgodi, yn gyffadl ag i arwain i mewn y rhai canlynol. *Adda*, ein Cyn-dad, trwy'r hwn y daeth *Pechod* a *Marwolaeth* i'r Byd, oedd Gylgod neu Rag-ddelw IESU GRIST, yr ail *Adda*, yr hwn a ddyg Gyfiawnder a Bywyd i mewn, *Rhuf.* v. 14. *1 Cor.* xv. 21, 22, 45, 49. Cyfraith *Moses* oedd Gylgod y daionus Bethau a ddeuai; eithr y Corph a Sylwedd y Bendithlon yma a roddwyd i ni trwy IESU GRIST ein Iachawdwr, *Col.* ii. 17. *Heb.* x. 1. A sicr yw, y gallwn ni gael helaethach a manylach Gwybodaeth o Grist nogaeth, trwy fod yn gydnabyddus a Negefeunon sanctaidd *Adda* a *Noa*, *Abraham* a *Moses*, a Phlant *Israel*.

Heblaw hyn, Hanes y Bibl a rydd i ni Hyspysiad o'r Gwyrthiau a'r Rhyfeddodau dwyfol a wnawd gan y Prophwydi, Cenhadon digyfrwng y Nef-

y N
DD
Prop
law
Gyd
Mess
yn y
DU
Crist
rodd

C
iol
san
wyd
Byd
darlu
oedd
a w
mae
Ufuc
wedi
ninn
yn ll

I
yr E
aeth
Han
gwel
Cyfi
fygu
Unio
tanba
nad
ef;
a gwe
Perff
wneu

Y RHAGY MADRODD.

y Nefoedd, i brofi eu Hanfoniad oddi wrth
DDUW : Yn yr Hanes hon y darllenwn am y
 Prophwydoliaethau o Bethau i ddyfod, a'r Cyf-
 lawniad o honynt, pa rai a safant mewn hardd
 Gyd-gordiad o ddechreu'r Byd hyd Ddyddiau'r
Messia. Ac yn unol oll i gadarnhau ein Ffydd
 yn yr amryw Ddatguddiadau o Grefydd a wnaeth
DUW i Blant Dynion ; a'r cwbl i sefydlu
 Crist'nogaeth, sef y Drefn honno o Grefydd a
 roddwyd yn ddiweddaf a llawnaf i'r Byd.

Chwanegaf ymhellach, mai yn y Rhan ystor-
 iol o'r Ysgrythur y darllenwn am Ddeddfau
 sanctaidd **DUW**, pa rai a gyflawnwyd ym My-
 wydau ac Ymarferion Gwyr da ym mhob Oes o'r
 Byd : A phan y gwelom Reolau Crefydd wedi eu
 darlunio o'n blaen ni yng Ngeiriau a Gweithred-
 oedd ein Cyd-greaduriaid, y Cyflawniad o honynt
 a wneir yn fwy hawdd a hyfryd i ni. Tra y
 mae'r Gorchymynion yn gofyn Ufudd-dod,
 Ufudd-dod ein Tadau i'r Gorchymynion hynny,
 wedi eu gosod ar lawr yn yr Hanes, a'n cymmell
 ninneu i'w dilyn, a gweithredu yn eu hol hwynt
 yn llawer esmwythach.

I ddiwedd-gloi : Ni a gawn yno nid yn unig
 yr Eirchion, ond hefyd Gadarnhad rhwymedig-
 aethol Cyfraith **DDUW** wedi ei hegluro yn
 Hanefion yr Ysgrythur. Pa mor fynych y
 gwelwn ni Gyflawniad o Addewidion **DUW** i'r
 Cyflawn, ac o'i Fygythion ar Droseddwyr rhy-
 fygus ei Gyfraith ? Mae'r Pethau hyn yn dod i
 Uniondeb Llywodraeth **DUW** mewn Goleuni
 tanbaid o flaen ein Llygaid ni ; dangosant mai
 nad Geiriau ofer yw ei Fygythion a'i Addewidion
 ef ; Siimplau hynod ydynt, y bydd iddo ef gospi
 a gwobrwyo ryw Bryd yn dra sicr. Mewn Gair,
 Perffeithrwydd **DUW**, trwy ba un y darfu iddo
 wneud y Byd, ac o hyd yn ei lywio ef, a osodir

vi 2 RHAGY MADRODD.

o'n blaen ni yn yr Hanes ysgrythurol yn y cyfryw
Liwiau dwyfol, fel y rhydd i ni Olwg mwy ar-
fwydus a hawddgar o DDUW ei hun, nag a all
neb Geiriau ddarlunio, heb yr Hanes ystoriol hyn
o Weithredoedd Natur, Gras a Rhagluniaeth.

Yn gymmaint ag y gwelir fod Mesur o Wy-
bodaeth o'r Hanes ysgrythurol yn angenrheidiol
a buddiol i bob un yn ein plith a chwennych ad-
nabod a charu DUW, a bod yn gyfrannog o'i
Ffafr, y peth nesaf i ymofyn am dano yw, pa
fodd y cyrrhaeddir y Wybodaeth hon hawfaf?
Pa fodd y gall Dynion o Ddealltwriaethau gwein-
ion, heb fawr o Amser i ymwrol yn eu cylch,
gyrraedd y Wybodaeth hon y Ffordd nesaf a
hawfaf? A pha fodd y gall yr Ieuaingc gael eu
hyfforddi yn y pethau pwysfawr hyn y modd am-
lyccaf a melusaf, hyd ne's rhoddo addfettach
Dyddiau a Manteision mwy helaethach ac eglur-
ach Adnabyddiaeth o honynt?

Y mae'r Bibl ei hunan yn Lyfr ehang iawn,
ac er y dylai gael ei ddarllain (yn enwedig amryw
Rannau o hono) gan Ddynion o bob Graddau a
Chyflyrau, etto crynhoi amryw o Bethau sydd
yntho a'u gofod mewn Golwg ferr a chryno o'n
blaen ni, sydd sicr yn dra buddiol, yr oeddwn
bron a dweud, yn angenrheidiol, o'r hyn leiaf
i'r Ieuaingc a'r Werin isel Radd, pa rai ni fedd-
ant ond ychydig Gyfleusdra a Manteision i gyr-
raedd Gwybodaeth.

Myfi a wneuthum hyn yn ddigon goleu ym-
herthynas i Athrawiaethau a Dyledswyddau Cre-
fydd yn fy Ymadrodd ynghylch Cyfansoddiad a
Defnyddioldeb Catecismau, at yr hwn yr anfonaf
fy Narllenydd: A'r un Rhesympmau a ddeil yn
dda ymherthynas i'r Rhan ystoriol o'r Ysgrythur.

Y mae'n

Y
chwan
Destan
o Amf
thurol
Hanes
a 'sgrif
cabeaid
mod d
a wna
Destan
wedi e
Amser
ffeithio
fawr a

Ac i
yn y D
ais Ber
phwydo
lle y m
IACHA
ynghy
gallo P
ac y d
Oes, a
gynnar

Dyw
neilldu
o'r Ha

Nid
Amser
Lleoed
fanaeth
ion cre
dra buo

Y RHAGY MADRODD. vii

Y mae'n addas i'r Darllenydd wybod i mi chwanegu Pennod at Ddiwedd Hanes yr Hen Destament, ymha un y mae Hanes yr *Iuddewon* o Amser *Nehemia* (lle diweddas yr Hanes ysgrythurol) hyd Ddyddiau CRIST a'i Efengyl. Yr Hanes yma a fenthygwyd o'r hen Awdwyr goreu a 'sgrifenodd am danynt, megis o Lyfrau'r *Macabeaid* yn yr *Apocrypha*, a Hanes *Josephus*, er fy mod dan sawr Rwymau i Dr. *Prideaux*, yr hwn a wnaeth Gyffylltiad ystoriol rhwng yr Hen Destament a'r Newydd, lle y mae'r Pethau hyn wedi eu gosod yn drefnus iawn yn ol Trefn yr Amseroedd y digwyddasant, a'u harddu a'u perffeithio ag amryw o gadarnhaol Gofion gwerthfawr allan o Awdwyr *paganaid*.

Ac i wneud y Gwaith etto yn fwy defnyddiol, yn y Dyddiau hyn o Anghrediniaeth, chwanegais Bennod arall, yr hon a elwais *Cyffylltiad prophwydoliaethol rhwng yr Hen Destament a'r Newydd*, lle y mae'r Prophwydoliaethau enwocaf am ein IACHAWDWR bendigedig wedi eu gosod ar lawr, ynghyd â'u Cyflawniad, tan un Golwg, fel y gallo Pobl ieuangc weled pa fodd yr amlygwyd ac y disgwyliwyd y MESSIA Mawr trwy bob Oes, ac y gallo eu Ffydd hwynt ymsefydlu yn gynnar ar Sail ddiogel.

Dywedaf Air neu ddau etto am y Defnydd neillduol a ellir wneuthur o'r Symiad byrr hyn o'r Hanes ysgrythurol.

Nid Llyfr anfuddiol ydyw i fod yn barod bob Amser wrth Law, yn y *Gegin* a'r *Parlwr*, a Lleoedd addas eraill, er hyfforddi Plant a Gwasanaeth Ddynion, neu er Achlysur o Ymddiddanion crefyddol Pobl o Oedran. Gall hyn fod yn dra buddiol, trwy Fendith DUW, i hyfforddi, i geryddu,

viii Y RHAGYMAURODD.

geryddu, ac i annog Pobl mewn Pethau perthynol i wir Grefydd a Duwioldeb.

Ac nid Gwaith ofer yn sicr y fyddai i Ddynion ddarllen y Llyfr hwn drosto unwaith neu ddwy yn y Flwyddyn, o'r hyn leiaf, mewn trefn i gadw mewn Cof amrywiol droion Rhagluniaeth DUW at y Byd.

Hanner Pennod bob Wythnos dybygaf a all fod yn hawdd i'r Rhan fwyaf, a thrwy hynny gellir ei ddarllen ef drosto mewn yspaid Blwyddyn.

Bendith DUW a ddymunaf i gyd-gerdded â'm Hymegniad eiddil hyn i danneru Gwybodaeth o Bethau dwysol ym mysg Dynol-ryw, ac i lanw Teuluoedd â Defnyddiau buddiol i ymddiddan yn eu cylch, fel y gallont trwy hynny gael eu cadw yn well rhag Temtasiynau a darddant oddi wrth goeg Ddigrifwch, Geiriau ofer a 'Sgrifendau llygredig, pa Bethau a gânt Argraff cynnar ar Ddychymygion yr Ieuengŷyd, ac a dueddant yn union-gyrch i halogi, i nyrddo a dinystrio'r Enaid dros Fyth.

LLECHRES

II. 2

*cyn
Crist.*

536

529

522

521

485

464

424

424

423

404

358

337

335

332

III.

Alexand

323

II. *Ymerodraeth fawr y MEDIAID a'r PERSIAID.*

*cyn
Crist.*

- 536 1. Syrus a reolodd yn un-ben 7 Mlynedd.
- 529 2. Cambyfes, neb Ahasuerus ei Fab, 8 Mlynedd.
- 522 3. Smerdis y Swynwr, Trais-feddianydd, a elwid Artacsercses, 7 Mis.
- 521 4. Darius I. Mab Hyflafes, a elwid hefyd Artacsercses, 36 o Flynyddoedd.
- 485 5. Csercses I. ei Fab, 21 o Flynyddoedd.
- 464 6. Artacsercses II. a elwid Longimanus, neu Lawhir, ei Fab, ac Ahasuerus Esther, 41 o Flynyddoedd.
- 424 7. Csercses II. ei Fab, 12 Mis.
- 424 8. Sogdianus ei Frawd, 7 Mis.
- 423 9. Darius II. a elwid Nothus, ac o'r blaen Ochus, ei Frawd, 19 o Flynyddoedd.
- 404 10. Artacsercses II. a elwid Mnemon, ei Fab, 46 o Flynyddoedd.
- 358 11. Artacsercses III. sef Ochus, ei Fab, 21 o Flynyddoedd.
- 337 12. Arogus, Arses, neu Arsames, ei Fab, 2 Mlynedd.
- 335 13. Darius III. a elwid Codomanus, 4 Mlynedd, yr hwn oedd Wyr i Artacsercses Menmon.
- 332 Bu farw wedi ei orfod gan Alecsander fawr, yr hwn a roddes Derfyn i'r Ymerodraeth hon, gwedi iddi barhau 205 o Flynyddoedd.

III. *Ymerodraeth fawr y GROEGIAID, dan*

Alexander fawr Brenin holl Asia 8 Mlynedd. Arol hwn

*Brenbinoedd Masedonia
a Groeg.*

- 323 1. Cassander, Mab Antipater, a fu Lywydd a Brenin ar ol hynny; er galw Phylip Ari-

A

Brenbinoedd yr Aipht.

1. Ptolomy Lagi, neu Soter, 39 o Flynyddoedd, bu'n Llywydd, a chweddi hynny yn Frenjn. deus,

- cyn Crist.* deus, Ordderch Frawd
Alecſander yn Frenin,
yr hwn oedd hurryn, a
reolodd 7 Mlynedd;
ac eſo Alecſander Æ-
guſ, a aned i Alecſan-
der fawr wedi ei farw,
ac a laddwyd gan Gaſ-
ſander bedair Blynedd
ar ddeg ar ol marw A-
lecſander.
- 297 2. Phylib ei Fab. }
3. Antipater ei frawd. }
4. Alecſander ei }
Frawd; 4 Blynedd }
rhyngddynt. }
- 293 5. Demetrius Poliorſe-
tes, Mab Antigonuſ, 6
Mlynedd.
- 287 6. Pyrrhuſ, 210 o Ddi-
wrnodau.
- 286 7. Lỳſimachuſ, Brenin
Thraſia, 5 Mlynedd.
- 284 8. Sel. Nicanor, Brenin 2 Ptolomi Philadelphuſ
282 Aſia. ei Fab, 38 o Flynydd-
oedd.
- 281 9. Ptol. Seraunuſ, 270
o Ddiwrnodau.
- 281 10. Meleager, 60 Diwr-
nod.
- 281 11. Antipater, 45 o Ddi-
wrnodau.
- 280 12. Soſteneſ 4 Blynedd.
- 276 13. Antigonuſ II. a el-
wid Gomataſ, Mab De-
metriuſ Poliorſeteſ, 36
o Flynyddoedd.

IV.

cyn Crist

48	1
43	2
O. C.	
14	3
37	4
41	5
54	6
68	7
68	8
69	9
69	10
79	11
81	12
96	13
98	14
117	15

A
ych
afra
fain
dan
olac

Y
Iud
bilo
wel

IV.

IV. *Yr Ymerodraeth fawr dan y Rhufeiniaid, sef y CÆSARIAID.*

*cyn
Crist*

48	1. Julius Cæsar a reolodd 5 Mlynedd.
43	2. Augustus Cæsar, 56 o Flynyddoedd.
O. C.	
14	3. Tiberius Cæsar, 23 o Flynyddoedd.
37	4. Caius Caligula Cæsar, 4 Blynedd.
41	5. Claudius Cæsar, 13 o Flynyddoedd.
54	6. Nero Cæsar, 14 o Flynyddoedd.
68	7. Galba Cæsar, 7 Mis.
68	8. Otho Cæsar, 95 o Ddiwrnodau.
69	9. Vitellius Cæsar, 12 Mis.
69	10. Vespasianus Fespasian, 10 Mlynedd.
79	11. Titus Fespasian, ei Fab, 2 Flynedd.
81	12. Domitian, ei Frawd, 15 Mlynedd.
96	13. Nerva, 2 Flynedd.
98	14. Trajan, 20 Mlynedd.
117	15. Adrian, 21 o Flynyddoedd.

Am mai amcan y LLECHRES hon yw rhoddi ychydig o Help i Aftudwyr yr Hanes ysgrythurol, afraid yw son am ychwaneg o Ymerawdwyr Rhufeinaid, am fod Adrian ar ol pob dim a sonir amdano yn y Testament newydd, a thuhwnt i farwolaeth Ioan, yr Ysgrifenydd diweddaf o hono.

Yr hyn a ganlyn a rydd Hanes Rheolwyr yr JUDEWON ar ol eu dychweliad o Gaethiwed Babilon, pa faint cyn CRIST, ac ar ol ei Ddychweliad, trwy Gennad SYRUS.

Am brif Reolwyr yr Iuddewon ar ol Caethiwed Babilon.

<i>cyn</i> <i>Crift.</i>	<i>ar ol</i> <i>Syrus</i>	Y Rheolaeth oddiar hyn ydoedd yn bennaf yn Nwylaw'r Archoffeiriaid: Sef,
536	1	1. Josua, Mab Josedec, Archoffeiriad, 53 o Flynyddoedd.
483	54	2. Joacim, ei Fab, 30 o Flynyddoedd.
453	84	3. Eliafib, neu Eliacim, ei Fab, 40 Mlynedd.
413	124	4. Joiadab, neu Juda, ei Fab, 40 Mlynedd.
373	164	5. Johanan, neu Jonathan, ei Fab, 32 o Flynyddoedd.
341	196	6. Jadua, ei Fab, 20 Mlynedd.
321	216	7. Onias I. ei Fab, 21 o Flynyddoedd.
300	237	8. Simon gyfawn, ei Fab yntef, 9 Mlynedd.
291	246	9. Eleazar, ei Frawd, 15 Mlynedd.
276	261	10. Manasse, Mab Jadua, 26 o Flynyddoedd.
250	287	11. Onias II. Mab Simeon gyfawn, 33 o Flynyddoedd.
217	320	12. Simon II. ei Fab, 22 o Flynyddoedd.
195	342	13. Onias III ei Fab, 21 o Flynyddoedd.
175	362	14. Jafon, neu Jesus, ei Frawd, 3 Blynedd.
172	365	15. Menelaus, neu Onias, ei Frawd, 6 Mlynedd. Yna lladdwyd ef; a chwedi hynny Antiochus Eupater a stofodd yr offeiriadaeth ar Alcimus, neu Jacimus, o Hil yr Offeiriaid, ac nid o dŷ Josua.
Ar ol hynny hwy a reolwyd gan y Tywyfogion hyn o'r Maccabeaid.		
166	371	1. Judas Maccabeus, Mab Mattathias, archoffeiriad a Thywyfog, 6 Mlynedd.
160	377	2. Jonathan, ei Fab, Arch. a Thywyfog, 17 o Flynyddoedd.

Simon,

<i>cyn</i> <i>Crift.</i>	<i>ar ol</i> <i>Syrus</i>
143	3
135	4
106	4
105	4
78	4
69	4
63	4
40	4
40	4
O.C.	
3	5
6	5

thi wed

bennaf
ef,

riad, 53

doedd.
40 Mly.

Mlynedd.
b, 32 0

ddoedd.
9 Mly.

edd.
Flynydd-

vn, 33 0

yddoedd.
yddoedd.
Blynedd.

rawd, 6
a chwedi
dd yr off-
cimus, 0
ofua.

Tywyfog-

nias, arch-
edd.

hywyfog,

Simon,

cyn
Crist. ar ol
Syrus

143 394

135 402

106 431

105 432

78 459

69 468

63 474

40 497

40 497

O.C.

3 534

6 542

3. Simon, ei Frawd, Archoffeiriad, &c. 8 Mlynedd.

4. Ioan Hircanus, ei Fab, Archoffeiriad a Thywyfog, 29 0 Flynyddoedd.

5. Aristobulus, ei Fab, Archoffeiriad a Thywyfog, 12 Mis.

6. Alecsander Janeus, Archoff. a Brenin Judea, ei Frawd, 27 0 Flynyddoedd.

7. Gwraig Alecsander, Brenhines, 9 Ml.

8. Aristobulus, ei Mhab, Brenin ac Archoffeiriad 6 Mlynedd.

9. Hyrcanus, ei Frawd, Brenin ac Arch. 24 0 Flynyddoedd.

10. Antigonus, Mab Aristobulus, Brenin ac Archoffeiriad, 3 Blynedd, a thorrwyd ei Ben ef 37 0 Flynyddoedd cyn Crist.

Yna daeth i mewn Dylwyth Herod.

Herod fawr, Mab Antipater, a briododd Fariamne, un o Hil y Maccabeaid. —

Gwnawd ef yn Frenin Judea gan y Rhu-
feiniaid, a theyrnafodd 37 0 Flynydd-
oedd. — Yn ei Ddyddiau ef y ganed
CRIST, ac efe a laddodd holl Blant Beth-
lehem.

11. Ar ol ei farw ef y Deyrnas a ranwyd
rhwng ei 3 Mab ef fel y canlyn :

Archelaus,	Herod An-	Phylib, neu
Tetrarc Judea	tipas, Tetrarc	Herod Phylib,
Samaria, &c.	Galilea a Phe-	Mab H. fawr,
Mab H. fawr,	rea, Mab H.	Tetrarc Iturea
Mat. ii. Teyr-	fawr. Tor-	&c, Luc iii. 1.
nasodd 9 Mly-	rodd ben Ioan	Efe a briododd
nedd; yna all-	Luc iii. Mat.	ei nith Herod-
tudiodd Emp.	vi. 16 — 29.	ias, yr hon a'i
Augustus ef i	Holodd Grist	gadawodd ef,
Fienne, 6 Ml.	agwatwarodd	ac a briododd
o Oed CRIST,	ef, Luc xiii. 11.	y Brawd arall,
		a'i

<i>oed</i> <i>Crist.</i>	<i>ar ol</i> <i>Syrus</i>	
		a'i Frenhin-teyrnasodd 41 sef H. Antipas. iaeth a aeth o Flynyddau, Efe a deyrnas- yn dalaith tan yna deolwyd odd 37 o Fly- Rufain. ef gan Gali-nyddoedd, a gula i Lyons, bu farw yn y yn y fl. o Oed flwydd. o Oed CRIST 39. CRIST 36.
36	572	Herod Agrippa, a elwir yn yr Ysgrythur, Herod Frenin, Mab Aristobulus, Mab H. fawr. Gwnawd ef yn Frenin ar Judea gan
39	575	Galigula. Rheolodd i gyd 7 Mlynedd.— Lladdodd Iago Brawd Ioan, a charcharodd Pedr, Aët. xii. 1. yna efe a fu farw yn druenus, trwy Farn Duw, yn y 54 Fl. o'i Oedran, Aët. xii. 18, &c.
44	580	Herod a wnawd yn Frenin Calfis yn Groeg gan Glaudius, yn y Fl. o Oed CRIST 41. Ym mhen 3 Blynedd wedi'n, trwy Ffafr yr Emprwr, efe a deyrnasodd yn lle ei Frawd Herod Agrippa ar Judea.
48	534	Agrippa II. Brenin Calfis, Mab H. Agrippa, oedd 17 oed pan bu farw ei Dad, ac a al- wyd Agrippa ieuengaf.—Rheolodd yn lle
60	596	Herod ei Ewythr.—Hwn ydoedd y Brenin Agrippa hwnnw ag y safodd Paul o'i flaen, Aët. xxv. xxvi. Ei Chwaer Bernis a fu'n briod â'i Ewythr, sef Herod Brenin Calfis, yr hwn a deyrnasodd o'i flaen ef: A Dru- fila, ei chwaer arall ef, a adawodd ei gwr cyntaf, a'r gresydd Iuddewig, aca briododd Ffelics, rhaglaw Judea, Aët. xxiv. 24. Hwn oedd y Brenin olaf o'r Tylwyth hyn, a bu ef yn rheoli Judea hyd Ddechreuad y
66	602	Rhyfel Iuddewig, yn y Flwydd. 66 o Oed CRIST. Ym mhen ychydig ar ol hyn, di- nystriwyd Jerusaleml gan y Rhufeiniaid, a'r Deml a losgwyd y 5ed o Awst, yn y Flwy.
70	606	70 o Oed CRIST.

LIST

L
For
Rev.
Rev.
Rev.
Mr. J.
Mr. V.
Mr. J.
Mr. T.
Mr. J.
Mr. T.
Mr. S.
Rev.
Mr. J.
Mr. M.
Mr. E.
Mr. P.
Mr. B.
Mr. R.
Mr. D.
Rev.
Rev. J.
Mr. J.
Hump
Mr. F.
Mr. T.
Rev.
Rev.
Mr. D.

LIST of SUBSCRIBERS

For Six Books and upwards, which are come
to Hand.

B.

Rev. Thomas Beynon, Green-Meadow. —

C.

Rev. Thomas Collet, Landevaughane — 6

D.

Rev. David Davies, Voelallt — — 100

Mr. John David, Penboir —

Mr. William Davis, Pant-yr-Odyn — 6

Mr. Jonathan Davis, Llwyd-Rhyd-Owen — 6

Mr. Thomas Davis, Court-newydd — 6

Mr. John David, Bron-wen — — 6

Mr. Timothy Davis, Goytre — — — 6

Mr. Stephen Davies, Warehouse, Carmarthen.

E.

Rev. John Evans, A. M. — — — 12

Mr. John Evans, Cefn-Gwily — — 6

Mr. Moses Edward, Capel-Seion — 6

Mr. Evan Thomas Evan, Ditto — — 6

Mr. Peter Edwards, Abermeryrick —

Mr. Benjamin Evans, Penwennallt, Gent. — 6

Mr. Rees Evan, Llwyd-Rhyd-Owen — — 6

Mr. David Evan, Book-Binder, Lanboidy — 24

G.

Rev. John Griffith, Landw'r — — — 12

Rev. Mr. Gronow, Bala — — — — 6

Mr. Josiah Griffiths, Capel-Seion — — 6

H.

Humphrey Howels, Gent. Cynwil — — 6

Mr. Howel Howels, Tanner, Ditto — 6

Mr. Thomas Howels, Bryn-y-Maen — 6

J.

Rev. Jenkin Jenkins, D. D. — — — —

Rev. Daniel Jones, Rhyd-Wilym — — 6

Mr. David Jones, Pistyll-gwyn — — — 6

Mr.

xx LIST of SUBSCRIBERS.

Mr. Josiah Jones, Glas-Pant	— — — —	6
Mr. William Owen Jones, Landello-fawr	— — — —	6
Mr. Griffith Jenkins	— — — —	6
Mr. Samuel Jones, Glyn-llynod	— — — —	6
Joshua of Llandw'r	— — — —	6
L.		
Rev. David Lloyd, Bryn-Llewrith	— — — —	21
Llywelyn Lewis, Gent. Pant-yr-Haidd	— — — —	6
Mr. John Lloyd, Llwyd-Rhyd-Owen	— — — —	6
Mr. John Lewis, Allt-y-Maen	— — — —	6
Mr. Jenkin Lewis, Aberdar	— — — —	6
M.		
Mr. Morris Morris, Cil-wen	— — — —	6
N.		
Mr. Elias Nathaniel	— — — —	6
R.		
Rev. Josiah Rees, Gelli-gron	— — — —	24
Mr. Evan Rees, Landyvaughan	— — — —	6
T.		
Mr. John Thomas, Aberdar	— — — —	6
Mr. David Thomas, Olwen	— — — —	6
W.		
David Walters, Gwynfe, Gent.	— — — —	6
Lewis William, Tri-Gŷb, Landello-fawr	— — — —	6

GOLYG.

H
Y
H
N
bethau
dechre
ni yn
cyntaf
pechod
dwys;
o ddyn
a gyffro
Yma
ac ym
teuluoc
bennaf
yr hwn
ed yng
cawfan
Y m

Golygiad Ferr

AR YR

H A N E S

YSGRYTHUROL, &c.

HANES *yr* HEN DESTAMENT.

Yr Arweiniad i mewn.

NI D oes un Hanes yn y Byd mor hened a'r Bibl, nac un yn rhoddi i ni gyfrif am bethau mor gynnar. Y mae'r hen Destament yn dechreu gyd â dechreuad y byd, ac yn ein dwyn ni yn gydnabyddus ag *Adda* ac *Efa* ein rhieni cyntaf; hyspysa i ni 'tîad eu diniweidrwydd, eu pechod yn erbyn Duw, a'u bwriad allan o Baradwys; rhydd gyfrif am y Cenhedlaethau cyntaf o ddynion ac amlhâd eu hanwireddau, y rhai a gyffroisiant *Dduw* i'w difetha â diluw.

Yma hi sonia am dymmherau, amgylchiadau ac ymddygiad *Noa* ac *Abraham*, ac am eu teuluoedd wedi'r diluw, gan ymhelaethu yn bennaf ar deulu *Jacob* neu *Israel* ŵyr *Abraham*, yr hwn ar wahoddiad ei fab *Joseph* a aeth i wared ynghyd â'i deulu i drigo yn yr *Aipht*, lle cawsant eu caethiwo gan y brenhin *Pharao*.

Y mae'r Hanes yn myned ymlaen at waredig-

B

aeth

aeth *Israel* o gaethiwed yr *Aipht* trwy *Moses* ac *Aaron*, a'u neillduad i fod yn Bobl briodol i Dduw. Edrydd y Cyfreithiau a'r Deddfau a rodded iddynt, ynghyd â'u pechodau a'u cosp tra buont yn yr anialwch, yn teithio i wlad *Canaan*, yr hon a addawfai Duw iddynt.

Yna y canlyn yr Hanes am eu buddugoliaeth ar wlad *Canaan* dan dywyfiad *Josua*, eu llywodraeth dan y barnwyr dros amryw Igannoedd o flynyddoedd; ac wedi hyn mynegir i ni am eu pedwar brenhin cyntaf, sef *Saul*, *Dafydd*, *Salomon* a *Rehoboam*. Yn nyddiau hwn y rhanwyd y genedl yn ddwy frenhiniaeth, y rhai a alwyd brenhiniaeth *Israel* a brenhiniaeth *Juda*.

Ceir yno hefyd Hanes neillduol am lywodraeth y ddwy frenhiniaeth wahanol yma, dan eu brenhinoedd eu hunain ôl yn ôl hyd oni ddygwyd hwy eill dwy i gaethiwed gan frenhinoedd *Affyria*.

Wedi hyn, yr Hanes sanctaidd a fynega am ddychweliad llawer o honynt, (yn bennaf llywyth *Juda* a *Benjamin*) i'w gwlad eu hun, i'w gwraith yn adeiladu dinas *Jerusalem* a theml Duw, ac yn sefydlu achosion y Wlad a'r Eglwys trwy *Ezra* a *Nehemia*, yr hyn sydd yn dibennu y rhan historiawl o'r hen Destament.

Dros yr holl amser hyn ceir yno Hanes am yr amryw brophwydi a'r cenhadon a anfonodd Duw ar achosion neillduol i ddadguddio ei feddwl a'i ewyllys i ddynion: ac hefyd adroddiad helaethach a mwy neillduol o lywyddau neu weithredoedd dynion enwog, amryw o honynt a gordeddir â llinin yr Hanes: ond y mae eraill debygid yn sefyll yn wahanol ac ar eu pennau eu hunain; megis y pethau perthynol i *Job* yr hwn oedd wr goludog yn y Dwyrain, i *Jona* prophwyd yn *Israel*, ac i *Esther* brenhines *Persia*, at yr hyn y chwanegais ychydig o Hanes *Jermia* a *Daniel*, mewn pennodau neillduol.

Ar
o flae
sy'n
rhwng
rai y
Penn
rhagy

✱✱✱

Hol.

mawr
ynddy

Hol

Att.

mynod

Heb. x

Noda
i Dduw
ac mai

Hol.
y byd?

Att.

peth ar

fawr a

yn rad

gwneu

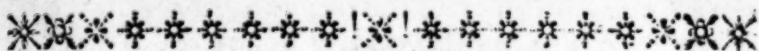
tho, G

Hol.

Att.

* Yr
wyddo c

Ar ddiwedd y rhai'n y dodais ddwy Bennod o flaen dechreuad y Testament newydd, y rhai sy'n cynnwys *historiawl a phrophwydol gyssylltiad rhwng yr hen Destament a'r Newydd*, am barai y rhoddais gyfrif yn y rhagymadrodd i'r Pennodau neillduol hynny, yn gystal ac yn y rhagymadrodd cyffredin.

P E N. I.

Hanes Dynol-ryw cyn y Diluw.

Hol. 1. **P***A fodd y daeth y Byd hwn i fod?*
Atteb. Yn y dechreuad y Duw mawr a greodd nef a daear, a'r holl bethau sydd ynddynt, *Gen. i. 1. Ecf. xx. 11.* (*4004.)

Hol. 2. *Pa fodd y gwnaeth Duw bob peth?*
Att. Trwy Air ei nerth; canys efe a orchymynodd, a hwy a wnaed, *Gen. i. 3, 6, 9, &c. Heb. xi. 3. Salm xxxiii. 9.*

Noda, Amlygir i ni hefyd yn y Testament Newydd, i Dduw greu pob peth trwy ei Fab *Iesu Crist*, *Eph. iii. 9.* ac mai ei Enw ef yw *Gair Duw*, *Ioan i. 3. Dat. xix. 13.*

Hol. 3. *Mewn pa faint o amser y creodd Duw y byd?*

Att. Duw, yr hwn a allasai wneuthur pob peth ar unwaith trwy ei berffaith ddoethineb a'i fawr allu, a ddewisodd yn hytrach ei wneuthur yn raddol, ac a dreuliodd chwe' diwrnod yn gwneuthur y byd a'r holl greaduriaid sydd yn-
 tho, *Gen. i. 31. Ecf. xx. 11.*

Hol. 4. *Pa beth oedd ei waith y dydd cyntaf?*

Att. Efe a wnaeth oleuni, a rhannodd ef oddi
 A 2 wrth

* Y rhifedi o fewn breichiau fel hyn (4004) sy'n arwyddo cyn geni Crist.

wrth y tywyllwch, a'r hwyr a fu a'r boreu a fu y dydd cyntaf, *Gen. i. 3, 4.*

Hol. 5. *Beth a wnaeth Duw yr ail ddydd?*

Att. Yr awyr neu'r nefoedd ifa, yr hon a elwir y ffurfafen, a'r cymhylau y rhai ydynt y dyfroedd uwchlaw y ffurfafen, Adnod 6.

Hol. 6. *Pa beth a wnaeth Duw y trydydd dydd?*

Att. Efe a neillduodd y ddaear oddi wrth y môr, ac a wnaeth i brenniau a llyfiau darddu o'r ddaear, Adnod 9—12.

Hol. 7. *Pa beth oedd gwaith y pedwarydd dydd?*

Att. Yr haul, y lleuad, a'r fêr, y rhai a ordeiniodd efe i roddi goleu ar y ddaear, ac i wneuthur dyddiau, misoedd, a'n blynnyddoedd, Adnod 14, 19.

Hol. 8. *Pa beth oedd gwaith y pummed dydd?*

Att. Yr adar a'r pysg, pa rai a wnaeth efe allan o'r dwfr, Adnod 20—23.

Hol. 9. *Pa beth oedd gwaith y chweched a'r dydd olaf?*

Att. Ymlusgiaid, anifeiliaid a dyn, y rhai a ffurfiwyd oll allan o'r ddaear, Adnod 24—26. a bendithiodd Duw ei greaduriaid, a dywedodd mai da iawn oeddent, Adnod 28, 31.

H. 10. *Pa beth a wnaeth Duw y feithfed dydd?*

A. Gorphwysfodd Duw oddi wrth waith y greadigaeth, ac a neillduodd y feithfed dydd i fod yn Sabboth sanctaidd neu ddydd o orphwysfa, *Gen. ii. 2, 3.*

H. 11. *Pwy oedd y Gwr a'r Wraig gyntaf a wnaeth Duw?*

A. Adda ac Efa, *Gen. v. 1, 2. 1 Cor. xv. 45. Gen. iii. 20.*

H. 12. *Ym mba fodd y gwnaeth Duw Adda?*

Att. Efe a ffurfiodd ei gorph ef o lwch y ddaear,

Pen. I

ddaeear,

ii. 7.

H.

A.

ffurfiodd

atto ef

H.

A.

ddelw

yr hon

H.

y gwna

A.

dani,

ie, yn

ii. 15.

H.

Eden?

A.

rhyw

ond ff

iddynt

a ii. 16

Hol.

A.

o bleg

efe a

gwydd

a iii. 5

H.

ac y go

un Pre

Att.

wedi e

hwn a

hausai

ac fe

ddaeiar, a gosododd ynddo enaid byw, *Gen.*
ii. 7.

H. 13. *Pa fodd y gwnaeth Duw Efa?*

A. Efe a osododd *Adda* mewn trwm-gwsg, a ffurfiodd *Efa* o un o'i âis ef, ac yna dygodd hi atto ef i fod iddo yn wraig, *Gen.* ii. 20, 21, &c.

H. 14. *Ym mha gyflwr y creodd Duw hwynt?*

A. A Duw a'u creodd hwynt eill dau ar ei ddelw ei hun, mewn 'stâd sanctaidd a dedwydd, yr hon a elwir 'Stâd Diniweidrwydd, *Gen.* i. 26.

H. 15. *Pa le y dododd Duw Adda ac Efa pan y gwnaeth efe hwynt?*

A. Yng ngardd *Eden*, i'w chadw a gofalu am dani, fel y byddai iddynt ymarfer â rhyw waith, ie, yn 'stâd diniweidrwydd a gwynfyd, *Gen.*
ii. 15.

H. 16. *Pa beth oedd eu hymborth yng ngardd Eden?*

A. Rhoes Duw iddynt gennad i fwyta o neb rhyw lysiau neu ffrwythau coed a dyfai yno, ond ffrwyth un Pren, yr hwn a waharddodd iddynt ei brofi dan boen marwolaeth, *Gen.* i. 29.
a ii. 16, 17.

Hol. 17. *Pa beth oedd enw y Pren hwnnw?*

A. Galwyd ef *Pren Gwybodaeth da a drwg*, o blegyd er cynted ag y bwytaodd dyn o hono, efe a wybu ddrwg er ei ofid, yn gyftadl ag y gwyddai dda o'r blaen er ei gyffur, *Adnod* 17.
a iii. 5.

H. 18. *Megis ac yr oedd un Pren mor beryglus ac y gosodai ef i farw o's bwytai ef o hono, a oedd yno un Pren arall i'w ddiogelu ef rhag anghyffwrdd?*

Att. Oedd, yr hwn a elwyd *Pren y Bywyd*, wedi ei osod yng nghanol yr ardd, ffrwyth yr hwn a allasai ei gadw ef mewn bywyd, pe parhausai efe ufuddhau i Dduw, *Gen.* ii. 9. a iii. 22.
ac fe dybir yn resymmol, ei fod wedi ei amcanu

megis gwyftl, neu fêl o fywyd tragywyddol iddo, pe cadwafai ef ei ddiniweidrwydd.

Hol. 19. *Beth oedd crefydd Adda yn 'Stad Diniweidrwydd?*

Att. Yr ymarfer o ddyledswyddau tu ag at Dduw a'r creaduriaid, pa rai a allasai goleuni natur neu refwm ddysgu iddo; ynghyd â chadw yr un gorchymyn pennodol hwn o beidio bwyta o *Bren Gwybodaeth*: a hwn a roddodd iddo fel prawf enwedigol o'i ufudd-dod i'w Wneuthurwr. Hon a elwir GORUCHWILIAETH DINIWEIDRWYDD.

Hol. 20. *Pa fodd yr ymddugodd Adda yn yr amser hwn o'i brofiad?*

Att. Efe a fwytaodd o ffrwyth *Pren Gwybodaeth*, yr hwn a waharddodd Duw iddo, dan boen marwolaeth, *Gen* ii. 17. a iii. 6.

Hol. 21. *Pa fodd y daeth Adda i anufuddhau i Dduw, a bwyta o'r ffrwyth gwaharddedig yma?*

Att. Efa a berfwadwyd yn gyntaf i fwyta o'r ffrwyth marwol hwnnw, ac yna hi berfwadiodd Adda i fwyta o hono hefyd, *Gen.* iii. 12.

Hol. 22. *Pwy a demtiodd Efa i fwyta o hono?*

Att. Yr yspryd drwg, *b. y.* y Diafol, yr hwn oedd guddiedig yn y Saph, *Gen.* iii. 1. *2 Cor.* xi. 3. ac am hynny efe a elwir yr *Hen Saph*, *Dat.* xii. 9.

Hol. 23. *Pa ddrwg a ganlynodd oddi yma?*

Att. Megis y pechodd Adda yn erbyn Duw, felly efe a ddygodd bechod ac angeu i fysg holl ddynol-ryw y rhai oedd ei blant ef, a rhai'n a ymdaenasant dros bob cenhedlaeth, *Rhuf.* v. 12.

Hol. 24. *Yna ni ddododd Duw Adda ac Efa i farw mor gynted ag y pechasant?*

Att. Na ddo; etto hwy a gondemniwyd i farw, ac a aethant yn ddarostyngedig i glefyd ac angeu; a bwriwyd hwy allan o ardd *Paradwys* fel na chaent brofi o *Bren y Bywyd*, a gosodwyd

odwyd dros eu

Hol. eu bywyd

Att.

ol, a

blegyd

Hol.

efe iddy

Att.

yr hon

Hol.

Att.

hwn m

iv. 4.

Hol

figo siol

Att.

oedd a

ny ach

a ddyg

taliwn

Hol

â pha

Att.

i offry

y rha

wyd.

Noda

crefydd

ddengy

Gen. i.

dim cr

Eithr p

ol i Dd

neu eu

angeu,

atdeb d

torri a

odyn

odwyd hwy i lasurio 'n galed am eu lluniaeth dros eu holl ddyddiau, *Gen. iii. 19, 23.*

Hol. 25. *A ddarfu Duw, yr hwn a arbedodd eu bywyd, ddangos iddynt ddim tofuri ym mhellach?*

Att. Do; efe a roddodd iddynt addewid rasol, a gwisgodd hwy â chrwyn anifeiliaid, o blegyd noeth oeddent, *Gen. iii. 15, 21.*

Hol. 26. *Beth oedd yr addewid rasol a roddodd efe iddynt?*

Att. Y byddai Hâd y Wraig figo siol y Sarp, yr hon a'u temtiodd hwy i bechu, *Gen. iii. 15.*

Hol. 27. *Pwy yw Hâd y Wraig?*

Att. Yr Arglwydd Iesu Grist Mab Duw, yr hwn mewn amser cyfaddas a aned o wraig, *Gal. iv. 4.*

Hol. 28. *Beth a feddylier wrth ei waith yn figo siol y Sarp?*

Att. Y byddai i Grist ddistrywio gweithred-oedd ac amcanion drwg y Diafol, a thrwy hynny achub dynol-ryw rhag y pechod a'r angeu a ddygodd i mewn i'w mysg hwynt trwy ei demtasiwn ef, i *Ioan iii. 8. Heb. ii. 14, 15.*

Hol. 29. *O ba le y daeth crwyn yr anifeiliaid â pha rai y gwisgodd Duw Adda ac Efa?*

Att. Y mae'n debygol i Dduw ddysgu Adda i offrymmu aberthau yr amser hwnnw, ac mai y rhai hyn oedd crwyn yr anifeiliaid a aberthwyd.

Noda, Pa un a oedd bwyta cig mewn teuluoedd crefyddol cyn y diluw fydd amheus; o blegyd ni ymddengys i Dduw roddi rhydd-did i Adda i fwyta cig; *Gen. i. 29. a ii. 26. a ix. 23.* ac am hynny nid oedd dim crwyn anifeiliaid wedi lladd er ymborth i'w cael. Eithr pechod dyn a haeddodd angeu; ac y mae'n debygol i Dduw yr amser hynny ordeinio offrymmu anifeiliaid neu eu gosod i farw, i ddangos fod pechod yn haeddu angeu, ac i wneuthur math o gymmod cysgodol, neu ateb dros bechod dyn, yn gymmaint na ymddengys i ni torri a llosgi creaduriaid byw i heddychu Duw tu ag at dyn pechadurus, yn ffrwyth o ddychymmyg dyn ei hun-

hunan. — Yna mae'n naturiol i feddwl, i Dduw wisgo *Adda* ac *Efa* â chrwyn yr anifeiliaid hynny a a-berthwyd, i ddangos iddynt trwy rith cysgodol, fel ag y mae'r dillad yn cuddio'r corph noeth rhag cywilydd a niwaid, felly fod aberthau a offrymmir yn ol gosodiad Duw yn eu hamddiffyn hwynt mewn rhyw ystyr rhag y gofod ddyledus am bechod.

Ac y mae'n bosibl iawn i Dduw addysgu *Adda* fod yr holl apwyntiadau hyn yn rhag-ddelw o *Grist* yr Aberth mawr, *Hady Wraig*, yr hon oedd wedi hynny i wneuthur gwir ac effeithiol iawn dros bechod, trwy ei angeu ei hun. Yr wy'n addef nad yw hyn yn ymddangos mor eglur yn llyfrau *Moses*, ac ni ellir ei ddisgwyl, am fod yr Hanes am bethau yn yr amserau cynnar hynny yn fyrr iawn; er ei fod yn cyttuno'n dda â'r rhan ganlynol o'r *Ysgrythur*.

Chwanegaf etto, y gallasai aberthau gael eu gosod yr amser hynny gyd â'r amcan a'r olwg yma, er y gallasai na hyfyswyd hynny i *Adda*; o blegyd nid yw y Duw mawr yn datguddio i'w creaduriaid bob amser yn ebrwydd y rheswm ac amcan ei holl eirchion neu ei ragluni-iaethau, *Job xxxiii. 14.*

Hol. 30. *Pa beth oedd crefydd dyn wedi'r cwmp, neu bechod Adda?*

Att. Holl ddyledfwyddau goleuni natur, pa rai oedd ofynol o'r blaen; ac heb y rhai'n, galwyd ef yn awr i edifeirwch am bechod, i ffydd neu ymddiried yn nhrugaredd Duw, i ddisgwyliad am yr Iachawdwr a addawyd, ac i offrymmu aberthau. Gelwir hon GORUCHWIL-IAETH ADDA o'r Cyfammod Gras, ac mae'n cyrraedd hyd ddiluw *Noa*.

Hol. 31. *Pwy oedd plant cyntaf Adda?*

Att. *Cain* ac *Abel*, Gen. iv. 1, 2.

Hol. 32. *Beth oedd Cain?*

Att. Mab henaf *Adda*, a llafurwr y ddaear, Gen. iv. 1, 2.

Hol. 33. *Pwy ddrwg a wnaeth Cain?*

Att. Efe a laddodd ei frawd ei hun, yr hwn oedd fugail defaid, Gen. iv. 2, 8. (3875.)

Hol. 34. *Pa ham y lladdodd Cain ef?*

Att. *Am*

Att.

ddrwg,
gweithr
roddodd
Gen. iv.

Hol.

Duw ef

Att.

yr Arglv
yn cael e

Hol.

Att.

ddyfelfio
dybir idd

Hol.

Att.

marw A

25. a v.

Hol.

fyd?

Att.

rai cenhe

duasant

dynion, a

meibion L

Hol.

Att.

eithr ych

lygu uni

bechod, t

Hol.

Seth a J

Att.

ent hyno

Hol.

Att.

boddiodd

negodd f

a Judas

Att. Am fod ei weithredoedd ei hun yn ddrwg, ac na dderbyniwyd ei aberth; eithr gweithredoedd ei frawd oeddent dda, a Duw a roddodd ryw arwydd o'i fod yn foddlon iddo, *Gen. iv. 4, 5. i Ioan iii. 18.*

Hol. 35. *I ba le'r aeth Cain pan y ceryddodd Duw ef am y mwrddrad bwn?*

Att. Efe a aeth allan ac ymiadawodd o wŷydd yr Arglwydd, ac o deulu ei dad lle'r oedd Duw yn cael ei addoli, *Gen. iv. 16.*

Hol. 36. *Pa fath oedd biliogaeth Cain?*

Att. Yr oedd rhai o honynt yn enwog am ddyfelfio cerddoriaeth a chelfyddydau, ond fe dybir iddynt esgeuluso crefydd, *Gen. iv. 20, 22.*

Hol. 37. *Pwy fab eilwaith oedd i Adda?*

Att. Seth, yr hwn a aned yn y man ar ol marw Abel, ac amryw eraill ar ei ol ef, *Gen. iv. 25. a v. 4.* (3874.)

Hol. 38. *A adawodd plant Seth grefydd befyd?*

Att. Fe gynhalied crefydd yn gyhoeddus dros rai cenhedlaethau yn rheulu Seth, canys neillduasant eu hunain oddi wrth *feibion drygionus dynion*, a galwasant ar Dduw, a chyfenwyd hwy *meibion Duw*, *Gen. iv. 26. a vi. 2, 4.*

Hol. 39. *A ddirywiasant hwy gwedi'n?*

Att. Aeth holl ddynol-ryw mor ddrwg, oddi eithr ychydig, fel y gwelodd Duw yn dda i amlygu uniondeb ei lywodraeth, a'i ddigofaint at bechod, trwy eu diftrywio hwynt, *Gen. vi. 5, 6, 7.*

Hol. 40. *Pwy oedd y rhai pennaf o eppil Seth a sonir am danynt ym moreu-ddydd-amser?*

Att. Enoc, Methusela, Lamec, a Noa, oeddent hynottaf.

Hol. 41. *Pwy oedd Enoc?*

Att. Y gwr a rodiodd gyd â Duw, ac a'i boddiodd ef yng nghanol byd drwg, ac a rag-fynegodd farn Duw ar bechaduriaid, *Gen. v. 22. a Judas 14, 15.* *Noda,*

IO HANES DYNOL-RYW

Noda, Pan ddywedir i *Enoc* a *Noa* radio gyd â *Duw*, rhai gwyr dysgedig a dybiant ei fod yn arwyddo, nid yn unig eu hymddygiad cysson, megis yng ngwydd *Duw*, a'u cymdeithas ag ef trwy fyfyrddod a gweddi, a'u rhodiad yn eu ffyrdd, eithr fod *Duw* yn ymddangos i'r dynion duwiol hynny yr hên amser megis y gwnaeth i *Abraham*, a rhodio a chyfeillachu â hwynt mewn dull corphorol; ac mai hyn oedd achlysur yr ymadrodd rhodio gyd â *Duw* i arwyddo'r ymarfer o grefydd.

Hol. 42. *Beth a ddaeth o Enoc?*

Att. Cymmerodd *Duw* ef i'r nef heb brofi angeu, gan ddangos ffafr ac anrhydedd neillducliddo, *Gen. v. 24. Heb. xi. 5.* (3017.)

Hol. 43. *Pwy oedd Methusela?*

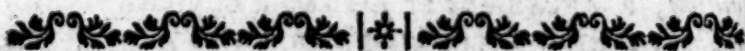
Att. Mab *Enoc*, a'r dyn henaf a ddarllenir am dano, *Gen. v. 21.*

Hol. 44. *Pa hyd y bu efe byw?*

Att. Naw cant a thrugain a naw mlynedd, *Gen. v. 27.*

Hol. 45. *Pwy oedd Lamec?*

Att. Tad *Noa*, yr hwn a brophwydodd am y fendith a gae'r ddaear yn ei fab ef, yr hon a ofoded dan felldith am bechod *Adda*, *Gen. v. 29.*

P E N. II.

Am NOA, ABRAHAM, a'u Teuluoedd wedi yr Diluw.

DOSP. I. *Am NOA a'i Blant.*

Hol. 1. **P**WY oedd *Noa*?

Att. Gwr cyfiawn a achubwyd pan foddwyd y byd â diluw, *Gen. vii. 28.*

Hol. 2. *Pa fodd y boddodd *Duw* y byd?*

Att. Pan

Dolp.

Att.

au, pa
arwyg
y ddaea
diwrno
Hol.

Att.

yr hon
vi. 9, 1

Noda,
chwech u
Ac fel y
ni a allw
chadurus
Heb. xi.

Hol.

Att.

bob rhy
iaid aflu
borth n
fwyd ne
Hol.

Att.

lommen
yddenn
wedi tre
efe a dd
oedd gy
H. 6.

Att.

viii. 20,
gis ag y
Gwahan
dyn a w
i gael ei

Noda,
cwmp, y
a chwano

Att. Pan annogodd dynion ef trwy eu pechodau, pa rai oeddent fawr iawn, *Gen.* vi. 5, 6, 7. etc a rwygodd i fynu ffynhonau y dyfnder mawr o dan y ddaear, ac a wlawiodd ar y ddaear ddeugain diwrnod a deugain nos, *Gen.* vii. 4, 11. (2349.)

Hol. 3. *Pa fodd yr achubwyd Noa?*

Att. Mewn arch, neu long fawr, neu lestr, yr hon a ddysgodd Duw iddo ei hadeiladu, *Gen.* vi. 9, 14, &c.

Noda, Rhybuddiwyd Noa gan Dduw am y farn hon chwech ugain mlynedd cyn dyfod o honi i ben, *Gen.* vi. 3. Ac fel yr oedd ef yn bregethwr cyfiawnder, 2 *Pedr* ii. 5. ni a allwn dybied yn gymmwys iddo rybuddio'r byd pechadurus o hyd tra'r adeiladwyd yr arch, 1 *Pedr* iii. 19, 20. *Heb.* xi. 7.

Hol. 4. *Pwy a achubwyd gyd ag ef?*

Att. Ei holl deulu, a rhai creaduriaid byw o bob rhywogaeth, sef dau o bob adar ac anifeiliaid arian, pa rai nid oeddent gymmwys i ymborth nac aberth, a faith o rai glân cymmwys yn fwyd neu i'w haberthu, *Gen.* vii. 2, 3, 13, 14.

Hol. 5. *Pa hyd y bu Noa yn yr arch?*

Att. Ym mhen naw mis efe a anfonodd golommen allan, yr hon a ddygodd ddeilen olewydden i mewn, i ddangos iddo fod y dyfroedd wedi treio: ac ym mhen deng mis a deg diwrnod efe a ddaeth allan ynghyd â'r holl greaduriaid oedd gyd ag ef, *Gen.* viii. 5—13.

H. 6. *Pwy a orchymynion roddodd Duw i Noa?*

Att. Offrymmu aberthau a barhawyd, *Gen.* viii. 20, 21. Rhodded cig i ddyn yn fwyd megis ag yr oedd llysfiau o'r blaen, *Gen.* ix. 2, 3. Gwaharddwyd bwyta gwaed, a thywallt gwaed dyn a waharddwyd yn eglur, a mwrddrad oedd i gael ei gospi â marwolaeth, *Gen.* ix. 4, 5, 6.

Noda, Crefydd Noa oedd yr un a'r eiddo Adda wedi y cwmp, yn *Pen.* I. a *Hol.* 30. gyd â'r ychydig bethau hyn a chwanegwyd. A hon oedd GORUCHWILIAETH NOA

o'r

o'r Cyfammod Gras, trwy ba un yr oedd pawb o *Noa* hyd *Abraham* i ymofyn am iechydwriaeth, a thrwy ba un yr oedd pawb heblaw teulu *Abraham* i fod yn gadwedig, felly yr oll genhedloedd hyd oni chlywfaant am Grist.

Hol. 7. *Pa addewid a wnaeth Duw i Noa?*

Att. Na byddai i'r byd gael ei foddi drachefn, a rhyngodd bodd i Dduw ofod y bwa yn y cwm-mwl yn arwydd o hynny, *Gen. ix. 13—15.*

Hol. 8. *A oedd un bwa cyn y diluw?*

Att. Mae'n debygol nad oedd dim gwlaw cyn y diluw, canys y ddaear a ddyfrhaed yn feunyddiol â niwl tew, *Gen. ii. 5, 6.* ac yna mewnffordd naturiol ni all'fai un bwa fod, o blegyd efe a wnair trwy dywyniad pelydr yr haul ar wlaw yn dferu.

Hol. 9. *Pwy oedd tri mab Noa?*

Att. *Sem, Cam, a Japheth*; a dyma deidiau holl ddynol-ryw wedi'r diluw, *Gen. ix. 18, 19. a x. 32.*

Hol. 10. *Pwy oedd hiliogaeth neu eppil Sem?*

Att. Y *Persiaid* a ddaeth allan o *Elam* eu tad, y *Syriaid* o *Aram*, a'r *Hebreaid* o *Eber*, felly tebygir, ac yn neillduol yr *Iuddewon*, gyd â thri-golion eraill yn *Asia*, *Gen. x. 21.*

Hol. 11. *Pwy oedd eppil Cam?*

Att. Y *Canaaneaid*, y *Philistiaid*, ac eraill yn *Asia*, a'r *Aiphtiaid*, ynghyd ac eraill o drigolion *Affrica*, *Gen. x. 6, &c.*

Hol. 12. *Pwy oedd hil Japheth?*

Att. *Gomer* tad y *Germaniaid*, *Jafan* tad y *Groegiaid*, *Mefec* tad y *Mysgofiaid*, fel y tebygir, ynghyd â theuluoedd eraill trigiannol yn *Europa*, *Gen. x. 2.*

Hol. 13. *Pa beth a wnaeth Cam tad Canaan ar fai?*

Att. Efe a welodd noethni ei dad *Noa*, ac a chwarddodd am ei ben ef, ac ef a felldigwyd dan enw ei fab *Canaan*, *Gen. ix. 21, 25.*

Noda,

Dosp.

Noda,
Noa ei
hynny,
Canaane-
iant, yn

Hol.

ar yr a

Att.

chuddia

ix. 25,

Hol.

fodd we

Att.

gyttana

thwr, f

neu dey

Hol.

i fod o

Att.

ieithoed

yr hwn

ix. 7—

Hol.

o'r teulu

Att.

yn nhe

Dduw

Noda,
chadw y
canghen
hefyd, ei
gyd *Mel-*
oedd offe
Philistiaid
fydd, a'r

Noa hyd
ba un yr
wedig, fef

Noa?
rachefn,
y cwm-
15.

gwlav
yn feu-
a mewn
legyd ele
ar wlaw

deidiau
. 18, 19.

pil Sem:
Elam eu
ber, fely
d â thri-

eraill yn
o drigol-

an tad y
tebygir,
n *Europa*,

d Canaan

Noa, ac a
gwyd dan

Noda, Tebyg yw i *Ganaan* uno â'i dad *Cam* yn gwawdio *Noa* ei Dad cû, ac am hynny a felldigwyd: heblaw hynny, rhoddodd hyn arwydd cynnar i'r *Israeliaid*, fod y *Canaaneaid*, gwlad pa rai a roddodd Duw iddynt yn feddiant, yn bobl gwedi eu hên felldithio.

Hol. 14. *Pa beth a wnaeth Sem a Japheth ar yr achos hwn?*

Att. Gorchuddiasant eu tad â dilledyn, a chuddiasant ei gywilydd, ac a fendigwyd, *Gen.* ix. 25, 26, 27.

Hol. 15. *A ymrannodd dynol-ryw o'u gwirfodd wedi'r diluw yn amryw genhedlaethau?*

Att. Naddo; eithr a hwy oll o un iaith, a gyttonasant yn hytrach i adeiladu prif ddinas a thŵr, fel y byddai i bawb ymgyffylltu'n un genedl neu deyrnas, *Gen.* xi. 4.

Hol. 16. *Pa fodd y gwasgarwyd hwynt ar led i fod o amryw genhedlaethau?*

Att. Gwnaeth Duw iddynt lefaru amryw ieithoedd, ac yna peidiasant ag adeiladu'r tŵr, yr hwn a elwyd *Babel*, neu *Gymmysgedd*, *Gen.* ix. 7—9.

Hol. 17. *A gadwodd Duw y wir grefydd yn un o'r teuluoedd hyn?*

Att. Tebygir iddi gael ei chadw yn bennaf yn nheulu *Sem*, canys gelwir Duw, *Arglwydd Dduw Sem*, *Gen.* ix. 26.

Noda, Er bod yr wybodaeth o'r wir grefydd wedi ei chadw yn bennaf yn nheulu *Sem*, etto mae'n eglur i rai canghenau o deulu *Cam*, ac yn debygol yr eiddo *Japheth* hefyd, ei chadw hi dros ryw gannoedd o flynyddau; o ble-gyd *Melchisedec* brenhin y *Canaaneaid* yn amser *Abraham*, oedd offeiriad y Duw Goruchaf, ac *Abimilec*, brenhin y *Philistiaid*, oedd yn ofni Duw, a chanddo deimlad o grefydd, a'r ddau hyn a ddaeth allan o *Cam*.

DOSP. 2. Am ABRAHAM a LOT, ISMAEL
ac ISAAC.

Hol. 18. **P**WY oedd y Gwr enwoccaf o eppil
Sem yn yr oesoedd cynnar hynny?

A. Abraham mab Tera, o hil Eber, Gen. xi. 27.

H. 19. Beth a nodir yn hynod gyntaf yn Abraham?

Att. Efe a adawodd wlad ei enedigaeth i fyned i ba le bynnag y galwai Duw ef, Gen. xii. i, 4. (1921.)

Hol. 20. O ba le y daeth, ac i ba le yr aeth Abraham?

Att. Daeth yn gyntaf o Galdea, wedi hynny o Haran, ac a aeth i drigo ym mysg dieithriaid, yn nhir Canaan, Gen. xi. 31. a xii. 5. Heb. xi. 8, 9.

Hol. 21. Pwy a ddaeth gyd ag Abraham i Ganaan?

Att. Lot mab ei frawd; a'u holl dda a'u dodrefn a ddygasant gyd â hwynt, Gen. xii. 5.

Hol. 22. A drigasant hwy ynghyd yn hir?

Att. Eu hanifeiliaid a'u gweision a aethant mor aml, fel y darfu iddynt ymadael rhag ofn ymryffon, ac Abraham a roddes ei ddewis i Lot i fyned i'r dwyrain neu'r gorllewin, Gen. xiii. 1—9.

Hol. 23. I ba le yr aeth Lot?

Att. Efe a ddewisodd y dwyrain, a gosododd ei babell tu a Sodom, am mai gwlad ddyfradwy a ffrwythlon ydoedd, Ad. 10—12.

Hol. 24. Pa drallod a gwrddodd â Lot yma?

Att. Dygwyd ef a thrigolion eraill Sodom i gaethiwed, pan orchfygwyd brenhin Sodom mewn rhyfel, Gen. xiv.

Hol. 25. Pa beth a wnaeth Abraham ar yr achlysur hyn?

Att. Efe a arfogodd ddeunaw a thri chant o'i weision

Dosp.

weision
gorchf
caethio

Gen. x

Hol.

brenhin

Att.

Duw C

ef, Ge

Hol.

bin So

Att.

iannau

cyntaf,

21, &

Hol.

Att.

oedd,

o bleg

xix. 2

H. 2

Att.

achub

fid ond

xviii. 2

Hol.

Att.

Sodom,

deulu y

Hol.

y farn

Att.

ddawo

xix. 14

Hol.

Att.

a hi y

a thar

ISMAEL

weision ei hun, ac a ymlidiodd y gelynion a gorchfygodd hwynt, ac efe a ddug yn ol *Lot* a'u caethion eraill, ynghyd â'u holl feddiannau, *Gen. xiv. 14—16.* (3113.)

o eppil hynny?

Hol. 26. *Pan ddychwelodd Abraham o ladd y brenhinoedd, pa anrhydedd a wnaed iddo?*

n. xi. 27. n Abra-

Att. *Melcisedec*, brenhin *Salem*, ac offeiriad y Dduw Goruchaf a gyfarfu ag ef, ac a'i bendithiodd ef, *Gen. xiv. 18—20.*

th i fy- Gen. xii.

Hol. 27. *Pwy weddeidd-dra a ddangosodd brenhin Sodom i Abraham?*

(1921.) -yr aeth

Att. Efe a gynnygodd i *Abraham* yr holl feddiannau a ddygodd ef yn ol oddiar y gorchfygwyr cyntaf, eithr *Abraham* a'u gwrthododd hwy, *Ad. 21, &c.*

hynny thriaid, Heb. xi.

Hol. 28. *Beth a ddarfu i Sodom wedi'n?*

n i Ga-

Att. Hi a losgwyd â thân a brwmstan o'r nef-oedd, ynghyd â *Gomorrah*, a dinasoedd eraill, o blegyd ffaidd ddrygioni eu trigolion, *Gen. xix. 24.* (1898.)

'u dod- 5.

H. 29. *A oedd neb i eiriol ar Dduw am eu bachub?*

yn hir? aethant

Att. Oedd; *Abraham* a erfyniodd ar Dduw i achub *Sodom*, a Duw a wnaethai hynny pe cawsid ond deg gwr cyfiawn yn yr holl ddinas, *Gen. xviii. 23—33.*

i Lot i ii. 1—9.

Hol. 30. *Pa fodd y dihangodd Lot?*

osododd adwy a

Att. Y ddau angel a anfonwyd i ddinystrio *Sodom*, ac a'i perswadiasant ef i ffoi ynghyd â'i deulu yn gyntaf, *Gen. xix. 15.*

ot yma? Sodom i n mewn

Hol. 31. *Pa gynnifer o'i deulu ef a ddihangodd y farn hon?*

n ar yr

Att. Yn unig efe a'i ddwy-ferch, canys ei ddawon a wrthodasant symmud oddi yno, *Gen. xix. 14.*

hant o'i weision

Hol. 32. *Beth a ddarfu i wraig Lot?*

Att. Hi a aeth gyd ag ef encyd o ffordd, eithr a hi yn hiraethu ar ol *Sodom* a edrychodd yn ol, a tharawyd hi yn farw yn ebrwydd ag angerdd y ffam

fflam honno 'sgatfydd a losgodd *Sodom*, a hi a safodd fel piler o halen, *Gen. xix. 26.*

Hol. 33. *Ai gwr crefyddol oedd Lot?*

Att. Ie, a'i enaid cyfiawn a boenwyd beunydd trwy arferion drwg gwyr *Sodom*, 2 *Ped. ii. 7, 8.*

Hol. 34. *A ymgadwodd ef yn ei glod gwedi 'n?*

Att. Efe a lithrodd unwaith i'r pechod o feddwod, ac yna efe a adawodd ei ddwy ferch orwedd gyd ag ef a'i waradwyddo, *Gen. xix. 30, &c.*

Hol. 35. *A gafodd Lot ddim plant o'i weithred bechadurus?*

Att. Do; *Moab* oedd fab un o'i ferched ef, a *Ben-ammi* oedd mab y llall; a hwy oeddent dadau y *Moabiaid* a'r *Amoniaid*, a fu wedi hyn yn elynion gofidus i bobl *Dduw*, *Gen. xix. 37, 38.*

Hol. 36. *Fel hyn y diwedda hanes Lot a Sodom: dychwelwn yn awr at Abraham: Ym mha fan o'r wlad yr oedd efe yn aros?*

Att. Pan ymadawodd ef â *Lot* efe a aeth tu â'r gorllewin, a chan fyned ymlaen tu â'r de-orllewin, efe a ymdeithiodd yng ngwlad *Abimelec*, *Gen. xx. 1.*

Hol. 37. *Pwy oedd Abimelec?*

Att. Brenhin *Gerar* yng ngwlad y *Philistiaid*, *Gen. xx. 2. a xxi. 32.*

Hol. 38. *Pa beth a wnaeth Abimelec ar ddyfodiad Abraham atto?*

Att. Efe a gymmerodd *Sara* gwraig *Abraham* i'w dŷ; eithr wedi ei rybuddio gan *Dduw*, efe a'i dychwelodd hi yn ol, *Gen. xx. 2, 6, 14.*

Hol. 39. *Pa fodd y daeth Abimelec i gymmeryd gwraig Abraham?*

Att. Am mai teg ydoedd, ac *Abraham* hefyd a'i galwodd hi ei chwaer ac nid eiwraig; a'r modd hynny efe a'i gosododd hi yn agored i'w chymmeryd gan eraill, *Gen. xx. 2.*

Hol. 40. *Pwy oedd plant Abraham?*

Att.

Dosp.

Att.

Gen. x.

Hol.

Att.

wyn, C

Hol.

gordder

Att.

dybiod

tyn, a

merod

Hol

Att.

Ismael

bod h

ag at

Hol

Att.

chyfei

oedder

odd y

og, G

Hol

Att.

yn ol

xxi. r

Hol

ffyddl

Att.

wrthv

yn ba

xv. i

Ho

wnae

Att.

(2.)

pan

(3.)

Att. Y ddau bennaf ydoedd *Ismael* ac *Isaac*,
Gen. xxv. 9.

Hol. 41. *Pwy oedd Ismael?*

Att. Mab i *Abraham* o *Hagar* ei gaeth-for-
wyn, *Gen.* xvi. 15.

Hol. 42. *Pa fodd y daeth Abraham i wneuthur*
gordderch o'i forwyn?

Att. Duw a addawodd iddo fab, ond efe a
dybiodd fod *Sara* ei wraig yn rhy hên i gael plen-
tyn, ac am hynny wrth gyngor *Sara* efe a gym-
merodd *Agar*, *Gen.* xvi. 1, 2.

Hol. 43. *Beth a ddaeth o Ismael?*

Att. *Abraham* wrth orchymyn Duw, a drodd
Ismael a'i fam allan o'r tŷ i'r anialwch, am eu
bod hwy yn gwatwar ac yn ddrwg ymddwyn tu
ag at ei fab *Isaac*, *Gen.* xxi. 9, &c.

Hol. 44. *A drengodd Ismael yn yr anialwch?*

Att. Angel Duw a ymddangosodd i *Agar*, a
chyfeiriodd ei llygaid at ffynnon o ddwfr pan yr
oeddent ar farw o fyched : ac *Ismael* a gynhydd-
odd yn wr mawr, ac yn dad i genhedloedd luof-
og, *Gen.* xxi. 16—20. a xxv. 16.

Hol. 45. *Pwy oedd mam Isaac?*

Att. *Isaac* oedd fab i *Abraham* o *Sara* ei wraig,
yn ol addewid Duw iddynt yn eu henaint, *Gen.*
xxi. 1, &c. *Rhuf.* ix. 7, 8.

Hol. 46. *Pa ham y gelwir Abraham yn dad*
ffyddloniaid, h. y. y credinwyr?

Att. O herwydd iddo gredu addewidion yn
wrthwyneb i bob tyftiolaeth, ac am hynny
yn batrwn i gredinwyr eraill ym mhob oes, *Gen.*
xv. 16. *Rhuf.* iv. 11, 12.

Hol. 47. *Pa rai oedd yr addewidion pennaf a*
wnaeth Duw i Abraham?

Att. (1.) Y c'ai ef fab ac yntef yn gant oed.
(2.) Y byddai i'w blant feddiannu gwlad *Canaan*,
pan na feddai efo yno droedfedd o dir. Ac
(3.) y byddai i holl deuluoedd y ddaear gael eu

bendithio yntho ef a'i hâd, pan nad oedd efe ond un person yn unig, *Gen.* xvii. 8, 16, 17. a xii. 3. *Act.* vii. 5.

Hol. 48. *Beth oedd meddwl yr addewid olaf yma?*

Att. Y deuai Iesu Grist Iachawdwr dynion allan o'i deulu ef, *Gal.* iii. 8, 16.

Hol. 49. *Pa beth a ordeiniodd Duw i Abraham yn arwydd o'r addewidion hyn a'r cyfammôd yma, ac o'i gymmeradwyaeth ei hun gyd â Duw?*

Att. Efe a orchymynodd yr enwaediad iddo ef a'i holl feibion trwy eu cenhedlaethau, *Gen.* xvii. 7—10. *Rhuf.* iv. 11.

Hol. 50. *Beth oedd crefydd Abraham?*

Att. Yr un a chrefydd *Adda* wedi'r cwmp yn Pen. I. Hol. 30. a chrefydd *Noa* dan Pen. II. Hol 6. gyd â chwanegiad o'r enwaediad a disgwyliad am *Ganaan* gael ei rhoddi i'w hâd ef megis cysgod o'r nesoedd, ynghyd ag ymddiried yn yr addewid o'r Iachawdwr ag oedd i darddu o hono ef a bendithio'r holl genhedloedd.

Noda, Hon a elwir GORUCHWILIAETH ABRAHAM, am ei chyfyngu i deulu *Abraham* yn yr ystyr lythrennol o honi; ynghyd â'r gorchymynion a'r addewidion tymhorol hynny o'r enwaediad a'r etifeddiaeth o *Ganaan*; er ei bod hi yn cyrraedd, yn yr ystyr ysprydol, i bob dyn da, ac yn llyn y mae *Abraham* yn dad iddynt, *Rhuf.* iv. 16, 17.

Hol. 51. *Pa fodd y dangosodd Abraham ei ufudd-dod rhagorol ymhellach i Dduw?*

Att. Yn ei barodrwydd i offrymmu ei fab *Isaac* yn aberth, ar orchymyn Duw, *Gen.* xxii. 12.

Hol. 52. *A offrymmodd efe ef yn aberth?*

Att. Naddo; Duw a attaliodd ei law ef, ac a anfonodd hwrdd i'w aberthu yn ei le ef, *Gen.* xxii. 13.

Hol. 53. *Pa arwyddion neillduol o ffafr ymhellach a dderbyniodd Abraham oddiwrth Dduw?*

Att.

Dosp.

Att.
anodd
lawer g
braham.

Hol.
Abraha

Att.
fab yn
henw h
Heb. xi

Noda,
llythyren
wyddo p
Eraill fy
a arwydd
hedlaetha

Hol.

Att.
cafodd v
allan i'r
modd a
2, 24, 2

Hol.

Att.
ac a gy
dylwyth
ef foddle
y rhai a
Gen. xxi

Hol.

Att. I

Dosp.

Hol. 58

ac a bry
ac a we

Att. Ymwelodd Duw ag ef, ac a ymddiddanodd ag ef mewn gwedd weledig megis Cyfaill llawer gwaith, a newidiodd ei enw *Abram* yn *Abraham*, Gen. xv. a xvii. a xviii. Iago ii. 23.

Hol. 54. *Pa beth a 'sgrifsenir am Sara gwraig Abraham?*

Att. Hi a gredodd addewid Duw, a chafodd fab yn bedwar ugain a deg oed, a newidiwyd ei henw hithau o *Sarai* yn *Sara*, Gen. xvii. 15, 17. *Heb.* xi. 11.

Noda, Rhai gwyr dysgedig a dybiant fod rhoddi y llythyren *Hebraeg H* at enwau *Abraham* a *Sara*, yn arwyddo perthynas newydd i Dduw, yr hwn a elwir *Jab*: Eraill sy'n meddwl mai rhan yw o'r gair *Hamon*, yr hwn a arwydda *Lliaws*, o herwydd i Dduw addo llawer o genhedlaethau i darddu o honynt pan newidiodd ef eu henwau.

Hol. 55. *Beth a ddywedir am Isaac ei mhab?*

Att. Efe a ofnodd Dduw ei dad *Abraham*, cafodd weledigaethau aml gan Dduw, ac a aeth allan i'r maes i fyfyrion neu i weddio, ac a offrymmodd aberthau i Dduw, Gen. xxiv. 63. a xxvi. 2, 24, 25.

Hol. 56. *Pwy oedd gwraig Isaac?*

Att. Fi dad *Abraham* a anfonodd ym mhell, ac a gymmerodd iddo wraig, sef *Rebecca*, o'i dylwyth ei hun ym *Mesopotamia*, canys nid oedd ef foddlon iddo briodi un o'r *Canaaneaid* drygionus y rhai ag oedd Duw wedi bwriadu eu distrywio, Gen. xxiv. 3, 4, 51, &c.

Hol. 57. *Pa faint o blant a gafodd Isaac?*

Att. Dau fab, *Isaac* a *Jacob*, Gen. xxiv. 25, 26.

DOSP. III. *Am ESAU a JACOB, a'u Hil.*

Hol. 58. **P**WY oedd Esau?

Att. Mab henaf *Isaac* ydoedd, ac a bryfiodd yn heliwr yn hytrach na llafurwr, ac a werthodd ei enedigaeth-fraint i'w frawd am phiolaid

phiolaid o gawl pan oedd efe ar lewygu wrth hela, *Gen. xxv. 31, 33.*

Hol. 59. *Pwy oedd Jacob?*

Att. Mab ieuangaf *Isaac*, yr hwn trwy ddyfais ei fam a gafodd fendith ei dad, er nid yn yr iawn ffordd, *Gen. xxvii. 27.*

H. 60. *Trwy ba gyfrwysdra y cafodd efe y fendith?*

Att. Pan oedd ei dad *Isaac* yn hen, a'i lygaid yn tywyllu, wrth arch ei fam efe a ymwisgodd â dillad *Esau*, a dywedodd wrth ei dad mai *Esau* ei fab henaf ydoedd, *Gen. xxvii.*

Hol. 61. *Pa fodd y cymmerodd Esau hyn?*

Att. *Esau* a fygythiodd ei ladd ef, am hynny efe a ymadawodd â thŷ ei dad, *Gen. xxvii. 41, 43.*

Hol. 62. *I ba le yr aeth Jacob?*

Att. At *Laban* y *Syriad*, brawd ei fam, *Gen. xxviii. 2, 5.*

Hol. 63. *Beth a gyfarfu ag ef wrth fyned yno?*

Att. Efe a orweddodd i gysgu ar garreg yn *Bethel*, a chafodd yno weledigaeth sanctaidd o Dduw, ac o angylion yn disgyn ac yn esgyn rhwng nef a daear, *Gen. xxviii. 12, 13, 14.*

Hol. 64. *Beth a wnaeth efe yn nbŷ Laban?*

Att. Efe a gadwodd anifeiliaid *Laban* ei e-wythr, a phriododd ei ddwy ferch ef *Rahel* a *Lea*, *Gen. xxix. 15, &c.*

Hol. 65. *Pa hyd y bu efe byw yno?*

Att. Ugain mlynedd, hyd oni ddaeth efe yn berchen llawer o blant a gweision, ac anifeiliaid yn aml, a chyfoeth mawr iawn, *Gen. xxx. a xxxi. 41.*

Hol. 66. *Beth a gyfarfu â Jacob yn ei ddychweliad i Ganaan?*

Att. Cafodd weledigaeth o Dduw megis Gwr yn ymdrechgu ag ef, *Gen. xxxii. 24, &c.*

Hol. 67. *Pa ham y cyfenwyd Jacob yn Israel?*

Att. O herwydd iddo weddio a llwyddo gyd â Duw

Dosp.

Duw a dull ddy

Hol. ef?

Att. i'w erby

gyd â ph ofni) i'

Hol. Att.

ym myr oddi wr

8, 9. Hol.

Atteb. Patriarc

Israel oec Hol.

Att. bulon, m

meibion. Bilba ei c

Zilpa ei c Hol.

banes y Att.

Hol. Att. Y

ol i addo r amser

Hol 7. ladd y S

Att. I u ag at

trwy eu hedd â

Hol. Att.

Dosp. 3.

A'u Hil.

21

Duw am fendith pan yr ymdrechodd ag ef mewn dull ddynol, *Gen. xxxii. 28. Hos. xii. 4.*

Hol. 68. *Pa fodd y cyfarfu ei frawd Esau ag ef?*

Att. Duw a drodd galon Esau, fel y daeth i'w erbyn yn dra hawddgar, er iddo godi allan gyd â phedwar cant o wyr (fel yr oedd Jacob yn ofni) i'w ddifetha ef, *Gen. xxxii.*

Hol. 69. *Pa faint o eppil oedd i Esau?*

Att. Eppil aml, a hwy a drigasant yn bennaf ym mynydd Seir, a galwyd hwynt yn Edomiaid oddi wrth Edom enw arall eu tad, *Gen. xxxvi. 8, 9.*

Hol. 70. *Pa sawl mab oedd i Jacob?*

Atteb. Deuddeg, a galwyd hwynt y deuddeg Patriarch, o herwydd mai tadau deuddeg llwyth Israel oeddent, *Gen. xxxv. 22. Act. vii. 8. Num. i.*

Hol. 71. *Beth yw eu henwau?*

Att. Reuben, Simeon, Lefi, Juda, Issacar a Zebulon, meibion Lea ei wraig: Joseph a Benjamin, meibion Rachel ei wraig: Dan a Naphtali, meibion Bilha ei ordderch-wraig; a Gad ac Affer, meibion Zilpa ei ordderch-wraig, *Gen. xxxv. 23—26.*

Hol. 72. *Pwy ydoedd enwocaf o'r rhai'n yn banes y Bibl?*

Att. Lefi, Juda, a Joseph.

Hol. 73. *Beth sydd bynod yno am Lefi?*

Att. Yr offeiriadaeth â phethau eraill perthynol i addoliad Duw a roddwyd i dylwyth Lefi yn yr amser canlynol, *Deut. xvii. 9. a xxxiii. 8, 10.*

Hol 74. *Oni wnaeth Lefi yn ddrwg iawn yn lladd y Sichemiaid?*

Att. Do; efe a'i frawd Simeon a ymddugasant i'w ag attynt yn dwyllodrus a chreulon iawn, trwy eu lladd hwynt wedi gwneuthur cyfammôd o hedd â hwynt, *Gen. xxxiv.*

Hol. 75. *Pa fodd y goddefodd Jacob hyn?*

Att. Efe a'u ceryddodd hwy'n llym, ac ar ei wely

wely angeu, trwy yspryd prophwydoliaeth, efe a gyhoeddodd felldith arnynt, y byddent yn wasgaredig trwy holl dir *Israel*, Gen. xxxiv. 30. a xlix. 5.

Hol. 76. *A gyflawnwyd y felldith hon?*

Att. Do, mewn mesur; canys y *Simeoniaid* yn gyftal â'r *Lefiaid* a gawsant eu meddiannau yn wasgarog ym mhllith holl lwythau *Israel*; eithr melldith y *Lefiaid* a ysgafnhawyd trwy iddynt gael yr offeiriadaeth, *Jos.* xxi.

Hol. 77. *Pa beth sydd bynod am Juda?*

Att. Efe a ymddugodd yn anweddaidd iawn tu ag at ei wawdd *Tamar*, a phechodd yn gywilyddus, Gen. xxxviii.

Hol. 78. *A faddeuodd Duw ei bechod ef?*

Att. Do; Duw a'i maddeuodd mor belled, ag na chospodd ei eppil ef am dano; canys y deyrnas a'r llywodraeth yn yr oesoedd canlynol a addawyd yn bennaf i'w dylwyth ef, Gen. xlix. 10.

Hol. 79. *Beth sy'n bynod am Joseph?*

Att. Ei frodyr a'i gwerthasant ef yn gaeth-was i'r *Aipht*, lle y daeth ef yn llywydd ar y wlad, Gen. xxxvii. 27. a xlii. 40. *Act.* vii. 9, 10.

Hol. 80. *Pa ham y gwerthasant hwy ef?*

Att. O gynfigen, am fod ei dad yn ei garu ef, a rhoddi iddo siacced fraith, ac am iddo freuddwydio yr ymgrymment hwy iddo ef, Gen. xxxvii. 3, 4.

Hol. 81. *Beth oedd ei sefyllfa gyntaf ef yn yr Aipht?*

Att. Gwas ydoedd yn nhŷ *Putiphar* y distain, a thrwy gam-achwyniad ei feistres a dafswyd i garchar er ei fod yn bur ddiniwaid, Gen. xxxix.

Hol. 82. *Beth oedd achlysur ei dderchafiad ef?*

Att. Efe a ddehonglodd freuddwydion ei gyd-garcharorion, a phan ddaeth y dehongliad i ben, anfonwyd am dano i'r brenhin-llys i ddehongli breuddwyd y brenhin, Gen. xli.

Hol.

Dosp.

Hol

yr Aipht

Att.

fynegi

o newy

dan ri

dew a

Hol.

frodyr

Att.

brynu

ol ei fr

arw tu

mawr a

creulon

Hol.

Att.

gyd â f

Hol.

yn madd

Att.

i'w froc

cynhali

Gen. xl

Hol.

Att.

Canaan

mewn f

tifeddu

Hol.

marw J

Att.

yn yr

adwaent

ac a ym

Hol.

rhyw ol

Aipht

Hol. 83. *A ddododd byn Joseph yn llywydd ar yr Aipht?*

Att. Do; efe a dderchafwyd, am iddo ragfynegi faith mlynedd o lewnidid a faith mlynedd o newyn, fel y breuddwydiodd y brenhin *Pharao*, dan rith tywysennau da a drwg, a faith buwch dew a faith buwch druan, *Gen. xli. 39.*

Hol. 84. *Pa fodd yr ymddugodd Joseph at ei frodyr yn ei dderchafiad?*

Att. Yn amser y newyn daethant i'r *Aipht* i brynu yd, ac ymostyngasant hyd lawr iddo yn ol ei freuddwydion; ond efe a ymddugodd yn arw tu ag attynt ar y cyntaf, megis arglwydd mawr a dieithr, ne's eu cydwybod eu taro am eu creulondeb atto ef gynt, *Gen. xlii. 7, 19, 21.*

Hol. 85. *A ymddialodd efe arnynt?*

Att. Naddo; ond efe a ymgydnabu â hwynt gyd â ferchiadau cryfion a thyner, *Gen. xlv.*

Hol. 86. *Pa fodd yr ymddangosodd efe ei fod yn maddeu iddynt?*

Att. Efe a anfonodd am ei dad, ac a archodd i'w frodyr ddwyn eu teuluoedd i'r *Aipht*, ac a'u cynhaliodd hwynt oll tra parhaodd y newyn, *Gen. xlv. 4—7.*

Hol. 87. *A fu farw Jacob yn yr Aipht?*

Att. Do; ond dugwyd ei gorph ef i wlad *Canaan* yn ol ei ddymuniad, a chladdwyd ef yno mewn ffydd yn yr addewid y byddai ei hâd ef etifeddu y wlad, *Gen. xlix. 29. a l. 13.*

Hol. 88. *Beth a ddaeth o deuluoedd Israel wedi marw Joseph?*

Att. Gwnaethpwyd hwynt yn gaeth-weision yn yr *Aipht*, a brenhin newydd yr hwn nid adwaenai *Joseph* a'u gorthrymmodd hwy yn doft, ac a ymdrechodd eu difetha, *Ecf. i. 13, 14, 16, 22.*

Hol. 89. *A broffesodd Joseph (fel ei dad) unrhyw obaith y dychwelai ei dylwyth a'i garenydd o'r Aipht mewn amser?*

Att.

Atteb. Do; bu farw mewn ffydd yn yr addewid a wnaed i'w dadau, yr aent ac y medd-iannent wlad *Canaan*; am hynny efe a orchymynodd pan yr aent, iddynt gario ei esgyrn ef a'u claddu yng ngwlad yr addewid, *Gen.* i. 24, 25.

P E N N O D III.

Gwardigaeth yr ISRAELIAID o'r Aipht, ac am FOSSES ac AARON.

Hol. i. **P**WY a waredodd Israel o gaethiwyd yr Aipht?

Att. Duw a glybu eu llef, ac a'u gwardodd hwynt trwy law *Moses* ac *Aaron*, *Ecf.* iii. 9, 10, a xii. 31. *Jos.* xxiv. 5, 6.

Hol. 2. Pwy oedd *Moses*?

Att. Un o dylwyth *Levi* ym mysg meibion *Israel*, ac a achubwyd yn dra rhyfedd rhag boddi pan oedd yn faban, *Ecf.* ii. 10.

Hol. 3. Pa fodd yr oedd mewn perygl o foddi?

Att. *Pharao* brenhin yr Aipht a orchymynodd foddi pob mab; a phan na allai rhieni *Moses* ei guddio ef yn hŵy, gwnaethant gawell o lafrwyn, a dodasant ef ynddo ar lan yr afon, *Ecf.* i. 22. a ii. 3.

Hol. 4. Pa fodd yr achubwyd ef?

A. Merch brenhin yr Aipht a'i cafodd ef ar lan yr afon, a thosturiodd wrth y plentyn, a hi a'i mhagodd ef yn fab iddi ei hun, *Ecf.* ii. 5, 6, 9.

Hol. 5. A arosodd efe ym mrenhin-llys yr Aipht?

Att. Naddo; canys wedi myned yn fawr efe a dofturiodd wrth ei gyfnesyfaid mewn caethwasanaeth, ac a laddodd Aiphtwr; ac am fod hynny yn hyspys, efe a ffodd o lys *Pharao*, *Ecf.* ii. 11—14.

Hol. 6. I ba le y ffodd efe?

At.

At. I dir *Midian*, lle y bu efe yn cadw defaid *Jethro*, offeiriad neu dywysog y wlad, ac efe a briododd ei ferch ef, *Ecf. ii. 14. a iii. 1.*

H. 7. Pa fodd yr apwyntiodd Duw ef i waredu *Israel*?

At. Fel yr oedd efe yn bugeilio defaid *Jethro*, Duw a ymddangosodd iddo mewn perth yn llosgi, ac a'i hanfonodd ef at *Pharao* i ofyn rhyddhad i'w bobl *Israel*, *Ecf. iii. 1—18.*

Hol. 8. Beth oedd ei swydd ef wedi hyn?

At. Duw a'i gwnaeth ef yn arweinydd ac yn ddeddfwr i bobl *Israel*, *Ecf. xxxii. 34. Deut. xxxiii. 4, 5. Ioan i. 17.*

Hol. 9. Pwy oedd Aaron?

At. Brawd *Moses*, a Duw a'i hanfonodd i'w gyfarfod ef ar ei ddychweliad i'r *Aipht*, ac i'w gynnorthwyo yn ei neges at *Pharao*'r brenin, *Ecf. iv. 14, 27.*

Hol. 10. Beth oedd swydd Aaron wedi hyn?

At. Gwnaethpwyd ef yr archoffeiriad cyntaf yn *Israel*, *Ecf. xxviii. 1. Heb. v. 1, 4.*

Hol. 11. Pa fodd y profodd *Moses* ac *Aaron* i *Pharao* a phobl *Israel*, i Dduw eu danfon hwy ar y neges hwn?

At. Cawsant allu gan Dduw ei hun i wneuthur amryw wyrthiau, neu arwyddion a rhyfeddodau i argyhoeddi pobl *Israel*, yn gyftal â *Pharao*, fod ganddynt hwy orchymyn oddiwrth Dduw, *Ecf. iv. 1—10.*

Hol. 12. Beth oedd y gwyrthiau cyntaf?

At. Aaron a daffodd ei wialen i lawr, a hi a aeth yn sarph; a phan y gwnaeth swynwyr *Pharao* hynny hefyd, gwialen *Aaron* a lyngcodd yr eiddynt hwy oll, *Ecf. vii. 9—12.*

Hol. 13. Beth a wnaeth *Moses* ac *Aaron* ymhellach i waredu y bobl hynny?

At. Wedi i *Pharao* wrthod gollwng pobl *Israel* ymaith, hwy a ddygasant ddeg o blâu gwyrthiol

ar y brenin a'r wlad, trwy awdurdod a gallu Duw, *Ecf.* vii. hyd *Pen.* xi. 10. *Salm* cv. 26, &c.

Hol. 14. *Beth oedd y plâu hynny?*

At. (1.) Troi'r dwfr yn waed. (2.) Y llyffaint. (3.) Y llau. (4.) Y cymmysg-blâ. (5.) Haint yr anifeiliaid. (6.) Y cornwyd llinorog ar ddyn ac anifail. (7.) Mellt, taranau a chenllysg. (8.) Y locustiaid. (9.) Y tywyllwch du-dew. (10.) Lladd y cyntaf-anedig.

Hol. 15. *A oedd Pharao a'i bobl yn ewyllysgar o'r diwedd i ollwng Israel ymaith?*

At. Oeddent; pan y gwelfant eu bod yn debyg o gael eu difetha i gyd, canys nid oedd yno dŷ heb ddyn marw yntho: yna hwy a'u gwthiasant allan, a benthgyiasant iddynt dlysfau ac aur i addurno eu haberthau a'u haddoliad, *Ecf.* xii. 29—36.

Hol. 16. *Pa nifer o Israeliad a aeth allan o'r Aipht?*

At. Chwech can mil, heblaw plant, ac i gyd ar draed, *Ecf.* xii. 37.

Hol. 17. *Pa ffordd y cyfeiriodd Israel eu taith?*

At. Tu ag anialwch y môr coch, megis yr oedd Duw yn myned o'u blaen gan eu harwain mewn colofn gwmmwl y dydd, a cholofn dân y nos, *Ecf.* xiii. 18, 21.

Hol. 18. *Oni erlidiodd Pharao a'i lu ar eu bol wedi eu myned allan?*

At. Do; edifarasant eu gollwng ymaith, a dilynasant hwy hyd y môr coch, gan amcanu eu difetha, *Ecf.* xiv. 5. a xv. 9.

Hol. 19. *Pa fodd yr aeth pobl Israel dros y môr coch?*

At. Pan oeddent mewn cyfynder, a'r môr coch o'u blaen, a Pharao a'i fyddin o'u hol, hwy a lefasant ar Dduw, ar hyn *Moses* a archodd iddynt sefyll yn llonydd ac edrych ar iachawdwriaeth yr Arglwydd. Yna wrth orchymmyn Duw, *Moses* a darawodd

a darawodd
oedd a
odd a

Hol.
eu can

At.
iodd e

môr, y

Aipht
Hol.

At.
yn eu

ac yr

symmu

Ecf. xi
Hol.

teithiau

At.
diffyg

hwy a

Duw a

Hol.
odd Du

At.
chod, c

xiv. 32

Hol.
At.

ddisgyn

gylch y

viii. 3.
Hol.
At.
dwfr a
yn eu t
xx. 11.
Hol.
mlynedd

a darawodd y môr â'i wialen, a rhannodd y dyfroedd ar bob llaw, a phlant *Israel* a aethant trwyodd ar dir sych, *Ecf.* xiv. 10, 16, 21, 29.

Hol 20. *Beth a ddaeth o'r Aiphtiaid ag oedd yn eu canlyn?*

At. Duw a derfysgodd eu byddin, ac a attaliodd eu gyrfa, a phan estynodd *Moses* ei law ar y môr, y dyfroedd a ddychwelasant, a boddwyd yr *Aiphtiaid*, *Ecf.* xiv. 28.

Hol. 21. *I ba le yr aeth plant Israel wedi'n?*

At. Hwyl a aethant i ba le bynnag yr oedd Duw yn eu tywys wrth y golofn niwl a'r golofn dân; ac yr oeddent yn symmud ac yn gorphwys yn ol symmudiad neu orphwysiad y cwmwl hwn, *Ecf.* xiii. 21. *Num.* x. 33, 34.

Hol. 22. *Pa fodd yr ymddugodd pobl Israel yn eu teithiau, wedi gweled yr holl rhyfeddodau hyn?*

At. Ar bob anhawddra newydd, megis mewn diffyg bwyd neu ddwfr, neu gwrddyd â gelynion, hwyl a gwmpent yn union i rwgnach yn erbyn Duw a *Moses*, *Ecf.* xv. 23, 24. a xvi. 2, 3.

Hol. 23. *Pa hyd y buent cyn dyfod i'r lle a addawodd Duw iddynt?*

At. Fe orfu iddynt grwydro, o blegyd eu pechod, ddeugain mlynedd yn yr anialwch, *Num.* xiv. 32, 33. gwel *Salm* lxxviii.

Hol. 24. *Beth a fwytasant dros yr holl amser?*

At. Porthodd Duw hwyl â manna, neu fara a ddisgynnai i lawr o'r nefoedd bob nos, oddi amgylch yr holl werfyll, *Ecf.* xvi. 4, 15, 35. *Deut.* viii. 3.

Hol. 25. *Beth a yfasant yn yr anialwch?*

At. *Moses* a darawodd y graig â'i wialen, a dwfr a ffrydiodd allan fel afon, ac a'u dilynodd yn eu teithiau, *Ecf.* xvii. 5, 6. *1 Cor.* x. 4. *Num.* xx. 11. *Neb.* ix. 15.

Hol. 26. *Beth a wnaethant am ddillad y deugain mlynedd hyn?*

At. Eu dillad ni heneiniodd, ac ni threuliodd eu hesgidiau, *Deut.* xxix. 5.

Hol. 27. *A lywodraethodd Moses yr holl bobl hyn ei hunan?*

At. Trwy gyngor *Jethro* ei chwegrwn, a Duw yn boddloni, efe a osododd swyddogion a barnwyr ar y bobl mewn achosion cyffredin, eithr pob achos caled a ddygent at *Foses*, *Ecf.* xviii.

Hol. 28. *Chwi a ddywedafoch fod Moses yn ddeddfwr i'r Iuddewon neu i bobl Israel, attolwg pa fodd y daeth efe i'r fath ddeddfau doeth a sanctaidd a roddodd efe iddynt?*

At. Bu yn ymddiddan â Duw ar fynydd *Sinai* bedwar ugain diwrnod a phedwar ugain nos, ac yno y dyfgodd hwynt, *Ecf.* xxiv. 12—18. *Deut.* ix. 9, 18.

Noda, Nielwid pobl *Israel* yn *Iuddewon*, hyd oni ddych-welasant o gaethiwed *Babilon*, o herwydd mai y rhan fwyaf a ddychwelodd oddi yno oeddent o lwyth *Juda*.

Mae'n eglur fod *Moses* ddwy waith ar fynydd *Sinai*, a deugain diwrnod bob tro; canys a *Moses* yn dyfod i wared o'r mynydd, pan welodd eilun-addoliaeth y llo aur, efe a dorrodd y llechau a 'sgrifenodd Duw gyntaf, a Duw a'i galwodd ef i fynu'r ail waith, ac a 'sgrifenodd y gyfraith ar lechau newyddion, *Ecf.* xxxiv. 1—5, 28.

H. 29. *Pwy arwydd oedd fod Moses wedi ymddiddan â Duw?* *A.* Wyneb *Moses* a ddisgleiriodd, fel na allai y bobl chwedleua ag ef, hyd oni orchuddiodd ei wyneb, *Ecf.* xxxiv. 29—35.

H. 30. *Pwy fath ddeddfau a roddodd Moses i'r Iuddewon?* *A.* Deddfau moesol, seremonïol a barnedigaethol, ac i gyd o osodiad Duw ei hun, *Ecf.* xxiv. 12, *Esay* xxxiii. 22.

H. 31. *Beth oedd crefydd yr Iuddewon neu'r Israeliaid?* *At.* Yr un â chrefydd *Adda* wedi'r cwmp, a *Noa* ac *Abraham*, yn Pen. II. *H.* 50. ynghyd â'r chwanegiadau yma a roddwyd trwy *Foses*.

Noda,

Pen. I

'Noda,
neu *FOR*
Duw m
cyffredin
ineidiau
ddynol-ry
wrth yr
ddeddf fo
gyftal â
Gellir ei
fel *Eglw*
wrth era
hun, ac
a *desodan*
o'u dylec
yftyrïed
oeddent
gyfreithi
i'w llywe

Ond r
yn hollol
â'u gilyd
au, a ch
amryw y
weithiau
chymyni
i'w tai a
iad math
gwladaid
rhyw be
neu yn g
ni y dde
deddf na
odiad pe
yn y ped
Eithr yn
rhy fano
yma o'r
gon, er
mannau.

Pen. III. ISRAELIAID o'r Aipht.

29.

Noda, Hon a elwir yr ORUCHWILIAETH LEFITICAIDD, neu FOESOL, neu IUDDEWIG. Ac yn hyn gellir ystyried Duw mewn tair golygiaeth. (1.) Megis *Creaddwyr cyffredin* boll ddynol-ryw, ac megis *Arglwydd a Llywydd eneidiau a chydwybodaau pawb*, a'r Iuddewon megis rhan o ddynol-ryw; a than y golygiad yma, efe a ofynodd oddi wrth yr Iuddewon holl ddyledswyddau *goleuni natur*; neu'r ddeddf foefol, yr hon fydd yn rhwymo holl ddynol-ryw yn gyftal â hwythau, a hynny dan bob goruchwiliaeth. (2.) Gellir ei ystyried ef megis *Duw Israel*, neu'r Iuddewon, fel *Eglwys* allanol a gweledig, pa rai a neillduodd efe oddi wrth eraill o blant *Adda* i fod yn bobl briodol iddo ef ei hun, ac felly efe a luniodd iddynt *ffurf neillduol o addoliad a defodau, a seremoniau priodol o grefydd*, megis arwyddion o'u dyledswyddau hwy ac o'i ras yntef. (3.) Gellir ei ystyried fel *Brenin priodol Israel megis cenedl*, ac megis yr oeddent hwy yn ddeiliaid iddo, felly efe a roddodd iddynt gyfreithiau barnedigaethol neu wladaidd, yn berthynol i'w llywodraeth; ac i achosion cyffredin y deyrnas.

Ond nid yw y tri math hyn o gyfreithiau wedi eu cadw yn hollol mor wahanol, fel nad ydynt yn ymgymmysgu â'u gilydd. Nid ydynt oll yn wir ond un corph o ddeddfau, a chwedi eu rhoddi yn briodol i'r un bobl hynny dan amryw ystyriaethau: ac ar y cyfrif hyn, y mae'n anodd weithiau i ddweud dan bwy ben y mae gosod rhai o'r gorchymynion dwyfol yma. Rhai gorchymynion a berthyn i'w tai a'u gwisgoedd, i'w haredig a'u hau, ac i waharddiad math o fwydydd, a ellir eu rhestro dan y deddfau gwladaidd yn naturiol ddigon; ac etto, y mae'n eglur fod rhyw beth seremoniol neu grefyddol yn cael ei amcanu neu yn gynhwysedig ynddynt. Ymhellach, yr hon a alwn ni y ddeddf foefol, neu y deg gorchymmyn, sydd yr un â deddf natur gan fwyaf, ac etto y mae yn thi ryw beth o ofodiad pendant, seremoniol neu gysgodol. Hyn sy'n eglur yn y pedwarydd gorchymmyn am sabboth y seithfed dydd: Eithr yn y Catecism hwn nid gwiw tireiddio i ymholiadau rhy fanol ynghylch y matter. Y tair cangen wahanrhedol yma o'r deddfau Iuddewig sydd ar y cyfan yn eglur ddi-gon, er y digwydda eu bod yn gymmysgedig mewn rhai manau.

P E N N O D IV.

Am y Ddeddf foefol.

H. 1. **P**A un oedd y ddeddf foefol a roddwyd i'r Iuddewon? *A.* Yr holl orchymynion hynny a berthyn i'w hymddygiad fel dynion, ac a geir ar wasgar yma ac accw yn llyfrau *Moses*; ond a welir yn gryno yn y deg gorchymyn.

Hol. 2. *Pa fodd y rhoddwyd y deg gorchymyn ar y cyntaf?* *A.* Trwy lais Duw ar fynydd *Sinai*, ym mhen tri mis wedi iddynt ddyfod allan o'r *Aipht*; ac a roddwyd gyd â mell, a tharanau, a mwg, a fain udgorn, *Ecf.* xix. 18, 19. a xx. 1—18.

H. 3. *Pa le yn enwedigol y 'sgrifenyddwyd y ddeddf foefol?* *A.* Ar y ddwy lech faen, y rhai a roddodd Duw i *Foses*, wedi 'sgrifennu â'i law ei hun, *Ecf.* xxiv. 12. a xxxii. 15, 16. a xxxiv. 1.

H. 4. *Beth oedd y llech gyntaf yn gynnwys?* *A.* Ein dyled tu ag at Dduw yn y pedwar gorchymyn blaenaf, *Ecf.* xx. 3—11. *Deut.* v. 22.

H. 5. *Beth a ddywedir yn y pedwar gorchymyn cyntaf?* *A.* (1.) Na fydded it'-dduwiau eraill ger fy mron i. (2.) Nà wna it' ddelw gerfiedig, na llun dim a'r y fy'n y nefoedd uchod, nac a'r y fy'n ddaear ifod, nac a'r fy'n y dwfr tan y ddaear: Nac ymgrymma iddynt, ac na wafanaetha hwynt; oblegyd myfi, yr Arglwydd dy Dduw, wyf Dduw eiddigus, yn ymweled ag anwiredd y tadau ar y plant, hyd y drydydd a'r bedwarydd genhedlaeth o'r rhai a'm casant, ac yn gwneuthur trugaredd i filoedd o'r rhai a'm carant ac a gadwant fy ngorchymynion. (3.) Na chymmer enw yr Arglwydd dy Dduw yn ofer: Canys nid dieuog gan yr Arglwydd yr hwn a gymmero ei enw ef yn ofer. (4.) Cofia y dydd sabbath, i'w sancteiddio ef. Chwech diwrnod y gweithi, ac y gwnei dy holl

waith,
glwydd
tydi, n
na'th w
eithr-d

waith y
am ofyn
olaf o'r
am y fa
aeth, a
ommed
gorchy
i'r Iud
yn flafi
aeth a
mae'n
myn h
hwnnw
fonir a

dyled t
olaf, E

A.
estynir
yr Arg
ladd.

mydog
na chw
na'i for
eiddo d

ewon
A. Y n
ag fydd
holl dd

waith, ond y seithfed dydd yw sabbath yr Arglwydd dy Dduw: Na wna ynddo ddim gwaith, tydi, na'th fab, na'th ferch, na'th wasanaethwr, na'th wasanaeth-ferch, na'th anifail, na'th ddi-eithr-ddyn a fyddo o fewn dy byrth.

H. 6. *Ai o blegyd i Dduw orphwys oddi wrth waith y greadigaeth y seithfed dydd yw yr unig reswm am ofyn i'r Iuddewon i orphwys arno?* A. Y rhan olaf o'r pedwarydd gorchymmyn, sef y rheswm am y sabbath, a gymmerwyd oddiwrth y greadigaeth, a gorphwyfiad Duw y seithfed dydd, a ommeddwyd yn hollol yn ail adroddiad y deg gorchymmyn, *Deut. v.* Ac yn lle hwn, gofynir i'r Iuddewon gadw'r sabbath, o blegyd eu bod yn slafiaid yn yr *Aipht*, ac i Dduw roi gwaredigaeth a gorphwysdra iddynt, *Deut. v. 15.* Er y mae'n bosibl i'r ddau reswm am gadw y gorchymmyn hwn gael eu cyhoeddi ar fynydd *Sinai*, er i hwnnw'n unig gael ei 'sgrifennu ar y llechau a fonir am dano yn *Ecsodus*.

H. 7. *Beth oedd yr ail lech yn gynnwys?* A. Eu dyled tu ag at ddyn yn y chwech gorchymmyn olaf, *Ecs. xx. 12—17. Deut. v. 22.*

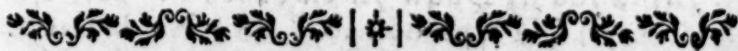
H. 8. *Beth yw y chwech gorchymmyn olaf?*

A. (5.) Anrhydedda dy dad a'th fam, fel yr estynir dy ddyddiau ar y ddaear, yr hon y mae yr Arglwydd dy Dduw yn ei roddi i ti. (6.) Na ladd. (7.) Na wna odineb. (8.) Na ladratta. (9.) Na ddug gam-dystiolaeth yn erbyn dy gymmydog. (10.) Na chwennych dŷ dy gymmydog, na chwennych wraig dy gymmydog, na'i was, na'i forwyn, na'i y'ch, na'i asyn, na dim ar fydd eiddo dy gymmydog.

H. 9. *A roddwyd y deg gorchymmyn yma i'r Iuddewon yn unig, neu ynteu i holl ddynol-ryw besydd?* A. Y mae goleuni natur yn dysgu y cwbl yn agos ag fydd yn y gorchymmynion hyn, ac yn rhwymo holl ddynol-ryw; yr anrhydedd a roddir iddynt

yn y testament newydd sy'n arwyddo hyn hefyd. Ond y mae amryw o ymadroddion yn y deddfau hyn yn dangos yn eglur eu priodoldeb a'u haddarwydd i'r genedl Iuddewig yn eu cyhoeddiad arswydus ar fynydd Sinai.

H. 10. *Pa le'r ymddengys yn eglur fod y deddfau hyn megis y rhoddwyd hwy ar fynydd Sinai yn perthyn yn briodol i'r Iuddewon?* A. Y mae hyn yn amlyg yn y Rhagymadrodd, lle mae Duw yn rhwymo eu gwrandawriad a'u hufudd dod, gan ddywedyd, *mai efe oedd yr Arglwydd eu Duw, yr hwn a'u dygodd allan o wlad yr Aipht?* A. Hyn hefyd a ymddengys yn y pedwarydd gorchymmyn, lle y gosodwyd y *seithfed dydd* yn sabbath i'r Iuddewon: Ac yn *Deut. v. 15.* y rhydd Duw y rheswm hwn am y sabbath, iddo eu dwyn allan o dir yr Aipht a llaw uchel. Gwelir ef etto ymhellach yn y pumed gorchymmyn, lle y mae'r addewid o *hir einioes yn y tir* yn cyfeirio yn llythyrennol at dir Canaan, yr hwn a roddodd Duw i'r bobl hynny. *Fel y byddit hir boedlog ar y ddaear, yr hon y mae'r Arglwydd dy Dduw yn ei roddi i ti.* Ac etto, fel y crybwyllwyd o'r blaen, eu *coffad* gan yr apostolion yn y testament newydd megis rheolau ein dyledswydd ni, sydd yn eglur yn rhwymo cydwbodau crist'nogion i'w cadw hefyd.

P E N N O D V.

Am Ddeddf seremoniol yr IUDDEWON.

H. 1. **B**ETH oedd y gyfraith seremoniol?

A. Yr holl orchymynion hynny ag sy'n edrych fod ynddynt ryw amcan crefyddol, yn bennaf y cyfryw ag oedd yn perthyn i'w glanhâd oddiwrth un math o halogrwydd, a'u ffurf neillduol o addoliad,

Noda,

Pen. V.

Noda

deddfau

ewon, ry

rhithiau

grefydd.

defodau

rhoddi g

wyf fi

rheolau

au serem

sy'n twy

pa faint

gadw od

A'r defo

ffordd o

hynny a

newydd,

gyftal a

ddygydd

Dos

H. 2. F

Iuddewo

neu wae

a gwrag

ordinha

xv. 16.

H. 3.

a oedd ra

adeilad,

at wasan

wahangl

neu gela

flendid se

Ecf. xl. 9

H. 4.

badloedd i

A. Y

pethau er

A rhaid

n. V.

hefyd.

deddfau

addaf-

ad ar-

deddfau

berthyn

yn am-

awymo

wedyd,

'u dyg-

a ym-

e y go-

dewon:

m hwn

Aipht â

y pum-

d o hir

l at dir

hynny.

y mae'r

tto, fel

r apost-

olau ein

no cyd-

WON.

iol?

ynny ag

refyddol,

'w glan-

a'u ffurf

Noda,

Noda, Mi a roes awgrym o'r blaen fod gan amryw o'r deddfau gwladaidd a roddodd Duw megis Brenin i'r Iuddewon, ryw beth seremoniol ynddynt, ac a amcanwyd megis rhithian, cysgodau, neu ffurf o ryw rannau ysprydol o grefydd. Yr oedd rhai o seremoniau y puredigaeth, a'r defodau crefyddol ag fydd yn edrych yn wladaidd, wedi eu rhoddi gan Dduw megis Brenin y wlad. — Eithr yr wyf fi yn dewis golod holl ddefodau eu puredigaeth a rheolau eu haddoliad yn hytrach dan y pen hwn o ddeddfau seremoniol a chrefyddol, o blegyd dull eu puredigaeth sy'n twy eglur ac enwedigol yn cysgodi neu'n dangos i ni pa faint a ddylei fod gofal pobl Dduw i ymneillduo ac ymgadw oddiwrth bob pechod a chyfeillach pechaduriaid: A'r defodau Iuddewig o addoliad a ddengys i ni, mewn ffordd o gyfsgod neu rith, yr addoliad ysprydol efangylaidd hynny a ddylid ei dalu i Dduw yn enwedig dan y testament newydd, megis Arglwydd encidiau a chydwybodau; yn gyffwrdd â'r bendithion efangylaidd hynny hefyd, y rhai a ddygwyd i mewn gan Grist a'i apostolion.

DOSP. I. *Am Ddeddfau Puredigaeth.*

H. 2. *Pa rai oedd y deddfau a'r seremoniau pennaf a osodwyd er puredigaeth a glanhâd i'r Iuddewon?* A. Golchi â dwfr, taenellu â dwfr neu waed, enneinio ag olew, eillio pennau gwyr a gwragedd, gyd ag amryw fath o aberthau, ac ordinhadau eraill, *Heb. ix. 10, 13, 19. Lef. xv. 16, a xiii. 33. Num. vi. 19. Eccl. xl. 9.*

H. 3. *Pa bethau neu hersonau ymysg yr Iuddewon a oedd raid eu glanhâd?* A. Pob person, ty, neu adeilad, gwisg, neu bethau eraill a osodid heibio at wasanaeth Duw; a'r cyfryw oll a halogid gan wahanglwyf, neu trwy gyffwrdd â chorff marw, neu gelain un anifail aflan, neu trwy unrhyw athenid seremoniol arall, *Lef. xi. hyd Pennod xv. Eccl. xl. 9—15. Num. viii. 6. a xix. 9, &c.*

H. 4. *Pa fodd yr oedd personau neu bethau'r cenhedloedd i gael eu puro i wasanaeth yr Israeliaid?*

A. Y pethau a oddefai dân a burid trwy dân; pethau eraill a olchid â dwfr, *Num. xxxi. 20—24.* A rhaid oedd i'r gwryfson eillio eu pennau, a thorri

thorri eu hewinedd, cyn y gallai *Israeliad* eu priodi, *Deut.* xxi. 12.

H. 5. *Onid oedd yno rai pethau ag na ellid eu pur trwy neb seremoniau?* A. Yr holl *Ganaaneaid* a'r gwrrywiaid a gaethgludwyd mewn rhyfel o fysg cenhedloedd eraill a wrthodent ammodau heddwch, a gyfrifid mor aflan a halogedig, fel yr oeddent i gael eu difetha oll, *Deut.* vii. 1—4. *Jos.* vi. 21. a vii. 26. a x. 28, 30, 32, 40, &c. *Deut.* xx. 13—17. A thai a dillad yr *Israeliad*, lle ni ellid cymmeryd ymaith arwyddion y gwahanglwyf, oeddent i'w distrywio hefyd, *Lef.* xiii. 57. a xiv. 45. A'r *Israeliad* hynny na ellid eu iachau o'r gwahanglwyf, a gaewyd allan o'r gwersyll megis aflan, *Lef.* xiii. 45, 46.

H. 6. *A oedd yno ddim beiau gwir anfoesol ac annuwiol, a ellid eu cymmeryd ymaith trwy neb o'r seremoniau allanol yma o buredigaeth?* A. Nid oedd y cyflawniad noeth allanol o neb o'r seremoniau hyn yn puro y personau ddim pellach nâ'u gosod hwy yn iawn yn eu cyflwr gwladaidd megis deiliaid dan Dduw eu Brenin; a'u glanhâu, megis aelodau o'r eglwys weledig, oddiwrth halogrwydd feremoniol. *Heb.* ix. 13. Gwaed teirw a geifr, a lludw anner, wedi ei daenellu ar y rhai a halogwyd, fydd yn sancteiddio ddim pellach nag i bureiddiad y cnawd. Canys *Heb.* x. 4. amhossibl yw i waed teirw a geifr dynnu ymaith bechodau: h. y. megis y gwneir ef yn erbyn Duw, fel Arglwydd eneidiau a chydwybodau.

H. 7. *Pa fodd ynteu yr oedd bechodau'r Iuddewon, sef y rhai a wnaent yn erbyn Duw megis Arglwydd cydwybod, yn cael eu glanhâu neu eu mhaddau?*

A. Hwyl a gawsant faddeuant gan Dduw yn ol yr amlygiadau o ras a maddeuant a geir yn wasgaredig i fynu ac i wared ar hyd pump llyfr *Moses*, ac yn enwedig yn ol yr addewidion a wnaed, a'r annogaethau a roddwyd i *Abraham*,

Isaac

Dosp.

Isaac a
hynny
ac yn yr
ag yr o
ac i'w d
6, 7. *D*
y mae'r
gymmod
amser cy
pechoda
rhai a fy

H. 8.

gwneuth

A. M

a seremo
did mo
cynnifer
wedig y
wyflon
euai *D*
gysgoda
neu bec
waed C
a ofodir
gwel *H*

Noda,

briodol w
yma, pa
dim at sy
yn addas
erbyn yr

H. 9

a threfn
wir anfo
yn erbyn
ei gymm
ar gam
ddiwr
wedir,

Dosp. 1. *Am Ddeddfau Puredigaeth.* 35

Isaac a Jacob, ac yn gyffredinol i bawb o'r rhai hynny ag oedd yn edifaru 'n gywir am bechod, ac yn ymddiried yn nhrugaredd Duw mor belled ag yr oedd hi wedi ei datguddio y pryd hynny, ac i'w datguddio yr amser a ddelai, *Ecf. xxxiv. 6, 7. Deut. iv. 29, 30, 31. Esay lv. 7, &c.* Ond y mae'r maddeuant hwn yn perthyn i effeithiol gymmod Crist, yr hwn oedd i'w wneuthur mewn amser cyfaddas, a'r hwn a gymmerodd ymaith y pechodau a wnaethpwyd o'r blaen yn gystal â'r rhai a fyddent, *Rhuf. iii. 21--26.*

H. 8. *A oedd y defodau allanol yma o lanbâd yn gwneuthur dim tu ag at lanbâd halogrwydd y galon?*

A. Megis y gosodwyd eu halogrwydd allanol a seremoniol hwy yn gyfsgodau a ffurfiau o aflen- did moesol ac ysprydol yr enaid trwy bechod, cynnifer o'r seremoniau puredigol yma, yn enwedig y rhai hynny trwy *ddwfr a gwaed*, oeddent wyfflon ac arwyddion i sicrhâu iddynt y madd- euai Duw bechod: Ac yr oeddent hefyd yn gyfsgodau o symmudiad ymaith halogrwydd moesol neu bechod oddiwrth yr enaid trwy gymmodol waed Crist a sancteiddiad Yspryd Duw, yr hwn a osodir allan dan y gyffelybiaeth o ddwfr glân, gwel *Heb. ix. a x.*

Noda, Yr holiad canlynol a ellid ei ddwyn i mewn yn briodol wedi'r hanes am yr aberthau: Eithr wedi gofyn yma, pa un a oedd defodau y puredigaeth yn gwneuthur dim at symmud ymaith halogrwydd pechod, mi a dybiais yn addas ei ddwyn ef i mewn yma megis gwrthddadl yn erbyn yr atebion blaenorol.

H. 9. *Eithr onid oedd rhai aberthau Iuddewig a threfniadau o lanbâd a chymmod wedi eu gosod dros wir anfoesoldeb a drygioni, megis pan y trofeddai gwr yn erbyn yr Arglwydd, trwy ddywedyd celwydd wrth ei gymmydog, trwy dwyllo neu 'speilio, neu trwy dyngu ar gam pan y caffai ef ryw beth a gollwyd, a'i gadw oddiwrth ei berchennog?* *Lef. vi. 1—7. Oni ddywedir, A dyged i'r Arglwydd ei offrwm dros gamwedd,*

gamwedd,

gamwedd, a gwnaed yr offeiriad gymmod drofto ger bron yr Arglwydd, a maddeuir iddo?

A. Yr offrwm yma dros gamwedd a'i dodai ef yn gymmwys ger bron Duw megis brenin y genedl, yn erbyn cyfreithiau gwladaid pa un y troseddodd y gwr; ond ni amcanwyd mo hono erioed i ryddhau neb oddiwrth euogrwydd y trosedd hwn ger bron Duw megis Arglwydd y gydwybod, oddi eithr iddo edifarhau am y pechod hwn o'i galon, ac ymddiried yn nhrugaredd Duw mor belled ag y datguddiwyd hi y pryd hynny; canys gwirionedd sicr yw, na all gwaed anifeiliaid ddileu pechod, *Heb. x. 4.*

DOSP. II. *Am Bersonau cyfsegredig.*

Y Darllenydd a all sulwi yma fod amryw bethau wedi eu crybwyll yn y rhannau neu'r dosparthiadau canlynol, ynghylch *personau, lleoedd a phethau* cyfsegredig, a'u darlunio'n gyrtelybiaethol tu ag at roddi amlyccach golygiad o honynt.

H. 10. Wedi darfod â defodau'r puredigaeth, gadewch i ni ymofyn yn awr beth oedd hynottaf yn perthyn i ffurf eu baddoliad cyhoeddus? At. Y pump yma (b. y.) personau cyfsegredig, a lleoedd, pethau, amserau, a gweithredoedd cyfsegredig.

*H. 11. Beth a feddyliwch chwi wrth alw yr holl bethau hyn yn gyfsegredig? A. Yr wyf yn meddwl y cyfryw bersonau, y cyfryw leoedd, y cyfryw bethau, a'r cyfryw amserau a gweithredoedd ag a gyflwynwyd i Dduw a'i addoliad, neu a osodwyd heibio at ei wasanaeth neillduol ef, *Num. xvi. 5. Lef. xxi. 8. a xxii. 15.**

*H. 12. Pwy a ellid alw yn bersonau cyfsegredig ymysg yr Iuddewon? A. Yr offeiriad, y Nazareaid a'r holl Lefaid, *Lef. xxi. 1, 6. Num. vi. 2, 8.**

Nnm.

Dosp. 2.

Num. vii.

yn sanct.

H. 13.

gyntaf A.

a osodwy.

feibion.

bod anaf.

xxix. 30.

a xx. 25.

H. 14.

oeddent.

bennig i.

a phured.

H. 15.

gwaith.

glwydd,

sanctaid.

anaeth u.

7, 8. a.

H. 16.

A. G.

lef i'r cy.

aeth neil.

farnu r.

chrefydd.

Lef. xvi.

H. 17.

ni wneut.

iraiad o.

helpu.

yddol,

Deut. x.

i. 7.

Noda,

matterion.

on Duw.

Brenin ar.

Hol.

wraged.

Dosp. 2. *Am Bersonau cyffegredig.* 37

Num. viii. 14. Ac weithiau yr holl genedl a elwir yn sanctaidd, *Ecf. xix. 6.*

H. 13. *Pwy a osodwyd yn offeiriaid?* A. Yn gyntaf Aaron ei hunan, yna'r henaf o'i deulu ef a osodwyd yn archoffeiriaid ol yn ol, a'r lleill o'i feibion a'u heppil oeddent offeiriaid, oddieithr bod anaf arnynt, *Lef. xvi. 32. a xxi. 17. Ecf. xxix. 30. Num. iii. 3; 4, 10, 32. a iv. 16. a xvi. 40. a xx. 25, 26.*

H. 14. *Pa fodd y gwnaed hwy'n offeiriaid?* A. Yr oeddent yn cael eu neillduo ar y cyntaf yn arbennig iawn i swydd offeiriaid, trwy enneiniadau a phuredigaethau, ac aberthau, *Lef. viii.*

H. 15. *Beth oedd gwaith yr offeiriaid?* A. Eu gwaith pennaf oedd offrymmu aberthau i'r Arglwydd, a llosgi arogl-darth ger ei fron yn y lle sanctaidd, ac ennyn y llyserni, a gwneud gwafanaeth uchaf y cyffegr, a dysgu'r bobl, *Lef. i. 5, 7, 8. a ii. 2. Num. xvi. 40. Ecf. xxx. 7.*

H. 16. *Beth oedd swydd yr archoffeiriad?* A. Gosodwyd ef i ddyfod yn agosach at Dduw, i'r cyffegr sancteiddiolaf, i wneuthur gwafanaeth neillduol ar ddydd y cymmod blyneddol, ac i farnu mewn matterion gwladaidd yn gyftal â chrefyddol yn eu plith hwy, *Act. xxiii. 4, 5. Lef. xvi. Num. iii. 4, 6. Deut. xvii.*

H. 17. *A oedd yno ddim gwaith a allai'r offeiriaid i wneuthur fel yr archoffeiriad?* A. Yr holl offeiriaid oeddent i ddysgu eu dyledswydd i'r bobl, i helpu wrth farnu matterion gweledig a chrefyddol, ac i fendithio'r bobl yn enw'r Arglwydd, *Deut. xvii. 8—13. a xxi. 5. Num. vi. 23. Mal. i. 7.*

Noda, Yr oedd yr offeiriaid i roddi ystyr y gyfraith ym matterion gweledig yn gyftal â chrefyddol, o blegyd mai'r Duw ydoedd gwrthddrych eu haddoliad, ag oedd yn frenin arnynt.

Hol. 18. *Pwy oedd y Nazareaid?* A. Gwyrneu wragedd o neb ryw lwyth a ymneillduai neu a gyflwynai

gyflwynai eu hunain i'r Arglwydd dros amser, trwy adduned neillduol, *Num. vi.*

H. 19. *Beth oedd rheolau ymneillduad neu adduned Nazaread? At.* Ymgadw rhag yfed gwin neu ddiod gadarn, neu gyffwrdd â chorph marw, ac eillio ei ben, canys yr oedd i adael ei wallt i dyfu dros yr holl amser, oddieithr ei fod dan ryw ha-logrwydd seremoniol, *Num. vi. 5, 6, 9, &c.*

H. 20. *Pa fodd yr oedd efe i ddibennu ei adduned? A.* Trwy eillio ei ben wrth ddrws y babell, gan offrymmu aberth a llosgi ei wallt yn y tân hwnnw, *Num. vi. 13, 18.*

H. 21. *Pwy oedd y Lefiaid? A.* Holl lwyth neu dylwyth *Lefi*, canys hwy a gymmerwyd i wasanaeth Duw yn lle y cyntaf-anedig o holl lwythau *Israel*, pa rai a honnai Duw iddo ei hun, *Num. iii. 40. a viii. 13—19.*

H. 22. *Pa ham yr oedd Duw yn honni bawd yng nghyntaf-anedig Israel? A.* Am i Dduw eu hachub hwy rhag yr angel dinystriol pan darawodd bob cyntaf-anedig yr *Aipht*, *Num. viii. 14—18.*

H. 23. *Beth oedd gwaith y Lefiaid? A.* Gweini i'r offeiriaid yn eu swydd, a gwneuthur gwafanaeth gwaelaf y cyffegr neu'r lle sanctaidd, *Num. viii. 19. a iii. 4, 6.*

H. 24. *Pa fodd y neillduwyd y Lefiaid i wasanaeth y cyffegr? A.* Trwy daenellu dwfr y puredig-aeth arnynt, eillio eu cnawd, golchi eu dillad, a thrwy i'r bobl ofod eu dwylaw arnynt, yn gyftal â thrwy amryw o aberthau, *Num. viii. 6—16.*

DOSP. III. *Am Leoedd cyffegredig, yn enwedigol y Tabernacl.*

H. 25. *Y Nefas at y personau sanctaidd, gadewch i ni ymofyn pwy leoedd oedd sanctaidd?*

A. Y tabernacl yn nyddiau *Moses*, a'r deml yn nyddiau *Salomon*, a'r ddau a elwir weithiau y cyffegr, *Esf. xxv. 8. i Cron. xxii. 19.*

H. 26.

Dosp.

H. 2
adeilad
lofnau
arian,
iaid, we
au o sid
gyd â h

Noda,
y taberna
todd y bo
fe ddywed
gwerfyll y
y Cysarfoa
i'r babell h
lysurol oe
amser, can
gwmml,
Duw, *Esf*
fawr, neu
yn sefyll
holiad can

H. 27.
gyntedd h
nact, o g
Esf. xxvi
o amgylc
H. 28.
A. A rhe
tyrraedd
xl. 33.

H. 29.
ir llen;
rydydd a
yn gochio
ddiodde'r

H. 30.
A. I ddwy
ffeiriaid i
olaf i'r hv
ntef ond

Dosp. 3. *Am Loeedd cyffegredig, &c.* 39

H. 26. *Beth oedd y tabernacl?* *At.* Math o adeilad symmudol ydoedd, a wnaethpwyd o golofnau a byrddau, wedi eu gosod mewn mortefiliau arian, a llenni o liain main cyfrodedd â cherubiaid, wedi eu cylymmu wrth fachau aur a dolennau o fidan glas, fel y gallent eu dattod a'u dwyn gyd â hwynt yn eu teithiau. *Gwel Ecf. xxvi.*

Noda, Pan gafodd *Moses* lawn orchymmyn i wneuthur y tabernacl hwn, efe a ddisgynodd o fynydd *Sinai*, a chafodd y bobl yn euog o wneuthur llo aur i'w addoli: Yna fe ddywedir, *Idlo gymmeryd y babell a'i lledu tu allan i'r gwersyll ymbell oddiwrth y gwersyll, ac a'i galwodd Pabell y Cyfarfod; a phob un a geisai'r Arglwydd, a aethai allan i'r babell hon.* Tybygir mai pabell fechan a wnaed yn achlysurol oedd hon, megis capel bach i addoli yntho dros amser, canys Duw a drigodd wrth y drws mewn colofn gwmwl, a *Moses* a aeth i'r babell hon i ymddiddan â Duw, *Ecf. xxxiii. 6, 7, &c.* Ond pan orphenwyd y babell fawr, neu'r tabernacl, yn ol portreiaid Duw, nid oedd efe yn sefyll tu allan i'r gwersyll, fel yr ymddengys yn y bolydd canlynol.

H. 27. *Pa le yr oedd y tabernacl yn sefyll?* *A.* Ar gyntedd helaeth yr hwn a elwir cynteddfa'r tabernacl, o gant cufydd o hyd, ac hanner cant o led, *Ecf. xxvii. 9—18.* a'r holl lwythau a wersyllent o amgylch iddo, *Num. ii.*

H. 28. *Pa fodd y caewyd cynteddfa'r tabernacl?* *A.* A rhes o golofnau o bob tu, a chaead-len yn gyrraedd o golofn i golofn, *Ecf. xxvii. 9—18. xl. 33.*

H. 29. *Pa fodd y tōid y tabernacl?* *A.* A phedirllen; un o liain main, y llall o flew geifr, a'r trydydd a wnaed o gewyn hyrddod wedi eu lliwio yn gochion, a'r nesaf allan o grwyn daear-foch i ddiodde'r tywydd, *Ecf. xxvi. 1—14.*

H. 30. *I ba sawl ystafell y rhanwyd y tabernacl?* *A.* I ddwy; sef y cyntedd sanctaidd, lle yr ai'r offeiriaid i weini beunydd, a'r cyntedd sancteiddolaf i'r hwn nid ai neb ond yr archoffeiriad, nac yntef ond unwaith yn y flwyddyn, *Heb. ix. 6, 7.*

38 *Am Leoedd cyffegredig, &c. Pen. V.*
gyflwynai eu hunain i'r Arglwydd dros amser,
trwy adduned neillduol, *Num. vi.*

H. 19. *Beth oedd rheolau ymneillduad neu adduned Nazaread? At.* Ymgadw rhag yfed gwin neu ddiod gadarn, neu gyffwrdd â choroph marw, ac eillio ei ben, canys yr oedd i adael ei wallt i dyfu dros yr holl amser, oddieithr ei fod dan ryw ha-logrwydd seremoniol, *Num. vi. 5, 6, 9, &c.*

H. 20. *Pa fodd yr oedd efe i ddibennu ei adduned? A.* Trwy eillio ei ben wrth ddrws y babel, gan offrymmu aberth a llosgi ei wallt yn y tân hwnnw, *Num. vi. 13, 18.*

H. 21. *Pwy oedd y Lefiaid? A.* Holl lwyth neu dylwyth *Lefi*, canys hwy a gymmerwyd i wasanaeth Duw yn lle y cyntaf-anedig o holl lwythau *Israel*, pa rai a honnai Duw iddo ei hun, *Num. iii. 40. a viii. 13—19.*

H. 22. *Pa ham yr oedd Duw yn honni hawl yng nghyntaf-anedig Israel? A.* Am i Dduw eu hachub hwy rhag yr angel dinystriol pan darawodd bob cyntaf-anedig yr *Aipbt*, *Num. viii. 14—18.*

H. 23. *Beth oedd gwaith y Lefiaid? A.* Gweini i'r offeiriaid yn eu swydd, a gwneuthur gwasaeth gwaelf y cyffegr neu'r lle sanctaidd, *Num. viii. 19. a iii. 4, 6.*

H. 24. *Pa fodd y neillduwyd y Lefiaid i wasanaeth y cyffegr? A.* Trwy daenellu dwfr y puredig-aeth arnynt, eillio eu cnawd, golchi eu dillad, a thrwy i'r bobl ofod eu dwylaw arnynt, yn gyftal â thrwy amryw o aberthau, *Num. viii. 6—16.*

DOSP. III. *Am Leoedd cyffegredig, yn enwedigol y Tabernacl.*

H. 25. *Y Nesaf at y personau sanctaidd, gadewch i ni ymosyn pwy leoedd oedd sanctaidd?*

A. Y tabernacl yn nyddiau *Moses*, a'r deml yn nyddiau *Salomon*, a'r ddau a elwir weithiau y cyffegr, *Ecf. xxv. 8. i Cron. xxii. 19.*

H. 26.

Dosp

H.

adeilad

lofnau

arian,

iaid, w

au o fi

gyd â l

Noda,

y tabern

todd y b

fe ddyw

gwersyll

y Cysarfa

i'r babel

lysurol o

amser, ca

gwmmlw

Duw, Ec

fawr, neu

yn sefyll

holiad car

H. 27

gyntedd

nact, o

Ecf. xxv

o amgylc

H. 28

A. A rhe

eyrraedd

a xl. 33.

H. 29

air llen;

trydydd a

yn gochi

ddiodde'r

H. 30

A. I ddw

offeiriaid

iolaf i'r h

yntef ond

Dosp. 3. *Am Leoedd cyffegredig, &c.* 39

H. 26. *Beth oedd y tabernacl?* *At.* Math o adeilad symmudol ydoedd, a wnaethpwyd o golofnau a byrddau, wedi eu gosod mewn morteiliau arian, a llenni o liain main cyfrodedd â cherubiaid, wedi eu cylymmu wrth fachau aur a dolennau o sidan glas, fel y gallent eu dattod a'u dwyn gyd â hwynt yn eu teithiau. Gwel *Ecf.* xxvi.

Noda, Pan gafodd *Moses* lawn orchymryn i wneuthur y tabernacl hwn, efe a ddisgynodd o fynydd *Sinai*, a chafodd y bobl yn euog o wneuthur llo aur i'w addoli: Yna fe ddywedir, *Id. to gymmeryd y babell a'i lledu tu allan i'r gwersyll ymbell oddiwrth y gwersyll; ac a'i galwodd Pabell y Cyfarfod; a phob un a geisai'r Arglwydd, a aethai allan i'r babell hon.* Tybygir mai pabell fechan a wnaed yn achlysurol oedd hon, megis capel bach i addoli yntho dros amser, canys Duw a drigodd wrth y drws mewn colofn gwmwl, a *Moses* a aeth i'r babell hon i ymddiddan â Duw, *Ecf.* xxxiii. 6, 7, &c. Ond pan orphenwyd y babell fawr, neu'r tabernacl, yn ol portreiaid Duw, nid oedd efe yn sefyll tu allan i'r gwersyll, fel yr ymddengys yn y holiad canlynol.

H. 27. *Pa le yr oedd y tabernacl yn sefyll?* *A.* Ar gyntedd helaeth yr hwn a elwir cynteddfa'r tabernacl, o gant cufydd o hyd, ac hanner cant o led, *Ecf.* xxvii. 9—18. a'r holl lwythau a wersyllent o amgylch iddo, *Num.* ii.

H. 28. *Pa fodd y caewyd cynteddfa'r tabernacl?* *A.* A rhes o golofnau o bob tu, a chaead-len yn cyrraedd o golofn i golofn, *Ecf.* xxvii. 9—18. a xl. 33.

H. 29. *Pa fodd y töid y tabernacl?* *A.* A phedair llen; un o liain main, y llall o flew geifr, a'r trydydd a wnaed o gewyn hyrddod wedi eu lliwio yn gochion, a'r nesaf allan o grwyn daear-foch i ddiode'r tywydd, *Ecf.* xxvi. 1—14.

H. 30. *I ba sawl ystafell y rhanwyd y tabernacl?* *A.* I ddwy; sef y cyntedd sanctaidd, lle yr ai'r offeiriaid i weini beunydd, a'r cyntedd sancteiddiolaf i'r hwn nid ai neb ond yr archoffeiriad, nac yntef ond unwaith yn y flwyddyn, *Heb.* ix. 6, 7.

H. 31. *Pa fodd y gwahanwyd y cyffsegr oddiwrth y cyffsegr sancteiddiolaf?* At. A gwahan-len neu orchudd o liain main o amryw liwiau wedi ei addurno â cherubiaid, ac yn hongian ar bedair colofn wedi eu gwisgo ag aur, *Esf.* xxvi. 31—34.

H. 32. *Beth oedd y deml?* At. Adeiladaeth ogoneddus iawn o goed a maen a godwyd yn agos i bum cant o flynyddau wedi'n gan y brenin *Salomon* yn lle'r tabernacl ansfydlog yma, 1 *Cron.* xvii. 5, 11, 12. 1 *Bren.* vi. 1, 2.

H. 33. *Onid oedd Jerusalem (heblaw'r babel a'r deml) yn cael ei galw yn ddinas sanctaidd?*

A. Ydoedd, o blegyd i Dduw ordeinio symmud y tabernacl yn amser *Dafydd* i fynydd *Seion*, ac o blegyd i *Salomon* adeiladu'r deml ar fynydd *Moria*, a'r ddau yma oeddent o fewn y ddinas *Jerusalem*, *Neh.* xi. 1. 2 *Cron.* iii. 1. 1 *Bren.* viii. 1.

D O S P. IV. Am y Petbau cyffsegredig, &c.

H. 34. *PA bethau oedd gyffsegredig?* A. Yr oedd nifeiri mawr o bethau cyffsegredig a wnawd o aur ac arian, o bres a choed ac o liain, ynghyd â defnyddiau gwlyb a sych eraill, y rhai oeddent i'w harfer yn yr addoliad *Iuddeuig*.

H. 35. *Pa bethau oedd bannaf ymysg y rhai cyffsegredig?* At. Arch y cyfammod a'r drugareddfa, allor yr arogl-darth, y bwrdd a'r canhwylbren, allor y poeth-offrwm, a'r noe, gwisgoedd yr offeiriaid, yr aberthau, dwfr puredigaeth, yr olew sanctaidd a'r perarogl sanctaidd, ynghyd â'r llestri neu'r offer perthynol i'r rhai'n oll, neu i ryw rai o honynt, *Esf.* xxxi. 7—11.

H. 36. *Beth oedd yr arch?* A. Coffr neu giff, gwedi ei gwneuthur o goed, a'i gwisgo ag aur, lle yr oedd llechau'r gyfraith ynghadw, gwedi eu hysgrifennu gan Dduw ei hun, a rhyw bethau gwerthfawr eraill a ofodwyd ynthi gwedi hynny, *Esf.* xxv. 10—16. *Deut.* x. 1—5. *Heb.* ix. 4, 5.

Noda,

Dosp.

Noda,
a'r croc
yr anial
am y g
Heb. ix.
flaen yr

H. 3
arch yo
pur, g
hadeny
hwynel
gareddf

Noda,
rhyw all
a ddarlun
ac yn dyl
ai mewn
dysgedigi
agofach i

H. 3
eddfa?
yn trigo
tra disg
trugarog
Esf. xxv.
lxxx. 1.
yma y S
gogonia
H. 36
reddfa?

gwahan.
H. 40
o goed,
neu gyl
xxx.

H. 41.
arogl-ly
arni bob
H. 42

ddiwrt
en neu
wedi ei
r bedair
31—34.
iladaeth
d yn a-
y brenin
, i Cron.

r babel
dd?
io sym-
dd Seion,
r fynydd
y ddinas
en.viii.I.

dig, &c.

Yr oedd
egredig a
c o liain,
ll, y rhai
ung.

hai cyfeg-
gareddfa,
wyllbren,
dd yr off-
, yr olew
d â'r llestri
i ryw rai

r neu gift,
go ag aur,
, gwedi eu
yw bethau
edi hynny,
ix. 4, 5.

Noda,

Dosp. 4. Yr Alloran, Gwisgoedd, &c. 41

Noda, Gwialen Aaron a flodeuodd ac a ddygodd almonau, a'r crochan a'r manna ar yr hwn y bu'r *Israelliaid* fyw yn yr anialwch a ddodwyd yn yr arch, er tragywyddol gol am y gwyrthiau hynny, *Ecf.* xvi. 33, 34. *Num.* xvii. 10. *Heb.* ix. 4. Er hynny rhai gwyr dysgedig a dybiant mai o flaen yr arch yn unig y dodwyd y rhai'n, ac nid ynithl.

H. 37. *Beth oedd y drugareddfa?* A. Clawr yr arch ydoedd, ac yr oedd wedi ei wneuthur o aur pur, gyd â cherub o aur ar bob pen iddo, a'u hadenydd yn lledu i guddio'r drugareddfa, a'u hwynebau at eu gilydd, ac hefyd tu ag at y drugareddfa, *Ecf.* xxv. 17—21.

Noda, Y gair *Cerub* a arferir yn yr ysgrifur i arwyddo rhyw allu angylaidd dan y dull o ryw anifail ddeithr. Ef a ddarlunir yn wastad yn gyffelyb i greadur byw adeiniog, ac yn dybygol â thraed gwahanedig megis ych; ond pa un ai mewn dull dyn neu ych yn hytrach yr oedd, nid yw'r dysgedigion yn cyttuno: Ysgatfydd ei fod weithiau yn agofach i'r dull hwn, ac weithiau i'r dull arall.

H. 38. *Pa ham y galwyd clawr yr arch y drugareddfa?* A. O blegyd fod Duw, megis Duw *Israel*, yn trigo arno rhwng y cerubiaid, mewn cwmwl tra disglair, ac yn ymddangos yno megis Duw trugarog, yn derbyn eu gweddiau a'u haberthau, *Ecf.* xxv. 22. *Lev.* xvi. 2. *Num.* vii. 89. *Salm* lxxx. 1. Yr *Iuddewon* a alwent y goleuni disglair yma y *Shecina*, neu annedd Duw, ac weithiau y gogoniant, *Rhuf.* ix. 4.

H. 39. *Ymha le y dodwyd yr arch a'r drugareddfa?* A. Yn y cyfsegr sancteiddiolaf o fewn y gwahan-len, *Ecf.* xxvi. 33, 34.

H. 40. *Beth oedd allor yr arogl-darth?* A. Allor o goed, gwedi ei gorchuddio ag aur, a choron neu gylch o aur ar ei hymmyl o amgylch, *Ecf.* xxx.

H. 41. *Beth a wnaed â hi?* A. Arogl-darth neu arogl-lysiau peraid a losgwyd ac a offrymmwyd arni bob boreu a hwyr, *Ecf.* xxx. 7, 8.

H. 42. *Beth oedd y bwrdd?* A. Y bwrdd a

wnaethpwyd o goed, wedi ei orchuddio ag aur, a choron auraidd neu gylch o amgylch iddo, gyd â phiolau a llwyau auraidd, *Ecf.* xxv. 23—30.

H. 43. *Beth a osodwyd ar y bwrdd hwn?*

At. Deuddeg torth o fara newydd ei bobî a osodwyd yno bob sabbath, ac a alwyd y *Bara-gosod*, *Lef.* xxiv. 5.

H. 44. *Beth oedd y canhwyllbren?* *A.* Yr oedd wedi ei wneuthur o aur pur, fel colofn neu baladr, a thair caingc o bob tu; ac felly efe a gynhaliai chwech lamp ar ei ganghennau, ac un ar y pen uchaf, *Ecf.* xxv. 31.

H. 45. *Pa bryd y taclwyd y lampau hyn?*

At. Hwyl a daclwyd ac a lanwyd ag olew pur bob boreu a hwyr, fel y llosgent yn wastad ger bron yr Arglwydd, *Ecf.* xxvii. 20. a xxx. 7, 8.

H. 46. *Pa le yr oedd allor yr arogl-darth, bwrdd y bara-gosod, a'r canhwyllbren gwedi eu gosod?*

A. Yn y cyffegr.

H. 47. *Pa fath oedd allor y poeth-offrwm?*

A. Hi a wnawd o goed, wedi ei gwisgo â phres, gyd â rhawiau, pedyll a chawgiau, a llestri eraill perthynol iddi, *Ecf.* xxvii. 1—5.

H. 48. *Beth oedd ei gwasanaeth?* *A.* Yr holl poeth-offrymmau a'r aberthau a offrymmwyd arni, *Ecf.* xxxviii. 1.

H. 49. *Beth oedd ei chlod pennaf hi?* *At.* Yr aberth cyntaf a offrymmwyd arni a yslwyd â than o'r nesoedd, a'r tân hwnnw a gadwyd yn wastad yno i losgi at wasanaeth sanctaidd, *Lef.* ix. 24. a vi. 13.

H. 50. *Beth oedd y nos?* *At.* Llestr helaeth o bres, yn cynnwys mesur mawr o ddwfr, *Ecf.* xxx. 18—21.

H. 51. *Beth oedd ei diben hi?* *A.* I'r offeiriaid i olchi eu dwylaw a'u traed pan yr elent i wneuthur gwasanaeth yn y tabernacl, *Ecf.* xxx. 18—21.

H. 52. *Pa le yr oedd allor y poeth-offrwm a'r nos?*

Dosp.

At.

oleu, *A.*

H. 5

thynol i

sanctaid

gan yro

a rhyw

gwisgo

gwisgoe

gwerthi

Ecf. xx

H. 5

iad? *A.*

a'r ddw

a mant

meitr,

viii. 7,

Noda

bais a gw

ryw feitr

H. 5

ferr, h

wnawd

garlad,

aur, *Ec*

H. 5

o'r un

a deud

bedair

xxxix.

H. 5

deudde

eu dwy

bron y

H. 5

ddwy

offeiri

ag aur,
do, gyd
—30.

bobi a
Bara-

Yr oedd
neu ba-
ly efe a
a, ac un

leu pur
ftad ger
t. 7, 8.
bwrdd
od?

â phres,
stri eraill

Yr holl
mmwyd

At. Yr
d â than
n wastad
ix. 24.

elaeth o
fr, Ecf.

offeiriad
t i wneu-
18—21.

At. Yng nghyntedd y tabernacl tan yr wybren oleu, Ecf. xl. 29, 30.

H. 53. Gwedi i ni welod y pethau cyffegrddig perthynol i'r tabernacl, ymosynwn yn awr am wisgoedd sanctaidd yr offeiriad, beth oeddent? At. Yr oedd gan yr offeiriad cyffredin wisgoedd a elwid Ephod, a rhyw ddillad priodol eraill o liain main i'w gwisgo pan yr elent i weini i'r tabernacl; eithr gwisgoedd yr archoffeiriad oeddent dra hynod, a gwerthfawr iawn a gogoneddus, 1 Sam. xxii. 18. Ecf. xxxix.

H. 54. Beth oedd gwisgoedd pennaf yr archoffeiriad? A. Y chwech neu'r saith yma, sef yr Ephod a'r ddwy-fronneg, a gwregys o waith cywraint, a mantell yr ephod, a phais o liain cyfrodedd, a meitr, gyd â thalaith aur, Ecf. xxviii. 4. Lef. viii. 7, 8, 9.

Noda yma, Yr oedd gan yr offeiriad cyffredin y cyfryw bais a gwregys o liain, ond nid o wniad-waith; a'r cyfryw feitr o liain, ond heb un dalaith aur, Ecf. xxviii. 40.

H. 55. Beth oedd yr ephod? A. Math o siacced ferr, heb lewis, i wisgo ar y dillad eraill; hi a wnawd o liain main a sidan glas, porphor ac ysgarlad, wedi ei gyd-wau â dalennau ac edafedd aur, Ecf. xxxix. 2, 3.

H. 56. Beth oedd y ddwy-fronneg? A. Yr oedd o'r un waith â'r ephod, o rylhwant o hyd a lled, a deuddeg o feini gwedi eu gosod mewn aur, yn bedair rhes, gwedi eu sicrhau ar yr ephod, Ecf. xxxix. 8, 9, 10.

H. 57. Beth a argraffwyd ar y meini? A. Enwau deuddeg llwyth Israel, fel y gallai'r archoffeiriad eu dwyn hwy ar ei fron megis coffadwriaeth ger bron yr Arglwydd, Ecf. xxviii. 32. a xxxix. 14.

H. 58. Beth oedd yr Urim a'r Thummim ar y ddwy-fronneg? A. Rhyw beth ag y gallai'r archoffeiriad adnabod meddwl ac ewylllys Duw wetho,

pan y byddai iddo ymofyn ag ef mewn matterion dyrus, *Ecf. xxviii. 30. Num. xxvii. 31.*

Noda yma, Ar yr Ephod hyn yr oedd yr Urim a'r Thummim yn y ddwy-fronneg, y rhai a elwir weithiau yr Orach, neu ymadroddion Duw, oblegyd fod yr archoffeiriad, trwy ymofyn â Daw mewn pehtau pwysfawr, yn cael atteb ganddo wrth ymgynghori â'r peth hwn, ac yn dweud ei feddwl ef wrth yr ymofynwr. Eithr ni allwn ni wybod dim yn awr beth oedd yr Urim a'r Thummim hwn, na thrwy ba arwyddion neu fodd yr hyspyswyd meddwl Duw ar neu trwy y ddwy-fronneg yma i'r offeiriad; pa un ai i'r atteb gael ei roddi trwy ryw ddisgleirdeb hynod ar y cyfryw lythrennau yn y ddwy fronneg a'r a wnai eiriadu eglur, neu ynteu trwy lais o'r Ephod, neu oddiwrth y drugaredd-fa, sydd etto'n amheus ymysg y dysgedigion, a'u tybiau yn ei gylch ydynt amrywiol ac ansicr.

H. 59. Beth oedd gwregys yr ephod? A. Gwregys o liain cywrain cyfrodedd, i gylymmu'r ephod a'r gwisgoedd eraill yn glos wrth y corph, Ecf. xxviii. 8. ac y mae rhai yn tybied ei fod ynglyn wrth yr ephod.

H. 60. Beth oedd mantell yr ephod? A. Y wisg uchaf gwedi ei gwau i gyd o fidan glas, gyd â phomgranadau, a chlych aur yn hongian wrth ei godre i seinio pan elai'r archoffeiriad i'r cyffegr, Ecf. xxxix. 22, &c.

H. 61. Beth oedd y bais? A. Gwisg odditanodd, yn nes i'r corph, o liain main, o waith edau a nodwydd, Ecf. xxviii. 4, 39.

H. 62. Beth oedd y meitr? A. Cap o liain main, a thalaith o aur coeth gwedi ei gylymmu o'r tu blaen â llinyn o fidan glas, Ecf. xxviii. a xxxvi. a xxxix. 28, 30.

H. 63. Beth a argraffwyd ar y dalaith hon?

At. SANCTEIDDRWYDD I'R ARGWLWYDD, o ble yd bod Aaron i ddwyn anwiredd y pethau sanctaidd, fel y byddent gymmieradwy ger bron yr Arglwydd, Ecf. xxviii. 36—38.

H. 64. Cymmaint a hyn am y gwisgoedd sanctaidd: Gadewch i ni glywed beth oedd yr aberthau gosodedig,

*pa rai a
A. Yr
glwydd
oeddent
anifeilia
Eithr yr
berffaith
19, 20.*

*Noda,
lle dywed
arall arno
modedd,
Y mae ian
gosyn abe
wyr yn
arall.*

*H. 65
Wrth d
un lle a*

*H. 66
Samuel,
offrymmu
cyfreith
prophwy*

*H. 67
Ddau?*

*allor, ac
eraill i y
se allai
rannogi*

o Lefitic

*H. 68
Nid oed*

allan, n

nys y g

thrwy w

cinioes

*H. 69
ac olew?*

pa rai a gyfrisir belyd ymysg y pethau cyffegredig? A. Yr holl aberthau oeddent offrymmau i'r Arglwydd: Rhai o yd, o win, neu olew; ac eraill oeddent offrymmau o greaduriaid byw, adar neu anifeiliaid ag oedd yn gyffredin i gael eu lladd: Eithr yr oedd yn rhaid i'r holl aberthau fod yn berffaith yn eu rhyw, ac yn ddianaf, *Lef. xxii. 19, 20.*

Noda, Y mae un llyfiant i'r rheol hon, *sef Lef. xxii. 23.* lle dywedir y gellid offrymmu bystach neu oen heb un anaf arall arno, ond rhyw amherffeithrwydd naturiol, neu ormodedd, yn *Aberth gawrfodd*, ond nid ar achosion amgen: Y mae iaith fathredig yr ysgrhythur ym mhob man arall yn gosyn aberthau dianaf mor amlwg, fel y mae rhai dehongl-wyr yn meddwl y dylid egluro'r testun hwn ryw ffordd arall.

H. 65. *Pa le'r offrymmwyd yr aberthau hyn? A.* Wrth ddrws y babel neu'r deml, ac nid mewn un lle arall, *Lef. xvii. 8, 9. Deut. xii. 13.*

H. 66. *Onid ydym ni yn darllain i Gideon, a Samuel, a Dafydd, ac Elias, adeiladu allorau, ac offrymmu aberthau mewn lloedd eraill? At.* Nid cyfreithlon oedd i neb wneuthur hyn, heblaw prophwydi, neu wrth orchymmyn eglur Duw.

H. 67. *Pa fodd yr offrymwyd yr aberthau hyn i Duw? At.* Yr oedd rhai i'w llosgi i gyd ar yr allor, ac eraill i losgi rhan o honynt, a'r rhannau eraill i'w rhoddi at gynhaliacth yr offeiriad: Ac fe allai'r offrymmwr mewn rhai aberthau gyfrannogi o honynt. Edrych y saith Pennod gyntaf o *Leviticus*.

H. 68. *Beth a wneud i waed yr aberthau? At.* Nid oedd dim bwyta'r gwaed oll, eithr ei dywallt allan, neu ei daenellu yn ol gosodiad Duw; canys y gwaed yw enaid neu fywyd yr anifail, a thrwy waed y gwneir cymmod dros enaid neu einioes dyn. Edrych *Lef. xvii.*

H. 69. *Beth oedd omen yr aberthau a yd, gwin, ac olew? At.* Y rhai'n a elwid bwyd-offrwm a diod.

diod-offrwm, ac a ofodwyd yn bennaf i reddi diolch i Dduw am fendithion a dderbyniwyd.

H. 70. *Beth oedd diben lladd a llosgi creaduriaid byw mewn aberthau?* A. Rhai o honynt a amcanwyd ysgatfydd mewn ffordd o ddiolchgarwch, eithr y rhan fwyaf o honynt oedd i wneuthur cymmod dros bechodau, neu droseddau yn erbyn cyfraith yr Iuddewon, neu i buro'r aflan oddiwrth ryw seremoniol halogrwydd, *Heb. ix. 7, 13, 22.*

H. 71. *Pa fodd y gallei lladd a llosgi creaduriaid byw wneuthur cymmod dros bechod?* At. Nid yw bosibl (megis y dywed St. Paul) i waed teirw a geifr dynnu ymaith bechodau a wnawd yn erbyn Duw megis Arglwydd cydwybod: Ond pan y troseddai gwr o Iuddew yn erbyn Duw, a'i ystyried fel brenin y genedl, trwy ryw fai yn erbyn cyfraith y tir, yr oedd Duw yn gweled bod yn dda i dderbyn marwolaeth anifail yn lle marwolaeth y dyn; neu o's syrthiai un dan ryw halogrwydd seremoniol, efe a burid trwy waed yr anifail. A hyn oedd yn rhiith, neu gysgod, neu yn arwydd o fod pechod y dyn yn haeddu angu, ac y byddai i Dduw dan yr ystyriaeth o Arglwydd cydwybod, faddeu pechod, a derbyn dioddefiadau ac angu ei Fab mewn amser, megis gwir Aberth Cymmod dros y pechadur. Edrych *Heb. ix. a x. i Pedr i. 19. a ii. 24.* Gwel Holiad 6, 7, 8, o'r Bennod hon.

H. 72. *A pha fath dân y llosgwyd yr aberthau?*

A. A dân a ddaeth i lawr o'r nef ar yr allor, ac a gedwid i losgi yn wastad ar yr allor at arserion sanctaidd; *h. y. i oleuo'r lampau, i losgi arogl-darth, ac i ennyn y tân yn yr addoliad, Lef. ix. 24. a vi. 13.*

H. 73. *Pwy a ryfygodd i arfer tân arall yn yr addoliad yn amgen nac a ordeiniodd Duw?* At. Nadab ac Abihu, meibion Aaron, a losgodd arogl-darth a dân dieithr, *Lef. x.*

Dosp. 4. *Yr Allorau, Gwisgoedd, &c.* 47

H. 74. *Beth oedd eu cosp hwy?* *At.* Aeth tân allan oddiwrth yr Arglwydd ac a'u hysodd hwy, *Lef. x. 1, 2.*

H. 75. *Pa bryd yr oedd yr amryw aberthau hyn i gael eu hoffrymmu?* *A.* Yn feunyddiol, yn wythnosol, yn fisol, yn flynyddol, ac ar amryw achosion enwedigol, megis y datguddiodd Duw i *Fofes.*

H. 76. *Beth oedd yr aberth beunyddiol?* *A.* Oen ieuangc, bob boreu a hwyr, yn boeth offrwm, ynghyd â bwyd-offrwm a diod-offrwm, *Num. xxviii. 3, &c.*

H. 77. *Beth oedd diben byn?* *A.* I gadw'r bobl mewn cof fod yn rhaid iddynt wrth iawn a maddeuant bob amfer am eu pechodau beunyddiol, a bod Duw yn gofyn diolch cysson am ei drugareddau beunyddiol.

H. 78. *Beth oedd eu haberthau wythnosol, misol a blynyddol?* *At.* Y cyfryw ag oedd yn ofynol ar amserau nodedig, neu wyliau ac ymprydiau o ofodiad Duw.

H. 79. *Beth oedd yr aberth neillduol a offrymwyd i wneuthur dwfr puredigaeth, neu ddwfr neillduaeth?*

At. Anner goch oedd i gael ei lladd a'i llosgi tu allan i'r gwersyll, ynghyd â'i chroen, ei chig a'i gwaed, a choed cedrwydd, isop ac ysgarlad; a'r holl ludw oedd i'w gasglu a'i ofod mewn lle glân tu allan i'r gwersyll, *Num. xix.*

H. 80. *Pa fodd y gwnaed dwfr neillduaeth?*

At. Peth o ludw'r anner a losgwyd oedd i'w ofod mewn llestr a'i gymmysgu â dwfr rhedegog, *Num. xix. 17.*

H. 81. *Pa beth a wnawd ag ef?* *A.* Puro personau, neu bethau, neu leoedd, ag oedd wedi eu halogi wrth gyffwrdd â bedd, neu asgwrn, neu gorph dyn marw, *adn. 11—16.*

H. 82. *Pa fodd y cymbwyswyd ef at y pethau neu'r personau halogedig tu ag at eu glanhau hwy?*

At. Rhaid oedd i ryw un glân drochi tufw o isop

48 *Am y Petbau cyffegredig, &c. Pen. V.*
isop yn y dwfr, a'i daenellu ef ar y babel, neu'r
personau, neu'r llestri a gyfrifwyd yn arian, adn.
18. *Salm li. 7. Heb. ix. 13.*

H. 83. *Beth oedd yr olew sanctaidd a arferwyd i
enneinio?* At. Math o olew i'r a gymmysgwyd â
myrr, sinamon a llysiau arogl-per eraill, ynghyd
ag olew olewydden, o waith yr apothecari; ac
nid oedd neb i wneuthur ei fath dan boen marw-
olaeth, *Ecf. xxx. 23—33.*

H. 84. *Beth a wnawd a'r olew sanctaidd hwn?*

At. Holl lestri'r tabernacl oeddent i'w hen-
neinio ag ef, yn gyftal ag Aaron yr archoffeiriad
a'i feibion.

H. 85. *Beth oedd yr arogl-darth?* A. cymmysg
ydoedd o lysiau peraid a thus; ac nid oedd rydd
i neb wneud ei gyffelyb heb berygl anghu, *Ecf.*
xxx. 34—38.

H. 86. *Beth oedd i wneuthur ag ef?* A. Rhyw
faint o hono a bwywyd yn llwch, ac a osodwyd o
flaen yr arch yn y cyffegr sancteiddiolaf ger bron
yr Arglwydd, *Ecf. xxx. 36.* A hwn oedd arogl-
darth yr arogl-per a losgwyd beunydd ar allor yr
arogl-darth, *Ecf. xxx. 7, 8, 9. a xxxv. 15. a*
xxxvii. 29.

H. 87. *Beth ydoedd y fath olaf o bethau sanctaidd
perthynol i'r addoliad luddewig?* At. Yr offer a'r
llestri a arferwyd yn eu haberthau, ac mewn rhan
arall o'u crefydd; ac yr oeddent wedi eu gwneu-
thur gan mwyaf o aur, arian, pres a phren.

H. 88. *Pa offer a wnawd o aur?* A. Y thuser
aur perthynol i'r cyffegr sancteiddiolaf; y llestri
ag oedd yn perthyn i fwrdd y bara-gosod; sef y
cawgiau, y phiolau, y llwyau a'r caeadon; y llestri
perthynol i'r canhwylbrennau a'r lampau, sef y
gefeiliau a'u casnau, &c. *Heb. ix. 4. Ecf. xxxvii.*

H. 89. *Pa offer a wnawd o arian?* A. Heblaw
y rhai'n, bachau a chylchau, colofnau'r cyntedd,
a morteisiau rhai o'r colofnau, a holl ystyllod y
tabernacl

tabernacl oeddent o arian, *Ecf. xxvi. 19, &c. a xxvii. 10, &c.* ac yr oedd disglau a chawgiau o arian y rhai a offrymmodd y tywysogion at wasanaeth y cyffegr, *Num. vii. 13.* ac udgyrn arian, *Num. x. 2.*

H. 90. *Pa offer oedd o bres?* A. Y rhai hynny a berthynai i allor y poeth-offrwm, sef y crochanau, rhawiau, cawgiau, cig-weiniau a'r pedylltân, heblaw'r alch bres o waith rhwyd, *Ecfodus xxxviii. 3, 4.* A thuserau'r arogl-darth hefyd a arferyd yn gyffredin a dybir eu bod yn llestri o bres cymmwys i ddala tân, *Num. xvi. 17, 37.*

H. 91. *Pa offer oedd o goed?* A. Ffynn cymmwys i'r modrwyau aur i ddwyn yr arch, ac allor yr arogl-darth, a'r bwrdd aur, oeddent i gyd o goed *Sittim*, wedi eu gwisgo ag aur, *Ecf. xxxvii. 4, 15, 28.* ond y ffynn oedd i ddwyn allor y poeth-offrwm a wisgwyd â phres, *Ecf. xxxviii. 6.*

DOSP. V. *Am Amserau cyffegredig, a Gweithredoedd cyffegredig.*

H. 92. *GWedi golygu y pethau sanctaidd, gadewch i ni ymosyn am yr amserau neu'r dyddiau a gyffegrwyd ymysg yr Iuddewon?* A. Y sabbathau wythnosol, y newydd loerau, gwyl y pasg, gwyl y fulgwyn, gwyl yr udgyrn, dydd mawr y cymmod, a gwyl y pebyll. Gwelwch yr holl neu'r rhan fwyaf o'r amserau sanctaidd hyn yn nodedig yn *Leviticus xxiii.* a'r amryw aberthau perthynol iddynt yn *Num. xxviii. a xxix.*

H. 93. *Beth oedd y sabbath wythnosol?* At. Y feithfed dydd o bob wythnos oedd orphwysfa sanctaidd oddiwrth bob gorchwylion cyffredin, ac yn ddydd o ymgyfarfod neu o addoliad, yr hwn a elwir cymmanfa sanctaidd, *Ecf. xx. 8, 10. Lev. xxiii. 2, 3.*

H. 94. *Pa wasanaeth cyboedd enwedigol a wnawd*

ar y dydd hwn? *At.* Yr aberthau beunyddiol a fyddent yn gymmaint arall, *Num.* xxviii. 9. ac y mae'n dybygol fod rhyw gyfran o'r gyfraith i'w darllain, a'i hegluro yn bennaf, ond odid gan yr offeiriaid a'r *Lefiaid*, megis yr arferwyd gwedi hynny yn y synagogau, *Aet.* xv. 21. A hyn a wnawd ond odid yn yr amser canlynol, ar bob dydd yn y gymmanfa sanctaidd.

H. 95. *Pa ham y sancteiddiwyd y dydd hwn neu y cyffegrwyd ef?* *A.* Mewn rhan ar gyfrif i Dduw orphwys ar y dydd hwn oddiwrth waith y greadigaeth, ac mewn rhan i gosio gwaredigaeth *Israel*, a'u gorphwysfa oddiwrth eu caeth wasanaeth yn yr *Aipht*, *Ecf.* xx. 11. *Deut.* v. 15.

H. 96. *Beth oedd gwyl y newydd-loerau?* *A.* Yn nechreu eu misoedd, pa rai a gyfrifent hwy o newydd loer i newydd loer, yr oeddent i seinio yr udgyrn arian, ac offrymmu aberthau enwedigol, *Num.* x. 10. a xxviii. 11. i *Sam.* xx. 5. *Salm* lxxx. 3.

H. 97. *Beth oedd gwyl y pasg?* *A.* Gwyl a gedwid saith diwrnod ar eu mis cyntaf, sef *Abib*, gan aberthu oen, a'i fwyta ymhob teulu, er cof i Dduw fyned heibio i deuluoedd *Israel*, pan y lladdodd efe gyntaf-anedig yr *Aiphtiaid* ym mhob un o'u teuluoedd, *Ecf.* xii. 18, &c.

Noda yma, Mai mis cyntaf yr *Iuddeuwon* dedd *Tifri*, yn eu holl achosion gwladaidd, yr hwn mewn rhan sy'n ateb i'n mis *Medi* ni, a'r mis cyntaf ar ol y cyhydedd *Hydref*; ac yr oedd i barhau felly bob amser mewn cyfrif achosion gwladaidd, fel yr ymddengys oddiwrth *Ecf.* xxiii. 16. a xxxiv. 22. *Lef.* xxv. 8, 9, 10. Eithr mewn materion crefyddol neu eglwyfig, y mis cyntaf ar ol y cyhydedd (neu gyhyd dydd a nos) *Gwanwyn* a elwid *Abib*, yr hwn a ateb mewn rhan i'n *Mawrth* ni, a osodwyd i fod yn ddechreuad y flwyddyn i'r *Iuddeuwon*, er cof o'u gwaredigaeth fawr o'r *Aipht*.

H. 98. *Pa fodd y cedwid gwyl y pasg?* *A.* Ar y pedwarydd dyddlar ddeg o'r mis, yr oeddent hwy i roftio wrth dân oen i swpper, a bwyta bara dilefeinllyd

Dosp.

lefeinlly

gwedi'n

H. 99

ar y saith

aberthau

addfed c

oedd ar

aidd, ne

xii. 16.

H. 100

diwrnod

addfed c

Dduw,

sanctaidd

mith yn c

Noda, F

gwedi ei g

rymwyd a

a'r ddau m

xxiii. 16.

H. 101

At. H

ddechreu

ac er cof

fynydd S

pasg, a'u

Noda, F

ar ddeg o

ddechreu y

daethant

ourwyd dri

pumtheg

own air yn

H. 102

cyntaf o'

gyrn, yn

sanctaidd

H. 103

r wyl bai

yddiol a
i. 9. ac
raith i'w
d gan yr
d gwedi
A hyn a
ar bob

hwn neu
i Dduw
y gread-
th Israel,
naeth yn
? A. Yn
t hwy o
t i seinio
enwedig-
x. 5. Salm

yl a ged-
Abib, gan
er cof i
l, pan y
ym mhob

dd Tifri, yn
n sy'n ateb
dd Hydref;
rif achosion
xxiii. 16. a
aterion cre-
ydded (neu
hwn a ateb
ddechreuad
eth fawr o'r

? A. Ar
ddent hwy
ta bara di-
lefeiniillyd

Dosp. 5. *Am Amserau cyffegredig,* 51

lefeiniillyd yn yr hwyr hwnnw, a saith diwrnod gwedi'n, *Ecf.* xii. 3, 8, 19. *Num.* xxviii. 16, 17.

H. 99. *A oedd un addoliad neillduol i'w gyflawni ar y saith diwrnod hynny?* *At.* Oedd; yr oedd aberthau neillduol bob dydd, sef ysgub o'r yd addfed cyntaf, a hwnnw ydoedd barlys; ac yr oedd ar y dydd cyntaf a'r olaf gymmanfa sanctaidd, neu gynnulleidfa o bobl i addoli Duw, *Ecf.* xii. 16. *Num.* xxviii. 16, &c. *Lef.* xxiii. 10.

H. 100. *Beth oedd gwyl y sulgwyn?* *At.* Deg diwrnod a deugain neu saith wythnos gwedi'r yd addfed cyntaf (neu farlys) gael ei offrymmu i Dduw, yr oedd offrwm neillduol, a chymmanfa sanctaidd, a dwy dorth o flaen ffrwyth y gwe-mith yn cael eu hoffrymmu, *Lef.* xxiii. 15.—21.

Noda, Hon a elwyd *Gwyl yr Wythnosau*, *Deut.* xvi. 16. gwedi ei gyddaru ag *Ecf.* xxiii. 16. Ysgub o farlys a offrymwyd ar y Pasg, a dwy dorth o wenith ar y Sulgwyn, a'r ddau megis blaen-ffrwyth. Gwel *Nodau Paul* ar *Ecf.* xxiii. 16.

H. 101. *Pa reswm oedd am-wyl y sulgwyn?*

At. Hi a gadwyd megis diolchgarwch am ddechreuad y cynhauaf gwenith, *Ecf.* xxiii. 16. ac er cof ond odid hefyd am roddi y gyfraith ar fynydd Sinai; yr hon oedd saith wythnos wedi'r pasg, a'u dyfodiad allan o'r *Aipht*, *Ecf.* xx. 1, 11.

Noda, Hwyl a aethant allan o'r *Aipht* y pedwarydd dydd ar ddeg o'r mis cyntaf, *Ecf.* xii. 17, 18. o hynny hyd ddechreu y trydydd mis y mae 46 neu 47 o ddyddiau, pan daethant i fynydd Sinai, *Ecf.* xx. 1, 2. ac yno hwyl a dderwyd dridiau, *Adn.* 11, 16. a Duw a roddodd y gyfraith y pumthegfed dydd, a'r wyl hon a alwyd y Sulgwyn, yr hwn air yn y Groeg a arwyddocca, Deg a deugain.

H. 102. *Beth oedd gwyl yr udgyrn?* *A.* Y dydd cyntaf o'r feithfed mis a osodwyd i ganu ag udgyrn, ynghyd ag aberthau priodol a chymmanfa sanctaidd, *Lef.* xxiii. 24. *Num.* xxix. 1, &c.

H. 103. *Beth a feddylir oedd y dibenion pennaf ar wyl hon o udganu?* *A.* (1.) Yn y feithfed mis

52 *A Gweithredoedd cyffegredig.* Pen. 77

hwn yr oedd amryw o wyliau, ac yr oedd yn fath o fis sabbathol neu fis o sabbathau, ac yr oedd i gael ei ddechreu gyd â sain udgyrn anarferol. (2.) Hwn a gyfrifwyd y mis cyntaf, a'r dydd cyntaf o'r flwyddyn mewn materion gwladaidd, fel yr oedd y llall am bethau crefyddol, ac yr oedd i'w gyhoeddi â llais udgyrn. Edrych *Pwl ar Lef.* xxiii. 24. a xxv. 9.

Noda, Megis yr oedd y feithfed dydd yn orphwysfa oddiwrth waith, felly yr oedd y feithfed mis yn fath o fis sabbathol; a'r fethfed flwyddyn yn flwyddyn sabbathol, i roddi gorphwysfa i'r tir oddiwrth ei lasurio; ac ym mhen saith mlynedd sabbathol, *b. y.* unwaith mewn deg mlynedd a deugain, yr oedd blwyddyn y Jubili, neu ryddhad a gorphwysfa oddiwrth gaeth-wafanaeth. Edrych *Lef.* xxv.

H. 104. *Beth oedd dydd mawr y cymmmod?* A. Y degfed dydd o'r feithfed mis a ordeiniwyd megis dydd o ympryd cyffredin a chyhoeddus, o ymos-tyngiad, o edifeirwch, ac o gymmod dros yr holl bobl, *Lef.* xxiii. 27. a xvi. 29. *Num.* xxix.

H. 105. *Pa beth a wnawd ar y dydd hwnnw?*

A. Ar y dydd hwn yr oedd yr archoffeiriad wedi ymwisgo â'i ddillad ardderchog i fyned i'r cyslegr sancteiddiolaf â gwaed yr aberth priodol, a'i daen-ellu ar y drugareddfa neu glawr yr arch ger bron yr Arglwydd, i wneuthur cymmmod dros bechodau yr holl genedl, ac i offrymmu arogl-darth ar y thuffer aur. Gwelwch ychwaneg o'r seremoniau perthynol i'r dydd hwn yn *Lef.* xvi. Sylwir etto, fod ym mlwyddyn y Jubili, ar y dydd mawr hwn y cymmmod, seinio ag-udgorn y Jubili trwy'r holl wlad, i gyhoeddi rhydd-did i'r holl drigolion, *Lef.* xxv. 8, 9, 10.

H. 106. *Pa beth oedd gwyl y pebyll?* A. Ar y pumthegfed dydd o'r feithfed mis, yn niwedd eu holl gynhauaf, y dechreuent yr wyl hon, a thrig-ent saith niwrnod mewn bythod wedi eu gwneuthur o ganghennau coed caead-frig, *Lef.* 23-39.

Pen. 77

yn fath
oedd i
arferol.
a'r dydd
ladaidd,
, ac yr
ych Pwl

orphwysfa
fath o fis
bbathol, i
ym mhen
gmlynedd
ryddhâd a
Lef. xxv.

A. Y
yd megis
o ymos-
s yr holl
xxix.

wnnw?
riad wedi
r cyslegr
a'i daen-
ger bron
bechodau
arth ar y
remoniau
lwir etto,
nawr hwn
wy'r holl
olion, Lef.

A. Ar y
niwedd eu
n, a thrig-
u gwneu-
ef. 23.39.

H. 107.

Dosp. 5. *Am Amserau cyffegredig, &c.* 53

H. 107. *Pa beth oedd diben y seremoni yma?*

A. I gofio iddynt drigo mewn bythod yn yr anialwch, pan aethant allan o wlad yr *Aipht*, Lef. xxiii.

H. 108. *Pa fodd y cadwyd yr wyl hon?* A. Gyd ag aberthau priodol bob dydd o'r wyl, a chymmanfa sanctaidd ar y dydd cyntaf ac hefyd ar yr wythfed, Num. xxix. 10.

H. 109. *Ar ba awr yr oedd eu sabbathau a'u gwyliau eraill yn dechreu ac yn diweddu?* At. Yr oedd yr *Iuddewon* yn cyfrif eu dyddiau, yn enwedig eu dyddiau gwyl, o fachludiad haul i fachludiad haul nesaf, Gen. i. 5. Lef. xxiii. 5, 32.

H. 110. *Pa le y cadwyd eu gwyliau?* A. Yn y lle a ddewisai'r Arglwydd i'r arch a'r tabernacl aros, yr hwn oedd ar y cyntaf yn *Shilo*, wedi hynny yn *Jerusalem*; er bod lleisio ag udgyrn i gyhoeddi dechreuad y flwyddyn i'w arfer yn holl ddinafoedd *Israel*. Edrych Deut. xvi. 16. a Mr. Pwl ar Lef. xxiii. 24. 2 Bren. xxi. 4.

H. 111. *Pa fodd y gallai holl Israel gadw'r gwyliau hyn?* A. Ar y tair gwyl bennaf, sef y pasg, y fulgwyn a gwyl y pebyll, yr oedd yr holl wrwyriaid i ymddangos ger bron Duw, yn yr un lle, gan ddwyn eu hoffrymmau, Eef. 23. 14—17. Deut. xvi. 16.

H. 112. *Pa offrymmau a ddwygent i Dduw pan yr ymddangosent o'i flaen ef ar y gwylau arbennig hyn?* A. Y degwm neu'r degfed ran o'u hŷd, o'u gwin a'u holŵ a phob cyntaf-anedig o'u hanifeiliaid; ond yr oeddent hwy i gael bwyta peth o'honynt, Deut. 14. 22, 23. er fod y rhan fwyaf yn cael ei roddi i'r offeiriaid a'r *Lefiaid*. Edrych Pen. VI. Hol. 15, 16.

H. 113. *Onid oedd yn peryglus iddynt adael eu trigfannau, a'r trefydd, a'r pentrefydd, ac oedd yn ffinio â gwlad eu gelynion?* A. Ydoedd; eithr Duw a addawodd iddynt, na ch'ai neb ddymuno eu gwlad hwy, pan yr elent i ymddangos dair gwaith

yn y flwyddyn ger ei fron ef, *Ecf.* 34. 23, 24. ac yr oedd hyn yn wyrthiau sefydlog tra parhaodd yr oruchwiliaeth honno.

H. 114. *Wedi rhaddi cyfrif yn llyn am personau, lleoedd, amserau, a phethau cyffegredig, rhowch wybod otto peth oedd y gweithredoedd cyffegredig?* A. Yr holl weithredoedd hynny a ellir eu galw yn sanctaidd neu'n gyffegredig, a ordeinwyd i fod yn rhan o'r addoliad seremoniol yma; ond y cyfryw weithredoedd ac sy'n tarddu oddi wrth natur addoliad Duw, megis mawl a gweddi, ydynt sanctaidd a chrefyddol ynthynt eu hunain.

DOSP. VI. Am Ddibenion y Defodau Iuddewig.

H. 115. *BETH ydoedd prif ddibenion y gorchymynion defodol hyn?* A. Y tri yma.

(1.) I wahaniaethu'r *Iuddewon* oddi wrth bawb eraill megis pobl sanctaidd, ac eglwys weledig briodol i Dduw, yr hon oedd mewn modd rhagorol yn cynnal i fynu ei enw a'i anrhydedd yn y byd, *Lef.* xx. 22.—26.

(2.) I ofod y bobl hynny ar waith, ac oedd mor dueddol i eilun-addoliaeth, mewn llawer o amrywiol ffurfiau a defodau crefyddol, rhag iddynt gael eu temptio i ddilyn coel-grefydd ac eilun-addoliad y cenhedloedd oddiamgylch iddynt, *Deut.* vi. a xxix.

(3.) I ofod allan trwy gysgodau, a ffurfiau, a rhithiau, lawer o swyddau Crist, a gogoniant a bendithion ei efengyl.

H. 116. *Pa fodd yr ymddengys fod neb a'r defodau Iuddewig yma yn rhithiau neu gysgodau o Grist a'i efengyl?* A. 1. Hyn a ymddengys oddi wrth lawer lle yn y testament newydd, sef yn y manau hynny ac a gelwir Iesu Grist a bendithion ei efengyl wrth yr un enwau. Crist a elwir ein Harchoffeiriad ni, *Heb.* iii. 1. a iv. 14. Efe

yw'r

en. V.

23, 24.
arhaodd

personau,

rwch wy-

lig? A.

galw yn

yd i fod

ond y

di wrth

gweddi,

eu hun-

ddewig.

y gorchy-

tri yma.

th bawb

weledig

dd rhag-

edd yn y

ac oedd

n llawer

ol, rhag

efydd ac

ylch idd-

ffurfiau,

goniant a

b a'r de-

au o Grist

ddi wrth

y man-

ndithion

elwir ein

14. Efe

yw'r

Dosp. 4. Y Defodau Iuddewig.

55

yw'r Oen a laddwyd, *Dat.* v. 6. i *Pedr* i. 19.
Ein Pasg ni, i *Cor.* v. 7. a'r Aberth i gymmeryd
ymaith ein pechodau ni, *Heb.* ix. 26. Y Cym-
mod neu'r lawn dros ein pechodau ni, *Rhuf.* iii.
25. i *Ioan* ii. 2. Gelwir ei gorph ef y Deml,
am fod y Duwdod yn trigo yntho megis yn y
deml *Iuddewig* gynt, *Ioan* ii. 19, 21. *Col.* ii. 9.

2. Hyn a ymddengys etto ymhellach oddi wrth
yr amlwg fwriadol gydmariaeth a ddodir allan
yn yr Ysgrythur rhwng amryw o'r defodau *Iudd-*
ewig a'r pethau efangylaidd. Gwaed Crist a
gafodd i ni dragwyddol rydd-hâd, megis yr oedd
gwaed teirw a geifr yn glanhau a gwaredu'r
Iuddewon oddi wrth halogrwydd seremonïol,
Heb. ix. 12, &c. Ei waed ef a elwir gwaed y
taenelliad, *Heb.* xii. 24. i'n taenellu a'n glanhau
ni oddi wrth gydwybod ddrwg, megis ac yr
oedd taenelliad gwaed yr aberthau *Iuddewig* yn
puro'r bobl, *Heb.* ix. 20. a x. 22. Y cyfsegr
sancteiddiolaf lle preswyliai Duw gynt ar y dru-
gareddfa oedd yn gyfgod o'r nef ei hun lle mae
Duw yn aros ar orseddfaingc ei ras, *Heb.* ix. 8,
24. a iv. 16. Mynediad yr Archoffeiriad i'r
cyfsegr sancteiddiolaf a gwaed yr aberth, ac en-
wau llwythau Israel ar ei ddwy-fronneg i ym-
ddangos o flaen Duw dros yr *Iuddewon*, fydd
ffurf eglur o fynediad Crist i'r nefoedd a'i waed
ei hun i ymddangos ger bron Duw drosom ni,
Heb. ix. 12, 25. Yr arogl-darth *Iuddewig* oedd
siampl neu gyfgod o weddi, *Dat.* v. 8. a viii. 3.
Y sabbath *Iuddewig*, neu'r dydd o orphwysfa,
yn gyftal a gwlad Canaan, oeddent yn gyfgod o
orphwysdra a rhyddhad y crediniol oddi wrth
bechod ac euogrwydd, a rhag cydwybod anef-
mwyth dan yr efengyl, ac o orphwysfa ddiweddaf
y seintiau yn y nefoedd, *Heb.* iv. 3, 4. 9, 10.

Fe ellir profi hyn yn fwy helaeth, trwy
'sgrythurau eraill, lle mae defodau'r *Iuddewon* yn
gyffredinol yn cael eu galw'n siamplau a chyfsgo-

odau

odau daionus bethau'r efengyl, *Col. ii. 16, 17.*
Heb. viii. ix.

H. 117. *A oedd yr Iuddewon yn deall meddwl ysbrydol y defodau hynny?* A: Yr oedd y rhai mwyaf goleu a deallus yn eu plith 'sgatfydd yn medru dyrnad rhyw faint o feddwl y rhai mwyaf a phennaf o honynt; ond am gorph y werinos mae'n anhawdd bwrw eu bod yn deall eu meddwl ysbrydol; o'r hyn leiaf ni roddir un awgrym o hynny i ni yn y Bibl.

H. 118. *Pa fodd y gellyd eu hordeinio megis cyf-godau o bethau ysbrydol, o's nad oedd y bobl ac oedd i'w harfer hwynt yn eu haddoliad yn deall dim o'u meddwl ysbrydol hwy?* A. 1. Dan yr oruch-wiliaeth Iuddewig yr oedd eglwys Dduw mewn 'ftad fabanaidd a phlentynaidd, fel y dywedir, *Gal. iv. 1, &c.* Yn awr, y mae plant yn cael eu gosod i wneuthur llawer peth yn fynych, trwy awdurdod eu rhieni doeth, er na all y plant ddeall dim o brif amcan ac ystyr y peth hyd oni ddelont yn henach.

2. O's nad oedd yr hen Iuddewon gynt yn deall y defodau a roddwyd iddynt, etto hwy allent gael eu hamcanu megis ffurfiau a chysgodau o Grift a bendithion yr efengyl, mewn trefn i gadarnhau crefydd Crist a'r efengyl, pan y byddai iddi gael ei chyhoeddi i'r byd, wrth weled mor gymmwys yr atteba'r hen gysgodau hynny.

H. 119. *Pa le'r ymddengys hyn?* A. Y mae St. Paul yn ddiau yn cadarnhau crifst'nogrwydd y ffordd yma, yn enwedig yn ei lythyr at yr *Hebreaid*, gan ddangos y modd y cyflawnir yr hen gysgodau a'r defodau hynny yn yr efengyl.

Noda, Megis y mae prophwydoliaeth yn rhag fynegi pethau i ddyfod mewn *geiriau*, felly y mae *teip* yn rhag fynegi pethau i ddyfod trwy ryw rith neu ffurf neu gyffelybiaeth o hono: yn awr, megis ac yr oedd llawer o'r hen brophwydoliaethau heb eu deall gan y Prophwydi eu hunain, na chan y bobl yr oeddent hwy yn llefaru wrthynt, i *Ped. i. 11, 12*, etto pan eu cyflawnwyd, hwy a ddaethant

Dosp. 6
 ddaethant
 law Duw
 felly er bo
 gyntaf, e
 hwy yn w
 yn arwyd
 wrthynt.

H. 12
 bynny ga
 nad yw
 adnabydd
 ain?
 guddio
 prophw
 naill na
 nid y'm
 ol hyn
 yng Ng
 Fe allai
 iant y
 Iuddew
 iaethau
 niau o'
 honynt
 yn well

Am

H. i.

wedw
 farned
 wodra
 H.

ddaethant i'w deall yn well, ac i ddwyn tyftiolaeth i law Duw yn y brophwydoliaeth a'i chyflawniad hefyd : felly er bod y cysgodau yn dywyll pan yr ordeiniwyd hwy gyntaf, etto pan y daethant i ben a'u cyflawni fe'u deallir hwy yn well, ac a ddangofant law Duw yn eu hapwyntio yn arwydd, ac yn dwyn-i ben y peth a arwyddocaed wrthynt.

H. 120. *A ellir ddweud gan hynny i'r petbau bynny gael eu cwplâu a'u cyflawni yng Nghrist, pan nad yw ystyr y defodau neu'r cysgodau hyn i gyd yn adnabyddus etto hyd yn oed i'r crist'nogion eu hunain ?* A. Y mae'r testament newydd wedi dadguddio a dysgu i ni ddeall y prif gysgodau a'r prophwydoliaethau mwyaf pwyfig ; er nad yw y naill na'r llall wedi ei ddeall yn hollol : ac etto nid y'm yn ammau ei fod yn awr, neu y bydd ar ol hyn i'r holl brophwydoliaethau gyflawniad yng Nghrist ; a ph'am na bydd i'r cysgodau hefyd. Fe allai fod hyn yn cael ei gadw fel rhan o ogoniant y dydd dymunol hwnnw pan y troir yr *Iuddewon*, fel y byddo i'r lleill o'u prophwydoliaethau, yn gystal a'r lleill o ddefodau a seremonïau o'u hen addoliad, ynghyd â'r cyflawniad o honynt yng Nghrist a'r efengyl, gael eu deall yn well ac yn fwy hollol.

P E N. VI.

Am y Ddeddf wladaidd neu farnedigaelbol.

H. 1. *NI a gawfom hanes neillduol am ddeddfau moesol a seremonïol yr Iuddewon, dywedwch yn awr, beth oedd y ddeddf wladaidd neu farnedigaelbol ?* A. Yr hon a berthynai i'w llywodraeth wladaidd fel cenedl.

H. 2. *Pwy oedd eu Llywydd ?* A. Duw ei hun a ym-

a ymoftyingodd i gymmeryd arno y titl o fod yn *Frenin* arnynt, ac a ordeiniodd amryw fath o lywiawdwyr dano megis yr oedd yn gymmwys gantho, *Barn. viii. 23. 1 Sam. xii. 12, 13. Esay xxxiii. 22.*

Noda, Yn gymmaint mai yr un person oedd eu Duw a'u Brenin, y tabernacl a'r deml sydd i'w ystyried nid yn unig yn breswylfa eu Duw, ond yn balas i'w Brenin hefyd: cyntedd y tabernacl oedd cyntedd y palas, y cyfsegr sancteiddiolaf oedd 'stafell ei bresennoldeb, a'r drugareddfa oedd ei orsedd, y cerubiaid a ddangosai ei weision parod megis Duw, yr offeiriaid ei brif fwyddogion, y Lefiaid oedd ei fwyddogion gwasgaredig trwy yr holl deyrnas, bwrdd y bara-gosod, ynghyd a rhyw gyfran o'r aberthau a roddid i'r offeiriaid oedd yn dangos darpariaeth ei deulu, &c.

Pa lywiawdwyr bynnag craill a wnawd o amser i amser, megis cadpeniaid, barnwyr, neu frenhinoedd, rhaglawiaid Duw oeddent i gyd, yr hwn a'u gosodai i mewn ac allan wrth ei ewyllys.

H. 3. Beth oedd y gorchymynion a'r deddfau gwladaidd yn rhwymo'r bobl iddynt? A. I lawer o arferion neillduol perthynol. (1.) I ryfel a heddwch. (2.) I wyr a gwragedd. (3.) I rieni a phlant. (4.) I ymborth a dillad. (5.) I dai a thiroedd. (6.) I ŷd a hwsmonaeth. (7.) I feistriaid a gweision. (8.) I arian ac anifeiliaid. (9.) I adar ac ysgrybliaid. (10.) I gyntaf-andedig o bob peth. (11.) I gynhaliaeth yr offeiriaid a'r Lefiaid. (12.) I ofalu am gyrph ac eneidiau dynion.

H. 4. Beth oedd y deddfau mwyaf neillduol am ryfel a heddwch? A. Na byddai iddynt wneuthur heddwch â faith genedl *Canaan*, ond eu difetha hwynt yn hollol; a phan elent i ryfel, fod i bob milwr ofnus ddychwelyd adref, *Deut. vii. 1, 2, 3. a xx. 8.*

H. 5. Beth oedd y deddfau priodol i wyr a gwragedd? A. Bod i wr briodi gwraig ei frawd o's byddai farw yn ddi-blant: ac i wyr roddi ymaith

ymaith eu gwragedd trwy lythyr ysgar, *Deut.* xxv. 5. xxiv. 1. A bod i odineb gael ei gospi â marwolaeth, *Lef.* xx. 10.

H. 6. *Beth oedd rhai o'r deddfau priodol i rieni a phlant?* A. Bod i'r cyntaf-anedig gael deuparth o'r dâ : a bod i un plentyn a darawai neu a felldithiai ei dad neu ei fam, neu a barhai yn gyndyn anfeddyginiaethol i gael ei ofod i farwolaeth, *Deut.* xxi. 17, 18—21. *Ecsod.* xxi. 15, 17.

H. 7. *Beth oedd y deddfau priodol i feistrïaid a gweision?* A. Bod i un rhyw was i fyned yn rhydd o's byddai ei feistr ei niweidio ef: ac i was o *Israel* er wedi ei brynu, i fyned yn rhydd ar y feithfed flwyddyn: ac o's nad ai efe allan yn rhydd, rhaid oedd i'w feistr dyllu ei glyst ef â mynawid wrth yftlys-bost y ddor, ac yna ei wasanaethu ef yn dragywydd, *Ecsod.* xxi. 2 — 6, 26, 27.

Noda, 'Y gair hwn yn *dragywydd* sy'n arwyddo hyd flwyddyn y Jubili, canys pob gwas a chaeth-was ac oedd o'r Hebreaid oedd i fyned yn rhydd y pryd hynny, a dychwelyd i'w dir neu feddiannu ei hunain yn ei lwyth, *Lef.* xxv. A thyma'r ffordd oreu i gymmodi, *Ecs.* xxi. *Lef.* xxv. lle dywed ein testun y gwas a â allan yn rhydd y feithfed flwyddyn, a'r llall ym mlwyddyn y Jubili, a'r trydydd sy'n dweud, efe a'i gwasanaetha ef byth.

H. 8. *Pa ddeddfau oedd ganthynt yn briodol i'w lymborth?* A. Nad oedd iddynt fwyta gwaed, na brasder yr arennau, nac un rhyw beth a fyddai farw o hono ei hun, neu a dorrid gan wylltflod, neu neb anifeiliaid, adar neu bysgod a gyfrifid yn aslan, *Lef.* xi. a xvii. *Deut.* xiv. 21. Ac am hynny na fwyttant gyd â'r cenhedloedd rhag iddynt brofi bwyd aslan.

H. 9. *Pa rai oedd y deddfau perthynol i'w gwisgoedd?* A. Nid oedd i wrryw wisgo dillad benyw na fenyw wisgo dillad gwrryw: nid oedd iddynt wisgo dillad cymmysg o lin a gwlan: a rhaid oedd

oedd iddynt wneuthur edau ar ymyl eu gwisgoedd, a gosod ar y edau yma bleth o fidan glas, fel y byddai iddynt edrych arni a chosio gwneuthur gorchymynion yr Arglwydd, *Num.* xv. 38, 39. *Deut.* xxii. 5, 11.

Noda, Yn amser ein Iachawdwr hwy a 'sgrifenent eiriau o'r gyfraith ar femrwn, a gosodant hwy ar eu talcennau ac ar eu gwisgoedd : a galwent hwy Phylacterau, *Mat.* xxiii. 5.

H. 10. *Beth oedd rhai o'u cyfreithiau neillduol ynghylch tai a thiroedd?* A. Bod i'r tir orphwys bob saith mlynedd heb aredig na llyfni, a Duw a addawodd roddi iddynt ymborth ddigon yn y chweched flwyddyn dros dair blynedd. A phob deg mlynedd a deugain, yr hon oedd flwyddyn y Jubili, yr holl dai a'r tiroedd a werthafid oedd i ddychwelyd yn ol i'w perchennogion cyntaf, oddi eithr tai dinafoedd caerog, *Lef.* xxv. 2—17, 20, 21, 30, &c.

Noda, Pob seithfed flwyddyn na thrinid y tir a elwyd y *Sabbath blynyddol* : a phen saith sabbath blynyddol, *b. y.* pen naw blynedd a deugain, yr oedd blwyddyn y *Jubili*, sef y ddegfed flwyddyn a deugain : er bod rhai yn bwrw fod y *Jubili* y nawfed a deugain, fel na ddelai dau sabbath blynyddol ynghyd : canys yn y *Jubili* eglur yw nad oedd nag aredig na hau, na medi, na chynnull gwin, *Lef.* xxv. 11.

H. 11. *Beth oedd cyfreithiau enwedigol yr Iuddewon ynghylch yd ac hwsmonaeth?* A. Nid oedd iddynt aredig ag ych ag asyn ynghyd : na hau eu meusydd ag amryw had, neu gasglu eu cynhauaf yn llwyr, canys y lloffa a adewid i'r tlodion, *Deut.* xxii. 9, 10, 11. *Lef.* xix. 9, 10, 19. A neb ymdeithyddion a allent fwyta eu gwala o'r grawn neu'r yd mewn maes neu winllan, ond nid oedd rydd iddynt fyned â dim ganthynt, *Deut.* xxiii. 24, 25.

H. 12. *Beth oedd eu deddfau neillduol ynghylch arian, moddion ac anifeiliaid.* A. Hwyl allent roi arian

wisgoedd,
las, fel y
wneuthur
r. 38, 39.

ifenent eir-
r eu talcen-
hylaeterau,

u neilldml
orphwys
, a Duw
igon yn y

A phob
wyddyn y
sid oedd i
n cyntaf,
v. 2—17,

ir a elwyd y
ddol, b. y.
yn y Jubili,
ai yn bwrw
ai dau fab-
glur yw nad
gwin, Lef.

l yr Iudd-
Nid oedd
na hau eu
cynhauf
r tlodion,
o, 19. A

gwala o'r
llan, ond
ganthynt,

ol ynghylch
allent roi
arian

arian ar log i ddieithriaid, ond nid i'r *Israelliaid*. Boed i leidr adferyd yn ddau ddyblyg yr hyn a ladataodd; o's dygodd anifeiliaid, a'u lladd neu eu gwerthu, rhaid oedd talu pum ŷch am ŷch, a phedair dafad am ddafad, *Ecf. xxii. 22. Deut. xxiii. 19, 20. Ecf. xxii. 1—9*. Ond o's na byddai gantho ddim i dalu, rhaid oedd gwerthu yr lleidr am ei ladrad, Adn. 3.

H. 13. *Pa ddeddfau priodol oedd yn perthyn i ysgrybliaid ac adar?* A. Nid oedd iddynt gae safn yr ŷch tra byddai yn dyrnu'r ŷd, fel y gallai fwyta peth o hono wrth ei ddyrnu ef: Na bod iddynt gymmeryd y fam gyd â'r wyau neu'r cywion o nyth a ga'id yn y maes, *Deut. xxv. 4. a xxii. 6, 7*.

H. 14. *Pa ddeddfau a roed iddynt am y cyntaf-anedig?* A. Cyntaf-anedig dyn ac anifail a gyflwynwyd neu a roddwyd i Dduw yn gyftal a blaen-ffrwyth y coed a'r maes, *Ecf. xxii. 29, 30. Num. xviii. 12, 13*.

Noda, Y cyntaf-anedig dyn a brynwyd trwy'r *Lefaid*: y cyntaf-anedig anifail a aberthwyd, neu a ofodwyd i farwolaeth mewn rhyw fodd, o's na phrynwyd ef, *Ecf. xii. 2, 12, 13, 15. Num. iii. 14, 15*.

H. 15. *Beth oedd y deddfau perthynol i gynhaliaeth yr offeiriaid?* A. Yr oedd yr offeiriaid i gael eu cynnal trwy'r cyntaf-anedig o'r anifeiliaid ac o flaen-ffrwyth yr olew, a'r gwin a'r ŷd, ac yr oedd iddynt ran mewn amryw o aberthau, sef, o'r holl offrymmau derchafael, parwyden y gwhwsan a'r ysgwyddog ddechau, &c. *Num. xviii. 8, &c.*

Noda, Yr offrymmau derchafael oeddent i'w hyfsgwyd i synu ac i lawr tu a'r nef a'r ddaear. Yr offrymmau gwhwsan a siglwyd ymlaen ac yn ol tu a phedwar gwynt y nefoedd: A hyn oll a dybir ei fod yn arwyddo offrynniad o honiyn i Dduw megis Arglwydd cyffredin pob rhan o'r greadigaeth, ag sydd yn preswyllo ym mhob lle.

H. 16. *Beth oedd y deddfau am gynhaliaeth y*
G *Lefaid*

Lefiaid ? *A.* Yr oeddent yn cael eu cynnal trwy y degwm o bob ffrwythau ac yd y rhai a ordeiniodd Duw iddynt, *Num.* xviii. 21, 24. A rhoddwyd iddynt rai dinafoedd a'u pentrefi allan o bob llwyth.

H. 17. *Beth oedd rhai o'r deddfau enwedigol ynghylch cyrph ac einioes dynion ?* *A.* Yr oedd yn rhaid i'r hwn a laddai neu a ladratai ac a werthai ddyn farw am dano, *Ecf.* xxi. 12, 16. Ac yn achos pob gwir anaf neu niwaid, rhaid oedd talu bywyd am fywyd, llygad am lygad, llaw am law, troed am droed, *Lef.* xxiv. 17--20. A hyn oedd cosp pob gau dyft ac a fwriadai ddwyn un math o niwaid pwy bynnag i un arall, *Deut.* xix. 18, &c. oblegyd yr un fath farn a wnawd ar y gau dyft.

H. 18. *A oedd dim maddeuant i'r hwn a laddai un arall ?* *A.* O's gwn'ai hynny o'i wirfodd, nid oedd dim maddeuant : Ond o's o ddamwain y gwn'ai ef, yr ydoedd chwech dinas noddfa gwedi eu gosod yng ngwlad *Canaan*; i ba rai y gallai y llofrudd ffoi a bod yn ddiogel. Ond yr oedd yn rhaid iddo aros yno hyd farwolaeth yr archoffeiriad, *Num.* xxxv. 11--33.

H. 19. *Ai'r un oedd y gyfraith am gaeth-was a gwr rhydd, yn achos anafu neu ladd ?* *A.* Nage yn hollol; oblegyd yn achos anafu neu ladd caeth-was, nid oedd y troseddwr i gael ei gopsio i'r un radd, a phe buasai yn niweidio gwr rhydd, *Ecf.* xxi. 20, 26.

H. 20. *Beth oedd y gosp arferol i ddrwg weithredwyr yn y gyfraith luddewig ?* *A.* Dirwy (neu ffein) o arian neu anifeiliaid, torri ymaith oddi wrth y bobl neu'r gynnulleidfa, ffangellu neu guro â gwiail ddeugain waith o'r mwyaf, colli'r aelod neu golli'r bywyd, *Ecf.* xxi. 19, 22, 36. *Lef.* xix. 20. a xxiv. 17--20.

H. 21. *Beth a feddylir wrth dorri ymaith oddi wrth y bobl neu'r gynnulleidfa ?* *A.* Mewn rhai beiau

beiau 'sg
byn cyf
&c. fe an
law y b
14. Me
un i ryw
Lef. xvi
achosion
o bosibl
nulleidfa
bwyta ba
15. neu
ei afeidi
i'r enaid
bron Du
yn y cwe
tunant yr
Lef. ymaith
H. 22.
gain gwi
waith ond
rwon a bu
xi. 24.
fod yn of
ac am hy
gain gwi
meryd wr
troseddu'r
H. 23.
weithredw
oren, neu
Deut. xxi
H. 24.
an i farw
rhoddwyd
aid trwy e
H. 25.
gnifer o
wladaidd

al trwy
ordein-
24. A
efi allan

nwedigol
oedd yn
tai ac a
. 12, 16.
d, rhaid
n lygad,
. 17--20.
fwriadai
un arall,
th farn a

a laddai
fodd, nid
mwain y
dfa gwedi
y gallai y
r oedd yn
rchoffeir-

aeth-was a
A. Nage
neu ladd
el ei gospi
gwr rhydd,

rwg weith-
Dirwy (neu
maith oddi
agellu neu
yaf, colli'r
9, 22, 36.

ymaith oddi
Mewn rhai
beiau

neu farnedigaethol.

63

beiau 'sgeler, megis gwrthryfel rhyfygus yn er-
byn cyfreithiau Duw, torri'r sabbath o wirfodd,
Ec. fe arwyddai y brif-gosp neu farwolaeth trwy
law y barnwyr, *Num. xv. 30, 31. Ecf. xxxi.*
14. Mewn rhai achosion fe arwyddai rhoddi
un i ryw farn trwy law ddigyfrwng Duw ei hun,
Ecf. xvii. 10. a xx. 5, 6. Eithr mewn rhai
achosion llai beius nid yw yn arwyddo-dim rhagor
o bosibl nag ysgymmuno neu gaead allan o gyn-
nulleidfa *Israel*, ynghyd â'u breintiau; megis,
bwyta bara sefeintllyd yn amser y pasg, *Ecf. xii.*
15. neu i ddyn nefau at y pethau sanctaidd yn
ei astendid, *Ecf. xxii. 3.* He y dywedir, y bydd
i'r enaid hwnnw gael ei dorri ymaith oddi ger
bron Duw. Ond y mae ychydig o ddyrswych
yn y cwestiwn hwn, a'r dysgedigion a anghyt-
unant ynghylch meddwl y geiriau hyn, *Tornir*
ef ymaith.

H. 22. *O's goddefwyd i'r Iuddewon roddi deu-
gain gwialenod, pa fodd na chafodd Paul bum
waith ond namyn deugain gwialenod, gan yr Iudd-
ewon a bwythau yn ei gasbau ef gymmaint?* *1 Cor.*
xi. 24. *At.* Am eu bod yn cymmeryd arnynt
fod yn ofalus iawn i gadw'r gyfraith yn fanol,
ac am hynny ni roddent un amser fwy na deu-
gain gwialenod ond un, rhag iddynt gam-gym-
meryd wrth rifo, tra fyddent yn curo, ac felly
roseddu'r gyfraith.

H. 23. *Pa fodd yn gyffredin y rhoddent ddrwg
weithredwyr i farwolaeth?* *A.* Trwy eu crogi ar
oren, neu eu llabyddio â cherrig, *Num. xxv. 4.*
Deut. xxi. 23. a xiii. 9, 10. Num. xv. 35.

H. 24. *Pa sawl tyft oedd angenrhaid i gondemnio
un i farw?* *A.* Trwy ddau neu dri o dystion y
rhoddwyd y neba haeddai angy i farwolaeth, ond
nid trwy enau un tyft, *Deut. xvii. 6, 7.*

H. 25. *Beth oedd amcan Duw yn rhoddi iddynt
gynifer o ddeddfau neillduol ynghylch eu materion
wladaidd neu ddinasoedd?* *A. (1.)* I hyspyfu
iddynt

iddynt mai Duw oedd eu Brenin yn gyftal â'u Duw, a'u cadw hwy yn wahanol a neillduol oddiwrth genhedlaethau eraill, fel ei deyrnas a'i ddeiliaid ei hun.——(2.) Yr oedd llawer o'r deddfau hynny ynthynt eu hunain wedi eu haddasu'n rhagorol at fantais y bobl yma, fel yr oeddent yn trigo yn y wlad a'r amgylchiadau hynny.——(3.) I rai o'r deddfau hynny yr oedd ystyr moesol neu ysbrydol, yr hwn mewn rhan a ellid ei adnabod yr amfer hwnnw, ac i'w egluro yn well wedi'n.

H. 26. *Pa siamplau o werf ysbrydol sy' gennych a ddysgwyd trwy y deddfau gwladaid hyn?* A. Na chymmer y fam gyd â'r cywion, *Deut. xxii. 6, 7.* sy'n dysgu tynerwch a thofturi. Na chae safn yr ŷch tra f'o yn dyrnu'r ŷd, *Deut. xxv. 4.* sy'n dangos y dylai'r gweinidogion a ddarparant i ni ymborth ysbrydol, gael eu cynhaliaeth genym, canys felly y mae St. Paul yn esponio'r lle, *1 Cor. ix. 9, 10.*

P E N. VII.

Am Bechodau a Chosp yr Iuddewon yn yr Anialwch.

H. 1. *W E D I* rhoddi cyfrif am y deddfau moesol, seremonial, a barnedigaethol, a ellwch chwi ddywedyd i mi pa un a ufuddhaodd pobl Israel iddynt ai peidio? Atteb. Na ddo; hwy a dorrasant gyfraith Duw yn fynych ac a bechasant yn ei erbyn ef, a hwy a gofpwyd, *Esa. lxiii. 10. Salm lxxviii. 23, 33, 34.*

H. 2. *Beth oedd eu pechodau hynottaf yn erbyn Duw yn yr anialwch?* At. Heblaw eu grwnnach wrth gyfarfod ag anhawfdra ar ddechreuad

ystal â'u
neillduol
rnas a'i
wer o'r
wedi eu
a, fel yr
chiadau
ynny yr
n mewn
, ac i'w

gennyh a

A. Na

xxii. 6,

Na chae

xxv. 4.

arparant

eth gen-

io'r lle,

yn yr

deddfau

digaethol,

fuddhaodd

Na ddo;

ch ac a

yd, Efa.

yn erbyn

u grwg-

echreuad

cu

Iuddewon yn yr Anialwch.

65

eu taith, eu bai 'sgeler cyntaf a mwyaf hynod yd-
oedd gwneuthur y llo aur a'i addoli wrth droed
mynydd Sinai, Ecf. xxxii. 4, 8.

H. 3. *Pa dempasiwn, neu esgus oedd gantbynt
am y fath fai?* A. Moses a aethai i fynydd
Sinai, ac a arhosodd yno ychwaneg o ddyddiau
nag yr oeddent hwy yn ddyfsgwyl, a hwythau
am gael rhyw arwydd gweledig o bresennoldeb
Duw yn eu mysg; ac felly hwy a gymbellasant
Aaron i wneuthur y ddelw aur hon i gynnrychioli
presennoldeb Duw, ond heb ei orchymryn ef,
Ecf. xxxii. 1.

*Noda, Braid y gelbir meddwl mai gwir ddelw llo-
gyffredin oedd hon, neu y gallai'r Iuddewon synthio i
lawr ac addoli y fath ddelw; neu y gallent feddwl fod
ych neu lo, yr hwn oedd eilun yr Aiphtiaid eu gelynyon;
yn arwydd priodol o Dduw Israel, eu Gwaredydd o'r
Aipht. Tybygol yw gan hynny, mai delw Cerub ydoedd,
mewn rhan ar ddull ych adeiniog. Ac yn gymmaint a
gosod Duw allan yn ebrwydd wedi'n gan Moses megis yn
trigo rhwng y Cerubiaid ar y drugareddfa, fe allasai hyn
fod yn dyb neu nosiwn gyffredin ymysg y bobl ymlaen
llaw. Ac fe allasai gael ei wneuthur megis arwydd gol-
lygol o bresennoldeb Duw, oblegyd hwy a gyhoeddasant
wyl i'r Arglwydd, Adn. 5. yn yr un modd a Jeroboam,
ymhell wedi'n, yr hwn a wnaeth yr un fath ddelwau ond
odid i'r un diben, y rhai a elwir lloi. Eithr hon a rhei'ny
am eu gwneuthur heb apwyntiad Duw; oeddent eilun
addoliaeth i gyd, ac mewn ffordd o eithaf dirmyg gelwir
ef, Addoli'r llo; ac agospwyd yn ganlynol megis bai 'sgeler.
Gwel Pen. V. Hol. 37.*

* Yr oedd rhyw bethau perthynol i addoliad Duw ac
yr oedd y bobl hynny yn meddu rhyw nosiwn gyffredin o
konynt cyn i Moses fyned i fynydd Sinai i'w dysgu yn
neillduol gan Dduw; am siampl, yr oedd ganthynt allor-
au ac aberthau, a thywalltiad gwaed, Ecf. xxiv. 4, 6, 8.
Yr oedd ganthynt offeiriaid, Ecf. xix. 22, 24. a thabern-
nael neu gappel symmudol, Ecf. xxxiii. 6, 7. A hwy a
ellent wybod fod Duw yn trigo ymysg angylion, neu ryw
fodau adeiniog gogoneddus megis ei ofgordd neu ei weithion
llys; a'r Cerubiaid hyn a ddarlunwyd weithiau o bobl
megis dynion yn ehedeg a chanthynt draed fel llo, neu
megis ychen yn ehedeg, fel rhan o ardderchog wyched
neu ofgordd Duw.

H. 4. *Pa fodd y cospodd Duw hwynt am y llo aur?* A. Meibion *Levi* a orchymynwyd i ladd eu brodyr, a hwy laddasant dair mil o feibion *Israel*, *Ecf. xxxii. 27, 28.*

H. 5. *Pa bechod hynod arall a wnaethant?*

A. Yn eu gwersyllfa nefaf, ar ol *Sinai*, hwy a larsant ar y manna a roddodd Duw iddynt, a grwgnachasant o eisiau cig, *Num. xi. 4.*

H. 6. *Pa fodd y cospwyd eu grwgnach hwy?*

A. Duw a roddodd iddynt gig soff-iair yn aml ac a anfonodd bla gyd ag ef, *Num. xi. 31, 33.*

H. 7. *Beth oedd y trydydd bai hynod o'r eiddynt?*

A. Gan ddigaloni trwy'r anglod a roddodd yr ysbiwyr i wlad *Canaan*, y rhai a anfonwyd i'w chwilio hi, hwy a fynnent osod pen arnynt i ddychwelyd i'r *Aipht*, *Num. xiii. 32. a xiv. 3, 4, 36.*

H. 8. *Pa fodd y ceryddwyd y gwrthryfel hwn?*

A. Deg o'r ysbiwyr a suant feirw o'r pla, a'r holl bobl a gondemnwyd i grwydro ddeugain mlynedd yn yr anialwch, hyd oni byddai farw yn raddol yr holl bobl oedd uwch law ugain oed yn dyfod allan o wlad yr *Aipht*, *Num. xiv. 29—37.*

H. 9. *Pwy o'r ysbiwyr a achubwyd?* A. *Nebond Caleb* a *Josua*, y rhai a ddilynodd yr *Arglwydd* yn hollol, ac a roddasant air da i wlad yr addewid, *Num. xiv. 6, 23, 24, 37, 38. a xxvi. 65.*

H. 10. *Beth oedd eu pedwarydd bai hynod?*

A. *Coran Dathan* ac *Abiram* a gyffroisant wrthryfel yn erbyn *Moses* ac *Aaron*, *Num. xvi. 1, &c.*

H. 11. *Beth oedd achlyssur cyffroad Cora a'i gyfeillion?* A. Eu hesgus oedd fod holl *Israel* yn sanctaidd, ac nad oedd gan *Aaron* a'i dylwyth ddim hawl i'r offeiriadaeth mwy na hwytheu; ac mai gormod oedd i *Foses* gymmeryd arno benderfynu pob peth yn eu mysg hwy, *Num. xvi. 3, 10.*

H. 12. *Abiram* fynu ga
a hann
Adn. 3
yn erby
aduriaid
air mil
Adn. 4
H. 1
iddo dda
a barod
ddeg o v
ennu er
taberna
gwr ei v
a ddyga

H. 1
A. G
aeth bar
adn, 10
aeth.

H. 1
A. T
ffordd,
xxi. 4,
H. 1
yma?
plith, a
xxi.

H. 1
gan y sei
bres, yr
orchym
H. 18
A. G
a hoffaf
duwiau,

H. 12. *Pa fodd y cospwyd Cora, Dathan, ac Abiram?* A. Hwyl a'u teuluoedd a lyngwyd i fynu gan ddaear-gryn || a'u cyfeillion dau cant a hanner a losgwyd gan dan oddi wrth Dduw, Adn. 31, 35. A phan dychanodd y gynnulleidfa yn erbyn *Moses* ac *Aaron* am farwolaeth y pechaduriaid hynny, Duw a darawodd fwy na phedair mil ar ddeg o honynt, a buant feirw o'r pla, Adn. 41—50.

H. 13. *Pa wyrthiau a wnaeth Duw i ddangos iddo ddewis tŷ Aaron i'r offeiriadaeth?* A. Efe a barodd i bennau'r bobl ddewis iddynt ddeuddeg o wiail dros ddeuddeg llwyth *Israel*, a 'sgrifennu enw *Aaron* ar wialen *Leſi*, a'u doddi yn y tabernacl hyd y boreu; a'r boreu cymmerodd pob gwr ei wialen, a gwialen *Aaron* a flodeuasai, ac a ddygasai almonau, Num. xvii.

H. 14. *Beth a wnaed i wialen Aaron?* A. Gosodwyd hi yn yr arch i fod yn dystiolaeth barhaus yn erbyn y gwrthryfelwyr yma, adn. 10. ac i sicrhau hawl *Aaron* i'r offeiriadaeth.

H. 15. *Beth oedd pummed bai hynod y bobl?* A. Tychan a wnaethant oblegyd maithder y ffordd, ac o eisiau gwell bwyd na manna, Num. xxi. 4, 5.

H. 16. *Pa fodd y cospwyd y tychan newydd yma?* A. Duw a anfonodd feirph tanllyd i'w plith, ac a ddistrywiodd amryw o honynt, Num. xxi.

H. 17. *Pa fodd y iachawyd y bobl a frathwyd gan y feirph?* At. Trwy edrych i fynu at y farph bres, yr hon a osododd *Moses* ar drostan wrth orchymmyn Duw, Num. xxi. 8, 9.

H. 18. *Beth oedd y chweched pechod' sgeler Israel?* A. Godineb ac eilun-addoliaeth; canys hwyl a hoffasant fenywod *Midian*, ac a addolasant eu duwiau, Num. xxv. 1, 2.

H. 19.

¶ Etto yn Num. xxvi. 1. 1. meibion *Cora* a *Lyſeior*.

H. 12.

H. 19. *Pa fodd y cospwyd y godineb a'r eilun-addoliaeth yma?* A. Trwy orchymmyn Duw a Moses i ladd y troseddwyd, a thrwy blâ yr hwn a laddodd bedair mil ar hugain, Num. xxv. 4, 5, 9.

H. 20. *Pwy a'u temptiodd hwy i'r eilun-addoliad hyn?* A. Balaam, y prophwyd drygionus a dewin, Num. xxxi. 16.

H. 21. *Pa ham y temtiodd efe hwy i hynny?*

A. Am i Dduw ei attal ef rhag melldithio Israel pan y cyflogodd Balac brenin Moab ef i wneuthur hynny, Num. xxii. 5—12.

H. 22. *Pa fodd yr attaliodd Duw ef?*

A. Mewn tair ffordd; (1.) Trwy warafun iddo fyned ar y cyntaf, er iddo gwedi'n ei ddiodeff. (2.) Trwy beri i'r asyn ei hun lefaru wrtho, i'w attal ef pan yr oedd yn myned. (3.) Trwy ei gynhyrfu ef ag ysbryd prophwydoliaeth, a pheri iddo fendithio Israel dair neu bedair gwaith yn lle eu melldithio hwy. Edr. Num. xxii. 12, 30, 31. a xxxiii. 7, 8, &c.

H. 23. *Beth a ddaeth o Balaam yn y diwedd?*

A. Efe a laddwyd ymysg y Midianiaid gan wyr Israel dan arweiniad Moses, cyn dyfod o honynt i afon y Iorddonen, Num. xxxi. 1,—8.

P E N. VIII.

Am Fynediad yr Iuddewon i Ganaan, a'u Llywodraeth dan Farnwyr.

D O S P. I. *Am Israel yn meddiannu Canaan.*

H. 1. **BETH** a ddaeth o bobl Israel wedi eu holl orymdaith yn yr anialwch? A. Er bod eu pechodau a'u cospedigaethau yn fawr ac yn aml, etto nid difethwyd o honynt; eithr Duw a'u

Dosp. I.

a'u dygo
addawod

H. 2.

A. N
gweled h
farw a D

H. 3.

A. Bu
ei fab a v
xx. 24—

H. 4.

Aaron y
addewida digio I
ddangos

Deut. xx

H. 5.

ddyfsgu i

A. Fe
trwy hyr

iadaeth

wlad nef

H. 6.

yr addew
un â Iesu

yn arwei

13, 14,

H. 7.

A. Er

oedd yn

roedd ar

iddynt a

adwyd y

Jof. iii. 1

H. 8.

mynediad

orchymn

carreg o

offeiriad

a'u dygodd hwy o'r diwedd i Ganaan, i'r wlad a addawodd efe i'n tadau, *Jos. i. 11.*

H. 2. *A ddygodd Moses hwy i'r wlad honno?*

A. Ni chaniatawyd iddo ef ond yn unig ei gweled hi oddiar ben mynydd *Pisga*, ac yno y bu farw a Duw a'i claddodd ef, *Deut. xxxiv. 1---8.*

H. 3. *A aeth Aaron gyd â hwy i Ganaan?*

A. Bu farw *Aaron* o flaen *Moses*, ac *Eleazar* ei fab a wnawd yn archoffeiriad yn ei le ef, *Num. xx. 24—28.*

H. 4. *Pa bam na oddefwyd Moses y deddfwr, ac Aaron yr archoffeiriad, i ddwyn y bobl i dir yr addewid?* A. O herwydd iddynt eill dau bechu a digio Duw yn yr anialwch, a Duw a fynnai ddangos ei anfodlonrwydd yn erbyn pechod, *Deut. xxxii. 48—51.*

H. 5. *Pa wers arall a allai Duw amcanu ei ddysgu i ni trwy yr ymddygiad yma o'i ragluniaeth?*

A. Fe allai fod Duw yn chwennych dysgu i ni trwy hyn; nad oedd deddfau *Moses* nag offeiriadaeth *Aaron* yn ddigonol i'n dwyn ni i feddu'r wlad nefol o'r hon yr oedd *Canaan* yn gyfgod.

H. 6. *Pwy a osodwyd i arwain pobl Israel i dir yr addewid?* A. *Josua*, enw yr hwn sydd yr un â *Iesu*, ar hwn a ddaeth i fod yn llywydd ac yn arweinydd i *Israel* wedi i *Moses* farw, *Jos. iii. 13, 14, 15.*

H. 7. *Pa fodd yr aethant dros afon y Iorddonen?*

A. Er cynted ac y gwlychodd yr offeiriad oedd yn dwyn yr arch eu traed ynghwrr y dyfroedd ar geulan yr afon, y dwfr oedd uwch law iddynt a godasant yn bentwrr, a chafn yr afon a adwyd yn sych ne's myned o'r bobl drosodd, *Jos. iii. 14, 15.*

H. 8. *Pa goffadwriaeth a adawsant hwy o'u mynediad dros y Iorddonen ar draed?* At. Trwy orchymmyn Duw hwy a gymmerasant ddeuddeg carreg o ganol y *Iorddonen*, o'r lle y safodd yr offeiriad tra elai'r bobl drosodd, a dodasant hwy i fynu

i fynu er tyftiolaeth yn y lle y lletuafant y nos gyntaf, *Jos. iv.*

H. 9. *Pa fodd y gorchymynwyd iddynt ymddwyn tu ag at y Canaaneaid pan gymmerasant eu tir hwy?*

A. Gofynwyd iddynt eu distrywio yn hollol, rhag o's byw a fyddent iddynt ddyfsgu i Israel eu heilun-addoliaeth a'u ffaidd arferion, *Deut. vii. 16—26.*

H. 10. *Ond pa hawl oedd gan Israel i'w distrywio, a chymmeryd eu gwlad?* A. Y Canaaneaid oeddent ffaidd bechaduriaid, a Duw, trwy ysbrydoliaeth neillduol, a wnaeth yr Iuddewon yn ddialwyr ei lid arnynt, yn gymmwys megis pe cymmerasai ryw bla, neu wylltflod y ddaear i'w difa hwy; ac yma megis Pen Arglwydd pawb oll, efe a roddodd eu gwlad a'u meddianau, wedi iddynt eu fforffetio, i'r neb y mynnai, *Lef. xviii. 24, 25. Salm cxxxvi. 17—22.*

Noda, Yma gadewch i ni sylwi fod y siampl arswydus hon o ddifetha un genedl gan un arall, ac o gymmeryd eu tiroedd a'u meddianau, wedi eu hawdurdodi gan Dduw ei hun, Barnwr cyfiawn y byd, yn a thrawy hir gadwyn o wyrthiau a phrophwydoliaethau tra amlwg a chyhoeddus: fel na allai'r Israeliaid gael eu twyllo yn eu commisiwn dwysol i'r gorchwyl gwaedlyd hyn; ac nid yw yn ddarostyngedig i'w wneuthur yn siampl neu'n efgus i un rhyw genedl neu berson arall i drin eu cymmydogion yn y wedd yma, pa mor ddrygionus bynnag y b'ont, oddi eithr iddynt ddangos yr un rhyw dystiolaeth ryfeddol a diamheuol o gommisiwn eglur oddiwrth Dduw, Llywydd cyfiawn y byd, a Phen Arglwydd pawb oll.

H. 11. *Pwy oedd y ddinas gyntaf a gymmerasant yng Nghanaan?* A. *Jerico*, mur pa un a syrthiodd i lawr, pan y seiniasant udgyrn o gyrn hyrddod o ddeutu iddi trwy orchymmyn Duw, *Jos. vi. 5, 20.*

H. 12. *Beth a wnaethant pan gymmerasant y Ddinas?* A. Yn ol gorchymmyn Duw hwy a'i difrodasant megis y blaen-ffrwyth, i fod yn aberth i'r Arglwydd, am hynny hwy a losgasant ei holl

Dosp. i

ei holl o

holl drig

thylwyth

H. 1

iddi gred

a hi a gu

fonasai

Heb. xi.

H. 14

gwyr Ai

Israel dd

a chudd

oedd fell

dan, Jos

H. 15

bai hyn?

Duw, ch

ryd beth

o honynt

H. 16

diwedd?

gis y dy

allan o'r

i mewn a

H. 17

Israel, ac

fonasant

nod, a h

o wlad be

byrrbwyl

Jos. ix.

H. 18

bad yn tri

iddynt fy

ond efe

dwfr i'r

Adnod 2

H. 19

Jerusalem

ei holl olud hi, ynghyd â'r ddinas, yn gyftal â'r holl drigolion, oddi eithr *Rahab* y buttain a'i thylwyth, *Jos.* vi. 24, 25.

H. 13. *Pa ham yr arbedwyd Rahab?* A. Am iddi gredu y rhoddai Duw i *Israel* wlad *Canaan*, a hi a guddiodd ac a achubodd yr yspiwy'r a anfonasai *Josua*, *Jos.* ii. 9 -- 14. a vi. 25, 26. *Heb.* xi. 31.

H. 14. *Pa fodd y llwyddodd llu Israel yn erbyn gwyr Ai?* A. Duw a oddefodd i wyr *Ai* phwylo *Israel* ddwy waith, am i *Achan* un o *Israel* ddwyn a chuddio peth o anrhaith dinas *Jerico*, yr hon oedd felldigedig, a'i phethau wedi eu rhoddi i ddan, *Jos.* vii.

H. 15. *Pa fodd y llonyddwyd llid Duw am y bai byn?* A. Galarasant yn oftyngedig o flaen Duw, chwliasant allan y neb a ddygodd y diofryd beth, a llabyddiasant ef a'i deulu ne's marw o honynt, *Jos.* vii. 13, 14, 24.

H. 16. *Pa fodd y cymmerasant ddinas Ai yn y diwedd?* A. Trwy gymmeryd arnynt ffoi megis y dydd o'r blaen; a phan ddaeth gwyr *Ai* allan o'r ddinas, cynllwynwyr o *Israel* a aethant i mewn ac a'i llosgasant hi, *Jos.* viii.

H. 17. *Pa fodd y derbyniodd y Gibeoniaid bobl Israel, ac yr achubasant eu heiniaes?* A. Hwy a anfonasant genhadau, a hen sachau ar eu hafennod, a hen ddillad a bara llwyd, i brofi eu dyfod o wlad bell; a gwyr *Israel* a wnaethant heddwch byrrbwyll â hwynt, ac a dyngasant iddynt *Jos.* ix.

H. 18. *Beth a wnaeth Josua pan y deallodd eu bod yn trigo ynghanol y wlad?* A. Efe a adawodd iddynt fyw oblegyd i'r henuriaid dyngu iddynt, ond efe a'u dododd y gymmynu coed a thynnu dwfr i'r gynnulleidfa, ac i allor yr Arglwydd, Adnod 27.

H. 19. *Pa fodd y gorchfygodd Israel Frenin Jerufalem, ynghyd â'i gynnorthwywyr?* A. Duw a helpodd

a helpodd *Israel* trwy dasflu cenllysg mawr o'r nefoedd ar eu gelynion, *Jos. x. 10, 11.*

H. 20. *Pa beth a wnaeth Josua am hynod y dydd hwnnw?* A. Efe a archodd i'r haul a'r lleuad i sefyll i estyn y dydd er mwyn cael buddugoliaeth, a hwy a ufuddhasant iddo, *Jos. x. 14.*

H. 21. *Beth a wnaeth Josua â'r pum brenin wedi eu dala hwy?* A. Efe a alwodd dywyfogioli llw *Israel* i ofod eu traed ar eu gyddfau hwy, ac yna efe a'u lladdodd ac a'u crogodd ar bum pren o flaen yr Arglwydd, *Jos. x. 24, 26.*

H. 22. *A brysurodd Israel i oresgyn yr holl wlad?* A. Yr *Israeliad*. dan dywyfiad *Josua*, a aethant ymlaen nes lladd un brenin ar ddeg ar hugain, ac yna'r bobl a orphwyfasant oddiwrth ryfel dros amser *Jos. xi. 23. a xii. 24.*

H. 23. *Pa le y dodasant y tabernacl i fynu wedi dyfod i Ganaan gyntaf?* A. Yn *Silo*, yn llwyth *Ephraim*, encyd o ffordd o *Jerusalem*, ac yno yr arhosodd dros ychwaneg na thri chant o flynyddoedd hyd *Samuel* y prophwyd, *Jos. xviii. 12. i Sam. i. 3.*

H. 24. *Pa fodd y dodwyd ef i fynu yno?*

A. Trwy apwyntiad Duw; canys dywedir iddo ofod ei enw ar y cyntaf yn *Silo*, *Jer. vii. 12. Deut. xii. 5, &c.*

H. 25. *Pa fodd dosparthwyd gwlad Canaan rhwng y bobl?* A. *Reuben* a *Gad*, a hanner llwyth *Manasse*, a gawfant eu rhannau gan *Moses* yr ochr arall i'r *Iorddonen*, a *Josua* a fwriadodd goel-brenau dros y llwythau eraill ger bron yr Arglwydd yn *Silo*, *Num. xxxii. Jos. xiii. 7, 8. a xviii. 10.*

H. 26. *Onid aeth llwythau Reuben, a Gad, a hanner Manasse i helpu eu brodyr i ddisetha y Canaancaid?* A. Do; yn ol gosodiad *Moses* hwy a aethant dros y *Iorddonen* i gynnorthwyo eu brodyr, hyd oni sicrhawyd hwy yn y tir, *Num. xxxii. 16—13. Jos. i. 12—18.*

H. 27. *Pa goffadwriaeth a adawodd y ddau llwyth a hanner yng ngwlad Canaan, o'u bod yn perthyn i genedl Israel?* A. Hwyl a godasant allor fawr ar gyffiniau'r Iorddonen, nid i aberthu arni, ond yn unig er cof o'i hawl yn Nuw Israel, a'i babell, a'i addoliad, *Jos. xxii.*

H. 28. *Pa le y cyflewyrdd llwyth Lefi?* A. Gan eu bod wedi eu neillduo at wasanaeth y tabernacl a chrefydd, ni sefydlwyd neb o honynt yn unrhan o'r tir, ond cawsant gyfran yn etifeddiaeth pob llwyth, fel y gallent ddysgu deddfau Duw, a'u dyledswydd i bob dinas, *Jos. xxi. 3.*

H. 29. *Pa beth a wnaeth Josua ar fin ei farwolaeth?* A. Efe a alwodd y bobl ynghyd, ac a wnaeth gyfammod tra arbenig â hwynt, ar iddynt wasanaethu yr Arglwydd, *Jos. xxiii. a xxiv. 1-28.* (1443 cyn geni Crist.)

H. 30. *A aeth Israel i yrru allan drigolion Canaan ar ol marwolaeth Josua?* A. Do, wrth orchymmyn Duw, a llwyth Juda a aeth i fynu yn erbyn Bezece, *Barn i. 1-4.*

H. 31. *Beth a wnaeth Israel i Adonibezec (neu frenin Bezece) pan y gorsuasant ef?* A. Hwyl a dorrasant fodiau ei ddwyllaw ef a'i draed, *Barn. i. 6.*

H. 32. *Pa fulw a wnaeth efe ar hynny?*

A. Efe a addefodd gyfiawn farn Duw yn hynny, Canys efe a dorrasai fodiau traed a dwyllaw deg brenin a thrugain, ac a wnaeth iddynt gasglu bwyd dan ei fwrdd ef, *Barn. i. 7.*

H. 33. *A yrrodd yr Israeliaid y Canaanaid i gyd o'r wlad?* A. Naddo; canys yr oedd rhai wedi aros dros amryw ganoedd o flynyddau wedi marw Josua: Y Jebusiaid a'r Philistiaid a drigasant yno hyd ddyddiau Dafydd, *2 Sam. v. 6, 17.*

H. 34. *Pa ham na helpodd Dduw i Israel eu gyrru oll allan?* A. Am na ufuddhaodd Israel i orchymynion Duw, a Chanaanaid rai a adawyd i brofi Israel, a ufuddhaent hwyl i'r Arglwydd,

H

ac

74 *Am Lywodraeth y Barnwyr* Pen. VIII.
ac i fod yn ddrain yn eu hystlyfau, i'w cospi am
eu pechodau, *Jos. xxxiii. 12, 13. Barn. ii. a*
iii. 1—4.

H. 35. *I ba bechodau yr oedd Israel yn fwyaf*
tueddol wedi eu sefydlu yn nhir Canaan? A. I
eilun-addoliaeth, sef addoli duwiau'r cenhedl-
oedd oddi amgylch, wedi i *Josua* ac henuriaid yr
oes honno farw, *Barn. ii. 6—15.*

DOSP. II. *Am Lywodraeth y Barnwyr ar*
Israel.

H. 36. *PWY a lywodraethodd bobl Israel wedi*
marw Josua? A. Duw oedd Brenin
Israel a'i Lywydd bob amser, a thano ef mae'n
dybygol y dewisai'r amryw lwythau eu barn-
wyr, rheolwyr, a'u swyddogion eu hunain, yn
ol apwyntiad *Moses*, *Ecsod. xviii. Deut. i. 13.*
Jos. xxiv. 1.

Noda, Y swyddogion neu'r barnwyr a ofododd *Moses* ar
y bobl, wrth gyngor *Jethro*, a ddewiswyd ar y cyntaf gan
y bobl yn eu hamryw lwythau, fel y daethant allan o'r
Aipht, *Ecs. xviii. Moses* a ddywedodd wrth y bobl, Moes-
wch iwch wyr doethion, &c. *Deut. i. 13.*

Y 70 neu 72 henuriaid oedd y mwyaf pruddaidd a
pharchedig o'r swyddogion hynny, chwech o bob llwyth;
canys dywedodd Duw wrth *Moses*, Cafgl i mi ddeng wr a
thrugain o henuriaid *Israel*, y rhai a wyddost, i fod yn
swyddogion arnynt, *Num. xi. 16.* Y rhai hyn oedd i ym-
gasglu, ac i ymgynghori ar achosion anarferol, megis pan
y byddai math o wrthryfel yn codi wrth dychan y bobl,
Num. xi. neu ar y fath achosion peryglus. Yr archoffeiri-
ad oedd y cynghorwr pennaf, ac weithiau y barnwr, oble-
gyd ymadroddion Duw oeddent gyd ag ef, ac efe a debyg-
id i fod y mwyaf medrus yn y gyfraith, yn enwedig o's
byddai efe yn wr oedranus.

Yr offeiriad cyffredin a'r *Lefiaid* oeddent gynnorthwy
i'r barnwyr, mewn cynghor, ac yn penderfynu ymrafael-
ion ymhob llwyth, *Deut. xvii. 9—12.* Er hynny barn-
wyr priodol pob llwyth oeddent yn meddu awdurdod yn
waftad i gospi a gobrwyo, a Duw ei hun oedd eu Brenin,
a chanol-bwynt undeb a llywodraeth.

Ond pan y gadawai Duw y bobl am eu heilun-addol-
iad a'u drygioni, a'r swyddogion a'r barnwyr egeuluso eu
dyled-

Dosp.

dyledsw
anrhefn
llyfr y
wnai yr
hanghyt
ac a dde
ond ar a
anghyfre
wodraeth
iaeth ar
mewn m
Mae l
lywodrae
ddysgu m
swyddogi
Moses yn
ran oddi
Hexecia y
od barnw
a'r *Lefiaid*
arch-offeiri
oedd ef y

H. 37.

arch-offeiriad

offeiriad

pennaf i

Duw, m

gynghorw

grym yd

a elwir t

redin neu

9—12.

H. 38.

wneuthur

ol dyddiau

cyfrif bac

asant eu d

drygioni n

gerydd: e

noedd a d

Barn. xvii.

H. 39.

dyledswydd, gorfyddai ar y bobl ddioddef y trueni a'r anrhefn o fod yn benrydd, megis y dywedir yn fynych yn llyfr y barnwyr, Nid oedd brenin yn *Israel*, a phob un a wnaï yr hyn oedd union yn ei olwg ei hun. A thrwy eu hanghyttundeb a'r diffyg o lywodraeth, hwy a wanhaid, ac a ddeuent yn 'sglyfaeth bawdd i'w gelynyon o bob tu : ond ar amserau priodol, Duw a gyfodai iddynt *farnwyr anghyffredin* i'w gwaredu o gaethiwed, ac i adferyd llywodraeth yn eu mysg ; ac yr oedd gan y rhai'n arglwyddiaeth ar lawer, neu ar y llwythau gyd, gan mai Duw mewn modd enwedigol oedd yn eu codi i fynu.

Mae hon oedd y drefn ddechreuol ac apwyntiedig o lywodraeth *Israel*, megis y darfu i mi ei darlunio, a ellir ddyfsgu mewn rhan oddi wrth, *Deut.* i. 13. lle y dewisir y swyddogion, a *Deut.* xvii. 8—12. a xix. 16—18. lle mae *Moses* yn ordeinio gwaith yr offeiriaid a'r barnwyr ; ac b ran oddi wrth 2 *Cron.* xvii. 7—9. a xix. 5—11. lle y mae *Hezecia* yn gwneud diwygiad trwy'r holl wlad, ac yn gosod barnwyr i wneuthur barn ac uniondeb, yr offeiriaid a'r *Lefiaid* i ddyfsgu'r bobl a chynghori'r barnwyr, a'r arch-offeiriad i fod yn ben cynghorwr ; ac weithiau yr oedd ef yn farnwr hefyd, fel y crybwyliwyd o'r blaen.

H. 37. *Onid eu rheolwr dan Dduw oedd yr arch-offeiriad?* A. Mae'n debyg i osod yr arch-offeiriad gan Dduw a *Moses* i fod y cynghorwr pennaf i gyhoeddi deddfau a barnedigaethau Duw, megis yr oedd yr offeiriaid eraill hefyd yn gynghorwyr : ond y gallu i osod y gyfraith mewn grym ydoedd yn hytrach yn gorwedd yn y rhai a elwir barnwyr, pa un ai rhai o ofodiad cyffredin neu anghyffredin a fyddent, *Deut.* xvii. 9—12.

H. 38. *A ddarfu i'r swyddogion cyffredin hynny wneuthur barn a chadw iawn drefn yn y tir ar ol dyddiau Josua?* A. Nid oes gennym ond cyfnif bach o honynt ; ond sicr yw na chyflawnasant eu dyledswydd yn llawn, o blegyd yr oedd drygioni mawr weithiau ym mysg y bobl yn ddi-gerydd : eilun-addoliad lawer a thrawsineb, cyhoedd a dirgel, a hynny o eisiau llywodraeth, *Barn.* xvii. 6. a xxi. 25.

H. 39. *Pam y gadawodd Duw Brenin Israel*
H 2 *ei bobl*

76 *Am Lywodraeth y Barnwyr* Pen.VIII.

ei bobl dan yr anfanteision yma? *A.* Megis y gadawsant hwy Dduw a'i ddeddfau, felly Duw a'u gadawodd hwythau weithiau fel heb ofalu am danynt, gan eu rhoddi i fynu i'r anrhefn a'r trueni a gyfodai oddi wrth ddiffyg llywodraeth drôs amfer; ac a ddioddefodd hefyd i'w gelynion amgylch dorri i mewn arnynt a'u dwyn i gaethiwed, *Barn.* ii. 11—15.

H. 40. Ond oedd y Duw mawr yn dyfod i mewrer eu gwaredu?

A. Weithiau, yn nhrefn ei ragluniaeth, a thrwy ysprydoliaeth neillduol, efe a gyfodai farnwyr anhyffredin i fynu i'w gwaredu hwy o law eu gelynion, ac i adferyd llywodraeth yn eu plith, *Barn.* ii. 16—19.

H. 41. Pwy oedd y rhai hynottaf ymysg y barnwyr anghyffredin hynny? *A.* Ehud a Samgar, Debora a Gideon, Jephtha a Samson, a Samuel.

H. 42. Pwy oedd Ehud? *A.* Gwr o Benjamin, yr hwn a waredodd Israel oddi wrth orthrymriad Eglon brenin Moab, *Barn.* iii. 12, 15.

H. 43. Pa fodd y gwaredodd efe ef? *A.* Trwy ddwyn anrheg i Eglon, ac yna ei fethu ef â dager, *Barn.* iii. 16—21. (1325.)

H. 44. Beth a wnaeth Samgar er gwaredu Israel? *A.* Efe achubodd Israel rhag gorthrymriad y Philistiaid, ac a laddodd chwe' can wr o honynt â ierthu ychen, *Barn.* iii. 31.

H. 45. Pwy oedd Debora? *A.* Gwraig ydoedd, a prophwydes, yr hon a waredodd Israel rhag trais Jabin brenin Canaan, yr hwn oedd yn meddu ar naw cant cerbyd haiarn, *Barn.* iv. 2—4. (1285.)

H. 46. Pa fodd y gwaredodd hi Israel o'i law ef?

A. Hi a anfonodd Barac i ryfela ag ef, yr hwn a ddadymchwelodd ei lu ef, dan dywyliad Sisera ei dywysog, *Barn.* iv. 5.

H. 47. Pa fodd y lladdwyd Sisera? *A.* Trwy law gwraig, sef Jael, yr hon, pan y daeth efe i
fwrw

Dosp.

fwrw
bwyodd

H. 4

a alwyd

nystrio

Midian

Noda,

gennadwa

a ymddid

yig a thei

iddo eu g

angel â b

odd tân o

H. 49

A. E

ar hyd y

ac yna e

yn ol y c

Barn. vi

H. 50

iddo o. la

a anfone

dim ar y

wlith ar

yn sych,

H. 51

yn llw Gi

mil ar hu

H. 52

Midiania

Gideon,

yntho, a

syll y M

thrwy m

â sain yd

gelynion

H. 53

goliaeth f

canyfefe

in, Barn.

fwrw ymaith ei ludded yn ei phabell, hi a bwyodd hoel yn ei arlais ef, *Barn. iv. 18—22.*

H. 48. *Pwy oedd Gideon?* A. Mab *Joas*; efe a alwyd gan angel, neu gan Dduw ei hun, i ddi-nystrio addoliad *Baal*, ac i waredu *Israel* o law y *Midianiaid*, *Barn. vi. 11—14.*

Noda, Fe gafodd *Gideon* dystiolaeth ddigonol o fod y gennadwri hon oddi wrth Dduw ei hun, oblegyd yr angel a ymddiddanodd ag ef; a phan gyrchodd *Gideon* ychydig a theisenau i'w roesawi ef, gorchymynodd yr angel iddo eu gosod ar y graig, a thywallt y cawl arnynt, yna'r angel â blaen ei ffon a gyffyrddodd â hwynt, a dyrchafodd tân o'r graig ac a'u hyffodd hwynt.

H. 49. *Pa fodd y dechreuodd efe ei waith?*

A. Efe a dafodd i lawr ddelw *Baal* yn gyntaf ar hyd y nos, ac a dorrodd i lawr lwyn yr eilun, ac yna efe a offrymmodd aberth i'r Arglwydd, yn ol y drefn a dderbyniodd efe oddiwrth Dduw, *Barn. vi. 25—28.*

H. 50. *Pwy arwydd ymbellach a roddodd Duw iddo o lwyddiant?* A. Duw, ar ei ddymuniad, a anfonodd wllith ar gnu gwlan pan nad oedd dim ar yr holl ddaear o amgylch; ac a anfonodd wllith ar y ddaear eilwaith ac a gadwodd y cnu yn sych, *Barn. vi. 36.*

H. 51. *Pa nifer o wyr a ordeiniodd Duw i fod yn llw Gideon?* A. Dim ond tri chant o ddeng mil ar hugain, *Barn. vii. 3, 6, 7.*

H. 52. *Pa fodd y gorchfygodd tri chan wr y Midianiaid?* A. Pob un o honynt, wrth arch *Gideon*, a gymmerodd ydgorn, a phiser a lamp yntho, a chan ddyfod yng nghefnaint nos i wersyll y *Midianiaid*, hwy a dorrasant y piserau, a thrwy ffammiau disymmwth y lampau, ynghyd â sain ydgyrn a bloedd uchel, dychrynasant eu gelynion i ffoi, *Barn. vii. 20—23. (1245.)*

H. 53. *A reolodd Gideon Israel wedi'r fuddugoliaeth fawr hon?* A. Naddo, efe a ballodd, canys efe a ddywedodd, mai Duw oedd eu brenin, *Barn. viii. 23.*

78 *Am Lywodraeth y Barnwyr Pen.VIII.*

H. 54. *A ddarfu i feibion Gideon lywodraethu ar Israel wedi hyn?* A. Na ddo, un o ddeng mab a thrugain Gideon, eithr Abimelec mab ei ordderch, a osododd ei hun yn frenin, *Barn. ix. 1—6.*

H. 55. *Pa fodd y dyrchafodd Abimelec ei hunan i'r orsedd?* A. Efe a laddodd ei ddeg brawd a thrugain, ond y ieuengaf, yr hwn a ddi-hangodd, *Barn. ix. 5.*

H. 56. *Pa fodd y lladdwyd Abimelec?* A. Pan oedd efe yn gwarchae'r ddinas, gwraig a daf-lodd ddarn o faen melin ar ei ben ef, *Barn. ix. 51, 52, 53.*

H. 57. *Pwy oedd Jephtha?* A. Gwr cadarn a nerthol, yr hwn a waredodd Israel o dan allu'r Ammoniaid, *Barn. xi. 1, 32, 33. (1187.)*

H. 58. *Beth fydd bynod am dano ef?* A. Efe a wnaeth adduned ehud i aberthu i Dduw y peth cyntaf a ddeuai i'w gyfarfod o'i dŷ ar ol cael buddugoliaeth, a digwyddodd mai ei ferch, ei unig blentyn a ddaeth allan, *Barn. xi. 30—34.*

Noda, Y mae'n fatter o ddadl ac o amheuaeth ymysg dysgedigion, pa un a ddarfu i Jephtha, yr hwn oedd filwr yn y dyddiau tywyll hynny, attal offrymmu ei ferch yn aberth yn ol ei adduned, fel y mae'r ysgrhythur yn ymddangos dybygid iddo wneuthur; neu ynteu, yn unig ei hattal hi rhag priodi a dwyn plant, yr hyn beth yn y dyddiau hynny a gyfrifid megis aberth, ac megis barn angu wedi osod arnynt. *Edr. Barn. xi. 34—40.*

H. 59. *Pwy oedd Samson?* A. Mab Manoah, ac efe a waredodd Israel o ddwylaw'r Philistiaid, *Barn. xiii. a xiv.*

H. 60. *Beth a ddywedir am dano?* A. Mai dyn cryfaf ydoedd, ond nid yw yn ymddangos ei fod na'r doethaf, na'r goreu.

H. 61. *Ymba fan yr oedd ei rym ef?* A. Nasaread ydoedd, wedi ei roddi trwy adduned i Dduw o'i enedigaeth, ac felly yr oedd yn rhwym i adael ei wallt i dyfu, ac yna Duw oedd

Dosp. 2

oedd gy

Duw a

H. 62

der?

fau a ph

Philistia

cariad a

ar byrth

gyd ag

Barn. xi

H. 63

A. E

un arall

ef, ac

istiaid,

wnaetha

H. 64

o'r Phil

yn am

Philistia

dynnodo

Barn. x

H. 65

A. E

Israel dd

yn un

Israel,

oedd efe

wlad, i

H. 66

anghyffr

mab H

blaen,

iddi, i

H. 67

A. P

chythru

yn y t

i Sam.

oedd gyd ag ef; ond pan dorrrwyd ei wallt ef, Duw a'i gadawodd ef, *Barn. xiii. 7. a xvi. 17.*

H. 62. *Pwy sampl a roddodd ef o'i fawr gryfder?* A. Efe a holltodd lew, efe a dorrodd rafhau â pha rai y rhwymwyd ef, efe a laddodd fil o *Philistiaid* â gen allyn; a phangwmpodd mewn cariad â phuttain yn *Gaza*, a'r *Philistiaid* ymosod ar byrth y ddinas, efe a ddygodd ymaith y pyft gyd ag ef pan y gwnaeth efe ei ffordd i ddiangc, *Barn. xiv. 5, 6. a xv. 13, 14. a xvi. 3, 11.*

H. 63. *Beth a ddigwyddodd iddo wedi hyn?*

A. Efe a gwmpodd mewn cariad â *Dalila*, un arall o'r *Philistiaid*, yr hon a dorrodd ei wallt ef, ac yna a'i bradychodd ef i ddwyllaw'r *Philistiaid*, a rhei'ny a dynnasant ei lygaid ef, ac a wnaethant iddo salu mewn melin, *Barn. xvi.*

H. 64. *Beth fu diwedd Samson?* A. Miloedd o'r *Philistiaid* a ymgafglasant ynghyd i chwerthyn am ben *Samson*; ac i'r diben i ymddial ar y *Philistiaid*, a distrywio gelynion *Israel*, efe a dynnodd y tŷ i lawr ar ei ben ei hun a hwythau, *Barn. xvi. (1117.)*

H. 65. *Pwy a farnodd Israel ar ol Samson?*

A. *Eli* yr archoffeiriad a ddywedir i farnu *Israel* ddeugain mlynedd; ond ni thybir ei fod ef yn un o'r barnwyr anghyffredin a waredodd *Israel*, ond yn hytrach mai barnwr cyffredin oedd efe, a ofodwyd ysgatsfydd, ar ryw ran o'r wlad, i *Sam. iv. 18.*

H. 66. *Pwy oedd y diweddfaf o'r barnwyr anghyffredin hynny?* A. *Samuel* y prophwyd, mab *Hanna*, yr hon oedd heb blentyn o'r blaen, ac a ddymunodd ar Dduw roddi un iddi, i *Sam. i. 20.*

H. 67. *Beth a sgrifenir er clod i Hanna?*

A. Pan yr oedd ei hysbryd wedi ei gosdio a'i chythruddo yn fawr, hi a weddiodd ar Dduw yn y tabernacl, ac a aeth ymaith yn llawen, i *Sam. i. 15—18.*

H. 68.

80 *Am Lywodraeth y Barnwyr Pen.VIII.*

H. 68. *Pa le y dygwyd Samuel i fynu?*

A. Megis ac y dymunwyd ef gan yr Arglwydd, felly y rhoddwyd ef i'r Arglwydd, ac a ddygwyd i fynu yn y tabernacl yn *Silo* dan ofal *Eli* yr archoffeiriad, 1 *Sam.* i. 22, 28.

H. 69. *Beth oedd swydd Samuel?* *A.* Yr oedd efe yn cadw gwasanaeth y tabernacl fel *Lefiad*, gan mai cyntaf-anedig ydoedd, a'i roddi ef i fynu i Dduw, 1 *Sam.* ii. 18.

H. 70. *Onid oedd efe yn brophwyd hefyd?*

A. Ydoedd, Duw a'i galwodd ef dair gwaith yn yr un nos pan oedd efe yn blentyn, ac a wnaeth brophwyd o hono, ac a fynegodd iddo pa flinderau a ddeuai ar dŷ *Eli* yr archoffeiriad, 1 *Sam.* iii.

H. 71. *Beth oedd bai mawr Eli?* *A.* Er ei fod yn caru ac yn anrhydeddu Duw ei hunan, etto ni attaliodd 'mo'i feibion rhag ddrygioni, 1 *Sam.* iii. 13.

H. 72. *Pa fodd y dangosodd Duw ei ansoddlonrwydd i dŷ Eli?* *A.* Ei ddau fab a laddwyd gan y *Philistiaid* mewn rhyfel, a'r arch-offeiriadaeth a aeth i gangen arall o dŷ *Aaron*, 1 *Sam.* ii. 27, &c. 1 *Bren.* ii. 27.

H. 73. *Beth a ddaeth o Eli ei hun?* *A.* Pan y clybu i arch Duw gael ei dala gan y *Philistiaid*, efe a lewygodd gan ofid, a chan gwympto yn wysg ei gefn efe a dorrodd ei wddf, 1 *Sam.* iv. 17, 18. (1116.)

H. 74. *Beth a wnaeth y Philistiaid ag arch Duw?* *A.* Hwyl a'i dygasant hi i dŷ *Dagon* eu duw, a'r ddelw a syrthiodd i lawr a'i phen a'i dwylaw a dorrasant ymaith ar y trothwy, 1 *Sam.* v. 2—5.

H. 75. *Pa gŵp a ddioddefodd y Philistiaid am gadw yr arch?* *A.* Mewn amryw ddinasoedd lle y dodasant hi, Duw a ddistrywiodd lawer o'r trigolion, ac a darawodd y lleill a chlesfydau mawrion, 1 *Sam.* v. 6—12.

H. 76.

Dofp. 2.

H. 76.

Philistiaid

rhynnu g

caead gar

union i w

H. 77.

A. Hw

hollol wa

honynt a

ymaith i

H. 78.

eg *Israel*,

A. Efe

odd ar D

erbyn y

a wasgar

13.

H. 79.

A. Ef

a barnod

lawnder

efe a wn

orthrynu

vii. a xii

H. 80.

byn? *A.*

hedloedd

H. 81.

A. Ef

fod Duw

hasant y

7, 19, 2

H. 82.

A. W

tunodd

nynt, i

yr Ar-
ydd, ac
Silo dan
8.
Yr oedd
Lefiad,
ddi ef i

d?

gwaith
n, ac a
odd iddo
offeiriad,

1. Er ei
hunan,
rygioni,

nfoddlon-
laddwyd
offeiriad-
I Sam.

A. Pan y
biliaid,
ympo yn
I Sam.

(1116.)
ag arch
Dagon eu
phen a'i
, I Sam.

tiaid am
foedd lle
lawer o'r
hlefydau

H. 76. *Beth ddaeth o'r arch wedi hyn?* A. Y Philistiaid a'i dodasant hi ar fenn newydd i'w thynnu gan ddwy fuwch flith, a'u lloï wedi eu caead gartref, ac er hynny a'i dygasant hi yn union i wlad *Israel* i *Bethshemes*, I Sam. vi. 12.

H. 77. *Beth a wnaeth gwyr Bethshemes?*

A. Hwyl a edrychasant i'r arch, yr hyn oedd hollol waharddedig, a Duw a darawodd lawer o honynt â lladdfa fawr, a hebryngasant yr arch ymaith i *Ciriath-jearim*, I Sam. vi. 19—21.

H. 78. *Pan y gwnaeth y Philistiaid ryfel newydd ag Israel, pa fodd y gwareddodd Samuel hwyl?*

A. Efe a offrymmodd boeth offrwyl, a gweddiodd ar Dduw, a'r Arglwydd a ymladdodd yn erbyn y *Philistiaid* â tharanau o'r nefoedd, a hwyl a wasgarwyd ac a ddifethwyd, I Sam. vii. 9, 10, 13. (1096.)

H. 79. *Pa fodd y llywodraethodd Samuel y bobl?*

A. Efe a dramwyodd trwy'r tir bob blwyddyn, a barnodd *Israel* gyd ag anrhydedd mawr a chyf-fawnder dros lawer blwyddyn; ond yn ei henaint efe a wnaeth ei feibion yn farnwyr, a hwyl a orthrynimasant ac a ddrygasant y bobl, I Sam. vii. a xii. a viii. 1—4.

H. 80. *Beth oedd deisyfiad y bobl ar yr achlysur hyn?* A. Ar gael o honynt frenin megis y cen-hedloedd eraill, I Sam. viii. 5.

H. 81. *Beth a wnaeth Samuel ar yr achos?*

A. Efe a fynnai eu cynghori i beidio, am fod Duw yn Frenin iddynt, eithr hwyl a barhasant yn ceisio dyn yn frenin, I Sam. viii. 6, 7, 19, 20.

H. 82. *A roddodd Samuel ei ddymuniad iddynt?*

A. Wedi ei rybuddio gan Dduw, efe y gytunodd â'u dymuniad, ac a osododd frenin arnynt, I Sam. viii. 22.

P E N. IX.

Am Lywodraeth ISRAEL dan Frenhinoedd, yn gyntaf am SAUL a DAFYDD.

H. 1. *P W Y* oedd brenin cyntaf Israel?

A. Saul gwr ieuangc tal, mab Cis y Beniaminiad, 1 Sam. ix. 1, 2.

H. 2. *Pa fodd y cyfarfu Samuel ag ef gyntaf?*

A. Ei dad a anfonodd Saul i geisio rhyw asynod a gollasai efe, a chweddi gofyn i Samuel am danynt hwy, Samuel a'i cymmerodd ef yn ddirgel o'r neilldu ac a'i henneiniodd ef yn frenin ar Israel, 1 Sam. ix. a x.

H. 3. *Ond pa fodd y gwnawd ef yn frenin cyboeddus?* *A.* Duw a ddewisodd ac a nododd allan Saul i fod yn frenin trwy fwrw coelbrennau ymysg llwythau a theuluoedd Israel, 1 Sam. x. 19, &c. (1095.)

H. 4. *Pa fodd yr ymddygodd Saul yn y deyrnas?*

A. Efe a deyrnasodd yn dda ar y dechreu dros ychydig amser, eithr wedi hyn efe a anufuddhaodd i air Duw amryw o brydiau, a Duw a'i gwrthododd ef, 1 Sam. xiii. 13. a xv. 23.

H. 5. *Pwy a ddewisodd Duw yn ei le ef?*

A. Dafydd o lwyth Juda, yr hwn a elwir, Y gwr yn ol calon Duw ei hun, 1 Sam. xvi. 1. a xiii. 14. Act. xiii. 22.

H. 6. *Pwy oedd tridau Dafydd?* *A.* Efe oedd mab ieuangaf Jesse, mab Obed, ac Obed oedd fab i Boaz o Ruth ei wraig, Ruth iv. 17—22.

H. 7. *Pwy oedd y Ruth hon?* *A.* Gwraig o Foab, a hi a briododd Malen yr Iudew, mab Naomi, pan yr aethant i ymdeithio ym Moab o herwydd y newyn yn Israel, Ruth i.

H. 8. *A adawodd Ruth wlad Moab?* *A.* Do, ar ol marw ei gwr yn nhir Moab, hi a ddilynodd Naomi

Naomi ei chwegr i dir *Israel*, ac a gymmerodd Dduw *Israel* yn Dduw iddi, *Ruth* i. 16, 17.

H. 9. *Pa ragluniaeth dirion a'i canlynodd hi yn ymhir Israel?* *A.* *Boaz*, gwr goludog, car agos i'w gwr cyntaf, a'i priododd hi, ac felly hi a laddaeth i fod yn hen fam-gu i *Ddafydd*, *Ruth* iv. 16, 17.

H. 10. *Beth oedd gwaith Dafydd?* *A.* Am ei fod yn fab ieuangaf i deulu aml, efe a ddygwyd i fynu i gadw defaid ei dad, i *Sam.* xvi. 11.

H. 11. *Pa wrol-waith a wnaeth efe tra y bu yn fugeil?* *A.* Efe a laddodd lew ac arth a ddeuent ysglyfaethu praid ei dad, i *Sam.* xvii. 34.

H. 12. *Pa fodd yr ordeiniwyd ef yn frenin?* *A.* Duw a anfonodd *Samuel* yn ddirgel i'w enneinio ef ag olew yng nghanol ei frodyr yn *Bethlehem*, i *Sam.* xvi. 13. (1063.)

H. 13. *Pa fodd y gwnaeth Dafydd ei ymddangosiad cyntaf yn y brenhinllys?* *A.* *Dafydd* a ddeallai gerddoriaeth yn dda, a phan oedd ysbryd trwg, sef meddwl trwm, yn dyfod ar *Saul*, efe anfonai am *Ddafydd* i ganu ar y delyn o'i flaen ef tu ag at ei adfywio ef, i *Sam.* xvi. 16—23.

H. 14. *Pa weithred bynodd arall a'i gwnaeth ef atto yn fwy cyhoedd?* *A.* Pan oedd *Golia* y cawr yn galw *Israel* allan i ymladd ag ef, *Dafydd* a gymmerodd arno'r ymdrech, ac a'i lladdodd ef a ffon-daf ac â charreg, i *Sam.* xvii.

H. 15. *Ar ba waith y dododd Saul ef ar ol hyn?* *A.* Efe a'i hanfonodd ef yn erbyn y *Philistiaid*, ac efe a laddodd lawer mil o honynt.

H. 16. *Pa fodd y daeth Saul i ewyllysio'n ddrwg iddo?* *A.* Allan o gynfigen, o herwydd i wragedd *Israel* ganu ar y dawn, " *Saul* a laddodd ei filoedd a *Dafydd* ei fyrddiwn," i *Sam.* xxviii. 5, 6, 7.

H. 17. *Pa fodd y dangosodd Saul ei ddrwg-ewyllys iddo?* *A.* Efe a daslodd waywffon atto, ac a geisiodd yn fynych ei ladd ef, i *Sam.* xviii.

H. 18.

H. 18. *Oni roddodd Saul Mical ei ail ferch yn wraig iddo?* A. Do; ond efe a osodd arno ladd cant o'r *Philistiaid* yn lle cynnysgaedd iddi, gan obeithio y c'ai *Dafydd* ei ladd yn yr ymdrech. 1 Sam. xviii. 17—30.

H. 19. *Pwy oedd cyfeillion Dafydd pan oedd y brenin yn elyn iddo?* At. Holl bobl *Israel* a'i carent ef, ac felly y gwnai *Jonathan* mab *Saul*, yr hwn a'i hachubodd ef yn fynych rhag malis ei dad, 1 Sam. xviii. a xix. 2.

H. 20. *On pa fodd yr ymgadwodd Dafydd cyhyd pan oedd Saul wedi gorchymyn i'w weisfon ei ladd ef?* A. Efe a ffodd o le i le yn nhir *Israel*, ac a helwyd fel petris ar y mynyddoedd, hyd oni orfu iddo o'r diwedd ymguddio ddwy waith ymysg y *Philistiaid*, 1 Sam. xxi. 10. a xxvi. 20. a xxvii. 1.

H. 21. *Beth a wnaeth efe yno?* A. Pan ydoedd yn *Gath* y tro cyntaf, efe a gymmerodd arno ynfydu, rhag i *Acis* brenin *Gath* ei ladd ef, 1 Sam. xxi. 12, 13.

H. 22. *Pa fodd yr achubodd Dafydd dŷ ei dad rhag llid Saul?* A. Efe a ddymunodd ar frenin *Moab* adael ei dad a'i fam aros yno, ond efe ei hun a aeth i wlad *Juda*, 1 Sam. xxii. 1--5.

H. 23. *Pa fodd y dangosodd Saul ei lid i Dafydd ymbhellach?* A. Efe a laddodd drugain a phump o offeiriaid yr Arglwydd, o herwydd ei fod ef yn meddwl eu bod yn celu *Dafydd*, ac heb ddywedyd wrth y brenin pa le yr oedd efe, 1 Sam. xxii. 17, 18.

H. 24. *A oedd gan Dafydd ddim rhyfelwyr dan ei awdurdod yr amser hynny?* A. Oedd; efe a gasglodd ynghylch pedwar cant o wyr, ac a aethant ym mhen ychydig amser, yn chwech cant, 1 Sam. xxii. a xxiii. 13.

H. 25. *A ymladdodd Dafydd â Saul yr holl amser yma?* A. Naddo; eithr efe a'i gochelodd, ac a ffodd rhagddo yn wastadol, trwy symmud ei le pryd

Pen. I
bryd b
fe orfu
1 Sam.

H. 2

A.

ddwy

xxiv. 7

H. 2

argraff

dros y

Saul we

fel y cy

garedig

xxvi. a

H. 2

A. Y

Israel,

oblegyd

atdeb, r

iaid, na

H. 20

A. E

dywedw

Samuel,

1 Sam. x

H. 3

listiaid a

a glwyf

gwympo

1 Sam. x

H. 31

A. Y

brenin C

waith y

dasant do

ddygasan

H. 32

Philis

A. Do

bryd bynnag yr erlidiai Saul ef, ac o'r diwedd fe orfu iddo fyned i wlad y Philistiaid eilwaith, i *Sam.* xxiii. a xxiv. a xxvii.

H. 26. *A geisiodd Dafydd ladd Saul un amser?*

A. Naddo; eithr a arbedodd ei fywyd ef ddwy waith pan y gallasai ei ladd ef, i *Sam.* xxiv. 7—11. a xxvi. 11, &c.

H. 27. *A wnaeth caredigrwydd Dafydd ddim argraff ar Saul i'w dyneru ef tu ag atto?* A. Do, dros ychydig; ond yr oedd cynfigen a malis Saul wedi gwreiddio mor ddwfn yn ei galon ef, fel y cynhyrfent ef tu hwnt i bob egwyddor o garedigrwydd a diolchgarwch, i *Sam.* xxiv. a xxvi. a xxvii.

H. 28. *Beth a ddarfu i Saul o'r diwedd?*

A. Y *Philistiaid* a ddaethant yn arfogion i dir *Israel*, a Saul oedd mewn cyfyngder mawr, oblegyd na roddai Duw iddo gyfarwyddyd, nag ateb, na thrwy freuddwydion, na thrwy offeiriad, na phrophwydi, i *Sam.* xxviii. 4, 5, 6.

H. 29. *Beth a wnaeth Saul y pryd hynny?*

A. Efe a ymgynghorodd â dewinies, ac yna dywedwyd wrtho gan ryw ddrycholiaeth ar ddull *Samuel*, y byddai efe a'i feibion farw drannoeth, i *Sam.* xxviii.

H. 30. *A ddaeth hyn i ben?* A. Do; y *Philistiaid* a laddasant lawer o'i feibion ef, ac yntef a glwyfwyd yn doft yn y frwydr, ac yna efe a gwmpodd ar ei gleddyf, ac a laddodd ei hunan, i *Sam.* xxxi. 3, 4. (1055.)

H. 31. *Pa le yr oedd Dafydd yr holl amser hyn?*

A. Yr oedd efe wedi ffoi yr ail waith at *Acis* brenin *Gath*, ac yr oedd efe yr amser hyn ar waith yn distrywio'r *Amaleciaid*, pa rai a-ddifrodasant ddinas *Ziclag*, lle'r oedd efe'n trigo, ac a ddygasant ymaith ei wragedd ef, i *Sam.* xxx.

H. 32. *A gynnvgodd Dafydd ddim o'i wasanaeth yr Philistiaid?*

A. Do; ond yr oedd ef yn wastad yn gochelyd ymladd

ymladd yn erbyn yr *Israeliad*; ac heblaw hynny ni ddioddefai arglwyddi'r *Philistiaid* iddo aros yn y fyddin, yr hyn oedd trwy ddaionus ragluniaeth Duw, fel na byddai i *Ddafydd* ymladd yn erbyn *Israel*, 1 Sam. xxviii. 8, &c. a xxix. 4. 2 Sam. i. 1.

H. 33. *Beth a wnaeth Dafydd ar farwolaeth Saul?* A. Efe a wnaeth farwnad brydferth iddo ef a *Jonathan* ei fab, ac a aeth i fynu i *Hebron*, dinas yn *Juda*, wrth gyfarwyddyd Duw, lle y gwnaeth gwyr *Juda* ef yn frenin arnynt, 2 Sam. ii. 1—4.

H. 34. *Pwy a deyrnasodd y pryd hynny ar y lleill o lwythau Israel?* A. *Isboseth*, un arall o feibion *Saul*, 2 Sam. ii. 8, 9.

H. 35. *Pa fodd y collodd Isboseth y deyrnas?*

A. Efe a gwmpodd allan ag *Abner*, tywyfog ei lu, ar hyn *Abner* a drodd at *Ddafydd*; ac ar ol hynny dau o weision *Isboseth* a'i lladdodd ef yn ei wely, 2 Sam. ii. a iv. 5, 7. (1048.)

H. 36. *Pa hyd y teyrnasodd Dafydd yn Hebron?*

A. Saith mlynedd a hanner; a chweddi hyn holl *Israel* a ddaethant atto ac a'i dewisiant ef yn frenin arnynt, ac a'i dygasant ef i fynu i *Jerusalem*, 2 Sam. v. 1—6.

H. 37. *Beth a wnaeth Dafydd gyntaf ar eiddo dyfod i Jerusalem?* A. Efe a ddygodd amddiffynfa *Sion* oddi ar y *Jebusiaid*, yr hon a gadwasant hyd y dydd hwnnw, ac a'i galwodd dinas *Dafydd*, 2 Sam. v. 6—9. (1047.)

H. 38. *Pa le yr oedd arch Duw yr holl amser yma?* A. Yn *Ciriath-jearim*, o ba ley cyrchodd *Dafydd* hi mewn gorfoledd, yn ol cyngor Duw ac a'i dododd hi yn *Sion*, 2 Sam. vi. 1. 1 Cr. xiii. 5, 6.

H. 39. *Beth oedd amcan duwiol Dafydd tu at arch Duw?* A. Yr oedd yn ei fryd ef adeiladu tŷ i arch Duw, yr hon oedd yn aros hyd yn hyn dan lenni, 2 Sam. vii. 2, &c.

H. 40. *A annogodd Duw ef i fyned ymlaen a'i gwaith?*

Pen. IX.
gwaith?

llawer o
efe fab,
vii. 12,

H. 41

A. Dd

orchfygw

Philistiaid

&c. 2 S

H. 42

Israel?

holl bob

H. 43

Dafydd

a'i falch

H. 44

seba?

y wraig

ac a'i ha

H. 45

hwn? A

ngolwg I

ac ymddy

hwn oedd

byn yr A

H. 46

rbag Uri

swadio U

myn i Jo

enbyttaf

gadael idd

H. 47

A. Day

edd eraill

xi. 27.

H. 48

bechod?

prophwyd

iodd ei g

araidd he

Pen. IX. *dan SAUL a DAFYDD.*

87

gwaith? *A.* Naddo, am ei fod wedi tywallt llawer o waed; ond efe a addawodd iddo y c'ai efe fab, yr hwn a g'ai adeiladu tŷ iddo, 2 Sam. vii. 12, 13.

H. 41. A fu Dafydd mewn rhyfel wedi hyn?

A. Do, efe a fu mewn llawer brwydr, ac yn orchfygwr ar ei holl elynion o amgylch, sef y Philistiaid, y Moabiaid, y Syriaid, a'r Edomiaid, &c. 2 Sam. viii.

H. 42. Pa fodd y llywodraethodd Dafydd ar Israel? *A.* Efe a wnaeth farn a chyfiawnder i'r holl bobl, 2 Sam. viii. 15.

H. 43. Beth oedd y brychau mwyaf ym mywyd Dafydd? *A.* Ei odineb â Bathseba, gwraig Urias, a'i falchder yn rhifo'r bobl.

H. 44. Pa fodd y daeth Dafydd i serchu Bathseba? *A.* Dafydd oedd ar nenn ei dŷ a ganfu y wraig yn ymolchi, ac efe a anfonodd am dani ac a'i halgodd hi, 2 Sam. xi. 6.

H. 45. Pa amgylchiadau oedd yn trymbau y pechod hwn? *A.* Heblaw y pechod ffiaidd o odineb yng ngolwg Duw, yr oedd yma anniolchgarwch atgas ac ymddygiad gwael iawn tu ag at Urias, yr hwn oedd yr amser hyn yn ymladd drosto yn erbyn yr Ammoniaid, 2 Sam. xi.

H. 46. Pa fodd y ceisiodd Dafydd ei gelu ef rhag Urias a'r byd? *A.* Pan na allai efe berfwadio Urias i fyned i'w dŷ, anfonodd orchymyn i Joab tywysog ei lu, i osod Urias yn y lle enbyttaf yn y frwydr, a chilio oddi wrtho, a gadael iddo gael ei ladd, 2 Sam. xi. 15. (1035.)

H. 47. Beth a ganlynodd ar ol marw Urias? *A.* Dafydd a gymmerodd Bathseba at ei wragedd eraill, a hi a ymddygodd iddo fab, 2 Sam. xi. 27.

H. 48. Pa fodd yr argyhoeddwyd Dafydd o'i bechod? *A.* Trwy ddammeg gywrain Nathan y prophwyd, ymherthynas i wr goludog a 'speiliodd ei gymmydog o oenig fechan, a chanddo braidd helaeth ei hunan, 2 Sam. xii. Hol.

H. 49. *Pa fodd y tyftiolaethodd Duw ei anfodd-lonrwydd i Dafydd am y pechod hwn?* A. Efe a darawodd y plentyn a aned iddo ef â chlesyd ac angeu, ac a fygythiodd *Ddafydd*, na ymadawai'r cleddyf â'i dŷ ef, ac yr halogid ei wragedd yntef yn gyhoeddus, 2 *Sam.* xii. 9—14.

Noda, Dafydd a dyftiolaethodd ei ddwfn edifeirwch am y pechod hwn yn y 51 Salm, ac yn eraill hefyd ond odid: etto Duw a welodd fod yn dda ei gospi ef yn llym ddi, am iddo roddi achos i elynion yr Arglwydd i gablu, 2 *Sam.* xii. 14.

H. 50. *Beth oedd y drygau pennaf a ddaeth ar dŷ Ddafydd ar y cyfrif hyn?* A. Y blinderau a gafodd ef oddi wrth dri o'i feibion, sef, *Amnon*, *Absalom*, ac *Adenija*.

H. 51. *Pa flinderau a gafodd ef oddi wrth Amnon?* A. *Amnon* a halogodd ei chwaer *Tamar* trwy drais, am hynny *Absalom* a'i lladdodd yntef, ac a ffodd o'r wlad rhag ofn cosp cyfiawnder, 2 *Sam.* xiii. 13. (1030.)

H. 52. *A ddychwelodd Absalom byth wedi hyn?*

A. Do; *Absalom* a ddychwelodd ym mhen dwy flynedd, pan yr oedd llid *Dafydd* wedi ei ddyhuddo, a thrwy ei ymddygiad cyfrwys a gododd wrthryfel yn erbyn y brenin ei dad, ac a wnaeth ei hun yn frenin, 2 *Sam.* xiv. a xv.

H. 83. *Beth a ganlynodd ar ol y weithred ddrygonus hwn?* A. Gorfu ar *Ddafydd* ffoi o *Jerusalem*, ac yna *Absalom* a aeth i mewn iddi, ac a halogodd ordderchadon ei dad yn gyhoeddus, 2 *Sam.* xv. 14. a xvi. 21.

H. 54. *Pwy oedd cynghorwr pennaf Absalom yn y gwrthryfel yma?* A. *Ahitophel*, yr hwn pan welodd na ddilynwyd ei gyngor olaf ef, efe a aeth adref ac a ymgrogodd ei hun, 2 *Sam.* xvii. 23.

H. 55. *Beth a ddaeth o Absalom o'r diwedd?*

A. *Megis* yr oedd ef yn marchogaeth dan dderwen

Pen. IX
dderwen
gwallt
daear,
ef, ac a
9, 14. a
a'i fywy
H. 56
heblaw e
der o'i g
gymmai
H. 57
A. D
gospedi
newyn,
bla yn y
H. 58
newyn
efe a d
hytrach
H. 59
A. Y
thrugai
H. 60
A. I
yn sefy
noeth y
efe a h
nebau
fydd a
Duw sy
1 Cron.
H. 61
foddlon
phwyd
offrym
dyrnu
nodd ta
xxi. 2
Hol.

dderwen ar ddydd y gâd, efe a ddaliwyd gerfydd
gwallt ei ben, ac a hongiodd rhwng nef a
daear, lle y cafodd *Joab*, tywysog llu *Dafydd*
ef, ac a'i brathodd ef i'w galon, 2 Sam. xviii.
9, 14. ac felly y rhoddes derfyn ar ei wrthryfel
a'i fywyd ef ar unwaith. (1023.)

H. 56. *Beth oedd bai anafus arall i Ddafydd
heblaw ei gamwri a mworddrad Urias?* A. Balch-
der o'i galon yn rhifo holl bobl *Israel*, i wybod pa
gymmaint brenin oedd efe, 2 Sam. xxiv. 2. (1017.)

H. 57. *Pa fodd y cospwyd y pechod hwn?*

A. Duw a roddodd iddo ei ddewis o'r tair
gospedigaeth yma, naill ai saith mlynedd o
newyn, neu dri mis o ryfel, neu dri diwrnod o
bla yn y tir, 2 Sam. xxiv.

H. 58. *Pa un a ddewisodd Dafydd?* A. Y
newyn neu'r pla yn hytrach nâ'r rhyfel, canys
efe a ddewisodd syrthio yn nwylaw Duw yn
hytrach nâ dyn, ad. 14.

H. 59. *Pa un o'r ddwy farn a anfonodd Duw?*

A. Y pla yr hwn a gwympodd ddeng mil a
thrugain o wyr mewn tri diwrnod, ad. 15.

H. 60. *Pa fodd yr attaliwyd yr haint hyn?*

A. Pan welodd *Ddafydd* angel yr Arglwydd
yn sefyll rhwng nefoedd a daear, â'i gleddyf
noeth yn ei law wedi ei estyn dros *Jerusalem*,
efe a henuriaid *Israel* a syrthiasant ar eu hwy-
nebau wedi ymwisgo mewn lliain fach; a *Da-*
fydd a addefodd ei fai ac a weddiodd ar i lid
Duw syrthio arno ef, yn hytrach nag ar y bobl,
1 Cron. xxi. 15, 16.

H. 61. *Pa fodd yr amlygodd Duw ei fod yn
foddlon iddo?* At. Efe a barodd i *Gad* y pro-
phwyd orchymmyn i *Ddafydd* i godi allor, ac
offrymmu aberthau yn y fan honno wrth lawr
dyrnu *Ornan*, a phan weddiodd *Dafydd*, disgyn-
nodd tân o'r nef ac a yffodd yr aberthau, 1 Cron.
xxi. 26.

Hol. 62. *Pa ofid a gafodd Ddafydd oddiwrth ei
fab*

fab Adonija? *A.* Pan heneiddiodd *Dafydd*, *Adonija* a ofododd ei hun yn frenin, 1 *Bren* i. 1, 5.

H. 63. Pa fodd y bu i Adonija ymddwyn mardrahaus? *A.* Ei dad a'i boddhaodd ef yn ormod ei holl ddyddiau, ac ni anfoddlonasai ef, adnod 6.

H. 64. Beth a wnaeth Ddafydd dan y blinderbyn? *A.* Efe a gyhoeddodd *Salomon* ei fab, o *Paithseba*, yn frenin, yn amser ei fywyd, a *Zadoc* yr offeiriad a *Nathan* y prophwyd a'i hennainiafant ef yn frenin ar *Israel*, ad. 34, 38, 39. (1015.)

H. 65. Pa ham y rhoddwyd y blaenoriaeth i Salomon ac yntef y brawd ieuengaf? *A.* O herwydd i *Dduw* ei ddewis ef i'r deyrnas, ac a roddodd ryw awgrym o hynny i *Ddafydd*, 1 *Cron.* xxii. 8, 9, 10. a xxviii. 5, 6, 7.

H. 66. Beth a ddaeth o Adonija? *A.* Efe a ymofyngodd i *Salomon*, ac ef a arbedwyd y tro hwnnw, eithr am fai newydd ar ol hynny, efe a'i gosododd ef i farwolaeth, adnod 50, 53. 1 *Bren*. ii. 24.

H. 67. Pa hyd y teyrnasodd Dafydd i gyd?

A. Deugain mlynedd, ac yna bu farw yn ei wely mewn tangnefedd, 1 *Bren*. ii. 10, 11.

H. 68. Pa glod a roddir i Ddafydd, heblaw i fod ef yn ganiadydd, yn rhyfelwr a brenin? *A.* Yr oedd efe yn brydydd a phrophwyd mawr, 2 *Sam.* xxiii. 1, 2.

H. 69. Pa le'r ymddengys ei gywreindeb mewn barddoniaeth? *A.* Nid yn unig wrth ei farwnad hynod i *Saul* a *Jonathan*, eithr ar amryw o achlysuron efe a 'sgrifennodd y rhan fwyaf o lyfr y *Salmau*, yr hwn sy'n cynnwys y darniau godidoccaf o'r hen farddoniaeth, am hynny y galwyd ef, *Y Per-ganiadydd Israel*, 2 *Sam.* xxiii. 1.

H. 70. Pa le yr ymddengys ei fod ef yn meddu ar y dawn o brophwydoliaeth? *A.* O herwydd i'r *Salmau* hyn gael eu 'sgrifennu trwy ysbrydoliaeth *Duw*, oblegyd mewn rhai o honynt fe ragfynegir pethau

Pen. I

pethau

H 7

brophw

duol g

hon oed

a thref

bethau

ddodod

11, 12,

H. 7

adu'r

barotto

gwerth

roddod

megis y

5, 14.

Am D

boll

Fren

H. 1.

ion yd

H. 2

neb ef t

dio gos

dedd,

pobl m

H. 3

ef yn y

derfynu

ymrafa

plentyr

H. 4

pethau amlwg am Grift, *Lu. xxiv. 44. Act. ii. 29, 30.*

H. 71. *Pa sicrwydd ymbellach fydd o'i fod ef yn brophwyd?* A. Efe a gafodd ddadguddiad neillduol gan ysbryd Duw, o bortreiad y deml, yr hon oedd i gael ei hadeiliadu gan Salomon ei fab, a threfn yr offeiriaid a'r *Lefiaid*, ac o amryw bethau perthynol i addoliad Duw, pa rai a draddododd efe i'w fab *Saloman*, i *Cron. xxviii. 11, 12, 13, 19.*

H. 72. *Beth a wnaeth Ddafydd tu ag at adeiladu'r deml hon cyn marw?* A. Efe a wnaeth barottoad mawr iawn o aur ac arian, a meini gwerthfawr, ynghyd â defnyddiau eraill, ac a roddodd bortreiad o'r cwbl i'w fab *Salomon*, megis y derbyniodd efe gan Dduw, i *Cron. xxii. 5, 14. a xxviii. 11, 19. a xxix. 2.*

*****!*****

P E N. X.

Am Deyrnasiad SALOMON a REHOBOAM ar boll ISRAEL, a rhanniad y Genedl yn ddwy Frenkiniaeth.

H. 1. *PWR enw da a roddir i Salomon yn gyffredin?* A. Mai'r doethaf o ddynion ydoedd, i *Bren. iii. 12. a iv. 31.*

H. 2. *Ym mha beth yr ymddangosodd ei ddoethinob ef tu ag at Dduw?* A. Yn ei waith yn peidio gofyn hir einioes, neu gyfoeth, neu anrhydedd, ond gwybodaeth a deall i lywodraethu pobl mor fawr, i *Bren. iii. 7, &c.*

H. 3. *Beth oedd y siampl gyntaf o'i ddoethinob ef yn y llywodraeth?* A. Yn ei waith yn penderfynu ymryson rhwng dwy wraig ac oedd yn ymrafaelio ynghylch plentyn, ac yn rhoddi y plentyn i'w fam ei hun, i *Bren. iii. 16—28.*

H. 4. *Pa fodd y cafodd efe allan wir fam-y plentyn?*

plentyn? A. Efe a orchymynodd rannu'r plentyn fel y gallai pob un gael ei hanner ef; yna cariad ac ymysgaroedd ei wir fam a ymddangosodd yn rhoddi i fynu ei honniad o hono, yn hytrach nâ gweled ei rannu ef, ad. 25.

H. 5. *Pa ofal neillduol a gymmerodd ef ynghylch addoliad Duw?* A. Efe a adeiladodd y deml honno tu ag at ba un y gwnaeth *Ddafydd* gymmaint o ragbarottoad. Yr ydoedd yn balas tra gogoneddus wedi ei adeiladu a choed cedrwydd, ffynnidwydd ac olew-wydd, a cherrig nadd, a choft rhyfeddol iawn o aur ac arian, a phres, a meini gwerthfawr, er mwyn addurno'r tŷ ei hun, a thu ag at ei lestri ef, 1 *Bren.* vi. a vii. Efe a adeiladodd ddau gyntedd hefyd o amgylch iddo, un i bobl *Israel*, a'r llall i'r offeiriaid, a'r cwbl a alwyd, Y Deml, 2 *Bren.* xxiii. 12. a 2 *Cron.* iv. 9.

Noda, Yn y deml hon o eiddo *Salomon* ni welir un argoel o fod yno *gyntedd i'r cenhedloedd*, ond yn unig cyntedd i'r offeiriaid, yn yr hwn yr oedd tŷ *Dduw* neu'r cyffegr yn sefyll, a *chyntedd y bobl*, i'r hwn yr oedd holl *Israel* yn cyrchu; ac ni allaf fi weled fod y *cenhedloedd* yn cael eu gwahardd trwy un o eiriau eglur *Duw*. *Edr.* 2 *Cron.* vi. 32. y *cyntedd nefas i mewn* oedd un, a'r llall y *nefas allan*, *Cron.* iv. 19. a 1 *Bren.* vi. 36. Ac nid oedd y *bobl* yn cael eu caead allan yn hollol o'r *gyntedd nefas i mewn*. *Edrych* 2 *Cron.* xxiii. 10.

Yn yr ail Deml yr hon a adeiliadwyd gan *Zerubabel* wedi'r caethiwed, nid oes son am *gyntedd y cenhedloedd* wrth ei hadeiladu hi: Ond yn y blynyddau canlynol, yr oedd cyfeillach mynychach a negesau amlach â'r cenhedloedd, ac yna gwnaethpwyd canol-fur, yr hwn a elwyd *Cbel*, i'w gwahanu oddi wrth yr *Iuddewon*, a rhan arall o'r cyntedd nefas i maes a adawyd i'r cenhedloedd. Yn y deml a adeiliadodd *Herod*, a'r hon oedd yn amser ein Iachawdwr, yr oedd cyntedd wedi ei wneuthur yn bwrpasol i'r cenhedloedd, a'r *Iuddewon* hynny a gyfrifwyd yn aflan. Eithr nid yw'r gwahaniad yma yn ymddangos yn eglur ei fod o ordinhad ddwyfol, er mae'n rhaid cyfaddef fod *canol-fur y gwabaniaeth* yn *Eph.* ii. 14. fel peth ag sy'n ergydio atto.

H. 6. *Ym mha ddull yr adeiladwyd hi?* A. Yn gyffelyb i dabernacl *Moses* a'i gyntedd, ond gyd â chwanegiad mawr a helaeth mewn mawredd, cyfoeth a gogoniant, yn ol y portreiad a dderbyniodd *Ddafydd* gan *Dduw*, ac a roddodd iddo yntef, 1 *Cron* xii. 5. a xxviii. 11, 19.

H. 7. *Ar bwy fan o'r ddaear yr adeiladwyd hi?* A. Ar fynydd *Moria*, nid ymhell oddi wrth fynydd *Sion* yn *Jerusalem*; sef yn y man y galwyd *Abraham* i offrymmu ei fab *Isaac*, a'r lle yr ymddangosodd *Duw* i *Ddafydd* pan yr attaliodd yr haint, 2 *Cron*. iii. 1. a *Gen*. xxii. 2. ac y rhoddodd arwydd rhyfedd o'i foddlonrwydd, trwy dân o'r nef yn yflu'r aberthau, 1 *Cron*. xxi. 26.

Noda, Er adeiladu'r deml ar fynydd *Moria*, etto enw *Sion* a arferir gan y 'sgrifenyddion sanctaidd canlynol am le y cyffegr; oblegyd i *Ddafydd* son cymmaint yn ei Salmau am *Sion*, lle'r oedd yr arch a'r babell yn sefyll yn ei ddyddiau ef, ac felly a wnaeth yr enw yn gynnes i'r bobl; ac mewn rhan oblegyd mai *Sion* yn llythrenol oedd dinas *Dafydd*, ac mewn ystyr cysgodol dinas neu drigfa Crist. Ac yn wir fe ellir cytrif nad oedd *Sion* a *Moria* ond dau ben gwahanol o'r un mynydd; ac er bod dyffryn rhyngddynt, etto *Salomon* a'u cyffylltodd â phont, fel y gallai efe'n hawdd fyned o'i balas yn *Sion* i'r deml. Y mae *Jesepbus* yn son am hyn yn fwy nag unwaith.

H. 8. *Pa fodd y cyffegrodd Salomon y deml hon i Dduw?* A. Trwy gasglu holl wyr *Israel* yno, trwy ddwyn yno'r arch a'r pethau sanctaidd o *Sion*, trwy weddi ddefosiynol at *Dduw*, trwy gerddoriaeth a mawl, trwy gadw gwyl saith niwrnod, a thrwy nifeiri mawr o aberthau, 1 *Bren*. viii. a 2 *Cron*. vi. a vii.

H. 9. *Pa fodd y dangosodd Duw ei foddlonrwydd yn thi?* A. Efe a lanwodd y tŷ â chwm-mwl ei ogoniant, i ddangos ei fod ef yn cymmeryd meddiant o honno: Anfonodd dân i lawr o'r nefoedd i yflu'r aberthau, ac a ymddangosodd y noswaith honno i *Salomon*, ac a sicrhaodd iddo

94 *Am Lywodraeth ISRAEL dan*

iddo fod ei weddi yn gymmeradwy, ac i Dduw ddewis y lle hwnnw yn dy aberth iddo ei hun, 2 Cron. vii. 1, 2, 3, 12.

H. 10. *Ym mha beth y bendithiodd Duw deyrnasiad Salomon?* A. Trwy roddi iddo ddirfawr olud a mawr anrhydedd, a lledu clod ei fawredd a'i ddoethineb ar hyd y gwledydd, 1 Bren. x.

H. 11. *Pa anrhydedd neillduol a wnaed iddo ar y cyfrif hyn?* A. Y tywyfegion o amgylch a chwennychent ei gymdeithas ef, ac a roddasant iddo eu cynnorthwy ac anrhegion, a brenhines Seba a ddaeth i'w weled ef, 1 Bren. ix. a x.

H. 12. *Pa foddlonrwydd a gafodd hi yn yr ymweliad hwn?* A. Hi a synnodd wrth weled ei ogoniant a'i ddoethineb ef, ac a gyfaddefodd na ddywedpwyd wrthi hi yr hanner am ei glod ef, 1 Bren. x. 1—10.

H. 13. *Pa fodd y digiodd efe Dduw ar ol hynny?*

A. Efe anghofiodd mewn amser wedi hyn ei fawr rwymedigaethau i Dduw, efe a gymmerodd wragedd ac ordderchadon yn aml o fyfsg y cenhedloedd eilun-addolgar; a thrwy y rhai'n ei galon a lithrodd mor belled ar ol duwiau eraill, fel yr adeiladodd leoedd o addoliad iddynt yn agos i *Jerusalem*, ac a offrymmodd aberthau iddynt, 1 Bren. xi. 1—9.

H. 14. *Pa fodd y cospodd Duw ef am hyn?*

A. Efe a gyffrodd amryw o elynion yn ei erbyn, ac yn neillduol *Jeroboam* ei was ei hun, ad. 14, 23.

H. 15. *Beth oedd esgus Jeroboam am aflonyddu'r llywodraeth?* A. Oblegyd i *Salomon* adeiladu palasau costfawr i ferch *Pharao*, yr hon oedd ei frenhines ef, a chyfodi trethi trymmion at hynny ac at adeiladau eraill, 1 Bren. ix. 24. a xi. 27. a xii. 4.

Noda, Ni ymddengys fod *Jeroboam* yn beio dim ar *Salomon* am gefnogi eilunaddoliaeth, neu dorri gorch'mynion Duw yn ei addoliad; oblegyd efe a wnaeth hynny ei hunan.

Pen. X

hunan p
oedd bec
boam.

H. 1
roboam
y prop
a Jerob
ef, ac
roddod
29, &

H. 1
wyd a
ddeg o
hilioga
rai we
1 Bren

H. 1
A. 1

attal y
ddyddi

H. 1
y rhai a

A. Y
y Prege

oblegyo

llafur a

cwbl i

megis h

a ii. a

H. 2
A. 1

cywilyo

ni adav

i deyrn

H. 2
Rehobo
oedd o
Diarhe
a ddily

hunan pan y daeth i fod yn frenin ar *Israel*, yr hyn beth oedd bechod ysgeler yng ngolwg Duw, yn *Salomon* a *Jeroboam*.

H. 16. *Pa mor bell y darfu i Dduw gefnogi Jeroboam yn ei wrth'nebiad i Salomon?* A. *Ahia* y prophwyd wedi ei anfon gan Dduw, a gyfarfu â *Jeroboam* yn y maes, ac a ymaflodd yn ei wisg ef, ac a'i darniodd. yn ddeuddeg darn, ac a roddodd ddeg o honynt i *Jeroboam*, 1 *Bren.* xi. 29, &c.

H. 17. *Beth oedd meddiwl hyn?* A. Y prophwyd a ddywedodd wrtho, i Dduw roddi iddo ddeg o lwythau *Israel*, ac a adawodd un llwyth i hiliogaeth *Salomon*, h. y. *Juda* a *Benjamin*, pa rai wedi hyn a unwyd dan yr enw *Iuddewon*, 1 *Bren.* xi. 31. a xii. 20, 21. 2 *Cron.* xi. 12.

H. 18. *A gyflawnwyd hyn yn nyddiau Salomon?* A. Naddo; canys rhyngodd bodd i Dduw attal y drygau hyn rhag dyfod ar dŷ *Salomon* hyd ddyddiau ei fab ef, ad. 23.

H. 19. *A edifarhaodd Salomon am ei bechodau, y rhai a ennynodd lid Duw yn ei erbyn ef?*

A. Yr ydys yn tybiaid yn gyffredin fod llyfr y *Pregethwr* yn fath o brawf i *Salomon* edifarhau, oblegyd ei fod ef yno yn darlunio gwagedd pob llafur a mwyniant dan yr haul, ac yn swmmio'r cwbl i fynu yn ofn Duw, a chadw ei orchymynion, megis holl ddyled a bûdd pennaf dyn, *Preg.* i. a ii. a xii. 13, 14.

H. 20. *Dros ba cyhyd y teyrnasodd Salomon?*

A. *Deugain* mlynedd; ac er bod gantho lu cywilyddus o wragedd ac ordderchadon, etto ni adawodd ond un mab ar ei ol, sef *Rehoboam*, i deyrnasu ar *Israel*, 1 *Bren.* xi. 3, 43.

H. 21. *Beth oedd arwydd-nod (neu garacter) Rehoboam?* A. Er i *Salomon* ysgrifennu llawer-oedd o werfi moesol a duwiol i'w fab yn llyfr y *Diarhebion*, a rhoi iddo lawer rhybudd, etto efe a ddilynodd arferion drygionus; a *Salomon* a rydd

rydd awgrym o hyn, fel y tybygir, yn llyfr y *Pregethwr*, Pen. ii. 19. *A phwy a wyr ai doeth annoeth a fydd ei fab?*

H. 22. *Pwy achlysur arall a roddodd Rehoboam i lwythau Israel i wrthgilio?* *A.* Ar farwolaeth ei dad, a'i esgyniad i'r orfedd, efe a ddirmygodd gyngor yr hen bobl, ac a wrandawodd ar gyngor ehud pobl ieuaingc, bygythiodd genedl Israel i wneuthur eu iau yn drymmach nag y gwnaeth ei dad hi; hynny yw, doddi trethi trymmach arnynt, i *Bren.* xii. 8, &c.

H. 23. *Beth a ganlynodd bygythiad Rehoboam?* *A.* Holl lwyth Israel, ond *Juda* a *Benjamin*, a ofodasant *Jereboam* yn frenin arnynt; ac fel hyn y rhannwyd y genedl yn ddwy frenhiniaeth, ac a'u galwyd ar ol hyn, *Teyrnas Juda*, a *theyrnas Israel*, i *Bren.* xii. 15, 20. 2 *Cron.* xi. 11, 12.

*****!*****

P E N. XI.

Am Frenbinoedd ISRAEL.

H. 1. *PA gynnifer brenin a deyrnasodd ar Israel wedi iddynt ymadael â Juda?* *A.* Y pedwar ar bymtheg yma, ac nid oedd un da o honynt; *Jereboam* y cyntaf, *Nadab*, *Baasa*, *Ela*, *Zimri*, *Omri*, *Ahab*, *Ahazia*, *Jehoram*, *Jehu*, *Jocaz*, *Joas*, *Jereboam* yr ail, *Zacaria*, *Salum*, *Menahem*, *Pecahia*, *Peca* a *Hosea*.

H. 2. *Pwy oedd hynottaf ymysg brenbinoedd Israel?* *A.* *Jereboam* y cyntaf, *Omri*, *Ahab*, *Ahazia*, *Jehu*, *Joas*, *Peca*, a *Hosea*.

H. 3. *Beth oedd prif arwydd-nod a bai Jereboam?* *A.* Yn lle addoli Duw, yr hwn oedd yn trigo rhwng y *Cerubiaid* yn nheml *Jerusalem*, etc

se a wnaeth ddwy ddelw aur y rhai a elwir lloi,
ac a'u gosododd hwy i fynu mewn dau fann
gwahanol o'r wlad, sef yn *Dan* a *Bethel*, ac a
ddysgodd y bobl i addoli o'u blaen hwy, i *Bren.xii.*
28, 29, 30.

H. 4. *Pa fath addoliad a ordeiniodd efe?*

A. Rhyw beth yn gyffelyb i'r addoliad a or-
deiniodd Duw yn *Jerusalem*, gyd ag allor, ac
offeiriad, ac aberthau, ac arogl-darth, ad. 32.

H. 5. *Ym mha beth yr oedd yn anghytuno ag
addoliad Jerusalem?* A. Heblaw ymadael a'r
deml a'r lle a ordeiniodd Duw, efe a wnaeth off-
eiriad o wehilion y bobl, yn lle meibion *Levi*, ac
a osododd wylau ar amserau gwahanol oddi
wrth y rhai a ordeiniodd Duw, a gwnaeth lun-
iau lloi i gynhyrcholi presennoldeb Duw, adn.
23, 32. 2 *Cron. vi. 6. a xii. 13. a xiii. 8, 9.*

Noda, Nid oes i ni dybied yn y fann hyn i *Jeroboam*
adael Duw *Israel*, a dysgu'r bobl i addoli'r lloi; ond yn
unig iddo ddychymmyg o'i galon ei hun amserau a lleoedd
eraill, ynghyd ag amgylchiadau a ffurfiau eraill o dalu
addoliad i Ddau *Israel*; ac am ddelwau'r eilunod, ty-
bygol yw, mab *Bull* y *Cerubiaid* ar y drugareddfa, lle'r
oedd Duw yn wigo, oeddent: Ond y mae'r ysgrythur
mewn dirmyg yn eu galw y *Hoi*. Gwel *Pen. V. Hol. 37.*
a Pen. VII. Hol. 3. A'r addoliad yn eilun-addoliaeth,
ac addoli duwiau dieithr. Y prophwyd *Hofed*, yr hwn
oedd yn byw yn amser *Jeroboam* yr ail, mab *Joas*, sy'n
wastad yn ceryddu y pechod hwn o eilun-addoliad, ac yn
gwaddi yn erbyn yr eilunod yma, sef y *lloi*, *Hof. i. 1. a*
xiii. 4, 5. a x. 5. a xiii. 2.

H. 6. *I ba ddiben y gwnaeth Jeroboam hyn?*

A. Ofni yr oedd, o's a'r bobl yn fyhyddi
aberthu yn *Jerusalem*, y temid hwy i ddych-
welyd yn ol at *Rehoboam* bronin *Juda*, ad. 26, &c.

H. 7. *Pa arwydd cyhoedd o anfonodd yrwydd a
ddangosodd Duw yn erbyn yr addoliad hwn a osododd
Jeroboam?*

A. Efe a anfonodd brophwyd at yr allor yn
Bethel, yr hwn a ragfynegodd y byddai i fab o ddy
Ddasydd

*Ddasydd, Jofia wrth ei enw, losgi esgyrn offeiri-
iaid Jeroboam ar yr allor, 1 Bren. xiii. 1, 2. (974)*

H. 8. *Pa arwydd a roddodd y prophwyd y cyf-
lawnid y brophwydoliaeth hon? A. Dywedodd
prophwyd y rhwygai'r allor ac y tywalltid
lludw, a'r gair hwn a gyflawnwyd yn ebrwydd.
A llaw Jeroboam a wiwodd, yr hon a estynodd ef
allan i ddala'r prophwyd, adn. 3, 4, &c. Ac a
weddi'r prophwyd, Duw a'i hadferodd hi iddo.*

H. 9. *Pa arwydd arall a roddodd Duw
ddigofaint yn erbyn Jeroboam? A. Duw a fy-
gythiodd Jeroboam a'i deulu â dinystr hollol, fe-
na chai neb o'honynt gladdedigaeth heblaw Abija
ei fab ieuengaf, oblegyd cael yntho ef beth dy-
muniad da tu ag at Dduw Israel, 1 Bren. xiv. 13.*

H. 10. *Pwy oedd Omri? A. Tywylog lla-
Israel, yr hwn a wnaeth y bobl yn frehin, par-
oedd Zimri yn gosod ei hunan i fynu, 1 Bren.
xvi. 16.*

H. 11. *Beth a goffair am Omri? A. Iddo
warchae mor galed ar Zimri ei ragflaenor yn
Tirza, y ddinas freiniol, fel y llosgodd Zimri ei
hunan a'r lle ynghyd, ac a fu farw. (2.) Iddo
adeiladu Samaria yn ddinas freiniol ar fryn. Ac
(3.) iddo rodio yn holl ffyrdd drygionus Jerobo-
am, ad. 17—28. (924.)*

H. 12. *Pwy oedd Ahab, a pheth oedd ei ar-
wydd-nod ef? A. Mab Omri, yr hwn a ddilyn-
odd ffyrdd drygionus ei ragflaenoriaid: Efe a
bechodd yn erbyn Duw a dyn yn ysgeler, ac a
ddigiodd Dduw tu hwnt i neb a fu o'i flaen ef,
adn. 29—33. 1 Bren. xxi. 25.*

H. 13. *Pa fodd y dangosodd Duw ei anffodlon-
rwydd yn erbyn Ahab? A. Efe a anfonodd Elias
y prophwyd i'w geryddu ef, ac i ragfynegi na
byddai gwllith na gwllaw dros dair blynedd a
hanner, yr hyn a ddaeth i ben yn ganlynol,
1 Bren. xvii. 17.*

H. 14. *Pa fodd y portwyd Elias yn amser
newyn?*

newyn?

Cerith, a

moreu a

6.

H. 15.

fan? A.

yn Sarepta

cedd gant

ychydig o

H. 16.

a i mhab,

a amlhaon

blawd yn

oni anfon

H. 17.

nbeulu'r

Dduw?

a'i hadfer

H. 18.

rael yn am

aur mawr

ygwyr a

arnynt, a

chablu D

H. 19.

yn erbyn

osododd i

ei haddo

wraig, ef

glwydd,

H. 20.

A. Obadi

honynt m

ac a dwf

bynnag a

H. 21.

Baal?

ac a ban

war cant

newyn? *A.* Parwyd iddo ymguddio wrth afon *Carith*, a'r cigfrain a ddygent iddo fara a chig y boreu a phrydnawn, ac efe a yfai o'r afon, adn.

H. 15. I ba le yr aeth y brophwyd ar ol fychu o'r afon? *A.* Duw a'i danfonodd ef at wraig weddw yn *Sarepta*, gerllaw *Sidon*, i gael ei gynnal, pan nad oedd ganhi ond ychydig o flawd mewn celwrn, ac ychydig o olew mewn ysten, i *Bren. xvii. 9. &c.*

H. 16. Pa fodd y gallai hynny gynnal y wraig ei mhab, a'r brophwyd? *At.* Duw yn rhyfeddol a amhaodd y blawd a'r olew, fel na ddarfu y blawd yn y celwrn, a'r olew yn yr ysten, hyd oni anfonodd Duw wlaw ar y ddacwr, ad. 14, &c.

H. 17. Pa wyrthiau ychwaneg a wnaeth Elias yn anseulur wraig hon, i brofi ei anfonad oddi wrth Duw? *A.* Pan fu marw ei mhab, y brophwyd a'i hadferodd ef i fywyd drachefn, adn. 21—24.

H. 18. Pa waredigaeth enwedigol a gafodd Israel yn amser Ahab? *A.* Er bod *Ahab* yn bechadur mawr, etto Duw a wnaeth *Israel* yn orchfygwyr ar y *Syriaid* y rhai a dorrasant i mewn arnynt, am i *Fenhadaad* brein *Syria* ymfroftio a chablu Duw, i *Bren. xx.* (901.)

H. 19. Pa bechodau neillduol a wnaeth Ahab yn erbyn Duw? *A.* Heblaw addoli'r *Hoi*, efe a osododd i synu ddelw *Baal*, ac a barodd i *Israel* ei haddoli hi, a thrwy annogaeth *Jezebel* ei wraig, efe a laddodd lawer o brophwydi'r *Ar- glwydd*, i *Bren. xviii. 4.*

H. 20. A achubwyd neb o brophwydi'r Arglwydd? *A.* *Obadia*, llywydd tŷ *Ahab*, a guddiodd gant o honynt mewn dwy ogof, ac a'u porthodd a bara ac a dwfr, tra'r oedd *Elias* yn ffoi i ba ymguddfa bynnag a g'ai ef, ad. 5, 6, 10.

H. 21. Pa fodd y difethodd Elias brophwydi Baal? *A.* Efe a aeth yn eon i gyfarfod *Ahab*, ac a barodd iddo gasglu *Israel* ynghyd â phedwar cant a deg a deugain o brophwydi *Baal*, fel y bydd-

y byddai i'r aberth gael eu hoffrymmu i Baal ac i Dduw, tu ag at brofi pa un oedd y gwir Dduw.

H. 22. *Pa fodd yr argyhoeddodd ef y bobl, mai'r Arglwydd oedd y gwir Dduw.* A. Daeth tŷan o'r nesoedd ac a ysfodd aberth *Elias* er iddo dywallt llawer iawn o ddŵr arno, yr hyn ni allasai prophwydi *Baal* gael ar eu hallor hwy, er iddyn dorri eu hunain â chylllell, a llefain yn uchel ar eu Duw, i Bren. xviii. 17, &c.

H. 23. *Pa effaith a gaffodd hyn ar y bobl?* A. Hwyl a syrthiasant ar eu hwyneb, ac a gyladdefasant mai'r Arglwydd oedd y gwir Dduw, ac yna, wrth orchymyn *Elias*, y bobl a laddasant holl brophwydi *Baal*, adn. 39, 40.

H. 24. *Pa fodd ymbellach y dangosodd Duw ei foddlonrwydd i'r ymddygiad hwn o eiddo Elias?*

A. Efe a anfonodd wlaw yn union, a dibenwyd y newyn, adn. 41, 45.

H. 25. *Beth oedd pechod mwyaf hynod Ahab yr erbyn dyn?* A. Efe a chwennychodd winllan *Naboth*, a thrwy help gau dystion a labyddiodd *Naboth* am gabledd, ac a feddiannodd ei randir ef, i Bren. xxi.

H. 26. *Pa fath anghydwylled Ahab, ar ol bywyd mor ddrygionus?* A. Yn wrthwyneb i brophwydoliaeth *Micea*, efe a aeth i ymladd â brenin *Syria*, ac efe a glwyfwyd i anghydwylled, i Bren. xxii. 34.

H. 27. *Pa fodd yr ymddengys barn Duw ar Ahab yn ei farwolaeth?* A. Y cwn a lyfodd ef waed ef yn y fann lle tywalltwyd gwaed *Naboth* yn ol prophwydoliaeth *Elias*, i Bren. xxii. 38. a xxi. 19. (897.)

H. 28. *Pa fath ddyn oedd Ahazia?* A. *Ahazia*, mab *Ahab*, yr hwn a esgynodd i'r orsedd ar ei ol ef, a ddilynodd ei ffyrdd ddrygionus ef, 2 Bren. xxi. 51.

H. 29. *Pa seiau neillduol o eiddo Ahazia a goffhair?* A. Pan oedd efe yn glaf, anfonodd ymosyn â *Baalzebub*, duw *Ecron*, am ei wellhad

Pen. X.

at o bl
anfon
nynt d
garcha

H. 3

A.

a ysfod

odd y

a aeth

dywed

9-16

H.

A.

wynt,

ei fant

H.

A.

cymm

ddeu-

H.

pennaf

roedd

yd, P

roedd

(2.) E

trwy

amryv

daeth

blenty

odd d

(5.)

wedd

chynn

Sunan

oedd

plente

aodd

iddo

hoedd

bill

ac o blegyd i *Elias* ei geryddunef am hynny, efe a anfonodd dri thywyfog a chyd â phob un o honynt ddeg a deugain o wyr, i wneuthur *Elias* yn garcharor, 2 Bren. i. 1, 9. (896.)

H. 30. *Beth a wnqeth Elias, ar yr achos hyn?*
A. Efe a ddygodd dân o'r nefoedd, yr hwn a yflodd y ddau gyntaf a'u gwyr, eithra a darbedodd y trydydd ar ei daer ddymuhiad, lab yna efe a aeth i wared gydiag ef at *Ahazia* y brenin, a dywedodd wrtho y byddai farw yn ficer, iadnod 9—16.

H. 31. *Pa fodd yr ymadawodd Elias a'r byd?*
A. Efe a gymmerwyd i'r nefoedd mewn corwynt, a cherbyd, a meirch tanllyd, a clawawodd ei fantell ar ei ol, 2 Bren. ii. 1. (897.)

H. 32. *Pwy a ddaeth yn brophwyd yn lle Elias?*
A. *Eliseus*, yr hwn oedd gydag ef pan y cymmerwyd i'r nefoedd, la rhoddwyd iddo ddeu-parth o ysbryd *Elias*, iadnod 9, 10. i. 1. (898.)

H. 33. *Beth oedd gwyrthiau a phrophwydoliaethau pennaf o eiddo Eliseus?*
A. Efe a darawodd ddyfroedd y Iorddonen â mantell *Elias*, gan ddywedw, *Pa le y mae Arglwydd Dduw Elias?* A'r dyfroedd a ymrannasant iddo ef b'n fyned i'r ddiroedd.

(2.) Efe a iachaodd ddwfr marwol gerllaw *Saris*, trwy fyrw halen yntho. (3.) Efe a felddithiodd amryw o blant am ei watwar a'i wawdio ef, a daeth dau arth o'r coed, ac a laddodd ddau.

blentyn a deugain o honynt. (4.) Efe a ddygodd ddwfr mewn sychder i ddiodi tair byddin.

(5.) Efe a amlhaodd ystenaidd o olew i wraig weddw, fel yr oedd yn ddigon i dafu ei dylled a'i chynnal hithau. (6.) Efe a laddawodd fab i'r

Sunamites yr hon ali groesawodd ef, yn hon oedd o'r blaen yn amblantadwy, a chyfododd y

plentyn hyn eilwalth o farw. (7.) Efe a iachaodd *Naaman* y *Syriad* o'i wahanglwyfstrwyberi iddo ymolchi yn y Iorddonen. (8.) Efe a llygoddodd y byddai *Gehazi*, ei was ei hun, yn

wellhad. (9.) Efe a llygoddodd y byddai *Ahazia* y brenin yn wellhad.

wahanglwyfus, am ei gybydd-dod a'i gelwydd. (9.) Parodd i fwyall noho ar y dwfr fel y rhodd-id hi yn ol i'w pherchen. (10.) Efe a ddatgudd-lodd gyngor dirgel brenin Syria i frenin Israel, ac a darawodd ei fyddin ef â dallineb. (11.) Efe a brophwydodd amltra drannoeth, ynghanol gwarchae a newyn Samaria. (12.) Efe a rag-synegodd farwolaeth Benhadad brenin Syria, ac y byddai Hazael i ddyfod ar ei ol ef, ac yr ymddygai yn greulon tu ag at Israel. Gwel ail lyfr y Brenhinoedd, o'r ail bennod hyd yr wythfed.

H. 34. *Pwy oedd Jehu, a pha fodd y daeth efe yn frenin?* A. Cadpen oedd Jehu, ac a enneinyd yn frenin trwy'r prophwyd a anfonodd Eliseus i'r diben hynny, yn ol ordinhad Duw ac Edia, 1 Bren. xix. 16. 2 Bren. ix.

H. 35. *I bwy waith mawr y cyfododd Duw Jehu i'r orfedd?* A. I ddistrywio addoliad Baal, ac i ddwyn i ben fygythion Duw ar dŷ Ahab am eu drygioni, adn. 7.

H. 36. *Pa fodd y cyflawnodd Jehu y gwaith gwaredig yng ar dŷ Ahab?* A. Y tair ffordd hyn: (1.) Efe a faethodd Jehoram, mab Ahab, yr hwn oedd ffenin y pryd hynny, â faeth, ac a'i taslodd ef i randir Naboth, yr hwn a laddodd efe. (2.) Efe a orchymynodd dafu Jezebel, y wraig ddrygionus eilon-addolgar honno, trwy ffenestr i lawr, i'r cwn i'w bwyta hi. (3.) Efe a barodd ladd deng mab a thrugain arall i Ahab yn Samaria, a ddwyn eu pennau hwy iddo ef mewn basgedi, 2 Bren. ix. a x. (884.)

H. 37. *Pa fodd y dinystriodd efe addoliad Baal?* A. Efe a gasglodd brophwydi Baal, a'i offeiriad, a'i addolwyr i deml Baal, dan rith fod gantho aberth mawr i Baal; ac yna gorchymynodd eu lladd hwy â'r cleddyf, a llosgi'r delwau, a distrywio'r deml, adn. 18—28.

H. 38. *A barhaodd Jehu i'w fuddhau i Dduw yn mhob peth?* A. Naddo; canys er iddo ddial

llid Duw
ni throdd
ymgrym
adnod 20

H. 39

2 Bren. 7

H. 40

A. Pa

efe a idda

no, ac et

adnod 12

H. 41

A. Y

odd y Sy

Israel yn

H. 42

ar ol ei

yn y flw

er cynte

gwr a de

H. 43

A. Pa

ryfel, ef

merodd

lawr fur

thŷ'r br

ynthynt

H. 44

abeyrnaf

odd â br

rodd yn

brenin

yn Galil

Affria,

H. 45

laddo

2 Bren

llid Duw yn erbyn *Ahab*, ac addolwyf *Baal*, etto ni throdd efe oddi wrth bechodau *Jeroboam*, sef, ymgrymmu o flaen y lloi yn *Dan* a *Bethel*, adnod 29, 30.

H. 39. *Pwy oedd Joas?* A. Efe oedd fab i *Joazez* mab *Jehu*, ac a deyrnasodd ar *Israel*, 2 Bren. xiii. 10.

H. 40. *Beth fy'n hynod yn ei ymddygiad ef?*

A. Pap oedd *Eliseus* yn glaf ar ei wely angen, efe addaeth i waredi'w weled ef, ac a wylodd arno, ac etto ni ymadawodd â phechodau *Jeroboam*, adnod 14.

H. 41. *Pa ddaioni a wnaeth efe i Israel?*

A. Yn ol gair *Eliseus* wrth farw, efe a darawodd y *Syriaid* dair gwaith, y rhai a orthrymmodd *Israel* yn nyddiau ei dad, adn. 19, 25.

H. 42. *A sonir am un peth o bwys am Eliseus ar ol ei farwolaeth?* A. Hwyl a gladdasant wr yn y flwyddyn ganlynol ym meddrod *Eliseus*, ac er cynted ag y cyffyrddodd ag esgryn *Eliseus*, y gwr a ddadebrodd, ac a safodd ar ei draed, ad. 21.

H. 43. *Beth a wnaeth Joas yn erbyn Juda?*

A. Pan annogodd *Amazias* brenin *Juda* ef i ryfel, efe a orchfygodd fyddin *Juda*, a chymmerodd eu brenin yn garchoror: Efe a dorrodd i lawr fur *Jerusalem*, yspeiliodd dŷ'r Arglwydd, a thŷ'r brenin o holl ddodrefn aur ac arian a gawd ynthynt, 2 Bren. xiv. 8—14. (826.)

H. 44. *A ddigwyddodd un rhyw beth hynod yn abeyrnasiad Peca?* A. Y *Peca* yma a ymgysylltodd â brenin *Syria* i ormesu *Juda*; ond efe a yrrodd yn ol: Yn ei ddyddiau ef *Tiglath-Pileser*, brenin *Affyria*, a gymmerodd lawer o ddinasoedd yn *Galilea*, a dygodd bobl aml yn gaethion i *Affyria*, 2 Bren. xiv. 29. a xvi. 15, &c. (742.)

H. 45. *Pwy oedd Hosea, a pheth a ddywedir am dano ef?* A. Efe oedd brenin olaf ar *Israel*; efe a laddodd *Peca*, a gwnaeth ei hun yn frenin, 2 Bren. xv. 30.

H. 46. *Pa fodd y diweddodd y frenhiniaeth ynibor ef?* A. Yn ei ddyddiau ef *Salmaneser*, brenin *Affyria*, a gymmerodd *Samaria*, ac a rwymodd *Hosea* yn y carchar, a dygodd liaws o *Israel* yn gaethion i *Affyria*, ac a'u gwafgarodd hwy i amryw o wledydd pellennig ac ni ddychwelasant hyd y dydd heddyw, pen. xvii. (721.)

H. 47. *Pwy a annogodd Salmaneser i wneuthur hyn?* A. *Hosea*, wedi ymostwng iddo, a fradfwriadodd ac a wrthryfelodd yn ei erbyn ef.

H. 48. *Beth a gyffrodd Duw i gospi Israel yn llyn?* A. Pobl *Israel* a'u holl frenhinoedd, wedi iddynt ymadael â thŷ *Ddafydd*, a fuont euog o eilun-addoliad parhaus, yn wrthwyneb i'r amryw gynghorion a'r rhybuddion a roddodd Duw trwy *Moses*, a llais yr holl brophwydi, adnod 7—23.

H. 49. *Beth a ddaeth o Samaria, a dinasoedd eraill yn Israel, pan yrrwyd y bobl allan o honynt?*

A. Llawer o genhedloedd o wledydd eraill a ofodwyd yno, a phawb a addolai ei dduw a'i ddeulw ei hŷn; am ba achos yr anfonodd Duw lewod i'w plith, ac a ddifethasant lawer o honynt, adn. 24—31.

H. 50. *Beth a wnawd ar yr achos hyn tu ag adddybuddo llied Duw, ac achub y bobl rhag y llewod?*

A. Anfonodd brenin *Affyria* yno offeiriaid *Iuddewig*, i ddysgu'r bobl addoli Duw *Israel*, ad. 27.

H. 51. *Beth a fu effaith yr ymddygiad hwn o eiddo brenin Affyria?* A. Y bobl a ofnasant *Dduw Israel*, etto ni allent adael ymaith eu heilun-addoliad eu hunain, canys hwy a barhasant drosoesoedd wedi hyn i wasanaethu delwau cerfiedig, adnod 41.

H. 52. *Onid a barhasant hwy yn wastad yn y addoliad cymmysgedig yma?* A. Mewn ystafellawer o amser hwy a adawsant eu heilunod ac a addolasant y gwir *Dduw* yn unig, ac a ymostyngasant i'r grefydd *Iuddewig*, mor bell a der-

byn pum llyfr *Moses*: Yr oedd ganthynt deml eu hunain wedi ei hadeiladu ar fynydd *Garizim*, a rhai'n a elwir *Samaritaniaid* yn y testament newydd.

P E N. XII.

Am Frenhinoedd JUDA.

H. 1. *Pa gynnifer brenin a deyrnasodd ar JUDA?*

A. *Ugarn, Isef, Rehoboam, Abija, Asa, Jehosaphat, Jehoram, Ahaziah, Athaliah's frenhines, Joas, Amasia, Uzziah, Jotham, Ahaz, Hezekiah, Manasse, Ammon, Josiah, Jehoahaz, Jehoiahazim, Jehoiahazim, a Zedeciah.*

H. 2. *A oedd holl reolwyr JUDA bryd gymmaint pechaduriaid a brenhinoedd Israel?* A. *Yr oedd rhai o honynt yn grefyddol iawn, a rhai yn ddrygionus iawn, ac eraill o ymddygiad cymmysg.*

H. 3. *Beth a ddigwyddodd yn nheyrnasiad Rehoboam, wedi i'r deg llwyth wneuthur Jeroboam yn frenin arnynt?*

A. *Pan gyfododd Rehoboam fyddin o wyr JUDA a Benjamin i ddwyn y deg llwyth yn ol, Duw, trwy'r prophwyd, a waharddodd iddynt fyned, i Bren. xii. 22—25.*

H. 4. *A oedd yno ddim rhyfel rhwng JUDA ac Israel?* A. *Oedd, yn ystod amserau canlynol, ryfelbedd gwaedllyd rhyngddynt.*

H. 5. *Pa fodd yr ymddygodd pobl JUDA dan lywodraeth Rehoboam?* A. *Syrthiasant i eilunaddoliaeth a phechodau cywilyddus, a Duw a ddigiodd, ac a anfonodd Siffac brenin yr Aipht i anrheithio'r deml, a thŷ'r brenin, a o'u tryforau, yn y bymmedd a wyddyn o deyrnasiad Rehoboam, i Bren. xiv. 25. Mos ebrwydd y darsu goruchel oddi awgrymwydd a gogoniant y wlad a'r eglwys luddewig.*

H. 6. *A wnaeth Abija, mab Rehoboam, unrhyf hynad yn ei deyrnasiad?* A. *Efe a arelthiodd,*

ac a ddadleubodd yn erbyn Israel pan yr oedd *Israhobam* yn eu harwain i ryfela ag ef; efe a'u ceryddodd am eu hymadawid a gwir addoliad Duw, ac â thŷ *Ddafydd*: A phan na wrandawent, eithl ymosod arno, efe a'i lu a lëfasant ar yr Arglwydd, a bloeddasant, a hwy a laddasant bum can mil o wyr, 2 Cron. xiii. Wele siampl wych, a llwyddiant dwyfol! (957.)

H. 7. *Beth a ddywedir am Asa, mab Abija, a brenin Juda?* A. Iddo wneuthur yr hyn oedd union yng ngolwg yr Arglwydd, a distrywio'r eilunod o'r wlad, 2 Cron. xiv. 1—5.

H. 8. *Pa arwydd o ffafr a ddangosodd Duw iddo ef?* A. *Paŷ* y galwodd ar yr Arglwydd, gan ymddiried iddo, efe a ddrylliodd lu'r *Ethiopiaid*, y rhai a ddaethant yn ei erbyn ef, er eu bod yn fibo filoedd, ad. 9—15. (941.)

H. 9. *Pa barhaodd Asa i afn'r Arglwydd dros ei holl ddyddiau?* A. Yn ei henaint efe a anghredodd Duw, ac a roddodd y trysoran a adawyd yn nhŷ'r Arglwydd, a thŷ'r brenin, i frenin *Syria*, am help i achymmorth yn erbyn *Baasa* brenin *Israel*, a charcharodd y prophwyd yr hwn a'i ceryddodd ef am rhynny, 2 Cron. xvi. 1—10.

H. 10. *Beth fydd hynod ym marwolaeth Asa?* A. *Paŷ* glafychodd o'i draed (sef o'r gowt fel y barnu) a ni cheisiodd yr Arglwydd, ond y meddygon yn unig; ac efe a hunodd gyd â'i dad, ad. 11—13.

H. 11. *Pa fodd yr ymddygodd Jehosaphat ei fab ef yn y deyrnas?* A. Efe a roddodd yn ffyrdd cyntaf a goren *Dafydd* ei dad, a Duw oedd gyd ag ef, 2 Cron. xviii. 3.

H. 12. *Pa beth yn wailldod y dangosodd Jehosaphat ei ddewiatdeb o'i ddaioni?* A. Efe a ofododd *Lisidai* ac offeiriaid, trwy holl ddinas (oedd) *Juda*, i ddysgu cyfraith yr Arglwydd, a barnu yr y wlad, gyd â gorchymmyn caeth i wneuthur cyfiawnder heb dderbyn dim gwobrwy, 2 Cron. xvii. 7—9. a xix. 5—11. Hol.

H. 13. *Pa fodd y dangosodd Duw ei ffafwr on wedigol i Jehosaphat?* A. Rhoddodd Duw iddo drysorau mawrion, ac osn yr Arglwydd a syrthiodd ar yr holl deyrnafoedd o amgylch *Juda*, fel na wnaethant ryfel ag ef dros lawer o flynyddau, 2 Cron. xvii. 10, &c.

H. 14. *Yn mba beth y trofeddodd yn erbyn Duw?* A. Yn ei ymgyfathrach ag *Abab* annawfol, brenin *Israel*; trwy hyn y peryglodd ei einioes mewn brwydr yn erbyn y *Syrtaid*, 2 Cron. xviii. 1, 31. a xix. 2.

H. 15. *Pan gasglodd Moab ac Ammon eu llu-odd ynghyd yn erbyn Jehosaphat, pa fodd y gwardwyd ef oddi wrthynt?* A. Efe a gyhoeddodd ymryd trwy'r wlad, ac ynghanol y bobl efe a weddiodd yn lew ar yr Arglwydd, a phan aeth allan i'r gad, efe a osododd gantorion i foliannu'r Arglwydd o flaen ei lu, 2 Cron. xx. (896.)

H. 16. *Beth a fu effaith yr arfer dduwiol hon?* A. Pan ddechreuasant ganu a gweddio, eu gelynyon trwy anghydfod â'u gilydd a laddasant y naill a'r llall i gyd, ad. 22—29.

H. 17. *A ganlynodd Jehoram mab Jehosaphat, a dad yn ei dduwiol lywodraeth?* A. Naddo dim; canys ei holl frodyr a laddodd, a rhoddodd yn ffyrdd *Abab* brenin *Israel*, ac a briododd *Athalia* ei ferch ef, 2 Cron. xxi. (892.)

H. 18. *Pa fodd y dangosodd Duw ei ansoddlon-tywydd yn erbyn Jehoram?* A. Tarawodd *Jehoram* a chlesyd anaele, fel y syrthiodd ei ymylgarpedd ef allan, a bu farw o glefydau blin, ad. 15—19.

H. 19. *Pwy a fu'n frenin ar ol Jehoram?* A. *Ahaziah* ei fab ieuangaf ef; canys y rhai henaf oll a laddwyd gan yr *Arabiaid* yn y gwer-tyll, 2 Cron. xxii. 1.

H. 20. *Beth oedd ymddygiad a diwedd Ahaziah brenin Juda?* A. Efe a ddilynodd ddrwg arfer-ty *Abab*, trwy ddrwg gyngor *Athalia* ei fam, yr hon ydoedd Wyr i *Omrî*; a phan aeth allan gyd â

gyd â *Jeioram* brenin *Israel* yn erbyn *Jehu*, efe a laddwyd trwy law *Jehu*, 2 *Cron.* xxii. 1—9. (884.)

H. 24. *Pwy a esgynodd i orsedd Joda wedi marw Ahazia?* A. *Athalia* ei fam ef a drais-gippiodd y deyrnas, gan ladd holl frenhinol had ry *Joda*, oddi eithr *Joas*, plentyn blwydd oed, yr hwn a guddiasant yn y deml, 2 *Cron.* xxii. 2, 10—12.

H. 24. *Pa fodd y teyrnasodd Athalia?*

A. *Megis* y cynghorodd hi ei mab *Ahazia* o'r blaen, hithau a ddilynodd eilun-addoliaeth ry *Ahab*, 2 *Cron.* xxii. 3, 17. a xxiv. 7.

H. 23. *Pa fodd y diswyddwyd Athalia?* A. *Jeboiada* yr archoffeiriad a gyffrodd dywyfegion y llŷ, y *Lefiaid*, a phennaethiaid y bobl yn ei herbyn hi; a gosododd *Joas* ar yr orsedd yn faith flwydd oed, gan ei enneinio a i gyhoeddi ef yn frenin, yna gorchymynodd i wyr y llŷ i ladd *Athalia*, a llwyr ddinystrio addoliad *Baal*, 2 *Cron.* xxiii. (878.)

H. 34. *Pa fodd yr ymddygodd Joas yn ei frenhiniaeth?* A. Efe a wnaeth yr hyn oedd union yng ngolwg yr Arglwydd, holl ddyddiau *Jeboiada*'s archoffeiriad, ei ewythr, adgyweiriodd y deml a'i llestri, ac a adferodd addoliad Duw, 2 *Cron.* xxiv. 1—15.

H. 25. *Pa fodd yr ymddygodd Joas ar ol marw ei ewythr?* A. Efe a gymmerth ei berswadio i newid addoliad Duw am eifunod, ac yn dra anniolchgar, efe a laddodd *Zecaria*, fab *Jeboiada*, am geryddu o hono eilun-addoliaeth y bobl, 2 *Cron.* xxiv. 17—22. *Mat.* xxiii. 35. (840.)

H. 26. *Pa fodd y cospodd Duw ef am y bai hwn?*

A. Efe a anfonodd lu o *Syriaid* yn ei erbyn ef, pa nai a anrheithiasant y wlad; tarawodd ef â chlefydau blin, ac o'r diwedd ei weilion a'i haddasant ef ar ei wely, ad. 23—26.

H. 27. *Pa fodd y teyrnasodd Amazia mab Joas?*

A. Ar y cyntaf efe a ymddangosodd fel un a wna'i gyfiawnder, ac a wrandawai ar lais Duw

Pen. 2

a'i bro

fygu'r

iau hw

H. 2

a'i ange

iant yn

i ryfel,

laddwy

bobl ei

H. 2

Uzzia?

ar bym

geifiodd

a Duw

elynion,

xxvi.

Noda,

Zecaria h

H. 30

A. Ei

lwyddian

iad, ac a

offeiriad

H. 31

oedd efe

y gwahar

wahanglv

H. 32

Jotham,

Duw a lv

Ammoniai

H. 33

tham?

Israel, ac

modd ei b

nedloedd,

H. 34

wydd yn

a'i brophwydi; ond ar ol hynny, wedi gorch-
fygu'r Edomiaid, efe a ddysgodd addoli eu duw-
iau hwynt, 2 Cron. xxv.

H. 28. *Pa fodd y cyfarfu Amazia a'i ddinysr
a'i anghu?* A. Wedi ymchwyddo am ei lwydd-
iant yn erbyn Edom, efe a gyffrodd frenin Israel
i ryfel, ac a yrrwyd i-ffoi yn gywilyddus, ac a
laddwyd yn y diwedd trwy gyd-fradwriaeth ei
bobl ei hun, ad. 17—28. (826.)

H. 29. *Beth oedd dull a theyrnasiad y brenin
Uzzia?* A. Efe a wnaethpwyd yn frenin yn un
ar bymtheg oed, yn lle Amazia ei dad; efe a
geisiodd Dduw yn nyddiau'r prophwyd Zecaria,
a Duw a lwyddodd ei arfau ef yn erbyn ei holl
clynion, ac a wnaeth ei enw yn glodfawr, 2 Cron.
xxvi.

Noda, Yr oedd hyn lawer cant o flynyddau o flaen y
Zecaria hwnnw a brophwydodd ar ol y caethiwed.

H. 30. *Yn mba beth y digiodd efe Dduw gwedi'n?*

A. Ei galon a ymdderchafodd o herwydd ei
lwyddiant, ac a gymmerodd arno swydd offeir-
iad, ac a losgodd arogl-darth yn y deml, er i'r
offeiriad ei wrthsefyll ef, ad. 16.

H. 31. *Beth a fu cosp y bai hwn?* A. Tra'r
oedd efe a thyffer yn ei law yn llosgi arogl-darth,
y gwahanglwyf a gododd yn ei dalcen ef, a bu
wahanglwyfus hyd ei farwolaeth, ad. 19.

H. 32. *A oes un peth yn bynod yn nbeyrnasiad
Jotham, fab Uzzia?* A. Brenin da ydoedd; a
Duw a lwyddodd ei arfau ef, fel ac y dygodd yr
Ammoniaid dan dreth, 2 Cron. xxvii. (758.)

H. 33. *Pa fodd yr ymddygodd Ahaz fab Jo-
tham?* A. Efe a rodiodd yn ffyrdd brenhinoedd
Israel, ac a wnaeth ddelwau i Baal, ac a offrym-
modd ei blant trwy dân, yn ol ffieidd-dra'r cen-
nedloedd, 2 Cron. xxviii. 1, 4.

H. 34. *Pa fodd y dangosodd Duw ei ansoddlon-
rwydd yn erbyn Ahaz?* A. Ei dir a orefgynwyd
gan

gan frenin *Syria*, a brenin *Israel*; lladdwyd lliaws o'i bobl ef, a llawer a gaethgludwyd i *Damascus* a *Samaria*, eithr yr *Israeliaid* a ddychwelasant eu caethion yn ol wrth air y prophwyd *Oded*, ad. 5—15. (741.)

H. 35. *Pa ddrygioni o eiddo Ahaz a goffair yn ychwaneg?* A. Iddo roddi heibio'r allor bres yr hon oedd ger bron yr Arglwydd, a gosod arall i fynu ynghyntedd y deml, yn ol portreiad yr allor a welsai efe yn *Namascus*, ac yna iddo syrthio i eilun-addoliaeth y cenhedloedd, 2 *Bren.* xv. 10. 2 *Cron.* xxviii.

H. 36. *Beth yn neillduol oedd yn chwanegi ei feiau ef?* A. Iddo yn ei gyfyngder bechu etto yn fwy yn erbyn yr Arglwydd; ac am na helpodd Duw ef; iddo aberthu i dduwiau *Damascus*; drylliodd lestri tŷ Dduw, caeodd ddrysfau'r deml, a gosododd eilunod yn *Jerusalem*, a thrwy'r holl wlad, 2 *Cron.* xxviii. 22.

H. 37. *A barhaodd Hezecia, mab Ahaz, ym mhechodau ei dad?* At. Naddo; eithr efe a wnaeth ddiwygiad mawr, nid yn unig yn *Juda*, ond hefyd yn *Ephraim* a *Manasse*; drylliodd y delwau, torrodd i lawr y llwyni, distrywiodd yr allorau, adgyweiriodd y deml, ac a adferodd addoliad y gwir Dduw yno, 2 *Cron.* xxix. a xxxi.

H. 38. *Pa siampl a roddodd efe o'i zel yn erbyn pob math o eilun-addoliaeth?* A. Efe a dorrodd yn chwilfriw y sarn bres a wnaethai *Moses* yn yr anialwch, am fod y bobl yn arogl-darthu iddi, 2 *Bren.* xviii. 4.

H. 39. *Pa fodd y cadwodd efe y pasg?* A. Efe a anfonodd at holl *Israel*, yn gyftal a *Juda*, i'w gwahodd i gadw'r pasg yn *Jerusalem* yn ol ordinhad Duw, 2 *Cron.* xxx.

Er i *Hezecia*, brenin *Juda*, ddechreu'r diwygiad hwn yn y flwyddyn gyntaf o'i deyrnasiad, etto fe allai na ddwyd ef i'r uwchder hyn hyd y chweched neu'r seithfed flwyddyn; yn yr amser hynny nid oedd un brenhin yn

Pen. 2

Israel,
garchar
ddygwy
nafiad

H. 4

boddia

wri, e

pasg, f

ad. 18,

H. 4

ddigonol

ar wedd

a'u derl

yn y pa

eiddrwy

H. 42

zel a du

ef yn ei

odd ef i

dododd e

H. 43

pan ddaer

A. Ef

roddi idd

Dduw, a

H. 44

A. Dr

fynyddau

i gymmer

H. 45

hwn?

chabledda

byn y bo

a lledodd

glwydd y

warediga

H. 46

A. Efa

igaeth;

Israel, Hosea, y brenin diweddaſ a gymmerwyd ac a garcharwyd gan frenin *Aſſyria*, a'r rhan fwyaf o'r bobl a ddygwyd i gaethiwed, yn y chweched flwyddyn o deyrnabhad *Hezecia*. Gwel 2 *Cron.* xxix. 3. 2 *Bren.* xviii. 9, 11.

H. 40. *A ddaeth llwythau eraill Israel ar y gwa-boddiad hyn?* A. Rhai a watwarafant y gennad-wri, eithr llawer o bob llwyth a ddaethant i'r pasg, fel na bu o'i fath ef er dyddiau *Salamon*, ad. 18, 25, 26.

H. 41. *A oedd y bobl hyn i gyd wedi eu puro'n ddigonol i gadw'r pasg?* A. Nac oeddent; ond ar weddi *Hezecia* yr Arglwydd a faddeuodd ac a'u derbyniodd hwynt, er bod llawer o bethau yn y pasg hwn heb fod yn llwyr gytunol â sanct-eiddrwydd yr ordinhad, ad. 18—20.

H. 42. *Pa fodd y dangosodd Duw ei dderbyniad o zel a durwioldeb Hezecia?* A. Llwyddodd Duw ef yn ei ryfeloedd yn erbyn ei elynion, a nerthodd ef i fwrw ymaith iau brenin *Aſſyria*, tra y dododd ei oglud arno, 2 *Bren.* xvii. 7, 8.

H. 43. *Pa fodd y bradychodd Hezecia ei wendid, pan ddaeth Senacerib, brenin Aſſyria, i dir Juda?*

A. Efe a'i gwobrwyodd ef i ymadael, trwy roddi iddo'r aur a'r arian a gymmerodd efe o dŷ Dduw, ad. 13—16.

H. 44. *Pa lwyddiant a gafodd Hezecia o hyn?*

A. Drwg iawn; oblegyd ymhen ychydig Aynyddau wedi hyn, *Senacerib* a anfonodd fyddin i gymmeryd *Jerusalem*, 2 *Bren.* xviii. 9—13, 17.

H. 45. *Beth a wnaeth Hezecia yn y cyfyngder hwn?* A. Pan anfonodd *Senacerib Rabſacce* â chableddau yn erbyn Duw, a bygythion yn erbyn y bobl, *Hezecia* a ymoſtyngodd yn ddirfawr, a lledodd y llythyrau sarhaus ger bron yr Arglwydd yn y deml, a gweddiodd yn daer am waredigaeth, 1 *Bren.* xviii. a xix.

H. 46. *Pa lwyddiant a gafodd gweddi Hezecia?*

A. *Eſay* y prôphwyd a ſicrhaodd iddo waredigaeth; ac angel yr Arglwydd a laddodd yng ngwersyll

ngwersyll yr *Affyriaid*, gan mil a phedwar ugain a phump o filoedd ar un waith, 2 *Bren.* xix. 20, 35.

H. 47. *Pa ffafr ymbellach a gafodd Hezecia gan Dduw?* A. Pan oedd ef yn glaf, yn agos i angu, gwrandawodd Duw ei weddi, a sicrhodd iddo y cai fyw bymtheg mlynedd yn hŵy, 2 *Bren.* xx. 1—6. (713.)

H. 48. *Pa arwydd a roddodd Duw iddo i gadarnhau ei ffydd ef yn yr addewid hon?* A. Y dychwelai'r cyfgod ddeg o raddau yn ei ol ar ddeial *Ahaz*, ad. 8—11.

H. 49. *Pa fodd y cam-ymddygodd Hezecia wedi derbyn yr holl drugareddau hyn?* A. O herwydd gwagedd a balchder ei galon, efe a ddangosodd i genhadau brenin *Babilon* ei holl drysorau, ad. 12, 13. 2 *Cron.* xxiv. 31.

H. 50. *Pa fodd y cospwyd balchder Hezecia?* A. Duw a ddywedodd wrtho, trwy'r prophwyd *Efay*, y dugid yr holl drysorau hynny i *Babilon*; ond am i *Hezecia* ymostwng, Duw a oeddodd y farn ne's ar ol ei farw ef, 2 *Cron.* xxxii. 25, 26.

H. 51. *Beth oedd caracter a llywodraeth Manasse ei fab ef?* A. Ymadawodd â ffyrdd da ei dad, a llysgodd i mewn llawer math o eilun-addoliaeth; addolodd yr haul, a'r lleuad, a'r ser; gwnaeth i'w fab fyned trwy'r tân, arferodd ddewiniaeth, a thywalltodd laweroedd o waed gwiron, 2 *Bren.* xxi. 2. 2 *Cron.* xxxiii.

H. 52. *A gospwyd ei droseddau ef?* A. Tywyfog llu *Affyria* a ddaeth i fynu yn erbyn *Manasse*, ac a'i daliodd ef mewn drain, a rhwymodd ef â gefynau, ac a'i dug ef i *Babilon*, 2 *Cron.* xxxiii. 11. (677.)

H. 53. *Pa fodd yr ymddygodd Manasse yn ei drallod?* A. Ymostyngodd yn fawr ger bron yr Arglwydd mewn gweddi, ar hyn Duw a'i adferodd ef i'w deyrnas, lle y gwnaeth efe ddiwygiad mawr, ad. 12—16.

H. 54.
Manasse
iaeth yr
ond ni e
megis y
afant ef,

H. 55.
wodraeth
deyrnasu
yn un ar
ddistryw

Amon ei

2 *Cron.* x

H. 56.

yn y blaen

a adferod

gyfraith

galarodd

gyfraith

H. 57.

lyfr bwn

holl hen

prophwy

gyflawni

2 *Bren.* x

H. 58.

Israel?

ei dinystr

awdurdod

o Israel,

2 *Cron.* x

H. 59.

ym mha/g

Josia yn r

A. Yn

fel na cha

prophwyd

H. 60.

eilun-addol

Pen. XII. *Am Frenbinoedd JUDA.* 113

H. 54. *Beth sy'n ysgrifenedig am Amon mab Manasse?* A. Amon a adferodd yr eilun-addoliaeth yr hon a osododd Manasse i fynu unwaith, ond ni edifarhaodd efe, a dychwelyd at Dduw, megis y gwnaeth ei dad ef, a'i weision a'i laddafant ef, ad. 20—25.

H. 55. *Beth sydd yn deilwng i sulwi arno yn llywodraeth Josia mab Amon?* A. Dechreuodd deyrnasu yn wyth flwydd oed, ymgeisiodd â Duw yn un ar bumtheg, a phan oedd yn ugain, efe a ddistrywiodd yr allorau a'r delwau a wnaethai Amon ei dad, mab Manasse, 2 Bren. xxiii. 3—14. 2 Cron. xxiv.

H. 56. *Pa fodd y cariodd efe y diwygiad hwn yn y blaen?* A. Efe a adgyweiriodd y deml, ac a adferodd addoliad Duw; a chweddi cael llyfr y gyfraith ddwyfol efe a rwygodd ei ddillad, a galarodd wrth feddwl mor lleied a gadwyd ar y gyfraith hon, ad. 18, 19.

H. 57. *Pa ddefnydd ymbellach a wnaeth efe o'r llyfr hwn?* A. Efe a'i darllenodd lle y clywai boll henuriaid Juida, a'r bobl, a'r offeiriaid, a'r prophwydi, ac a gyfammadodd â phobl Juida, i gyflawni yr hyn oedd ysgrifenedig yn y llyfr, 2 Bren. xxiii.

H. 58. *A wnaeth efe ddim diwygiad besydd yn Israel?* A. Gan fod teyrnas Israel yn awr wedi ei dinystrio gan frenin Assyria, Josia a ledodd ei awdurdod ar y rhai a adawyd yn y tir, a llawer o Israel, yn gyftal a Juida, a ddaethant i'r pasg, 2 Cron. xxxv. 17.

H. 59. *Onid oedd llawer o Israel yn bresennol ym mhasg Hezecia?* Ym mha beth yr oedd pasg Josia yn rhagori ar hwnnw yn nyddiau Hezecia?

A. Yn ei gydffurfiad hollol â rheolau Moses, fel na chadwyd y fath basg er dyddiau Samuel y prophwyd, 2 Cron. xxxv. 18. (623.)

H. 60. *A ddarfu i Josia ddistrywio boll weddill eilun-addoliaeth Israel, yr hon a osododd Jeroboam i fynu*

i fynu yn Dan a Bethel? *A.* Do; a lladdodd offeiriaid yr uchelfeydd, a hofgodd esgyrn yr offeiriaid a gladdwyd yno, ar yr allor, yn ol gair yr hen brophwyd yr hwn a lefarodd efe wrth *Jeroboam*, 2 *Bren.* xxiii. 15—20. 1 *Bren.* xiii. 2.

H. 61. *Pa fodd y bu Josia farw?* *A.* Efe a aeth allan i ymladd gyd â brenin yr *Aipht*, heb gyngor Duw, a lladdwyd ef, a galar mawr a wnaethpwyd am dano, 2 *Cron.* xxxv. 20—25. (610.)

H. 62. *Pwy a deyrnasodd ar ol Josia?* *A.* Fi fab *Joacaz*, yr hwn wedi teyrnasu dri mis, a rwymwyd gan frenin'r *Aipht*, ac a ddygwyd yno, ac yna y bu efe farw, 2 *Bren.* xxiii. 31—34.

H. 63. *Pwy a wnaeth brenin yr Aipht yn frenin yn ei le ef?* *A.* *Eliacim*, ei frawd, i'r hwn y rhoddodd efe enw *Jehoiacim*, ad. 34.

H. 64. *Pa fath lywydd a fu Jehoiacim, a pheth a fu ei ddiwedd ef?* *A.* Efe a wnaeth yr hyn oedd ddrwg yng ngolwg yr Arglwydd, a'i gymydogion y cenhedloedd a ymosodasant arno o bob tu, a *Nebucodonosor*, brenin *Babilon*, a anfonodd ei luoedd i'w erbyn, ac efe a gaethiwodd rai, ac a rwymodd y brenin mewn gefynau, a bu farw yn gywilyddus, ei gelain a daflwyd tu allan i byrth *Jerusalem*, heb gladdedigaeth; a'i fab ieuangc *Jehoiacim* a deyrnasodd yn ei le ef, 2 *Cron.* xxxvi. 5—8. *Dan.* i. 1—3. *Jer.* xxii. 18, 19. (606.)

H. 65. *Beth a ddarfu i'r Jehoiacim hwn, yr hwn hefyd a elwir Jeconia, a Chonia?* *A.* Wedi teyrnasu o hono dri mis, *Nebucodonosor* a gymmerodd ddinas *Jerusalem*, ac a'i dug ef i *Babilon*, ynghyd â deng mil o gaethion, a thrysor mawr o aur ac arian o'r deml a thŷ'r brenin, 2 *Bren.* xxiv. 8—17. *Jer.* xxii. 24—30.

H. 66. *A fu un brenin yn Juda ar ol Jehoiacim?* *A.* Bu; y brenin diweddas oedd *Zedecia*, brawd ei dad, yr hwn a wnaeth *Nebucodonosor* yn frenin yn *Jerusalem*, ad. 17, 18.

H. 67.

Pen. XI

H. 67

A. Ef

lon, i'r h

enw y g

ddaeth ad

gwarcha

H. 68

hwn?

ddaliwyd

orchymy

yna tynn

gefynau

brenin m

H. 69

amser hyn

yr Arglw

Jerusalem

ac a ddug

â holl lef

ion, a be

H. 70

uchod eu

wysogion

drygioni

gyd â'u

holl ryby

fant Dd

14—21.

H. 71

a adawyd

wnawd y

lladdwyd

un o'r h

terfysg a

22, &c.

H. 72

A. Joh

dan Geda

iodd ef o

H. 67. *Beth a ddigwyddodd yn amser Zedecia?*

A. Efe a wrthryfelodd yn erbyn brenin *Babilon*, i'r hwn y tyngodd efe i rodd i ufudd-dod yn enw y gwir Dduw; ar hyn *Nebucodonosor* a ddaeth ac a gymmerodd *Jerusalem* drachefn, ar ol gwarchae arni ddwy flynedd, 2 *Bren.* xxv. 1—4.

H. 68. *A gosodd efe Zedecia am y gwrthryfel hwn?* A. Wedi i *Zedecia* ffoi o'r ddinas, efe a ddaliwyd gan y *Babiloniaid*; *Nebucodonosor* a orchymynodd ladd ei blant ef o flaen ei wyneb, yna tynnwyd ei lygaid ef, a chan ei rwymo ef â gefynau pres, ef a ddygwyd i *Babilon*, ac ni bu brenin mwy yn *Juda*, adn. 6, 7. 2 *Cron.* xxxvi. —34.

H. 69. *Beth a ddaeth o'r deml a'r ddinas yr amser hyn?* A. Brenin *Babilon* a losgodd deml yr *Arglwydd*, a phalas y brenin, a holl dai *Jerusalem*; efe a dorrodd i lawr welydd y ddinas, ac a ddug y lleill o'r bobl i gaethiwed, ynghyd â holl lestri aur, arian a phres, bychain a mawrion, a berthynai i'r deml, 2 *Bren.* xxv. 8—17.

H. 70. *A oedd y bobl yn cael eu cospi fel hyn am uchod eu brenhinoedd?* A. Yr oedd gan y tywysogion, yr offeiriaid, a'r bobl, law fawr yn y drygioni a'r eilun-addoliaeth cyffredin yma, gyd â'u brenhinoedd, a hynny yn wrthwyneb i holl rybyddion eu prophwydi, ac felly y cyffroisfant Dduw i'w cospi i gyd, 2 *Cron.* xxxvi. 14—21.

H. 71. *A oedd un rheolwr ar y bobl wasgaredig a adawyd yng ngwlad Israel?* *Atteb.* *Gedalia* a wnawd yn llywydd gan frenin *Babilon*, ond efe a laddwyd ymhen ychydig mewn terfysg tan *Ismael*, un o'r had brenhinol; ac nid oedd dim ond terfysg ac anrhefn yn y wlad, 2 *Bren.* xxv. 22, &c.

H. 72. *Beth a ddaeth o'r bobl wedi hyn?*

A. *Johanan*, mab *Carea*, un o'r tywysogion dan *Gedalia* a yrrodd *Ismael* ar ffo, ac a'i herlidiodd ef o'r wlad; etto trwy ofni llied brenin *Babilon*,

bilon, a'i ddigofaint am ladd *Gedalia* ei lywydd, efe a ffodd i'r Aipht, ac a gariodd y rhan fwyaf o'r bobl gyd ag ef, ac yno hwy a wasgarwyd i amryw-ddinafoedd, *Jer.* xli. 13—18. xlii. a xliii.

H. 73. *A wnawd hyn trwy orchymmyn Duw?*

A. Naddo; ond yn wrthwyneb i air yr Arglwydd, trwy enau *Jeremi* y prophwyd, yr hwn a adawyd ymysg y bobl yn y tir; a dygasant ef hesyd gyd â hwynt i'r Aipht, *Jer.* xliii. 1—9.

H. 74. *A ymddygodd yr Iuddewon yn well yn yr Aipht, wedi eu holl ofidiau a'u trallodion?*

A. Hwy a arferasant eilun-addoliaeth yn yr Aipht yn ddigywilydd yn wrthwyneb i geryddon *Jeremi* y Prophwyd, *Jer.* xlv.

H. 75. *A ddifethwyd hwy yno, neu a ddychwelasant?* A. Yr Arglwydd a erchodd i *Jeremi* ragfynegi y distrywid yr Aipht gan frenin *Babilon*, a chyhoeddi y gofidiau mwyaf â marwolaeth, trwy gleddyf a newyn, ar yr Iuddewon oedd yn ymdeithio yno; ac mai ychydig iawn o honynt a ddychwelai byth i wlad *Juda*, er y cae eu brodyr ddychwelyd o gaethiwed *Babilon*, *Jer.* xliii. 9. a xlv. 11, 28, &c.

P E N. XIII.

Am Ddychweliad yr IUDDEWON o Gaethiwed BABILON, ac ail-adeiladu Dinas JERUSALEM, a'r Deml.

H. 1. *PA* byd yr arbofodd cenedl yr Iuddewon yn eu caethiwed, ac y bu y tir yn anghyfannedd? A. Ni bu'r wlad yn hollol anghyfannedd, nes dinystrwyd *Jerusalem*, yn nyddiau *Zedecia*, rhwng hanner cant a thrugain mlynedd, cyn

cyn dech
gaethiwo
wlad me
mlynedd
wyd. Ed

Dalier f
Juda fyned
frenhinoed
ar wahanol
hadferiad a
wed i gyd
edr. 2 Bren
maru ag Ez

H. 2.
Babilon?

rus, pen t
erodraeth
marw Da
ac efe a re
naig, on
y deml,
iddynt trv
Ezra i.

Noda, Y
mwy na
ae Cyrus
with y deml
eiladodd dd
rhydd.

H. 3.

con ac a da

4. Llav
wythau a
eithr y rh
ynghyd â
rwr a unv

iv. 12.

H. 4. F
annaf?

or had bre
r hwn oed

Pen. XIII. O Gaethiwed BABILON. 117

cyn dechreu eu rhyddhau; etto, oddi ar pan gaethiwodd *Nebucodonosor* hwy gyntaf, bu'r wlad mewn mesur yn anghyfannedd, dros ddeng mlynedd a thrugain yn ol gair *Jeremi* y prophwyd. Edr. 2Cron. xxxvi. 21. *Jer.* xxv. 11, 12.

Dalier sylw yma, megis ac y bu i ran o blant *Israel* a *Juda* fyned i gaethiwed ar amryw brydiau a than amryw frenhinoedd, fel yr oedd eu anghyfannedd dra yn dechreu ar wahanol amserau; felly yr oedd eu dychweliad a'u hadferiad ar amryw brydiau hefyd; ond parhad y caethiwed i gyd a fu dros yspaid deng mlynedd a thrugain, edr. 2 *Bren.* xxiv. 1, 2, 10—14. a xxv. 11. wedi eu cydmaru ag *Ezra* i. 1, 2. a vi. a vii. 7 a *Neb.* ii.

H. 2. Pwy a'u rhyddhaodd hwy o gaethiwed Babilon? A. Pan gymmerwyd *Babilon* gan *Cyrus*, pen tywysog *Darius*, brenin *Media*, yna ymerodraeth *Affyria*, neu *Babilon* a ddarfu. Yn ol marw *Darius*, daeth *Cyrus* yn frenin ar *Persia*, ac efe a roddodd i'r *Iuddewon* nid rhyddid yn unig, ond gorchymmyn hefyd iddynt i adeiladu y deml, ac a adferodd y lleftri aur ac arian iddynt trwy law *Sesbassar* un o dywysogion *Juda*, *Ezra* i. (536.)

Noda, Yn awr y cwplawyd y gair a lefarodd *Esaia* er mwyn na chan mlynedd cyn hynny, *Esa.* xlv. 28. sef, ac *Cyrus* a ddywedai wrth *Jerusalem*, Adeilader di, ac wrth y deml, Sylfaefer ditheu, pen. xlv. 23, a hwn a adeiladodd ddinas Duw, ac a oll yngodd ei gaethion ef yn rhydd.

H. 3. Pa rai o'r llwythau a dderbyniodd yr archon ac a ddychwelodd i'w gwlad eu hun?

4. Llawer o bersonau a theuluoedd o amryw llwythau a goffeidiodd yr adeg hon i ddychwelyd; eithr y rhan amlaf oedd o *Juda* a *Benjamin*, ynghyd â'r offeiriaid ac amryw o'r *Lefiaid*, ac yn awr a unwyd dan yr enw o *Iuddewon*, *Ezra* i. 5. iv. 12.

H. 4. Pwy oedd eu blaenoriaid a'u cyfarwyddwyr ynnaf? A. *Zorobabel*, tywysog o *Juda*, ac un o'r had brenhinol, enw *Caldaeg* neu *Babilnaidd* a hwn oedd *Sesbassar*; efe oedd eu tywysog neu
cu

eu cadpen, a *Jesua* neu *Josua* oedd eu harchoffeiriad, *Ezra* i. ii. a ii. 2. a iii. 8. wedi eu cydmaru â v. 14, 15. a *Zec.* iii. iv.

Noda, Y *Sesbassar* neu'r *Zorobabel* hwn oedd fab *Salathiel*, fab *Jehoiachim* neu *Jechonia* brenhin *Juda*; efe a wnaethpwyd yn llywydd ar y wlad dan enw *Tirsatha*, trwy orchymmyn *Cyrus*. *Josua* oedd fab *Josadac* neu *Josedec*, fab *Seria*; yr hwn oedd yn archoffeiriad yn *Jerusalem* pan ddinystrwyd hi, a *Nebucodonosor* a orchymmynodd ei ladd ef.

H. 5. *Beth a wnaethant gyntaf wedi dychwelyd yn ol?* A. Gwnaethant gaelgiad helaeth tu ag at adgyweirio'r deml, hwy a ymgasglasant ynghyd i *Jerusalem*, a chodasant i fynu yno allor *Duw Israel*, ac a offrymmasant aberthau arni, *Ezra* ii. 68. iii. 1—6.

H. 6. *Pa fodd y dodasant sylfaen y deml?*

A. Tra gosodai'r adeiladwyr y sylfaen, yr offeiriad a'r *Lefiaid* a foliantent ac a glodforent yr Arglwydd ag ydgyrn, ac ag offer eraill, yn ol ordinhad *Dafydd*, *Ezra* iii. 10.

H. 7. *Pa bethau hynod a ddigwyddodd wrth osod sylfaen y deml?* A. Tra'r oedd y rhai ieuangaf yn bloeddio o lawenydd, llawer o'r hen bobl a wylent yn uchel, wrth gosio pa faint mwy gogoneddus oedd y deml gyntaf, nag oedd yr ail yn debyg o fod, *adn.* 12, 13. *Hab.* ii. 3.

Gellir fwlw yma, er bod sylfaen yr ail deml yn sefyll ar yr un faint o dir ar y cyntaf, etto ni allai ychydig o herwyn tlodion newydd ddychwelyd o hir gaethiwed addo, na gobeithio am adeilad mor ogoneddus a theml *Salamon*, yng ngwerth ei defnyddiau, mwy nag yn harddwch a chwyreinrwydd y gwaith. Gwel *Prideaux* Vol. I. tu dal. 143.

Y mae'r *Iuddeuon* yn gyffredin o'r farn fod pump peth yn eisiau yn yr ail deml, ac oedd yn y cyntaf: Sef, (1.) arch y cyfammod; a'r drugareddfa oedd arni, a'r cerubiad aur ynghyd â'r llechau cerrig ar ba rai yr oedd y ddeddf yn ysgrifenedig, a pha rai oedd yn yr arch pan ddygwyd hi i deml *Salamon*, i *Bren.* viii. 9. 2 *Cron.* v. 10. Er y gallai un debyg iddynt wneuthur arch a thrugareddfa o flaen yr hon y gallai'r archoffeiriad weini un waith yn y flwyddyn. Y mae rhai dysgedig yn barnu iddynt wneuthur

thor y fa
Bibl yn thi
presennol
holl synag
dwyfol, y
drugaredd
ai'r atteb
yr hwn a
prophwyd
yn byw a
deml, a c
adauoddi

H. 8.

wrth adei
nychent
Iuddeuon
der iddyr
iv. 1—5

H. 9.

Artaseres
a 'sgrifen
sef fod d
ryfelgar,
heidio hy

Noda, N
a gymmer
llewod: E
nyddau ar
tyfia'r aw
faen y *Da*
pan ddarfi
gyffredino
llawn yng
hyn oll,
phwydolia
sef, tri neu
Darius, &
r *Iuddeu*
wrth *Cyru*
Y nefaf o
i'w gwaha
trydydd o
sonir yn
Artaseres

hwy y fath arch, ac i *Exra* i ofod y copi perffaith o'r
Bibl ynthi; ac o herwydd hynny y mae fod yr *Iudderwon*
presennol yn dod i'r gyfraith mewn arch neu goffor yn eu
holl synagogau. (2.) Y *Sheetina*, neu'r presennoldeb
dwyfol, yr hwn oedd mewn cwmwl, disgleir-wyn ar y
drugareddfa. (3.) Yr *Urim* a'r *Thummim*, o ba le y den-
ai'r attebion dwyfol i'w gofynion. (4.) Y tân sanctaidd,
yr hwn a ddisgynafai o'r nef ar yr allor. (5.) Ysbryd
prophwydoliaeth; canys er bod *Haggai*, *Zecaria* a *Malaci*
yn byw ac yn prophwydo yn yr amser yr adeiladwyd y
teml, a chweddi hyn, etto ar farwolaeth y rhai'n, fe ym-
adauodd ysbryd prophwydoliaeth o'u mylg hwynt.

H. 8. *Beth oedd y rhwystr cyntaf a'u cyfarfu wrth adeiladu'r deml?* A. Y Samariaid a chwenychent uno â hwy i adeiladu, ac oblegyd i'r Iudewion eu rhwystro, hwythau a barasant flinder iddynt yn nyddiau Cyrus yn ddi-baid, *Ezra* iv. 1—5. (535.)

H. 9. Beth oedd yr ail rwystr? A. Pan ddaeth *Artaxerxes* y cyntaf i orsedd *Persia*, y bobl hyn a llosgfenasant achwynion yn erbyn yr *Iuddewon*, sef fod dinas *Jerusalem* wedi bod amser yn wrthyselgar, ar hyn parodd *Artaxerxes* i'r gwaith beidio hyd yr ail flwyddyn i *Darius*, ad. 7—24.

Noda, Nid hwn oedd y brenin *Darius* cyntaf, a'r hwn a gymmerth *Babilon*, ac a ryddhaodd *Daniel* o ffau'r llewod: Eithr arall, yr hwn a deyrnasodd lawer o flynyddau ar ol hwnnw, ac a elwid *Darius Hyaspes* megis y tyfiai'r awdwyr goreu. — Ac yr oedd hwn hefyd ymhell o ffau y *Darius* hwnnw a orchfygwyd gan *Alexander* fawr pan ddarfu ymerodraeth y *Persiaid*. — Sulwer yma yn gyffredinol nad peth hawdd ydyw i'r dysgedig uno yn llawn ynghylch cyfrif yr amserau y digwyddodd y pethau hyn oll, a chyflawniad priodol pob prophwyd. Prophwydoliaeth, am fod amryw o frenhinoedd yr un enw; sef, tri neu bedwar *Artaserces*, a thri neu chwaneg o enw *Darius*, &c. Ac fe roddodd pedwar gorchymryn ffafrol i'r *Iuddewon* oddi wrth frenhinoedd *Persia*; y cyntaf oddi wrth *Cyrus* i *Zorobabel*, pennaeth *Juda*, *Ezra* i. 1—8. Y nesaf oddi wrth *Darius* yr ail, i elynion yr *Iuddewon* i'w gwahardd i rwystro'r gwaith, *Ezra* vi. 1—7. Y trydydd oddi wrth *Artaserces* yr ail i *Ezra*, am hwn y sonir yn *Ezra* vii. 11. A'r pedwarydd oddi wrth yr un *Artaserces* i *Nehemia*, pen. ii. 1—9.

H. 10.

eu cadpen, a *Jesua* neu *Josua* oedd eu harchoffeiriad, *Ezra* i. 11. a ii. 2. a iii. 8. wedi eu cydmaru â v. 14, 15. a *Zec.* iii. iv.

Noda, Y *Sesbassar* neu'r *Zorobabel* hwn oedd fab *Salathiel*, fab *Jehoiachim* neu *Jeconia* brenhin *Juda*; efe a wnaethpwyd yn llywydd ar y wlad dan enw *Tirsaiba*, trwy orchymmyn *Cyrus*. *Josua* oedd fab *Josadac* neu *Josedec*, fab *Seria*; yr hwn oedd yn archoffeiriad yn *Jerusalem* pan ddinystrwyd hi, a *Nebucodonosor* a orchymmynodd ei ladd ef.

H. 5. *Beth a wnaethant gyntaf wedi dychwelyd yn ol?* A. Gwnaethant gasgliad helaeth tu ag at adgyweirio'r deml, hwy a ymgasglasant ynghyd i *Jerusalem*, a chodasant i fynu yno allor *Duwr Israel*, ac a offrymmasant aberthau arni, *Ezra* iii. 68. iii. 1—6.

H. 6. *Pa fodd y dodasant sylfaen y deml?*

A. Tra gosodai'r adeiladwyr y sylfaen, yr offeiriaid a'r *Lefiaid* a foliantent ac a glodforent yr Arglwydd ag ydgyrn, ac ag offer eraill, yn ol ordinhad *Dafydd*, *Ezra* iii. 10.

H. 7. *Pa bethau bynod a ddigwyddodd wrth osod sylfaen y deml?* A. Tra'r oedd y rhai ieuangaf yn bloeddio o lawenydd, llawer o'r hen bobl a wylent yn uchel, wrth gosio pa faint mwy gogoneddus oedd y deml gyntaf, hag oedd yr ail yn debyg o fod, *adn.* 12, 13. *Hab.* ii. 3.

Gellir fulwi yma, er bod sylfaen yr ail deml yn sefyll ar yr un faint o dir ar y cyntaf, etto ni allai ychydig o herwyd tlodion newydd ddychwelyd o hir gaethiwed addo, na gobeithio am adeilad mor ogoneddus a theml *Salamon*, yng ngwerth ei defnyddiau, mwy nag yn harddwch a chywrelnrwydd y gwaith. Gwel *Prideaux* Vol. I. tu dal. 143.

Y mae'r *Iuddeuon* yn gyffredin o'r farn fod pump peth yn eisiau yn yr ail deml, ac oedd yn y cyntaf: Sef, (1.) arch y cyfammod, a'r drugareddfa oedd arni, a'r cerubi-aid aur ynghyd â'r llechau cerrig ar ba rai yr oedd y ddeddf yn ysgrifenedig, a pha rai oedd yn yr arch pan ddygwyd hi i deml *Salamon*, i *Bren.* viii. 9. 2 *Cron.* v. 10. Er y gallai un debyg iddynt wneuthur arch a thrugareddfa o flaen yr hon y gallai'r archoffeiriad weini un waith yn y flwyddyn. Y mae rhai dysgedig yn barnu iddynt wneuthur

thur y fau
Bibl yn thi
presennol
holl synag
dwyfol, yn
drugareddfa
ai'r attebjo
yr hwn a
prophwyd
yn byw ac
deml, a ch
adawodil y

H. 8.

wrth adei
nychent
Iuddeuon
der iddyn
iv. 1—5.

H. 9.

Artaseres
a lgrifent
sef fod di
ryfelgar,
heidio hy

Noda, N
a gymmer
llewod: E
nyddau ar
ystia'r aw
flaen y *Dar*
pan ddaru
gyffredinol
llawn yngh
byn oll, a
phwydoliae
sef, tri neu
Darius, &c
i'r *Iuddeuon*
wrth *Cyrus*
Y nesaf o
i'w gwaha
trydydd o
sonir yn *E*
Artaseres

her y fath arch, ac i Ezra i ofod y copi perffaith o'r Bibl ynthi; ac o herwydd hynny y mae fod yr Iuddewon presennol yn dod i'r gyfraith mewn arch neu goffor yn eu holl synagogau. (2.) Y *Sheteina*, neu'r presennoldeb dwyfol, yr hwn oedd mewn cwmwl disgleir wyn ar y drugareddfa. (3.) Yr *Urim* a'r *Thummim*, o ba le y den- ai'r atebion dwyfol i'w gofynion. (4.) Y tân sanctaidd, yr hwn a ddisgynasai o'r nef ar yr allot. (5.) Ysbryd prophwydoliaeth; canys er bod *Haggai*, *Zecaria* a *Malaei* yn byw ac yn prophwydo yn yr amler, yr adeiladwyd y deml, a chweddi hyn, etto ar farwolaeth y rhai'n, fe ym- adawodd ysbryd prophwydoliaeth o'u mylg hwynt.

H. 8. *Beth oedd y rhwystr cyntaf a'u cyfarfu wrth adeiladu'r deml?* A. Y Samariaid a chwen- ychent uno â hwy i adeiladu, ac oblegyd i'r Iuddewon eu rhwystro, hwythau a barasant flin- der iddynt yn nyddiau *Cyrus* yn ddi-baid, *Ezra* iv. 1—5. (535.)

H. 9. *Beth oedd yr ail rwystr?* A. Pan ddaeth *Artaxerxes* y cyntaf i orsedd *Persia*, y bobl hyn a' lgrifenasant achwynion yn erbyn yr Iuddewon, sef fod dinas *Jerusalem* wedi bod amser yn wrth- ryselgar, ar hyn parodd *Artaxerxes* i'r gwaith beidio hyd yr ail flwyddyn i *Darius*, ad. 7—24.

Noda, Nid hwn oedd y brenin *Darius* cyntaf, a'r hwn a gymmerth *Babilon*, ac a ryddhaodd *Daniel* o ffau'r llewod: Eithr arall, yr hwn a deyrnasodd lawer o fly- nyddau ar ol hwnnw, ac a elwid *Darius Hystaspes* megis y tyfia'r awdwyr goreu.—Ac yr oedd hwn hefyd ymhell o flaen y *Darius* hwnnw a orchfygwyd gan *Alexander* fawr pan ddarfu ymerodraeth y *Persiaid*.—Sulwer yma yn gyffredinol nad peth hawdd ydyw i'r dysgedig uno yn llawn ynghylch cyfrif yr amserau y digwyddodd y pethau hyn oll, a chyflawniad priodol pob prophwyd. Pro- phwydoliaeth, am fod amryw o frenhinoedd yr un enw; sef, tri neu bedwar *Artaxerxes*, a thri neu chwaneg o enw *Darius*, &c. Ac fe roddodd pedwar gorchymryn ffafrol i'r Iuddewon oddi wrth frenhinoedd *Persia*; y cyntaf oddi wrth *Cyrus* i *Zorobabel*, pennaeth *Juda*, *Ezra* i. 1—8. Y nesaf oddi wrth *Darius* yr ail, i elynion yr Iuddewon i'w gwahardd i rwystro'r gwaith, *Ezra* vi. 1—7. Y trydydd oddi wrth *Artaxerxes* yr ail i *Ezra*, am hwn y sonir yn *Ezra* vii. 11. A'r pedwarydd oddi wrth yr un *Artaxerxes* i *Nehemia*, pen. ii. 1—9.

H. 10.

H. 10. *Pwy a annogodd yr Iuddeuwon i fyned â'r gwaith yn y blaen yn amser y Darius hwn?*

A. Prophwydi Duw oedd yn eu mysg, a rhai'n a'u hannogasant yn enw'r Arglwydd i fyned â'r gwaith yn y blaen; oblegyd yr oedd llawer yn rhy ddiofal, ac am hynny Duw a'u cospodd â phrinder o yd a gwin, *Ezra* v. 1, 2. *Hag.* i. 2—11. *Zec.* i. 7, &c. a pen. iii. a iv.

H. 11. *Pwy annogaeth a gawsant o lys Persia?*

A. Tywysogion y *Taleithiau*, wrth weled eu hymosodiad o newydd i adeiladu, a anfonasant i ymofyn ynghylch gorchymmyn *Cyrus* am hynny; yna *Darius*, wedi cael allan yng nghof lyfrau *Babilen* wirionedd y matter, a roddodd orchymmyn newydd am adeiladu tŷ Dduw, *Ezra* v. a vi. (519.)

H. 12. *Pa bryd y gorphenwyd y deml?* A. O herwydd esgeulusdra'r *Iuddeuwon* mewn rhan, ac mewn rhan oblegyd gwrthwynebiad eu gelynion, hi fu ugain mlynedd yn cael ei hadeiladu; ac ni orphenwyd 'mo honi hyd y chwechfed flwyddyn o deyrnasiad *Darius*, yna hwy a'i cyssegrasant hi â llawer o aberthau, a chadwasant y pasg mewn gorfoledd, *Ezra* vi. 15—22.

Noda, Fod y bygythiad o ddinystr *Babilon* yn cydreddeg â'r addewid o adferiad a gorfoledd yr *Iuddeuwon*. Ac mai'r *Cyrus* hwnnw, pen tywysog llu *Darius* y cyntaf, yr hwn a gymmerodd *Babilon* trwy warchae a thywallt llawer o waed, oedd yr hwn a ddaeth yn frenin *Persia*, ac a ryddhaodd yr *Iuddeuwon* o'r caethiwed. Dyna'r pryd y trowd y afon i mewn ar y wlad o amgylch y ddinas, yr hyn a ragfynegodd *Esay* pen. xiv. 23. *A bi fydd yn drigfa i adar y bwm*, ac yn byllau dyfroedd, a'r môr a'i gorchuddia hi. Etto ni lwyr ddinystrwyd *Babilon* y pryd hynny; ond pan y gwrthryfelodd y *Babiloniaid* yn erbyn *Darius Hystaspes* yn y bummed flwyddyn o'i deyrnasiad, efe a warchaeodd arnynt â llu mawr iawn, yna echryslon a fu'r difrod: Hwy eu hunain a laddasant y benywod a'r plant fwyaf i gyd tu ag at ystyn yr ymborth; yna cyflawnwyd prophwydoliaeth *Esay*, pen. xlvii. 9. *Dau beth a ddaw iddynt yn yr un dydd, dieppiledd a gweddwdod*. *Darius* a gymmerodd y ddinas yn niwedd y chwechfed

chwechfed fiwyddyn o'i deyrnasiad (ar yr hwn amser y
phenwyd ieml *Jerusalem*) ac a'i rhoddodd i fyddin y
aid i'w anrheithio, ac o'r gwrthryfelwyr blaenaf, efe
diboenodd dair mil, ac a dynnodd i lawr y caerau, o
dau eai cyfydd o uchder, hyd hanner cant. Wedi hyn,
Babilon a adfeiliodd dros dro, ac yna hi ddarfu mewn
ghyfannedd-dra tragywyddol.

H. 13. *Pa galonidid a gafodd yr Iuddewon oddi
arth yr Artacerfes arall?* A. *Artacerfes* yr
il brenin *Persia* a roddodd i *Ezra* yr offeiriad a'r
grisenydd, lythyr a gorchymmyn, i annog yr
Iuddewon oedd. etto yn aros yn *Babilon* i fyned i
ynu i *Jerusalem*, a sefydlu yno addoliad y gwir
Duw, *Ezra* vii. (457.)

Noda, Dr. *Prideaux* a dybia, mai'r un *Artacerfes* yw
wn, a'r hwn a elwir haneswyr cenhedlig *Artacerfes*
Longimanus neu law hir, ac mae efe hefyd yw'r *Abasuerus*
wnaeth *Esber* yn frenhines, ac am hynny a ddaeth yn
aredig iawn i'r Iuddewon.

H. 14. *Pa fodd y galluogodd y brenin hwy i gyf-
toni'r arch hon?* A. Y brenin a'i gynghoriaid
u gwirfodd a offrymmasant lawer o aur ac arian
u ag at y gwaith, a chan wybod mawredd a
gallu Duw'r Iuddewon, yr hwn a eilw ef Duw'r
foedd, efe a geisiodd ddiogelu ei ffafr ef iddo ei
un a'i dylwyth, a chyhoeddodd farn marwol-
eth ebrwydd, alltudiaeth, ysbeiliad o'u da, neu
archar, ar bawb a ryfygai rwystro'r adeiladaeth
on, ad. 15—26.

H. 15. *Beth a wnaeth Ezra yn ei daith i Je-
rusalem?* A. Efe a gyhoeddodd ddydd ymryd a
weddi i geisio cymmorth Duw; canys yr oedd
arno gywilydd i ofyn milwyr gan y brenin i'w
mddiffyn, oblegyd mynegi o hono i'r brenin
lawr allu a thrugaredd eu Duw, *Ezra* viii. 21, 22.

H. 16. *Beth a wnaeth Ezra pan ddaeth i Jerusa-
lem?* A. Efe a roddodd lythyran'r brenin i
bennaethiaid y taleithiau, a'r aur a'r arian i
bruchwilwyr yr adeilad, ac felly y gyirodd y
gwaith ymlaen, adn. 33—36.

H. 17. *Pa ddiwygiad a wnaeth Ezra ymysg y bobl?* A. Pan ddeallodd fod llawer o'r Iuddewon wedi ymgyfathrachu â'r cenhedloedd, efe, ynghyd â rhan dduwiolaf o'r Iuddewon, a ymoftygasant o flaen Duw am eu holl gamweddau o'r blaen, mewn gweddi ragorol, a dygodd y lleill i fyned mewn cyfammod a rhaith i fwrw ymaith eu gwragedd dieithr, *Ezra ix. a x.*

Noda, Nid oedd rydd i'r Iuddewon o un rhyw i briodi y cenhedloedd, oddi eithr eu gwneuthur yn gyntaf yn brofelytiaid: ac er hynny yr oeddent yn bwrw fod faith cenedl y *Canaaneaid*, *Deut. vii.* a'r gwrrywiad a'r *Moabïaid* a'r *Ammonïaid* yn wrthodedig byth, yn ol eu dehongliad o *Deut. xxiii. 3.*

H. 18. *A ddarfu i'r Iuddewon adeiladu dinas Jerusalem?* A. Do, canys byddinoedd *Babilon* a ddrylliasant y muriau, a llosgasant ei phyrth hi, *Neh. i. 3.*

H. 19. *Pwy a gododd Duw i yrru ymlaen adeiliad y ddinas?* A. *Nehemia* yr Iuddew, yr hwn oedd ddrulliad i *Artaxerxes* brenin *Persia*, *Neh. i. 11.*

H. 20. *Pa fodd yr ymrwymodd Nehemia y gorchwyl?* A. Pan glywodd fod yr anghyffannedd-dra a wnawd gan y gelynion yn parhau, efe a ymprydiodd a gweddiodd ar Dduw, ac yna cafodd gennad gan *Artaxerxes* y brenin i fyned i fynu i *Jerusalem*, ac adeiladu dinas beddrod ei dadau, *Neh. ii. 1—7.*

H. 21. *Pa annogaeth ymbellach a ga'dd Nehemia oddi wrth y Brenin?* A. Derbyniodd eirchion at dywyfegion y taleithiau iddo ei gynnorthwyo ef, a rhoddi iddo goed o allt y brenin, adnod 7, 8.

H. 22. *Pa fodd y dechreuodd Nehemia ei waith?* A. Marchogodd o ddeutu'r ddinas liw nos, ac a gymmerodd olwg ddirgel ar ei hamhariad, a gosododd ddofbarthiadau neillduol o'r mur a'r

pyrth

pyrth i
ynghyd

H. 23

yn y rha

iad, a

ddirmyg

cyd-frad

ar y gwa

H. 24

amcan ym

Dduw,

meryd a

adnod 13

H. 25

mysg bwy

rymwyr

er ei fod

ni chym

hun â ch

H. 26

adeiladu'r

feithfed

heol, ac

lyfr y g

gallent w

dysgu r

blaid dr

efe a fend

attebasan

Noda, D

wodraeth A

sgrifennyd

cyfiawnder

rannau o'r

faith o ho

ei rheolau l

y llywydd

o'r blaen tr

pyrth i'w hadgyweirio gan berfonau neillduol ynghyd â'u cyfeillion, *Neb. ii. a iii.*

H. 23. *Pa wrthwynebiad a ga'dd yr Iuddewon yn y rhan hyn o'u gwaith?* A. *Sanbalat y Samar- iad, a Thobia'r Ammoniad, a'u cymdeithion a ddirmygasant yr Iuddewon ar y cyntaf, ac yna cyd-fradwriasant i ymladd â hwy tra yr oeddent ar y gwaith, Neb. iv. 1—7.*

H. 24. *Pa fodd y lluddiodd Nehemia y drwg amcan yma?* A. *Annogodd y bobl i hyderu ar Dduw, ac i bob gweithiwr yn y gwaith gym- meryd arf parod yn ei law i'w amddiffyn ei hun, adnod 13—23.*

H. 25. *Pa ddiwygiad a wnaeth Nehemia yn eu mysg hwy?* A. *Ceryddodd yr ocrwyr a gorth- rymwyr eu brodyr: Rhoddodd siampl ei hunan, er ei fod ef yn llywydd ddeuddeg mlynedd, etto ni chymmerth ddim cyflog, ond a gynhaliodd ei hun â chant a hanner o Iuddewon ar ei draul ei hunan, Neb. v.*

H. 26. *Ym mha fodd yr addolasant Dduw wedi adeiladu'r ddinas?* A. *Ar y dydd cyntaf o'r feithfed mis yr holl bobl a ymgasglasant i un aeol, ac Ezra yr 'sgrifennydd a ddarllenodd yn llyfr y gyfraith gan roddi ystyr y geiriau, fel y gallent weled eu pechodau a'u hamryfuedd gynt, a dysgu rhoddi ufudd-dod manylach a mwy rhe- olidd dros yr amser i ddyfod; a chwedi darfod, efe a fendithiodd y Duw mawr, a'r holl bobl a attebasant, Amen, Amen, Neb. viii. 1—8.*

Noda, Dr. Prideaux a nodu yma, er i awdurdod a lly- wodraeth Ezra ddarfod cyn hyn, etto a aeth ymlaen, fel 'sgrifennydd medrus yng nghyfraith Dduw, i bregethu cyfiawnder, a pherffeithio'r diwygiad, gan gasglu amryw rannau o'r ysgrythur ynghyd, a gosod allan gopiau per- ffaith o honi, a dwyn pob peth yn y wlad a'r eglwys at ei rheolau hi: a hyn a wnaeth trwy gymmorth Nehemia y llywydd nesaf atto, yr hyn bethau oedd efe'n wneuthur o'r blaen trwy ei allu ei hun.

H. 27. *Pa fodd y cadwasant hwy wyl y pebyll?*

A. Trwy aros mewn bythod a wnaed o gang-hennau coed dros faith niwrnod, megis y gorch'mynodd Duw trwy *Fofes*, a darllen yn llyfr y gyfraith a'i egluro bob dydd o'r faith, adnod 13—18.

H. 28. *Pa lun y cadwasant ympryd ar y pedwarydd dydd ar hugain o'r seithfed mis?* A. Un rhan o'r diwrnod a dreuliasant yn cyffesu eu pechodau, a'r rhan arall yn darllain yn llyfr y gyfraith, ac yna hwy a aethant mewn cyfammod a llw i fod yn bobl i'r Arglwydd, a'r tywysogion a'r offeiriaid a'r *Lefiaid* a'i seliasant ef, *Neh. ix. a x.*

H. 29. *Pa fodd y cyslawrwyd y bobl yn eu trigfannau?* A. Y pennaethiaid a drigasant yn *Jerusalem*: y lleill o'r offeiriaid a'r bobl a fwriasant goel-brennau, fel y byddai i un o ddeg i aros yn *Jerusalem*; a naw rhan i fyned i ddinasoedd eraill fel y llenwid y wlad â thrigolion, *Neh. xi.*

H. 30. *Pa fodd y cyssgrwyd mur y ddinas sanctaidd Jerusalem?* A. Y *Lefiaid* a ddaethant i *Jerusalem* o bob parth, ac a unasant â'r offeiriaid a'r pennaethiaid yn ddwy fintai fawr, gan roddi diolch, a chanu mawl i Dduw, ynghyd ag aberthau, ne's ydoedd gorfoledd *Jerusalem* i'w glywed ymhell, *Neh. xii. 27—43.*

H. 31. *Pa ddiwygiad ymhellach a wnaeth Nehemia ymysg y bobl?* A. Efe a drodd *Tobia* yr *Ammoniad* allan o'i letty yn y deml, yr hwn a barotodd *Eliasib* yr arch-offeiriad iddo ef; sefydlodd gyfran o ffrwythau'r ddaear perthynol i'r *Lefiaid* gwarafunodd halogi'r sabboth, trwy brynu a gwerthu, a dwyn beichiau; a chosodd y rhai a briodasent wragedd dieithr, *Neh. xiii.*

H. 32. *Pa siampl hynod o'i zél a ddangosodd Nehemia wrth gospi y neb a briododd ddieithriaid?*

A. Efe a yrrodd ymaith un o feibion *Foiada* mab *Eliasib* yr archoffeiriad, am briodi merch *Sanbalat* yr *Horriad*, yr hwn a rwystrodd yr

Iudde

Pen. X

Iuddewon

yn eu ha

Noda,

hwn oedd

H. 3

helpu ef

yn barn

prophwy

yw efe y

adu, fel

sonit am

7-9

y mae ef

ac i am

dderchae

Duw o'r

ag offry

yn unig

diwedde

Hyd

hanes yn

tu ag at

bir a ph

oeth y b

inod Ba

dian Nel

llywydd

Y ma

perthyno

haneſion

Yn ystod

Yn ystod

Yn ystod

Yn ystod

H. 1

Iudde

ddeg o

Pen. XIII. o Gaethiwed BABILON. 125

Iuddewon gymmaint amryw flynyddau o'r blaen yn eu hadeiladaeth, adn. 28.

Noda, Fe ddywed *Iosephus*, mai enw'r gwr ieuangc hwn oedd *Manasse*.

H. 33. A oedd gan *Nehemia* un prophwyd i'w helpu ef yn y gwaith gorchestol hyn? A. Yr ydys yn barnu fod *Malaci* yr olaf o'r prophwydi yn prophwydo o ddeutu'r amser hwn, oblegyd nid yw efe yn eu ceryddu hwy am esgeuluso adeiladu, fel yr oedd *Haggai*, *Hag.* i. 4, 9. ac ni sonir am orphen y deml, megis *Zecaria*, pen. iv. 7, 9. Eithr fel pe buasai hynny wedi ei orphen, y mae efe yn eu ceryddu am briodasau dieithr, ac am amryw wragedd, neu gymmeryd gor-dderchadon, *Mal.* ii. 11, 14, 16. ac am yspeilio Duw o'u degymau, pen. iii. ac am halogi'r allor ag offrymmau anafus, pen. i. A thyma'r pethau yn unig a geryddodd *Nehemia* yn ei ddiwygiad diweddfaf.

Hyd yma yr hebryngodd yr ysgrythur sanctaidd hanes ymddygiad Duw at ddynion i ni, yn enwedig tu ag at ei bobl-ei hun, cenedl Israhel, mewn cadwynnau a pharhaus o ddigwyddiadau, oddi ar greadigaeth y byd, hyd ddychweliad yr Iuddewon o gaethiwed Babilon, a sefydlu'r eglwys a'r wladwriaeth dan *Nehemia*, yr hwn a osododd brenin Persia yn llywydd ar y wlad.

Y mae amryw o hanesion eraill yn yr ysgrythur, perthynol i berfsonau neillduol; y pennaf o ba rai yw hanesion *Job* a *Jona*, *Jeremi*, *Daniel*, ac *Esther*.

P E N. XIV.

Hanes J O B.

H. 1. P WY oedd *Job*? A. Gwr tra duwiol, a goludog yng ngwlad *Us*, a chantho ddeg o blant, *Job* i. 1—3.

H. 2. *Ym mhwy oes o'r byd ys yn bwrw fod Job yn byw?* A. Yn nyddiau Moses neu cyn hynny; oblegyd nad oes dim son oll am ymddygiad Duw tu ag at Israel yn holl lyfr Job.

H. 3. *Pa arwydd o dduwioldeb yn ei lwyddiant a ddangosodd Job?* A. Tra'r oedd plant Job yn gwledda eu gilydd yn eu cylchoedd, efe a offrymai aberthau drofytnt, rhag iddynt bechu a digio Duw yn amser eu llawenydd, ad. 4, 5.

H. 4. *Pa ofidiau a syrthiodd i ran Job?*

A. Duw a oddefodd i'r diafol, trwy lyched, a thrwy gyffroi lladron ac yspeilwyr o fysg ei gymmydogion paganaidd, i'w ddifuddio ef o'i holl anifeiliaid a'i olud mewn un dydd, a diftrywio ei holl blant, sef saith mab a thair merch, trwy 'storom gref, yr hwn a chwythodd y tŷ lle'r oeddent yn gwledda i lawr ar eu pennau, adn. 6—19.

H. 5. *A oddefwyd i'r diafol i arlloes ei falis ar berson Job?* A. Do; Duw a ganiattaodd iddo daro Job a chornwydydd blin o wadn ei droed hyd ei goron, Job ii. 6, 7.

H. 6. *Beth oedd amcan Duw yn y rhagluniaethau yma tu ag at Job?* A. I brofi grym ei dduwioldeb ef, ac i'w ofod ef yn siampl o amynedd, yn yr arfer o hono, ac yn ei gwobrwyon, Job xxiii. 10. Iago v. 11.

H. 7. *Beth oedd ymddygiad Job dan y profiad bwn?* A. Bendithiodd enw yr Arglwydd, ac ni rwgnachodd dan yr ymweliad, Job i. 20—22. a ii. 10.

H. 8. *Beth arall a chwanoedd drallod Job?*

A. Ei wraig a'i temptiodd ef i adael crefydd yn llwyr, am i Dduw oddef ei ofidiau ef fel hyn, Job ii. 9, 10.

H. 9. *A oedd un cyffurwr gan Job?* A. Fe ddaeth tŷi cyfaill o'r gymmydogaeth i gwyno iddo a'i gyffuro, adn. 11.

H. 10. *Pa byd y parhaedd ei amynedd yn ber-*

ffaith?
lludw,

H. 1
Job gyn

aeth,

H. 1

achos g

ttto ef

ofnadw

ef yn e

oddi al

ef yn

pen. iv

H. 1

A. 1

hwn y

iau yn

mau de

ddiniw

Dduw

H.

fwydd

angero

ion, e

afresy

anadd

hun y

ddieu

dynio

H.

a'i gyf

yr hw

weled

bennu

gwir

honni

cymn

yn ll

rwyd

ffraith? *A.* Efe a eisteddodd saith diwrnod mewn lludw, ac yn ddistaw dan law Duw, adn. 13.

H. 11. Ym mba beth yr ymddangosodd anamynedd Job gyntaf? *A.* Ym melfdithio dydd ei enedig-aeth, *Job* iii.

H. 12. Beth oedd barn tri cyfaill Job ar yr achos galarus hwn, a pha fodd yr ymddygasant etto ef? *A.* Pan wellant ei gyftuddio ef mor ofnadwy, hwy a gasglasant yn fyrrbwyl ei fod ef yn euog o ryw bechodau 'sgeler, er ei broffes oddi allan o grefydd, ac am hynny ceryddasant ef yn llym, o herwydd ei alarus achwynion, pen. iv. &c.

H. 13. Pa fodd yr atebodd Job eu cwyn?

A. Efe a faintumniodd y gwirionedd mawr hwn yn eu herbyn hwy i gyd, fod Duw weithiau yn cystuddio'r diniwed, o herwydd rhesymau doeth a dirgelaidd; ac efe a ymddiffynodd ei ddiniweidrwydd ei hun, gan osod ei hyder ar Dduw, pen. ix. &c.

H. 14. Ym mba beth y methodd Job yn ei ddyledswydd tu ag at Dduw yn yr achos hwn? *A.* Tan angerdd ei ofid, a cham achwynion ei gyfeillion, efe a lefarodd weithiau eiriau o anobaith afresymmol, ac weithiau a arferodd iaith ehud ac anaddas tu ag at Dduw, ac a ymddiffynodd ei hun yn ormodd, megis pe buasai efe yn berffaith ddieuog ger bron Duw, yn gystal ac o flaen dynion, pen. vi. a viii.

H. 15. Pa fodd y dibenwyd y dadl rhwng Job a'i gyfeillion o'r diwedd? *A.* *Elibu*, cyfaill arall, yr hwn oedd ieuangach na'r lleill, a ddaeth i'w weled ef, ac a gymmerodd ffordd ganol i ddi-bennu'r dadl, ac a lefarodd yn agosach at y gwir: Ac er iddo geryddu ei dri cyfaill am honni na cheryddai Duw un amser wr diniwaid cymmaint a *Job*, etto efe a geryddodd *Job* hesyd yn llym am fesyll cymmaint ar ei ddiniweidrwydd o flaen Duw, pen. xxxii. a xxxiii.

H. 16. *Beth oedd sail ymresymmiad Elihu ar yr achlysur hwn?* A. Goruchel fawrhydi a sancteiddrwydd Duw, gwaeledd a phechadurusrwydd y goreu o ddynion yn hysgu ei olwg ef, ei ben arglwyddiaethol lywodraeth ef dros bob peth; ac mor anchwiliadwy yw ei ddoethineb a'i ymddygiad tu ag at blant dynion, pen. xxxiii. a xxxvi.

H. 17. *Pa fodd y darfu i Dduw amlygu ei hun yn penderfynu'r dadl hwn?* A. Efe a fawr gadarnhaodd farn a thybiau Elihu, trwy honni a chyhoeddi ei oruchel ddoethineb a'i allu, ei fawredd a'i lywodraeth dros bob peth, allan o'r corwynt, pen. xxxv, &c.

H. 18. *Pa effaith a ga'dd hyn ar ei was Job?* A. Efe a addefodd ei ffolineb, ffeiddiodd ei hun o blegyd ei bechodau dan yr ystyriaeth o sancteiddrwydd a mawredd Duw, ac a edifarhaodd mewn llwch a lludw, pen. xlii. 1—6.

H. 19. *Pa fodd yr ymddygodd Duw tu ag at dri cysfaill Job?* A. Efe a anfonodd iddo eu cam achwynion ar Job, a'u cam-dybiau am dano ei hun a'i ymddygiad, ac archodd iddynt offrymu aberth cymmod, ac i Job weddio drostynt, adn. 7, 8.

H. 20. *Pa arwyddion o ffafr a boddlonrwydd a ddangosodd Duw i Job?* A. A Job yn gweddio dros ei gyfeillion, Duw a'i rhyddhaodd o'i holl ofid, a chweddi'n rhoddodd iddo deg o blant, fel ar y cyntaf, dyblodd ei feddiannau, ac a estynodd ei einioes i bedwar cenhedlaeth, pen. xlii. 10—17.

* * * * *

P E N. XV.

Hanes JONA.

H. 1. *PWR oedd Jona?* A. Prophwyd oedd yn byw o ddeutu amser Jerobaam yr ail

Pen. 1
frenin
raid c
Jona,
mewn
H.
nife, i
drygio
H.
A.
oddi g
yn b
ol idd
yn au
H.
yma
yglu
gyng
yna y
H.
maw
diwr
H.
A.
baro
pen.
H.
wedd
fona
diny
H.
A.
gala
ffyr
am
fyg
F
toflu
odd
mew
gyn

frenin *Israel*, *Jona* i. 1. 2 *Bren.* xiv. 25. Ni raid crybwyll am bennod ac adnod yn hanes *Jona*, oblegyd fod y cwbl yn gynhwysedig mewn pedair pennod ferr.

H. 2. *I ba le'r anfonodd Duw ef?* A. I *Ninife*, i ddatgan dinystr y ddinas fawr hono am ei drygioni.

H. 3. *Pa fodd yr anufuddhaodd Jona i Dduw?*

A. Efe a gymmerth long i ffoi tu a *Tharsis* oddi ger bron yr Arglwydd, oblegyd ei fod ef yn bwrw y tosturiai Duw i arbed *Ninife*, ar ol iddo ef ddatgan barn arni, ac yna y cyfrifid ef yn au-brophwyd.

H. 4. *Beth a ddigwyddodd iddo yn y mordwyad yma?* A. Fe a gododd tymeistl fawr, ne's per-yglu'r llong; a *Jona* 'n gwybod ei fai ei hun, a gynghorodd i'r morwyr ei fwrw ef i'r môr, ac yna y peidiau'r gwynt.

H. 5. *Beth a ddaeth o Jona?* A. Pysgodyn mawr a'i llyngcodd ef i'w fol, lle y bu efe dri diwrnod a thair nos.

H. 6. *A ddaeth ef byth i'r lan wedi hyn?*

A. Ar ei edifeirwch a'i daer weddi, Duw a barodd i'r pysgodyn arloesi *Jona* ar y tir sych, pen. ii.

H. 7. *Pa wasanaeth a ddarparodd Duw i Jona wedi yr waredigaeth fawr yma?* A. Efe a'i danfonodd ef yr ail waith i *Ninife*, i bregethu ei dinystr hi ymhen deugain niwrnod, *Jona* iii.

H. 8. *Pa effaith a ga'dd y bregeth yma ar y bobl?*

A. Y brenin a'r bobl a wisgasant sach-liain, a galarasant am eu pechodau, dychwelasant o'u ffyrdd drygionus, a lleasant yn lew ar Dduw am drugaredd, ar hyn attaliodd Duw y farn a fygythiodd.

H. 9. *Pa fodd y cymmerodd Jona yr ymddygiad tosturiol hwn tu ag at Ninife?* A. Efe a ofynodd y cyfrifid ef yn au-brophwyd, am hynny, mewn gwŷn ddigofus, deisyfodd ar Dduw i gymmeryd ei oedl ef ymaith.

Hol.

H. 10. *Beth a wnaeth Duw at ei argyhoeddi ef o anrefsymmoldeb ei ddigofaint?* A. Efe a wnaeth i Gicaion dyfu mewn noswaith, yr hwn a'i cyfgododd ef rhag gwres yr haul, ac a barodd iddo wiwo drannoeth; ar hyn grwgnachodd Jona yn erbyn Duw.

H. 11. *Pa fodd yr ymrefsymmodd Duw â Jona ar byn?* A. Duw a geryddodd y prophwyd, am ofalu cymmaint ynghylch Cicaion, llylieuwyn di-deimlad a dyfodd mewn noswaith, ac a roddai iddo ef ychydig gyfleusdra mewn bywyd; ac na byddai efe yn fwy ei ofal am einioes dynion mewn dinas mor fawr yr hon a gynhwysai heblaw gwyr a gwragedd, fwy na chwech ugain mil o blant.

P E N. XVI.

Hanes JEREMI.

H. 1. *PWR oedd Jeremi?* A. Offeiriad yn nhir Benjamin, yr hwn a alwodd Duw i fod yn brophwyd yn ieuangc iawn, yn nyddiau Josia brenin Juda, Jer. i. 1—7.

H. 2. *Pa annogaeth a gafodd ef mor ieuangc i gyhoeddi barnedigaethau Duw yn erbyn y bobl?*

A. Duw a estynodd ei law a chyfyrrddodd â'i enau ef, i arwyddo eu dwysol ysbrydoliaeth, ac i addo ei bresennoldeb iddo, i'w wared oddi wrth bawb a'i gwrthwynebai, ad. 7—9.

H. 3. *Beth oedd cennadwri Jeremi at y bobl, a thywysogion a brenhinoedd Juda?* A. Y c'ai Jerusaleml ei destrywio, a'r bobl a'u tywysogion eu dwyn i gaethiwed i Babilon, am eu pechodau, ac aros yno ddeng mlynedd a thrugain. Gwel pen. vii. hyd xxv. 11, 12.

Hol.

H. 4. *Ym mha drefn y dododd Jeremi eu pechodau a barnedigaethau Duw o'u blaen hwynt?*

A. Trwy rai ymadroddion eglur, a gosod siampl y *Recabiaid* o'u blaen, a thrwy rai damhegion neu gyffelybiaethau.

H. 5. *Pa fodd y dangosodd Jeremi adgafrwydd eu pechodau trwy olygu siampl y Recabiaid?* A. Yn gymmaint a bod holl dylwyth *Recab* yn ymgadw oddi wrth win, yr hwn sŷg nid oedd warddedig, ond yn unig am i *Jonadab* eu tad ei ommedd ef; mwy o lawer y dylasai'r *Iuddewon* ymgadw oddi wrth yr arferion ag oedd yn hollol anghyfreithlon, pan yr oedd Duw *Israel* yn eu gwardd hwy, xxxv.

H. 6. *Beth oedd rhai o'r cyffelybiaethau a archodd Duw i Jeremi i'w harfer i ragddangos eu gosidiau hwy?* A. Gwregys o liain, llestr y crochenydd, y pridd-lestr, leuau o goed ac o haiarn, &c.

H. 7. *Beth a amcanwyd wrth y gwregys-liain?*

A. Gorch'mynwyd i *Jeremi* ei guddio ef mewn twll o'r graig gerllaw afon *Euphrates*, a phan aeth i'w ail geisio, yr oedd efe wedi pydru; felly y difwynai'r Arglwydd falchder *Jerusalem* trwy genedl ag oedd yn trigo gerllaw *Euphrates*, sef *Affyria*, *Jer.* xiii.

H. 8. *Beth a amcanwyd wrth lestr y crochenydd?*

A. Megis pan ddifwynodd y pridd lestr yn llaw'r crochenydd, y newidiwyd ei ffurf ef, ac y lluniwyd ef ar ddull arall yn ol ewyllys y crochenydd; felly yr amlygwyd awdurdod Duw ar dŷ *Israel* i'w trin a'u cyfleu hwynt fel y mynai efe, ac y newidiai efe ei ragluniaethau ei hun a'u breintiau hwythau yn ol eu hymddygiad hwy, *Jer.* xviii.

H. 9. *Pa wersi yn rhagor a ddysgwyd trwy'r ysten bridd?* A. Gorch'mynwyd i *Jeremi* dorri'r ysten yngwydd yr offeiriaid ar henuriaid, a datgan, Fel hyn y dywed yr Arglwydd, yn y modd hwn y drylliaf y bobl hyn, a'r ddinas hon, fel na ellir ei chyfanu mwyach, *Jer.* xix. H.

H. 10. *Beth a ddysgodd Jeremi iddynt wrth y gyffelybiaeth o rwymau a ieuau?* A. Duw a archodd i Jeremi yn nyddiau Jehoiacim brenin Juda i wneuthur rhwymau a ieuau, a'u gosod hwy ar ei wddf ei hun, ac yna eu hanfon at y brenhinoedd o amgylch, i sicrhau iddynt y byddent hwy oll yn ddeiliaid i frenin Babilon.

H. 11. *Pwy oedd prif elynion Jeremi?* A. Yr offeiriad a'r gau brophwydi, y rhai a fynent ei osod ef i farw yn nyddiau Jehoiacim, Jer. xxvi. 1—8.

H. 12. *Pwy a achubodd Jeremi y pryd hynny?*

A. Y tywysogion a'r bobl a'i gwaredodd ef rhag angeu, er i'r brenin ladd Urija y prophwyd yr hwn a gadarnhaodd eiriau Jeremi, ad. 10—24.

H. 13. *Pa ammarch a ga'dd Jeremi gan Passur yr offeiriad?* A. Passur a darawodd y prophwyd ac a'i gosododd ef yn y cyffion, Jer. xx. 1, 2.

H. 14. *Pa ddrwg a gyhoeddwyd yn erbyn Passur ar y cyfrif hwn?* A. Duw a newidiodd ei enw ef yn Fagor-missabib, i arwyddo y byddai efe yn ddychryn iddo ei hun a phawb o'i gyfeillion; ac i ragfynegi y dugid ef yn gaeth i Babilon, ac y byddai farw yno, adn. 3—6.

H. 15. *Pa fodd y dalodd amynedd Jeremi allan dan yr hell farbâd a gafodd?* A. Ar y cyfan efe a barhaodd i ymddiried yn Nuw, eithr unwaith efe a rwgnachodd yn erbyn Duw, a gwrthododd brophwydo, ac a felldithiodd ddydd ei enedig-aeth, adn. 7—18.

H. 16. *Pa fodd y gorchfygodd Duw ei rwgnach a'i anufudd-dod ef?* A. Gair yr Arglwydd oedd fel tân yn llosgi yn ei galon ef, neu wedi ei gae yn ei esgyrn, ac ni allai ymattal, ad. 9.

H. 17. *Pa lun y cyhoeddodd Jeremi ei brophwydoliaethau, pan oedd wedi ei gae yn y carchar?* A. Efe a orchymynodd i Baruc y 'sgrifennydd i 'sgrifennu y geiriau o'i enau ef mewn llyfr, a'u darllen hwy, lle clywai'r bobl yn y deml, ar ddydd ym-pryd, Jer. xxxvi. 1—10.

Hol. 18.

H. 18. *Pa effaith a gafodd hyn ar Jehoiacim y brenin?* A. Pan glybu efe hynny, efe a anfonodd hynny y llyfr, a chwedi darllen ychydig o hono, efe a'i torrodd ef â chyllell ysgrifenydd, ac a'i llosgodd ef yn y tân, yna efe anfonodd i ddala Jeremi a Baruc; ond Duw yn ei ragluniaeth rasol a'u cuddiodd hwy rhagddo, ad. 20—26.

H. 19. *Beth oedd y gennadwri nesaf oddi wrth Dduw at Jeremi?* A. Ar iddo ef gymmeryd llyfr yr all, ac i Baruc ysgrifennu drachefn yr un geiriau o'i enau ef, a llawer o rai eraill i'r un ystyr, ad. 27, 32.

H. 20. *Beth oedd prophwydoliaeth Jeremi am Jehoas mab Josia brenin Juda, yr hwn a elwir yma Salum?* A. Y byddai efe farw mewn caeth-wed yng ngwlad yr Aipht, Jer. xxii. 11, 12. Bren. xxiii. 31—34.

H. 21. *Beth a lefarodd ef am Jehoiacim ei frawd?* A. Y byddai ef farw yn ddi-alar am dano, ac y cleddyd ef fel afllyn, wedi ei lusgo i dafu tu allan i byrth *Jerusalem*, Jer. xxii. 18, 20.

H. 22. *Beth a lefarodd efe am Jehoiacim, yr hwn bfyd a elwir Jeconia a Chonia?* A. Y byddai efe farw mewn tir dieithr, ac na eisteddai o'i hâd ef ar orsedd *Juda*, Jer. xxii. 24—30. Selly efe a ddygwyd i *Babilon*, lle bu ef byw dalm amser, ac yno y bu farw, Jer. lii. 31.

H. 23. *Pa gyngor a roddodd efe i Zedecia brenin Juda?* A. Ar iddo ymostwng o'i fodd i iau brenin *Babilon*, ac y c'ai efe a'i bobl well triniaeth, Jer. xxvii. 12. 18.

H. 24. *Pa fodd yr ymddygodd Hanania y gau-phwyd tu ag at Jeremi?* A. Efe a gymmerodd iau oddi am wddf *Jeremi*, yr hon a wisgodd efe flynyddau ond odid; ac fel yr oedd efe yn ei thorri hi, efe a ddywedodd y byddai i'r Arglwydd dorri iau *Nebucodonosor* ym mhen dwy flynedd oddiam yddfau'r holl wledydd, Jer. xxviii. 1—11.

H. 25. *Pa fodd yr atebodd Jeremi ef?* A. Dduw ddarparu ieuau haiarn yn lle rhai coed i holl wledydd i wafanaethu brenin *Babilon*, ac y byddai *Hanania* farw y flwyddyn hono am ei dwyll, yr hyn a ddaeth o amgylch ym mhen dau fis wedi hyn, ad. 10—17.

H. 26. *Ym mysg yr holl rag-ddywediadau yma o drallodion, a brophwydodd Jeremi ddim cyffwrdd genedl Israel?* A. Do, efe a rag-fynegodd am ddychweliad yr *Iuddewon* i'w gwlad eu hun gyda llawenydd mawr ar ol deng mlynedd a thrugain o gaethiwed, a chefnogodd eu ffydd a'u gobaith trwy lawer o addewidion grafol o'r *Messia* yr hwn oedd i ddyfod, pen. xxv. xxix. xxx. a xxxi.

H. 27. *Pa fodd yr ymddygodd Zedecia at Jeremi pan ddarfu i Nebucodonosor warchae ar Jerusalelem?* A. Efe a'i caodd ef yng nghyntedd y carchar yr hwn fydd yn nhŷ'r brenin, oblegydd iddo rag-ddywedyd y cymmeryd *Jerusalem*, ac na ddihangai *Zedecia* 'r brenin, ond y dygid ef i *Babilon*, *Jer.* xxxii. 1—5.

H. 28. *Beth a wnaeth Jeremi yn y carchar gadarnhau i'r Iuddewon y dychwelent o'u caethiwed ac y meddiannent ddinasoedd Juda drachefn?*

A. Trwy arch bendant oddi wrth Dduw, efe a brynodd faes gan *Hananeel* ei gefnder, talodd ym arian, ysgrifonodd lyfr y pryniad, ac a'i selodd e o flaen tyftion, yn arwydd ac yn wyfl o'r hyn a wnaid yn *Jerusalem* ar ol hynny, adn. 6—16, 44.

H. 29. *Beth a wnaeth Jeremi pan y casas ryddid?* A. Efe a geisiodd ddiangc o *Jerusalem* ond efe a ddaliwyd gan un o wylwyr y caerau a ddrwg-dyb o'i fod ef yn myned at y *Caldeaid*, ac efe a daflwyd i eigion y daear-dŷ gan y tywyfogiion am brophwydo o hono ddinystr *Jerusalem*, *Jer.* xxxvii. 11—16. a xxxviii. 1—6.

H. 30. *Pa gymmorth a gafodd y prophwyd yma?* A. Pan y suddodd yn y dom, *Ebedmelec* yr *Ethiopiad*, gwas yn nhŷ'r brenin, a'i cyfododd ef i synu

i synu w
a arhos
chymme

H. 31

am byn

farw tr

iddo, an

H. 32

Jeremi,

A. E

allan ac

achub ei

H. 33

A. N

fel y d

wyfogi

osodwyd

ei lygai

mewn c

xxxix.

Noda,

Zedecia,

deid, ett

H. 34

ddinas?

myn i f

rhoddi

Jer. xxx

H. 35

A. E

ei hun

wnaeth

adn. 6,

H. 36

ef?

A.

rwfl a

ar ffo tr

Jer. xl.

H. 37

i fynu wrth raffau, trwy gennad y brenin, ac efe a arhosodd yng nghyntedd y carchar hyd oni chymmerwyd y ddinas, adn. 7—14.

H. 31. *Pa ffafr a ddangosodd Duw i Ebedmelec am byn?* A. Efe a gadarnhaodd iddo na byddai farw trwy'r cleddyf, ond y rhoddid ei einioes iddo, am obeithio yn yr Arglwydd, xxxix. 16.

H. 32. *Pan anfonodd Zedecia y brenin am Jeremi, pa gennadwri a ga'dd efe gan Dduw?*

A. Efe a adgynghorodd frenin *Juda* i fyned allan ac ymostwng i frenin *Babilon*, er mwyn achub ei hun a'r ddinas, adn. 17, &c.

H. 33. *A roddodd y brenin glust i'w gyngor ef?*

A. Naddo; ni ufuddhaodd efe i'r prophwyd; felly y ddinas a gymmerwyd, ac a losgwyd, tywysogion *Juda* a laddwyd, a meibion y brenin a osodwyd i farwolaeth yngwydd ei lygaid ef: Yna ei lygaid yntef a dynnwyd allan, a dygwyd ef mewn cadwynau i *Babilon*, ac yno bu farw, *Jer.* xxxix. 1—10. a lii.

Noda, Yma y cyflawnwyd prophwydoliaeth *Ezeziel* am *Zedecia*, *Ezee.* xii. 13. A dygaf ef i *Babilon*, i dir y *Caldaid*, etto ni wel efe hi, er mai yno y bydd efe marw.

H. 34. *Beth a ddarfu i Jeremi wedi cymmeryd y ddinas?* A. *Nebucodonosor* a roddodd orchymryn i fwyddogion ei lu am ofalu am dano; a rhoddid iddo ei rydd-did i fyned i'r lle y mynnai, *Jer.* xxxix. 11. a xl. 4, 5.

H. 35. *I ba le y dewisodd Jeremi fyned?*

A. Efe a ddewisodd aros yn nhir *Israel*, a dodi ei hunan dan amddiffyniad *Gedalia*, yr hwn a wnaeth brenin *Babilon* yn llywydd ar y wlad, adn. 6, 7.

H. 36. *A arhosodd Jeremi dan ei amddiffyniad ef?* A. *Gedalia* a laddwyd yn fuan mewn cythrwfl a gododd *Ismael*, ac *Ismael* hefyd a yrrwyd ar ffo trwy gythrwfl arall dan awdurdod *Johanan*, *Jer.* xl. 41.

H. 37. *Beth a wnaeth Johanan i Jeremi?*

A. Dygodd ef a lliaws o'r bobl i'r *Aipht*, yn gwbl wrthwyneb i'r cyngor a roddodd *Jeremi* iddo oddiwrth yr *Arglwydd*, pen. xlii. a xliii.

H. 38. *Beth a wnaeth Jeremi yn nhir yr Aipht?* *A.* Efe a geryddodd yr *Iuddewon* yn llym am eu heilun-addoliaeth yno; bygythiodd ddinystr arnynt; efe a gymmerodd gerrig mawr ac a'u cuddiodd yn y clai yn nrws tŷ *Pharao* brenin yr *Aipht*, a rhag-ddywedodd, y gorefgynai *Nebucodonosor* yr *Aipht*, ac y dodai efe ei orsedd ar y cerrig hynny, *Jer.* xliii. 9, 10.

H. 39. *Ymysg amryw o brophwydoliaethau'r gwledydd o amgylch, a rag-synegodd Jeremi ddim o ddinystr Babilon?* *A.* Do, efe a gyhoeddodd echryllon farn Duw yn erbyn *Babilon* am anrheithio *Jerusalem*, mewn modd hynod ac ofnadwy, megis y gwnaeth *Esay* o'i flaen ef; a rhai'n oll a gwplawyd yn bennodol, mewn rhan parhdaeth *Cyrus* y *Persiad* i gymmeryd dinas *Babilon*, ac mewn rhan, yn yr amser canlynol, *Jer.* i. a li.

H. 40. *Pwy arwydd neu wysl a roddodd Jeremi o gyflawmiad y prophwydoliaeth hon?* *A.* Efe a sgrifennodd mewn llyfr yr holl fygythion hyn, a pharodd i *Seria* un o gaethglud *Juda* ei ddarlenn ef pan y deuai i *Babilon*, yna cylymmu maen wrtho a'i dafu i afon *Euphrates*, a dywedyd, "Fel hyn y fudda *Babilon*, ac ni chyfyd mwy," *Jer.* li. 59—64.

P E N. XVII.

Hanes DANIEL.

H. 1. *P W Y oedd Daniel?* *A.* Gwr ieuang o lwyth *Juda*, yr hwn a ddygwyd yn gaeth i *Babilon* gan *Nebucodonosor*, yn nheyrnasiad *Jeholacim* brenin *Juda*, *Dan.* i. 1—6.

H. 2. *Pa fodd y cyfleuwyd ef yn Babilon?*

A. *Daniel* a'i gyfeillion, *Sadrac*, *Mefac* ac *Abednego*, a ordeinwyd i gael eu maethu ag ym-

Pen. X.

borth y

y *Cal'de*

ym mho

H. 3.

Iuddew

wedi ei

ddo; h

hytrach

H. 4.

A. Y

cach, a

y ceidw

ion y br

H. 5.

faen y b

llawer g

astronom

H. 6.

ddyrchaf

a flinwy

a angho

trywio'r

am na a

hongliac

H. 7.

bwn gan

Mefac a

Dduw'r

weh hw

disetha,

y brenin

H. 8.

Daniel

delw dd

dwyfron

ddwydyd

bridd, y

reg, a'r

yr holl

borth y brenin, a'u dwyn i fynu yn nysgeidiaeth y *Caldeaid*, fel y gallent sefyll o flaen y brenin ym mhen tair blynedd, adn. 5, 6.

H. 3. *A ddarfu iddynt hwy, a hwytheu yn Iuddewon, fwytta o ymborth y brenin, yr hwn oedd wedi ei barottoi yn ol trefn y cenbedloedd?* A. Na ddo; hwy a ddewisiafant fwytta ffa a dwfr, yn hytrach nag ymbalogi â bwyd y brenin, ad. 8—14.

H. 4. *Pa fodd y cynhyddasant hwy yn llyn?* A. Yr oedd eu hwynebaw yn edrych yn decach, a'u gwedd a hoffwyd yn fwy gan *Melfar* y ceidwad, na'r lleill oedd yn bwytta danteithion y brenin, ad. 15.

H. 5. *Pa fodd yr ymddygasant pan y daethant o flaen y brenin?* A. Y brenin a'u cafodd hwy yn llawer gwell a doethach na'r holl ddewiniaid a'r astronomyddion yn y deyrnas, adn. 20.

H. 6. *Beth oedd yr achlysur enwedigol cyntaf o ddyrchafiad Daniel yn y llys?* A. *Nebucadonosor* a flinwyd yn fawr gan freuddwyd a welsai ef, ac a anghosiasai erbyn y bore; ac a anfonodd i ddiftrywio'r holl ddoethion a'r astronomyddion i gyd, am na allent adrodd iddo ef ei freuddwyd a'i ddehongliad, *Dan.* ii. 1—13.

H. 7. *Pa fodd y derbyniodd Daniel y dirgelwch hwn gan Dduw?* A. Efe a'i dri cyfaill, *Sadrae*, *Mefac* ac *Abednego*, a ymosodasant i weddio ar Dduw'r nesoedd, ar iddo ef ddatguddio y dirgelwch hwn iddynt, fel na byddai iddynt gael eu difetha, ynghyd â'r astronomyddion, pa rai oedd y brenin wedi eu gosod i farw, *Dan.* ii. 16, 17, 18.

H. 8. *Beth oedd y breuddwyd hwn a adroddodd Daniel o flaen y brenin?* A. Ymddangosodd delw ddisglair ac ofnadwy, a'i phen o aur, a'i dwyfron, a'i breichiau o arian, ei bol a'i mor-ddwydydd o bres, ei choesau o haiarn a pheth o bridd, yr hon a ddrylliwyd yn chwilfriw a charreg, a'r garreg a aeth yn fynydd, ac a lanwodd yr holl ddaear, ad. 31—35.

H. 9. *Beth oedd y debongliad?* A. Arwyddo yr ydoedd bedair ymerodraeth fawr y byd, sef *Affyria, Persia, Groeg, a Rhufain*, pa rai a ddifrodai y naill y llall ol yn ol, a'r olaf o honynt a ddinystrid gan deyrnas Crist yr hon a ymdannai dros yr holl ddaear ac a arhosai yn dragywydd, 31—45.

H. 10. *Pa anrhydedd a stofodd Nebucodonoſor ar Ddaniel ar yr achos hwn?* A. Efe a gyffesodd oruchafiaeth Duw *Daniel*, a gwnaeth *Daniel* yn llywydd ar *Babilon*, ac ar ei ddymuniad, efe a wnaeth *Sadrac, Mesac ac Abednego*, yn ſwyddwyr tano ef, ad. 46—49.

H. 11. *Beth a ddaeth o Sadrac, Mesec ac Abednego?* A. Er yr anrhydedd a roddodd y brenin iddynt, etto hwy a daflwyd i'r ffwrnes danllyd, am na addolent y ddelw fawr o aur a gododd *Nebucodonoſor*, pen. iii. 1—21.

H. 12. *Pa ragluniaeth neillduol a ganlynodd eu taflu i'r ffwrnes?* A. Y brenin a lidiodd wrthynt am wrthod yn hŷ i addoli ei ddelw ef, ac a archodd dwymo'r ffwrn yn faith poethach nag arferol, ne's i'r fflam yſu'r dynion a'u taflodd hwy iddi, ad. 22.

H. 13. *Pa fodd yr achubwyd hwy yn y ffwrnes danllyd?* A. Er taflu y tri wyr hynny yn rhwym i'r ffwrnes, a syrthio o honynt i'r tân, etto y brenin a ganfu yn ebrwydd ar ol hyn bedwar gwr yn rhodio yn y tân yn rhyddion ac heb niwaid; a dull y pedwarydd oedd debyg i Fab Duw, ad. 23, 24, 25. *h. y.* rhyw berſon gogoneddus yr hwn ni allai *Nebucodonoſor* ei ddarlunio yn well na rhyw fod nefol megis Mab Duw.

H. 14. *Pwy effaith a gafodd hyn ar y brenin?* A. Efe a'i galwodd hwy i ddyfod allan o'r ffwrn, ac a fendithiodd eu Duw yr hwn a anfonodd ei angel i'w gwaredu hwy, ac a roddodd orchymmyn, na byddai i un dyn ddywedyd dim yn erbyn Duw'r *Iuddewon*, ad. 26—28.

H. 15. *Pa freuddwyd arall i Nebucodonosor a ddehonglodd Daniel?* A. Y breuddwyd am bren uchel canghennog iawn a dorrwyd i lawr, a'r foncyff a adawyd yn y ddaear, i'r hwn y rhoddwyd calon anifail yn lle dyn drosfaith flynedd, *Dan. iv. 1—16.*

H. 16. *Pa ddehongliad a wnaeth Daniel o hono?* A. Y byddai i Nebucodonosor gael ei yrru o'i frenhiniaeth, ac yr ynsydai, ac y trigaifaith flynedd ymysg bwytsfilod y ddaear, ac yna y dychwelai ei reswm atto eilwaith ynghyd â'i frenhiniaeth, ad. 19—27.

H. 17. *Pa fodd y cyflawnwyd byn?* A. Ym mhen y flwyddyn yr oedd efe yn rhodio yn ei balas ym *Babilon*, ac yn ymffrostio o'i sawredd a'i wychder, ac yna daeth llais o'r nef, fod ei frenhiniaeth wedi ymado, ac y gyrrid ef o fysg dynion; ac yn y mann efe a ynsydodd, a'r farn a wnaethpwyd arno, ac efe a ffodd o gymdeithas dynion, ac a ymgysylltodd â'r anifeiliaid yn y maes, adn. 28—33.

H. 18. *Beth a wnaeth Nebucodonosor ym mhen y faith flynedd, pan y rhoddwyd ei ddeall a'i frenhiniaeth iddo drachefn?* A. Efe a wnaeth fwy o anrhydedd i Dduw'r nesoedd, gan gyhoeddi yr hanes hon am dano ei hun, a'r arwyddion a'r rhyfeddodau yma o eiddo y Duw mawr, trwy ei holl lywodraeth, ad. 1, 2, 3.

H. 19. *Pa fulw a wnaethpwyd o Ddaniel yn amser Belsazar ŵyr Nebucodonosor?* A. Anfonwyd am dano i'r llys i ddehongli tri neu bedwar gair, pa rai a sgrifenwyd ar y pared â llun llaw pan oedd *Belsazar* yn gloddesta, *Dan. v.*

H. 20. *Beth oedd yng ngwledd Belsazar ac a gyffrodd Duw mor fawr yn ei erbyn ef?* A. Efe a'i bennaethiaid a yfasant yn llestri sanctaidd y deml y rhai a gymmerwyd o *Jerusalem*, ac yn y cyfamser hwy a folianasant eu duwiau o aur ac arian, o bren a maen, ad. 1—4.

H. 21. *Beth oedd ystyr yr ysgrifsen ar y pared?*

A. I Dduw orphen teyrnas Belfazar, a'i rhoddi i'r Mediaid a'r Persiaid, ad. 25—28.

H. 22. *Pa anrhydedd a wnaud i Ddaniel?*

A. Efe a wisgwyd yn union ag ysgarlad, ac a chadwyn aur, a dodwyd ef yn drydydd yn y deyrnas, ad. 29.

H. 23. *Pa bryd y cyflawnwyd y farn hon ar Belfazar?* A. Efe a laddwyd y nos honno, gan fyddin ymerodr Media a Pherfia, dan lywodraeth Cyrus, yr hwn, ar ol hir warchae, a gymmerodd ddinas Babilon, a'r frenhiniaeth a drow'd i Ddarius y Mediad, ad. 30, 31.

H. 24. *A gollodd Daniel ei swydd trwy newid- iad y deyrnas?* At. Naddo; canys Darius a osododd Ddaniel ar chwech ugain o dywysogion, ac yn bennaf o'r tri rhaglaw, Dan. vi. 1—3.

H. 25. *Pa fodd y darfu i gynfigen y rhaglaw- iaid a'r tywysogion ei erlid ef ar yr achos hyn?*

A. Hwy a wyddent y gweddiai Daniel ar ei Dduw, a hwyl a berfwadafant y brenin Darius i roddi gorchymmyn o dan ei law a'i fel, o's gof- ynai neb un arch gan Dduw na dyn dros fis, heb law y brenin ei hun, ei fwrw ef i ffau'r llew- od, ad. 4—9.

H. 26. *Beth a wnaeth Daniel pan y clybu am y gorchymmyn hwn?* A. Efe a aeth i'w dŷ, a'r ffenestri yn agored tua Jerusalem, efe a weddiodd ar ei Dduw dair gwaith y dydd, yn ol ei arfer, adn. 10.

H. 27. *Beth a ddaeth o hyn?* A. Er bod y brenin yn flin ei hunan am y gorchymmyn, a cheisio o hono ym mhob modd i achub Daniel, etto ei elynion a orchfygasant i'w fwrw ef i ffau'r llewod, oblegyd bod cyfraith y Mediaid a'r Per- siaid yn annewidiol, ad. 11—17.

H. 28. *Pa fodd y dangosodd y brenin ymbellach ei fawr ofal am Ddaniel?* A. Treuliodd y nos honno heb gwsg na cherddoriaeth, aeth yn foreu

iawn

Pen. X

iawn a

syw ac

Duw a

iddo dd

H. 2

yn erbyn

a'u gw

ddryllia

H. 3

i'r gwi

osodod

ofni D

H. 3

byn yn

mawric

efe am

prophv

angylic

H.

phwyda

goliada

nas C

ddyfoc

eraill y

fel y r

hwynt

viii. a

H.

am ad

Gabri

dderb

ymny

y ddi

wolae

dynio

ix. 20

H.

gasoda

A.

iawn at ffau'r llewod, a cafodd fod *Daniel* yn fyw ac yn iach, er mawr lawenydd iddo : Canys Duw a gaeodd safnau'r llewod fel na wnaethant iddo ddim niwaid, ad. 18—23.

H. 29. *Pa fodd y datguddiodd y brenin ei ddig yn erbyn gelynion Daniel?* A. Efe a'u bwriodd hwy a'u gwragedd a'u plant i ffau'r llewod, a hwy a ddrylliasant eu holl esgyrn yn dra buan, ad. 24.

H. 30. *Pa barch enwedigol a ddangosodd Darius i'r gwir Dduw ar yr achlysur hwn?* A. Efe a osododd orchymmyn i'r holl wledydd ar iddynt ofni Duw *Daniel*, ad. 25.

H. 31. *Beth yw y pethau mwyaf bynod heb law byn yn hanes Daniel?* A. Y gweledigaethau mawrion a welodd efe, y weddi rāgorol a wnaeth efe am adferyd yr *Iuddewon* o gaethiwed, a'r prophwydoliaethau eraill a roddwyd iddo gan angylion.

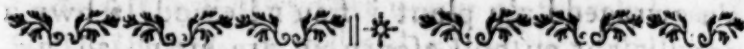
H. 32. *Beth oedd rhai o'i weledigaethau a'i brophwydoliaethau ef?* A. Arwyddion ac arddangosiadau o bedair ymerodraeth y byd, ac o deyrnas Crist; a rhagfynegiadau am ddamweiniau i ddyfod ym mysg yr *Iuddewon*, a chenhedloedd eraill y ddaear; adroddir rhai o'r rhai'n mor oleu, fel y mae gelynion y bibl yn bwrw eu 'sgrifennu hwynt ar ol iddynt ddyfod i ben, pen. vii. viii. a xi.

H. 33. *Pa ateb bynod a ga'dd Daniel o'i weddi am adferiad yr Iuddewon?* A. Parwyd i'r angel *Gabriel* i ehedeg yn fuan, i fynegi iddo am ei dderbyniad ei hun gyd â Duw, ac am y gorchymmyn oddi wrth frenhinoedd *Persia*, i adeiladu y ddinas sanctaidd, ac am amser dyfodiad a marwolaeth y *Messias* i gymmeryd ymaith bechodau dynion, ac am ail-ddinystr *Jerusalem*, *Dan.* ix. 20—27.

H. 34. *Pa brophwydoliaethau enwog eraill a gafodd Daniel o ymgyfeillachu ag angylion?*

A. Heblaw amryw ddamweiniau perthynol i'r byd

byd hwn, efe a gafodd beth amlygiadau am yr eglwys grist'nogol, a'i thrallodion, a'u diwedd hwynt; ac am adgyfodiad y meirw a bywyd trag'wyddol, ynghyd â chospedigaethau trag'wyddol hefyd, pen. xii.

P E N. XVIII.

Hanes ESTHER.

H. 1. *PWY* oedd Esther? *A.* Llangces ieu-angc brydweddol o'r *Iuddewon*, ei henafaid hi a ddygpwyd yn gaeth gan frenin *Babilon*, yn nyddiau *Jeconia*, brenin *Juda*, i *Fabilon*, *Esth.* ii. 5, 6.

H. 2. *Pa le* y dygwyd hi i synu? *A.* Yn *Susan*, brenhinllys brenin *Persia*, gyd â *Mordecai* ei chefnider, canys ei thad a'i mham oeddent wedi meirw, ad. 7.

H. 3. *I bwy* anrhydedd y dyrchafwyd hi?

A. Y brenin *Ahasferus* a'i cymmerodd hi i'w balas ac a'i gwnaeth yn frenhines yn lle *Fasti*, ad. 16, 17.

Noda, Y mae Dr. Prideaux, yn meddwl gyda llawer o dybygoliaeth, Mai'r un yw'r *Ahasferus* hwn ac *Artaxerxes* yr ail, brenin *Persia*, a gyfenwyd *Longimanus*, yr hwn, ysgatfydd trwy gymhelliad *Esther* a *Mordecai*, a roddodd orchymymyn i *Ezra* i gario ymlaen adeiladaeth y deml yn *Jerusalem*, wedi eu dychweliad o *Babilon*. *Edr. Pen. xiii. Hol. 9. a 13.*

H. 4. *Ar bwy* achlysur y gwarthryddwyd *Fasti*?

A. A'r brenin wedi gwneuthur gwledd odidog i'w dywysogion a'i bendefigion, efe a anfonodd am *Fasti*, i ddangos ei thegwch i'r tywysogion, ac i harddu'r wledd, ond hi a wrthododd ddyfod, *Est. i. 10, 11, 12.*

H. 5. *Pwy* wasanaeth a wnaeth *Mordecai* i'r brenin, ac a fu yn achos o'i dderchafiad ar ol hynny?

Atteb

Atteb. Efe a ddatguddiodd ddrwg-fwriad dau o'r ystafellyddion i ladd y brenin, ac ar hynny hwy a grogwyd eill dau, *Est.* ii. 21, 22, 23.

H. 6. *Pwy a wnaeth y brenin yn hoff-ddyn iddo ymben ychydig ar ol hynny?* *A.* Haman o hîl Agag yr Amaleciad, *Est.* iii. 1, 2.

H. 7. *Pa fodd y darfu i Mordecai ddigio Haman?* *A.* Fe ballodd ag ymgrymmu o'i flaen ef, a'i barchu megis y gwnai gweision y brenin yn y llys, adn. 2.

H. 8. *Pa fodd yr amcanodd Haman i ymddial am byn?* *A.* Trwy annog y brenin i ddifetha'r holl Iuddewon dan ei holl lywodraeth, adn. 6, &c.

H. 9. *Pa beth a wnaeth Mordecai yn y matter byn?* *A.* Dymunodd ar Esther i anturio i wydd y brenin, heb ei galw gantho, i ersyn arno i arbed einioes ei phobl, yr Iuddewon, pen. iv.

H. 10. *A gyflawnodd hi y dymuniad hyn?* *A.* Er y gwyddai hi, mai marwolaeth wrth y gyfraith ydoedd anturio o flaen y brenin, oddi eithr iddo estyn atti y deyrn-wialen aur, etto a hi wedi ymptydio a gweddio, a gorchymmyn i'r Iuddewon yn *Susan* i wneuthur felly hefyd, dros dri diwrnod, hi a anturiodd nesaau at y brenin, pen. v. 1.

H. 11. *Pa lwyddiant a gafodd Esther yn hyn?* *A.* Y brenin a estynodd allan y deyrn-wialen aur iddi, ac a ganiattaodd ei dymuniad, hyd yn haner ei deyrnas, *Est.* v. 1, 2, 3.

H. 12. *Beth a ddeisyfoda Esther gyntaf ar y brenin?* *A.* Ar i'r brenin a Haman ddyfod i'r wledd a wnaethai hi; yr hyn beth a geisiodd hi hefyd drannoeth, pen. v. 3—8.

H. 13. *Beth oedd Haman yn ei wneuthur ar y dydd hwnnw?* *A.* Efe a ymlawenhaodd am wahoddiad Esther, ac a barottodd grogbren o ddeg cufydd a deugain o uchder, gan obeithio ar ei ddeisyfiad y parai'r brenin i grogi Mordecai arno, adn. 9—14.

H. 13.

H. 14. *Pa fodd y treiliodd y brenin y nos bonno?*
A. Ei gwsg a giliodd oddi wrtho, a dygwyd llyfr
 coffadwriaethau, hanefion yr amseroedd, a dar-
 llenwyd hwynt ger ei fron ef, a chafwyd yn ysgri-
 fenedig hysbyfiad Mordecai o'r fradwriaeth yn
 erbyn y brenin, pen. vi. 1, 2.

H. 15. *Pa effaith a ga'dd hyn ar y brenin?*

A. Ymosynwyd a chafwyd na roddwyd un wob-
 r i Mordecai am ei ffyddlondeb hyn, yna efe a ba-
 rodd i Haman wisgo Mordecai â brenhinol wisg-
 oedd, a'i osod ar farch y brenin ei hun, a gwei-
 ddi o'i flaen ef, trwy heolydd y ddinas, Fel hyn y
 gwneir i'r gwr y mae'r brenin yn ei anrhydeddu,
 adn. 6—11.

H. 16. *Ymha awr bynod y derbyniodd Haman y
 gorchymyn hwn gan y brenin?* *A.* Ar yr awr hon-
 no ac efe yn dyfod i'r llŷs i ddywedyd wrth y
 brenin am grogi Mordecai ar y pren a barottoisai
 efe, adn. 4, 5.

H. 17. *Pan ddaeth y brenin a Haman i'r wledd,
 beth oedd ersyniad Esther ymbellach?* *A.* Ar i ge-
 nedl yr Iuddewon, ei cheraint, gael eu gwaredu
 rhag y galanastra cyffredin a fwriadodd Haman
 wneuthur o honynt, *Est.* vii. 1—7.

H. 18. *Pa gyfnewidiad ar bethau a ganlynodd
 yr ersyniad yma ar y brenin?* *A.* Y brenin a
 orchymynodd grogi Haman ar y pren a ddar-
 parodd efe i Mordecai, a gosododd Mordecai yn
 lle Haman yn ei lys, ac a anfonodd air, trwy ei
 holl lywodraeth i'r Iuddewon i ymddiffyn eu hun-
 ain, *Est.* vii. 9, 10. a viii. 1—17.

H. 19. *Pa ham yn hytrach a ddattroisid y gorch-
 ymmyn a rodded i ladd yr Iuddewon?* *A.* Oblegyd,
 yn ol cyfreithiau'r deyrnas, ni ellid cyfnewid yr
 ysgriften a 'sgrifenedid ac a felid yn enw'r brenin,
 ad. 8. a Duw hefyd yn ei ragluniaeth yn trefnu'r
 y peth fel hyn er gwneuthur difrod cyhoeddus ar
 eu gelynion.

H. 20. *Pa fodd yr ymddiffynodd yr Iuddewon*
 eu

hunain yn y dydd a amcanwyd i'w lladd yn gyff-
adin? A. Hwyl a laddasant bymtheg mil a thru-
ain o'r rhai a gododd yn eu herbyn, a deng
ab Haman gyd â nhwy, Est. ix. 1—16.

H. 21. *Pa goffadwriaeth o'r waredigaeth sawr*
on a gadwyd ym mysg yr Iuddewon? A. Yr holl
ddewon a gyttunasant, trwy awdurdod Esther a
Mordecai, i gadw'r pedwarydd ar ddeg ar pym-
egfed dydd o fis Adar bob blwyddyn, yn ddydd
ddiolchgarwch am yr iechydwriaeth hon, ad.
—32.

H. 22. *Pa enw a roddwyd i'r wyl hon? A. Y*
lau ddiwrnod yma, a elwid dyddiau y Pwrim,
ddi with y gair pur, yr hwn a arwyddocca coel-
ren, o herwydd i Haman, trwy goel-grefydd,
erw coel-brennau i wybod pa fis neu ddiwrnod
cedd y mwyaf ffynnedig i gyflawni ei ddyfais
waedlyd yn erbyn yr Iuddewon, Est. ix. 26, 27.

iii. 7. H. 23. *Pa fodd yr ymddengys fod yr hanes*
yn wir, yn gymmaint nad oes un argoel pwy a'i
ysfennodd hi, nag enw Duw ychwaith ynhi?

A. O herwydd ei thiaddodi i wared i ni megis
 rgyrthur lân gan yr Iuddewon eu hunain y rhai
 ddent geidwaid ymadroddion Duw, Rhuf. iii. 2. ac
 o herwydd y cedwir yr wyl hon ymysg yr Iudd-
 ewon hyd heddyw, yn goffadwriaeth am y war-
 edigaeth hon.

Diwedd Hanesion yr hen Destament.

O

PEN.

P E N. XIX.

Parhâd o Hanes Llywodraeth ac Eglwys yr Iuddewon, o ddiwedd yr Hen Destament hyd amser CRIST.

ARWEINIAD I MEWN.

FE 'sgrifennodd Dr. *Prideaux* ddau Lyfr gwerthfawr a helaeth y rhai a eilw efe Cystylltiad hanes yr hen destament a'r newydd; a ynddynt y rhydd efe i ni gyfrif am y pethau mwyaf credadwy ar a allai efe eu cael yn y prif hanesion, perthynol i'r *Iuddewon* a'u harferion yn gystal a'u hanes yn yr amser rhwng diwedd yr hen destament a'r newydd: y mae efe hefyd yn cyd-wau casgliadau helaeth o bethau perthynol i *Persia, Babilon, yr Aipht, Syria, Asia leiaf, Groeg, Rufain*, a'r holl genhedlaethau mwya hynod ac adnabyddus ar y ddaear, ym mha rai y trinid achosion mwyaf y pedair ymerodraeth y byd. Y mae'r pethau hyn yn gwneuthur ei lyfr ef yn rhyfaith o beth i rheiny a ddisgwylienn ddim yn 'chwaneg nag ystyniad yr hanes *Iuddewig* hyd amser ein Iachawdwr.

Yn awr nid wyf fi yma yn rhoddi o flaen y darllenydd ond yn unig talfyriad byrr o hanes yr *Iuddewon*, fel y gallo gael ychydig o adnabyddiaeth o drafferthion yr *Iuddewon*, ac o eglwys Dduw, er dyddiau *Nehemia* lle derfydd yr hanes ysgrythurol, hyd ddechreuad yr efengyl, ac amser Crist. Y rhan fwyaf o honi a raid ei chymeryd yn wreiddiol o lyfr *Josephus*, yr ystoriaw *Iuddewig*, ac o lyfrau'r *Maccabaeid*, a pha rai ymgynghorais i ar yr achos hwn; ond mi a gefais ychwaneg

rhwaneg o oleuni a chymmorth oddi wrth Dr. Pradaux yn y matter yma, ac fe wnaeth y casgliad Masurus hwn allan o 'sgrifennadau cenhedlig a'i am synhwyrol yntef mewn llawer o byngciau cyrus, y gwaith hwn yn fwy cyflawn a pherffaith, a'r eiddo finnan yn llawer haws.

DOSP. I. *Am gynnydd diwygiad Nehemia, y Synagogau, y Targums, y Samariaid, y Profelytiaid, &c.*

Noda, Am fod y bennod hon cyhyd, holiadau pob dosparth a risir o'r neilldu.

H. 1. *PA ddiwygiad yn rhagor a wnaeth Nehemia yn Israel?* A. Yr Iuddewon a ddywedant, iddo ef ei hun ynghyd ag Ezra'r 'sgrifennydd, ar weled fod diffyg mawr o wybodaeth o'r gyfraith ym mhlieth y bobl, yr amser hwnnw, ordeinio darllain y gyfraith yn yr amrafael drefydd a'r dinasoedd: ac ar yr achlysur hyn, wrth debyg, y dechreuwyd adeiladu synagogau trwy'r wlad, neu o'r hyn leiaf eu hadseryd a'u hadnewyddu, o's adeiliadwyd rhai o'r blaen.

H. 2. *Pa le yr oedd y synagogau yma i gael eu hadeiladu?* A. Yn ol y cyfrif a rydd yr Iuddewon i ni, fe ellid eu codi mewn un rhyw dref ag y byddai ynthi ddeg o ddynion mewn oedran, ac mewn cyflwr ac amgylchiadau esmwyth, fel ag y gallent gael amser i gadw at y gwasanaeth yn wastadol.

H. 3. *Pa wasanaeth a wnaed yn y synagogau?* A. Gweddiau a mawl i Dduw, darllen yr ysgrythurau sanctaidd, eu hegluro a'u pregethu.

H. 4. *Pa fodd yr eglurid yr ysgrythurau?* A. Oblegyd i'r Iuddewon a'u heppil golli llawer o'u hiaith eu hunain ym *Mablon*, ni allent ddeall sawr o'r ysgrythur yn *Hebraeg*; am hynny pan y darllenai *Ezra* y gyfraith i'r bobl, yr ystyr o honi
O 2 a roddid.

a roddid iddynt yn iaith y *Caldeaid*, trwy'r *Leffaeid* a safent ger llaw i ofod allan y synwyr fel y deallent wrth ddarllen; *Neb. viii. 4—8*. Darllen yr yfsgrythur fel hyn bob yn adnod a'i chyfieithu i'r *Caldaeg*, ynghyd ag ychydig o eglurhad arni, oedd dull yr esponiad a arferid gynt yn yr hen synagogau.

Noda 1. Dyma ddechreu *Targums* yr *Iuddeuon*, yr hwn air yn y iaith *Galdaeg* a arwyddocca *dehongliad*; o blegyd pan yr amlhaodd synagogau ym mysg yr *Iuddeuon*, tu hwnt i nifer o ddehongliwyr cymmwys, angenrhaid oedd i droi'r *Hebraeg* i'r *Galdaeg*, er mwyn y dysgawd-wyr yn gyftal a'r bobl, ac fel y gallai pob teulu gael yr ysgrythurau ynthynt yn gyftal a'r synagogau.

Bu amryw gynt o'r *Targums* yma, neu gyfeithiadau, neu esboniadau, a hynny ar amryw fannau o'r ysgrythur, ac o amryw fath, megis hefyd y bu amryw fath o gyfeithiadau o'r 'sgrythur i'r *Greeg*, yn yr oesoedd caillynol, i'r un diben. Amryw o'r *Targums* yma a aethant ar goll trwy faithder amser; eithr y pennaf, o'r rhai sy'n aros hyd heddyw, yw y *Targums*, neu ddechongliad *Galdaidd Onkelos* ar gyfraith Moſes; a *Thargum Jonathan Ben Uzziel* ar y prophwydi; ac y mae rhai gwyr dysgedig yn barnu i'r ddau yma gael eu 'sgrifennu cyn Crist; ac fe a'u cyflinir gan yr *Judeeſoon* o'r un bwyse a'r ysgrythur ei hun yn *Hebraeg*; ac am *Targum Jeruſalem*, esboniad yw hwnnw ar y ddeddf, ac eraill ar rannau eraill o'r ysgrythur; ond y maentâ gyd o lai gwerth, ac yn ddiweddarach o lawer; ond nid oedd y naill na'r llall yn adnabyddus iawn i'r prif ysgrifenyddion *Cristnogol*, er bod yr esboniadau hynny yn ffafro yr achos *Cristnogol* yn fawr.

Noda 2. Yn mylg yr *Iuddewon* fe elwir llyfrau *Josua*, y *Barnwyr*, *Samuel* a'r *Brenhinodod*, &c. weithiau y prophwydi cyntaf; a llyfr *Efay*, *Jeremi*, *Ezeziel*, a'r deuddeg prophwyd lleiaf, y prophwydi olaf; ond fe eu gelwir yn brophwydi i gyd; fel hyn y mae'r gyfraith a'r prophwydi yn gwneuthur i synu eu holl Fibl hwy.

Noda 3. Fod yn *Daniel* ddau cant o adnodau wedi eu sgrifennu yn wreiddiol yn *Galdaeg*, a thrugain afaith yn *Exra*, ac un adnod yn *Jeremi*; sef, 11. adnod o'r x. bennod. O herwydd y rhelswm hyn, y mae rhai yn meddwl, nad oes un *Targum* ar *Daniel* ac *Exra*; nag yn wir ar *Nebemia* 'chwai'th, er yr enwir y llyfr hwnnw yn *Hebraeg*.

y'r Lef
wyr fel y
Darllen
hyfieithu
had arni,
n yr hen

deron, yr
ongliad; o
Iuddewon,
ngenrhaid
dysgawd-
lu gael yr

eithiadau,
grythür,
o gyfieith-
lynol, i'r
t ar goll
a aros hyd
idd Onke-
en Uzziel
yn barnu
uicyfrifr
an yn He-
wnnw ar
r; ond y
o lawer;
iawn i'r
au hynny

u Josua,
au y pro-
a'r deu-
en gelwir
a'r pro-

wedi eu
a saith
dpod o'r
thai yn
nag yn
wnnw yu

H. 5.

Dosp. 1. *Samariaid, Profelytiaid.* 149

H. 5. *Pa gymmaint o amser a rowd at wasanaeth y synagog?* A. Dau ddiwrnod yn yr wythnos, heblaw'r sabboth, a'u gwyliau eraill hwy: Ddparthwyd y gyfraith i gynnifer rhan, neu o lithiau ac oedd o wythnosau yn y flwyddyn, hwy a ddarllenent hanner llith boreu ddydd llun, a'r hanner arall boreu ddydd iau; a'r holl lith hyn a ddarllenid ar y sabboth, prydnhawn a boreu, *Aet. xv. 21.* Ni a glywn fod darllen y gyfraith yn hen arfer ar y sabboth; a phan 'chwanegwyd ddarllen y prophwydi hefyd, yr oeddent yn cadw at yr undrefn.

H. 6. *Ar ba oriau yr oedd y weddi feunyddiol?*

A. Ar amser y boreuol a'r prydnhawnol aberth ac arogl-darth, *Luc i. 9, 10. Aet. iii. 1.* Tra yr offrymmau *Zacarias* arogl-darth, y bobl a weddient yn y cyntedd allan; a *Phedr* ac *Ioan* a aethant i fynu i'r deml i weddio ar yr amser hwn. Ar yr oriau hyn y gweddient yn y deml, yn y synagogau, ac yn eu teiau synychaf hefyd.

Noda, Yr oedd yr *Iuddewon* yn bwrw fod offrymmau y beunyddiol aberthau, a llosgi'r arogl-darth ar yr un pryd, wedi eu hamcanu i ddybuddo Duw tu ag attynt, ac i wneuthur eu gweddiau'n gymmeradwy; ac am hynny hwy a weddient ar yr oriau yma. Felly y gweddiai *Dafydd*, *Salm cxli. 2.* *Cyfeirier fy ngwaelddi ger dy fron fel arogl-darth, &c. a Dat. viii. 3, 4.* A mwg yr arogl-darth a esgynnai i fynu o law'r angel gyd â gweddiau'r saint ger bron Duw.

H. 7. *A oedd ganthynt un amser arall i weddi, heblaw y ddau yma?* A. Yr *Iuddewon* a ddywedant, eu bod yn gweddio hefyd yn nechreu'r nos tra byddai'r hwyrol aberth yn llosgi ar yr allor. Fel hyn, trwy weddio dair gwaith y dydd, y dilynent yr henafiaid. *Dafydd* a weddiai hwyr a boreu a hanner dydd, *Sal. lvii. 17.* *Daniel* a weddiau dair gwaith y dydd, *Dan. vi. 10.*

H. 8. *Pwy oedd yn gweini yn y synagog?* A. Yr offeiriaid a'r *Lefiaid* a urddwyd i wasanaeth y deml, eithr am wasanaeth y synagog yr oedd ar

law henuriaid y dref i ofod y neb a fynnent o unrhyw lwyth i weini yno, am hynny gelwyd hwy *Llywodraethwyr y synagog*. Felly a'n lachawdwr o lwyth *Juda* a ddarllenai ac a esponiai yn y synagog, *Luc* iv. 16. Wedi darllen y gyfraith a'r prophwydi, ni glwyn i *Paul* a *Silas* bregethu yn y synagog ar ddeisyfiad y llywodraethwr, *Act.* xiii. 15.

H. 9. *Onid oedd yno leoedd gwahanol oddi wrth y synagogau i weddi ynthynt?* A. Fe alwyd y synagogau weithiau yn *Dai gweddi*, ond yr oedd yno dai gweddi eraill a alwyd *Proseuchai*, gwahanol oddi wrth y synagogau yn y tair ystyr yma. (1.) Y synagogau a wnawd i addoliad cyhoedd, ond y lleoedd hyn er mwyn defosiynau dirgel neb rhyw un yn achlysurol. (2.) Y synagogau oeddent dai wedi eu toi, ond y rhai'n oeddent gyteddodd, neu leoedd cauedig o bob tu, ac yn agored tu a'r wybren. (3.) Y synagogau oeddent gan mwyaf yn y dinafoedd a'r trefydd, y tai-gweddi yma oeddent yn y meusydd a'r mynyddoedd: y cyfryw oedd hono lle treuliodd ein lachawdwr yr holl nos mewn tŷ-gweddi, fel y dylid cyfieithu y lle, *Luc* vi. 12. ac yno y cyrchai dynion duwiol, lle y byddid yn arferol o weddio, *Act.* xvi. 13, 16.

H. 10. *A oes dim sicrwydd fod neb synagogau cyn yr amser hyn?* A. Y mae'n amlwg fod rhyw leoedd cyfarfod yn nhir *Israel* at wafanaeth Duw, cyn dinystrio *Jerusalem* a'r deml trwy law *Nebucodonosor* oddiwrth *Salm* lxxiv. 7, 8. *llosgasant holl synagogau Duw yn y tir*. Er y gallant fod yn ychydig, ac heb eu sefydlu trwy awdurdod, na chadw attynt mor gyffion ac ar ol hynny. Ac etto, wrth ystyried mor fynych yr oedd yr *Juddewon* yn syrthio i eilun-addoliad, ac mor anaml y caed copiau'r gyfraith yn eu plith, y mae rhai dysgedigion yn ammeu, pa un a oedd neb synagogau oll yn nhir *Israel* hyd ne's dychwelyd o honynt o gaethiwed *Babilon*.

H. 11.

Dosp. 1.

H. 11.

trwy y lleo

yn bwrw

gyfraith y

foddion o

hyn gasir

iaeth, i

blaen; a

arnhau g

yn y tir.

H. 12.

law Jud

wedi hyn

dai addol

caent ge

H. 13

nagogau

synagog

y gwalg

Dduw,

ioldeb,

thrw y

ddoli yn

i gyhoed

oedd he

H. 14

A. Y

addolia

iad y g

honna

am ym

wyd, a

wahard

ant yn

Noda

yn gyfr

ewon m

deddf

un dedd

hono ef

H. 11. *Pa ddibenion bynod a rhagorol a attebwyd trwy y lleoedd cyhoedd hyn o addoliad?* A. Yr ydys yn bwrw i'r darlleniad mynych a chyhoeddus o'r gyfraith yn y synagogau, ar ol hynny, i fod yn foddion enwedigol i gyffroi a chadw yn y bobl hyn gasineb cyffredin a pharhaus at eilun-addoliaeth, i ba un y rhedent mor gywilyddus o'r blaen; a bu'n effeithiol hefyd i dannu a chadarnhau gwybodaeth o wir grefydd a rhinwedd yn y tir.

H. 12. *A oedd synagogau yn neb lleoedd eraill heb-law Judea?* A. Pan wafgarwyd yr Iuddewon, wedi hyn ar hyd y gwledydd, hwy a godasant dai addoliad iddynt eu hunain ym mhob lle ac y caent gennad.

H. 13. *O ba fantais i'r cenhedloedd oedd y synagogau hyn, ac yna i griff'nogaeth?* A. Trwy y synagogau hyn y daeth y *Paganïaid*, i fysg pa rai y gwaifgarwyd yr Iuddewon, i adnabod y gwir Dduw, a rhai egwyddorion o rinwedd a duw-ïoldeb, ac y daethant yn brofelytiaid y porth; a thrwy y lleoedd cyhoeddus hyn a'r odsydd o addoli ynthynt, y rhoddwyd cyfleu i'r apostolion i gyhoeddi efengyl Crist i'r Iuddewon a'r cenhedloedd hefyd, *Act. xvii. 1, 2. a xix. 8.*

H. 14. *Beth a feddylir wrth brofelyt y porth?*

A. Y cenhedloedd hynny a wrthodent eilun-addoliaeth, ac a dderbynient wybodaeth ac addoliad y gwir Dduw, Duw *Israel*; ac (megis yr honna rhai) hwy a dderbynient hefyd y rheolau am ymgadw oddi wrth waed, a'r pethau a dagwyd, a'r pethau a offrymmwyd i eilunod, ac a waharddir yn *Act. xv.* i'r cenhedloedd a gredasant yng nghrist.

Noda, Y rheolau hyn, ac ychydig o rai eraill a elwir yn gyffredin saith deddf *Noa*, pa rai a wneir gan yr Iuddewon mor angenrheidiol i'w cadw gan yr holl fyd, ac yw deddf *Moses* ganthynt hwythau: a dilys yw i roddi yr un deddfan i bawb o'r byd ac a roddodd i *Noa*, am mai o hono ef y daeth y lleill oll.

H. 15. *Pa ham y galwyd hwy profelytiaid y porth?*

A. Y gair profelyt sy'n arwyddo un yn cofleiddio crefydd newydd; a hwy a alwyd profelytiaid y porth, am y goddefwyd hwy i fyw o fewn pyrth yr Iuddewon yn ol yr ymadrodd yn y pedwarydd gorchymmyn y dieithr-ddyn o fewn dy byrth. Hwy a ddoddefwyd hefyd, gan yr Iuddewon, i syned i mewn i'r cyntedd allan y deml, a gyfenwyd cyntedd y cenhedloedd, pan yr adeiladwyd ef, ac i addoli Duw yno; ond ni chaent ddyfod i'r cyntedd nesaf i mewn.

Noda, Dyma y rhai a elwir yn llyfr yr *Athau* yn wyr defohynol, ac yn ofni Duw, &c. ym marn amryw. Edr. *AA*, x. 17. xiii. 50. xvii. 4. a xiii. 16. O'r rhai'n y cafwyd y cynhauf pennaf ym ymhlanniad cyntaf yr efengyl; er y gallai fod yno amryw eraill yn addoli y gwir Dduw, heb ddyfod yn profelytiaid i'r eglwys Iuddewig.

H. 16. *Beth oedd y fath arall o brofelytiaid?*

A. Y cyfryw genhedloedd ag a gymmerai eu henwaedu, ac a ymrwymai i gadw holl gyfraith *Moses*, *Gal.* v. 3. am hynny y galwyd hwy yn profelytiaid cyfiawnder: hwy a gymmeryd ac a unyd ar genedl Iuddewig; ac a alwyd hefyd profelytiaid y deml, o herwydd y caent ddyfod gan yr Iuddewon i'r cyntedd nesaf i mewn.

Noda, Y gwahaniaeth hyn rhwng profelytiaid a gynhalwyd trwy y dyb gyffredin dros yn agos i ddau cant o flynyddau; ond yn gymmaint ag y dywedir, nad oes iddo ddim gwell sail na'r llyfr a elwir y *Talmud Babilonaidd*, y mae rhai gwyr dysgedig yn amne'u pa un a oedd neb profelytiaid dan yr hen destament na'r newydd, heblaw y rhai a wnawd yn gyflawn trwy enwaediad.

H. 17. *Gan gael o honom gyfrif neillduol o synagogau a phrofelytiaid, ewch ymlaen i ddweud beth oedd y weithred olaf o ddiwygiad Nehemia ac a ddarllenir am dani yn yr ysgrhythur?* A. Iddo ef droi allan *Manasse*, mab neu ŵyr yr archoffeiriad, am briodi merch *Sanbalat* yr *Heroniad*, *Neh.* xiii. 28.

H. 18. *Beth a wnaeth Sanbalat a Manasse ei ddaw*

Dosp. 1

ddaw ar

Ddarius

teml ar

gyffelyb

Manasse

H. 19

hynny

Iuddewon

dorri'r

gaed yn

rhyw fo

H. 20

mysg y S

oddi wre

nodd pr

ond pan

cruon att

crefydd

Israel a

xvii. 24

lun-add

mysg hv

yn gyf

or gwa

llawer n

grythur

H. 21

bonynt a

eithr eu

odd odd

Samarita

eilladu y

fawr tr

afreolus

ewon yn

dithion

pobl eri

H. 22

ban a

ddaw ar yr achos hyn? *A.* Mynnodd gennad gan *Ddarius Nothus*, yn awr brenin *Persia*, i adeiladu teml ar fynydd *Gerizim*, ger llaw *Samaria*, yn gyffelyb i honno yn *Jerusalem*, ac i wneuthur *Manasse* ei ddaw yn archoffeiriad ynthi.

H. 19. *Beth fŷ canlyniad yr arfer yma?* *A.* O hynny allan fe ddaeth *Samaria* yn noddfa i'r *Iuddewon* afreolus, y rhai a elwid i gyfrif am dorri'r sabboth, am fwyta bwyd arian, neu a gaed yn pechu yn erbyn y gyfraith mewn unrhyw fodd ysgeler.

H. 20. *Pa fath gyfnewidiad a ddagodd hyn ym myfŷ y Samariaid?* *A.* Eu dechreuad cyntaf oedd oddi wrth ryw *Bagoniaid* dwyreiniol pa fai a blannodd brenin *Affria* yno, ar ol caethiwed *Israel*; ond pan, ar amryw achosion, yr heidiau'r *Iuddewon* atynt, fe wnawd cyfnewidiad mawr yn eu crefydd; canys er eu bod gynt yn addoli Duw *Israel* a'u duwiau eu hunain ynghyd, 2 *Bren. xvii. 24—41.* yn awr hwy a adawsant eu heilun-addoliad; ac er pan adeiladwyd teml yn eu myfŷ hwy, yn yr hon y darllenid cyfraith *Moses* yn gyhoeddus ac y cyfnewid rhannau eraill o'r gwafanaeth *Iuddewig*, hwy a ddaethant yn llawer ne's at addoliad y gwir Dduw yn ol yr ysgrythur.

H. 21. *A garodd yr Iuddewon ddim yn well o bonynt ar y cyfrif hyn?* *A.* Naddo ddim oll; eithr eu casau yn chwerau: Y gelyniaeth a dyfodd oddi wrth y gwrthwynebiad a ddangosodd y *Samariaid* i'r *Iuddewon* pan yr oeddent yn ail adeiladu *Jerusalem* a'r deml, ac a gynhyddodd mor sawr trwy eu bod yn adeinio yr holl *Iuddewon* afreolus a redai attynt, fel ag y darfu i'r *Iuddewon* yn *Jerusalem* gyhoeddi yn eu herbyn y melltithion mwyaf echryslon a draethwyd yn erbyn pobl erioed.

H. 22. *Pa drueni oedd yn gywysedig yn y feldith hon?* *A.* Darfu i'r *Iuddewon* warafun pob math o gyf-

154 Yr Iuddewon tan y Persiaid Pen. XIX.

o gyfeillach â'r *Samariaid*, cyhoeddasant holl ffrwythau eu tir, a'u hanifeiliaid yn aflan; caasant hwy allan rhag cael eu derbyn byth i'w cymmundeis megis *profelytiaid*, ac mor belled ag y gallent, hwy a'u torrasant ymaith rhag cael un cyfran yn adgyfodiad y meirw i fywyd tragywyddol.

H. 23. *Pa argoel o'r gelyniaeth yma a gawn ni yn y testament newydd?* A. Y mae hyn dybygid yn cael ei gadarnhau trwy eiriau'r ysgrythur, *Ioan iv. 9.* Nid yw'r Iuddewon yn ymgyfeillach â'r *Samariaid*: a'r wraig o *Samaria* a ofynodd i'n lachawdwr, *Pa fodd yr wyt ti, a thi yn Iuddew,* yn gofyn diod gennyf fi, a mi'n wraig o *Samaria*? a phan yr oedd yr Iuddewon yn chwennych rhoddi yr enw gwaethaf i Grist, dywedent, *Samaritan* wyt ti ac y mae gennyf gythraul, *Ioan viii. 48.*

DOSP. II. *Am belynt yr IUDDEWON dan y Persiaid a'r Groegiaid.*

H. 1. *DAN* ba fath lywodraeth yr oedd yr Iuddewon wedi marw *Nehemia*? A. Nid y'm ni yn cael i frenhinoedd neu ymerawdwyr *Persia* wneuthur un o *Juda* yn llywydd mwy; ond i *Judea* gael ei gwneuthur yn ddarostyngedig i'r gwyr hynny a osododd brenhinoedd *Persia* yn rhaglawiaid ar *Syria*; a than y rhai hynny, rhoddwyd trefnu pob matterion i'r archoffeiriad: ac felly dan raglawiaid *Syria*, yr oedd pob awdurdod eglwysig a gwladaidd hefyd, mewn mesur mawr, yn llaw'r archoffeiriad.

H. 2. *A barhaodd y cyntaf-anedig o dŷ Aaron i fod yn archoffeiriad ol yn ol yn ddidor?* A. Ymerawdwyr y byd a rhaglawiaid y taleithiau tant, a osodent eraill yn y swydd honno yn fynych, ac felly hwy a dorrasant y llinyn hwnnw.

H. 3. *Pa un yw'r siampl byned gyntaf o'r natur hynny?*

Dosp.

hynny?
mab J
fagad
barodd
ef a chy
rwl y
yno.

H. 4.
y farha
nesaf i
ef, meg
fod ef
asant h
iaid, g
ain ar b
ddyn.

H. 5.
aeth ne
chubwy
der saw
gwrtho
gwarch

H. 6.
oedd A
ar amc
archoffe
weledig
aidd an
wisgasa
gwifgoe
gyfarfo
hyn, a
crefydd
Jerusale
modd a
oliaeth

H. 7.
mor fua
sander

nt holl
n; cae-
yth i'w
elled ag
cael un
l tragy-
gawn ni
dybygid
grythur,
feillach
nodd i'n
Iuddew,
amaria?
rhoddi
amaritan
ii. 48.

N dan

r Iudd-

A. Nid

awdwyt

l mwy;

tynged-

Persia

hynny,

feiriad:

ob aw-

n mesur

Aaron i

M. Ym-

au tan-

yn fy-

wnnw.

r natur

hynny?

Dosp. 2. a'r Groegiaid. 135

hynny? A. Wedi i *Johanan*, neu *Jonathan*, mab *Joiada*, Neh. xii. 11. fod yn archoffeiriad fagad o flynyddau, *Bagoses*, rhaglaw *Syria*, a barodd i *Jeshua* ei frawd ieuengaf, ei ddiswyddo ef a chymmeryd yr offeiriadaeth, ar hyn bu cyth-rwll yn y deml, a *Johanan* a laddodd *Jeshua* yno.

H. 4. Pa fodd y dialodd *Bagoses*, y rhaglaw, y farhad hwn? A. Efe a rythrodd i'r cyntedd nefaf i mewn i'r deml, er i'r *Iuddewon* ei wahardd ef, megis aflan; ond efe a ddywedodd iddynt, ei fod ef yn lanach na chorph marw y dyn a ladd-afant hwy yno; ac a ofododd dreth ar yr offeir-iaid, gymmaint ag un swllt ar bymtheg ar hug-ain ar bob oen ar a aberthid trwy gydol y flwy-ddyn.

H. 5. Pa beth oedd y perygl mwyaf ar waredig-aeth nefaf a gafodd yr Iuddewon? A. Hwyl a a- chubwyd yn dra hynod rhag llid a gormes *Alec- sander fawr*, brenin *Macedonia* yn nhir *Groeg*, pan y gwrthodasant ei gymmorth ef yn ei waith yn gwarchae ar *Tyrus*.

H. 6. Pa fodd y gwareddwyd hwy? A. Pan oedd *Alec-sander* yn cychwyn yn erbyn *Jerusalem*, ar amcan eu cospi ar y cyfrif hwn, *Jadua* yr archoffeiriad, mab *Johanan*, wedi ei addysgu trwy weledigaeth nos, a wisgodd ei drwsiad offeiriad- aidd am dano, a'r offeiriad eraill hefyd a ym- wisgasant â dillad gweddus, a'r holl bobl mewn gwisgoedd gwynion, ac fel hyn hwy a aethant i gyfarfod *Alec-sander*; synnodd arno ar yr olwg hyn, ac a gyfarchodd yr archoffeiriad â pharch crefyddol, ac a'i cofleidiodd ef, yna efe a aeth i *Jerusalem* mewn modd cariadus, ac a offrym- modd aberth i Dduw yn y deml, am y byddug- oliaethau a gafodd efe yn ddiweddar.

H. 7. Pa fodd y newidiodd *Alec-sander* ei fwriad mor fuan, ac ymddwyn mor dyner a byn? A. *Alec- sander* a ddywedodd iddo ef ei hun weled, mewn breudd-

156 Yr Iuddewon tan y Persiaid Pen. XIX.

breuddwyd ym *Macedonia*, y gwr hwn wedi ymwisgo yn gymmwys fel hyn, ac yn ei annog ef i ddyfod yn erbyn y *Persiaid*, gan addaw iddo lwyddiant.

H. 8. *Pa ffafr ymbellaeth a ddangosodd Alecsander i'r Iuddewon?* A. Pan ddangosodd *Jadua*, yr rchoffeiriad, brophwydoliaeth *Daniel* iddo, yn enwedig, pen. viii. ad. 21. lle y dywedir mai Bwch Gafr yw Brenin Groeg, yr hwn a orfsgynnai *Fedia* a *Pherfia*; a phen. xi. 3. Efe a archodd i'r Iuddewon ofyn beth bynnag ar a ddymunent gantho: Ac, yn ol eu dymuniad, efe a ganiattaodd iddynt arfer eu cyfreithiau a'u crefydd, a rhyddid oddi wrth deyrnged neu dreth bobfaith mlynedd, am nad oedd hau na medi yr amser hwnnw.

H. 9. *A lwyddodd Alecsander yn ei ryfeloedd canlynol; a'i ymosodiad yn erbyn ymerodraeth Persia, yn ol y brophwydoliaeth Iuddewig?* A. Pan yr ymadawodd o *Judea* a *Phalestina*, efe a aeth i'r *Aipht*, yr hon a blygodd iddo'n y man: Yna efe a adeiladodd ddinas *Alecsandria*, ac a gyfleodd ynthi bobl o amryw wledydd, ymhlith pa rai yr oedd llawer o Iuddewon, ac iddynt hwy y rhoddodd yr un breintiau ac i'r *Macedoniaid* eu hunain. Yn y gwanwyn nesaf efe a fryfiodd i chwilio allan *Darius Codomanus*, brenin *Persia*, yr hwn a yrrodd ar ffo unwaith o'r blaen, ac yn awr a lwyr orchfygodd mewn brwydr benderfynol gerllaw *Arbela*, ac felly fe ddaeth arglwydd ar holl ymerodraeth *Persia*.

H. 10. *Pa hyd y teyrnasodd efe wedi'r frwydr hon?* A. Efe a aeth ymlaen ac a orchfygodd *India*; ond ymhen pum mlynedd o amser efe a ymroddodd i'r fath rodres a meddwod ac a dynnodd ben i'w oedl ef; er y dywaid eraill ei wenyfno ef.

H. 11. *Beth a ddarfu i'r Iuddewon, ar ol marw Alecsander?* A. Ychydig wedi marw *Alecsander*,

Dosp. 3. 2

er, ei be
adwar cor
cynaf, y
A rha
Iuddewon
wedi hynn
yr Aipht,
dir Israel,

Gellir fu
Palestina, &
nia a Groeg
hyd â rhai
Syria a pha
hyn y rhan
naethiaid ei

DOSP.

PTOL
us, a
yr Ai
ddodia
mud
a Th

H. 1.

Tholemy
a adeila
ddinas
drigo yr
a gania
ganlyno
ant i dr

H. 2.
lam, I
tu'r am
neu huc
Iuddew

edi ym-
nog ef i
w iddo
leclan-
fadua,
l iddo,
dir mai
a or-
Efe a
a ddy-
iad, efe
iau a'u
ed neu
hau na

ysfeloedd
Persia,
Pan yr
eth i'r
Yna efe
d ynthi
yr oedd
oddodd
nain.
io allan
a yr-
a lwyr
gerllaw
ar holl
frwydr
fygodd
er efe a
a dyn-
i wen-
l marw
Alecsan-
der,

Dosp. 3. *Yr IUDDEWON dan y PTOLEMAID.* 157

er, ei bedwar tywyfog llu ef, y rhai oeddent
bedwar corn y *Bwch*, a gododd wedi torri'r corn
cynaf, yng ngweledigaeth *Daniel* viii. 22. a'r xi.
A rhanasant yr ymerodraeth rhyngthynt, a'r
Iuddewon a syrthiasant dan arglwyddiaeth *Ptolemy*,
wedi hynny a gyfenwyd *Soter*, yr hwn a gafodd
yr *Aipht*, *Arabia*, *Cælb-Syria*, a *Phalestina*, neu
dir *Israel*, yn ei ran.

Gellir fulwi yma, mai megis y gafodd *Ptolemy* yr *Aipht*,
Palestina, &c. yn ei ran, felly *Cassander* a ga'dd *Macedo-*
nia a *Groeg*; *Lyfmacus* a ga'dd *Thrasia* a *Bythinia*, yng-
hyd â rhai taleithiau o amgylch yno; a *Seleucus* a gafodd
Syria a pharthau gogleddawl a dwyreiniol *Asia*. Ac fel
hyn y rhanwyd ymerodraeth *Alecsander* fawr rhwng ei pen-
naethiaid ei lu.

DOSP. III. *Am Helyntau'r IUDDEWON dan*
PTOLEMY SOTER, PTOLEMY PHILADELPH-
US, a PTOLEMY PHILOPATER, Brenbinoedd
yr Aipht. Am y Synagog Fawr, y Tra-
ddodiadau Iuddewig, eu Mishnah a'u Tal-
mud; ac am Gyfieithiad y Bibl gan y Deg
a Thrugain i'r Groeg.

H. 1. *PA fodd yr ymddygodd Ptolemy brenin*
yr Aipht at yr Iuddewon? A. A
Tholemy ar fedr gwneuthur *Alecsandria*, yr hon
a adeiladodd *Alecsander*, yn yr *Aipht*, yn brif
ddinas iddo, efe a ddenodd liaws o *Iuddewon* i
drigo yno, gan roddi iddynt yr un breintiau ag
a ganiattaodd *Alecsander* iddynt o'r blaen; yn
ganlynol i hyn, niferi mawr o *Iuddewon* a aeth-
ant i drigo i *Alecsandria*.

H. 2. *Pa yfiori hynod a adroddir am un Mose-*
lam, Iuddew, yr hwn a ganlynai Ptolemy o ddeu-
tu'r amser hyn? A. Pan yr oedd rhyw ddewin
neu hudolydd, yn cynghori byddin o wyr meirch
Iuddewig, yn yr hon y marchogai Mosolam, i
sefyll

sefyll yn llonydd, ar yr olwg o aderyn ar y ffordd, gan ddywedyd, y dylent fyned ymlaen neu yn ol, megis yr chedai yr aderyn hwnnw; am fod yr Iuddew yn faethydd da, efe a faethodd yr aderyn yn union â faeth, ac a ddywedodd, "Pa fodd y gallai'r aderyn truan hwn ragddangos "i ni ein ffawd, ac efe heb wybod dim am yr "eiddo ei hun?" Trwy hyn yr amcanodd wawdio a chondemnio coel-grefydd y Paganïaid.

H. 3. Pa fodd yr ymdrawodd yr Iuddewon a wasgarwyd o ddeutu Babilon? A. Seleucus, pentywyfog arall i Alecsander, yr hwn oedd yn rheoli y ddwy Asia, a adeiladodd amryw o ddinasoedd; un ar bymtheg o ba rai a alwodd efe Antioch, oddi wrth Antiochus ei dad; galwodd naw yn Seleusia, yn ol ei enw ei hun; a chwech yn Laodicea, er cof am Laodice ei fam; eraill Apamea a Stratonice, ar enwau ei wragedd; ac a ofododd Iuddewon yn y rhai'n oll, gan roddi iddynt yr un breintiau ag i'r Groegïaid, neu'r Macedonïaid, yn enwedig yn Antioch yn Syria, lle trigodd nifer fawr o honynt.

H. 4. Pwy un rhagorol a gododd i fynu ymysg yr Iuddewon yn Jerusalem yr amser hwnnw? A. Simon Gyfiawn, am yr hwn y mae sôn anrhyddedus yn Pen. 1. o Ecclesiasticus: Efe oedd archoffeiriad yr Iuddewon y pryd hyn, ac a haddodd ei alw y Cyfiawn, trwy ei fawr sancteiddrwydd tu ag at Dduw, a'i gyfiawnder tu ag at ddynion; ac efe oedd y gwr diweddaf o'r synagog fawr.

H. 5. Beth oedd y Synagog fawr hon, a phwy oedd y gwyr a'i gwnaeth hi? A. Chwech ugain o henuriaid, pa rai, ol yn ol, wedi eu dychweliad o Babilon, a ymroisant i adferyd y stâd a'r eglwys Iuddewig i gyflwr da; ac a'i gwnaethant ef yn brif orchwyl iddynt i gyhoeddi'r ysgrythurau i'r bobl gyd â mawr fanylwch.

H. 6. Pa ran o'r gwaith bwn a gyfrifir i Simon? A. Y mae rhai gwyr dysgedig yn bw-
aw, mai efe a chwanegodd ddau lyfr y Cronid,

Exra, Neh
laci, at gar
bir i'r lly
Exra ei h
Igrifenedo
Nehemia a
fennu ar o
H. 7.
ol cwpla'r
farwyddia
ddechreu
fawr; b.
ryngwyd

Noda, E
Mysnab, G
dau, y rha
nid oedden
gan mlyne
Mysnab y
chwir y T
Noda, Y
a gwplawd
Tbalmud E
nab, neu d
iadau gwa
Gemara.

H. 8.
iadau, n
oedd y
grifenyd
blaenori
aid yn
Iuddewi
traddod
toriaid
y testan
weithia
nghadai

H. 9.
A. F

Ezra, Nehemia, Esther, a phrophwydoliaeth *Malaci*, at ganon yr ysgrythur; canys braidd y tybir i'r llyfrau hyn gael eu chwanegi atto gan *Ezra* ei hun; oblegid, mai efe wrth debyg, a ysgrifennodd amryw o honynt hwy; ac am lyfrau *Nehemia* a *Malaci*, mae'n dra tybygol eu ysgrifennu ar ol amser *Ezra*.

H. 7. *A ddarfu i'r Iuddewon, wedi hyn, sef ar ol cwpla'r hen destament, ymgadw yn ddichlyn at gyfarwyddiadau'r ysgrythur?* A. Wedi hyn fe ddechreuodd eu traddodiadau hwy lwyddo yn fawr; b. y. ymadroddion yr hen bobl a hebyrngwyd i wared trwy draddodiad.

Noda, Er i draddodiadau lwyddo yr amser hyn, etto y *Mishnah*, sef eu hail ddeddf, neu gafgliad o draddodiadau, y rhai a ffugiant hwy eu rhoddi gan Dduw i *Moses*, nid oeddent wedi eu casglu a'u cyfansoddi hyd o ddeutu i gan mlynedd ar ol Crist, gan Rabbi *Juda Haccadesb*: a'r *Mishnah* yma, ynghyd â'u heglurhâd hwy ar bethau a chwir y *Talmud*.

Noda, Y mae dau *Talmud*; *Talmud Jerusalem*, yr hwn a gwplawd ynghylch tri chant o flynyddau ar ol *Crist*; a *Talmud Babilon*, o ddeutu bum cant wedi'n; yr un *Mishnah*, neu draddodiadau sydd yn y ddau, ond bod dehongliadau gwahanol arnynt, pa ddehongliadau a alwant hwy *Gemara*.

H. 8. *Pwy oedd yn bennaf yn dysgu y traddodiadau, neu'r ail ddeddf bon?* A. *Antigonus* o *Soco* oedd y cyntaf o honynt, yr hwn, ac efe yn ysgrifenydd enwog yng nghyfraith Duw, oedd yn blaenori yn y *Sanhedrim*, neu *Senedd* yr henuriaid yn *Jerusalem*, ac yn ddyfsgawdwr yn yr ysgol *Iuddewig*, ac yn athro cyfiawnder i'r bobl, ac o'r traddodiadau hyn. Yr holl ddyfsgawdwyr a doctoriaid y gyfraith *Iuddewig* wedi hyn a alwyd, yn y testament newydd, weithiau yn *ysgrifenyddion*, weithiau'n *cyfreithwyr*, neu y rhai a eisteddient yng nghadair *Moses*.

H. 9. *Pa barch neillduol a rowd i'r dynion hyn?*

A. Heblaw y parch a ddangosai'r bobl iddynt

gan eu galw *Rabbi, Rabbi*, a'u prifio mor uchel o'r doctoriaid yma y dewisid aelodau'r *Sanhedrin* fawr, neu gyngor o ddeg a thrugain o wyr lywodraeth yr holl genedl; a chyngor llai o dr ar hugain i fod ym mhob dinas yn *Judea*.

Noda, Y rhai hyn a alwyd *lywodraethwyr*, neu *benur* iaid, neu *gyngborawyr*; y cyfryw oedd *Nicodemus*, *Joseph* o *Arimathea*, a *Gamaliel*.

Noda yma hefyd, Y dywedir i ni yn y *Talmuds*, sef yn ysgrifenedau dychymygoi yr *Iuddewon* (i ba rai nid oedd fawr goel) i un *Sador*, ynghylch yr amser hwn gam-gymeryd athrawiaeth *Antigonus* o *Soco* ei feistr, yr hwn a ddysgai, *na ddylem ni wasanaethu Duw, mewn modd safaid* yn unig er mwyn gawobr; yr hwn a gasglodd oddiyma, na oedd dim gwobrwyon ar ol y bywyd hwn, ac a ddechreuodd seft y *Saduceaid*; er y gellir ammeu yn gyfiawn pa un a ddarfu i'r pwngc hwn, ynghyd ag athrawiaethau peryglus eraill y seft hon, gyfodi mor gynnar.

H. 10. *Yn gymmaint a gwasgaru'r Iuddewon i gynnifer o wledydd, a amlygasant hwy ddim o'u crefydd i'r cenhedloedd?* A. Do; canys *Ptolemy Soter* a osododd i fynu yn *Alecsandria*, yn yr *Aipbt*, ysgol-dŷ mawr, i'r hwn y casglodd fintai o wyr dysgedig. a llyfrau lawer iawn; at ba rai y chwanegodd *Ptolemy Philadelphus* ei fab ieuengaf a'i ganlynwr yn yr orsedd ne's bod y llyfrau yn gan mil o rifedi: Fe ddywedir i'r tywyflog hwn orchymmyn cyfieithu'r gyfraith o'r *Hebraeg* i'r *Groeg*, er mwyn amlhau ei lyfrau ef, fel y gallai'r cenhedloedd ei darllen, ac felly y gwnaethpwyd,

Noda, Y fintai yma o ddysgedigion a gefnogwyd, a'r llyfrau a amlhawyd gan y *Ptolemaid*, ol yn ol, hyd ne's cynhuddasant i saith can mil o lyfrau; a'r ddau beth hyn a wnaeth *Alecsandria* yn lle enwog i wyr dysgedig i gyrchu iddi ac yno i aros hefyddros amryw oesoedd. — Fe ddigwyddodd i *Julius Caesar* losgi hanner y llyfr grawn hwn wrth ryfela yn erbyn y ddinas. Y rhan arall, trwy gyflon chwanegiad, a gynhyddodd i lawer mwy o nifer na'r cwbl o'r blaen; eithr a losgwyd ac a ddistrywwyd yn hollol o'r diwedd gan y *Saracens* yn y flwyddyn o oed Crist 642.

H. 11.

H. 11. *Pa fodd y dywedir i'r cyfieithad hwn gael ei wneuthur?* A. *Aristeus*, yr ysgrifenydd henaf ar y testun hwn, a *Josephus* yr hanesydd, yr hwn a'i dilyn ef, a ddywedant wrthym, i'r *Ptolemy* hwn, wedi ynnill ffafr yr *Iuddewon*, trwy brynu rhydd-did can mil o honynt, ag oedd yn gaethweision yn yr *Aipht*, bigo chwech henuriaid o bob llwyth yn *Israel*, (i gyd trugain a deuddeg) a'u dwyn hwy i'w lŷs; a chwedi profi eu doethineb trwy ofyn cwestiwn neillduol i bob un o honynt, efe a'u gosododd i gyfieithu deddf *Moses* trwy gyd ymgynghori ynghylch ei hystyr hi, yn ynys *Pharos*; ac ar ol ei darllen hi iddo ef, ac yntef ddarbod o honi, efe a'u gwobrwyodd hwynt yn helaethlawn. Ar y cyfrif hyn fe elwir y cyfieithad yma y *Septuagint*, h. y. Cyfieithad y Deg a thrugain, neu y Deuddeg a thrugain Henuriaid.

H. 12. *Onid oni ddarfu i'r ystori hon mewn amser fyned yn llawer mwy dychymmygol?* A. Y mae *Philo*, yr *Iuddew*, yr hwn oedd yn byw o ddeutu amser ein lachawdwr, yn dweud, i bob un o'r deuddeg henuriaid a thrugain gael ei osod mewn cell neillduol, a'i rwymo i gyfieithu'r bibl ar y neilldu; ac iddynt hwy wneuthur hynny, air yng ngair, mor berffaith, ag y darbodwyd ef megis gwaith gwyrtiol a dwyfol; ac amryw o dadau'r eglwys grist'nogol hefyd, am eu bod yn rhy rwydd gred a chwannog i ryfeddodau, a dderbyniasant y 'stori hon, ac a'i hebryngasant hi i wared yn eu hysgrifenadau.

H. 13. *Pa fodd yr ymddengys mai dychymmyg yw hynny?* A. Mawr amherffeithrwydd y cyfieithad hwn a ddengys nad gwaith dwyfol ydoedd, mai ei wneuthur trwy wyrthiau: Ac hefyd, yr amryw wrth-ddywedadau a'r pethau anhygoel a gymysgir ar ystori i synu ac i wared, sydd yn holl ddifodli y gred o honi.

H. 14. *Ar y cyfan, beth yw'r hanes oreu am y cyfieithad:*

cyfieithad hwn? *A.* Yn nheyrnasiad *Ptolemeus Philadelphus*, yr oedd y fath gyfieithad wedi ei wneuthur, gan yr *Iuddewon* yn *Alecsandria*, o bum llyfr *Moses* i'r iaith *Roeg*, er eu mwyn eu hunain o bosibl, ac er mwyn eu cydwladwyr; canys yr *Iuddewon* yn eu gwasgariadau a arferent y iaith *Roeg*, o herwydd *Alecsander* a'i fyddin *Roeg*aidd a dannodd y iaith honno'r ffordd y cerddodd; a phan adeiladodd *Ptolemeus Philadelphus* y fath lyfr-grawn ardderchog, dymunol oedd gantho i gael y llyfr hwn i'w ofod yno. Pa un ai ei ddeifyfiad neu ei orchymmyn a fu yn achlysur o'r cyfieithad hwn, fydd anhawdd ei sicrhau.

H. 15. *A* gyfieithwyd dim o'r rhannau eraill o'r ysgrythur lân i'r Groeg yn gystal a llyfrau *Moses*?

A. Pan daeth darllen y prophwydi mewn arfer, megis y gyfraith, yn y synagogau, flynyddau ar ol hyn, yn amser *Antiochus Epiphanes*, parodd hyn i gyfieithu'r prophwydi, ac felly yr holl hen destament a orphenwyd, yr hyn y'm ni yn awr yn ei alw y *Septuagint*.

H. 16. *A* ddaeth yr *Iuddewon* yn gyffredin i arfer y cyfieithad *Groeg*aidd yma o'r bibl? *A.* Yn amser *Ezra*, a chwedi'n, yr ysgrythur a ddarllenid i'r *Iuddewon* yn *Hebraeg*, ac a ddehonglid yn *Galdaeg* yr hon a ddysgasent hwy ym *Mablon*, ac yn awr yn fwyaf cynnesin o honi. Ond yn *Alecsandria*, wedi gwneuthur y cyfieithad *Groeg*aidd hwn, hi a ddehonglid iddynt yn *Groeg*, yr hyn a wnaethpwyd hefyd wedi hynny yn yr holl ddi-nafoedd *Groeg*aidd, lle ygwasgarwyd yr *Iuddewon*. Ac o herwydd hyn y galwyd yr *Iuddewon* hynny yn *Roegwyr*, am eu bod yn arfer y iaith *Roeg* yn eu synagogau: Ac wrth yr enw hwn y gwahaniaethid hwy oddiwrth yr *Iuddewon Hebraeg*, y rhai a arferent yn unig yr *Hebraeg* a'r *Caldaeg* yn eu synagogau. A'r gwahaniaeth hyn a wneir rhyngddynt yn *Act. vi. 1.* o blegyd y gair a gyfieithir

Ptolemaeus
wedi ei
ndria, o
wyn eu
ladwyr;
arferent
i fyddin
ld y cer-
iladelphus
nol oedd

Pa un
yn ach-
wdd ei

eraill o'r
Moses?
yn arfer,
yddau ar
parodd
holl hen
yn awr

din i ar-

A. Yn
darllen-
glid yn
bilon, ac
yn *Alec-*
roegaid
yr hyn
noll ddi-
ddewon.

n hynny
Roeg yn
wahan-
raeg, y
ldaeg yn
a wneir
r a gyf-
ieithir

Dosp. 3. *Yr luddewon dan y Ptolemaid.* 163

ieithir yno *Groegiaid* sydd yn y gwraidd 'Ελληνιστών,
h. y. *Iuddewon Groegaid*. Edr. Dr. *Prideaux*.

H. 17. Ond oni ddarfu i'r esangylwyr a'r apostol-
ion, y rhai a 'sgrifenasant y testament newydd, roddi
anrhydedd mawr i'r cyfieithad *Groegaid* yma?

A. Do, hwy a 'sgrifenasant amryw o 'sgryth-
urau o'r hen destament yn ol y cyfieithad hwn,
am mai hwn oedd y goreu ag oedd ganthynt;
ac yr oedd y pryd hynny yn hysbys iawn i'r
Iuddewon yn *Judea*, yn gyftal ag i'r rhai oedd
wedi eu gwasgaru ar hyd y gwledydd.

H. 18. A barhaodd yr luddewon yn *Judea* yn
heddychol dan lywodraeth brenhinoedd yr Aipht?

A. Y brenhinoedd a ddaeth ar ol pen cadpen-
iaid *Alecsander fawr*, y rhai a rannasant y byd
rhyngddynt, yn neillduol brenhinoedd yr Aipht a
Syria, a ymroisiant yn fynych i ryfel, er helaethu
eu teyrnasoedd; am hynny yr *Iuddewon* a yrrid
yn fynych i gyfyngder, fel na's gwyddent pwy
ochr i ddewis; yr oeddent mewn perygl o bobtu
ac weithiau yn cael eu gormeilio a'u gwasgu yn
doft rhwng y ddwy blaid.

H. 19. A gadwasant hwy burdeb eu teml a'u
baddoliad? A Fe'u dodwyd hwy yn fynych
mewn trallodau gofidus ar y cyfrif hwn. Pan
oedd *Ptolemeus Philopater* yn teyrnasu ar y tal-
eithiau hynny, efe a fynnai offrwm aberthau i
Dduw *Israel*, am ei ffynniant yn erbyn *Antiochus*
fawr, canlynwr *Seleucus*, brenin *Syria*; ac nid
digon oedd gantho aros yn y cyntedd oddi allan,
ond efe a fynnai rithro i'r cysleg, ië, i'r cysleg
sancteiddiolaf.

H. 20. Pa fodd y rhwystrwyd ef? A. Yr off-
iriaid a'r *Lefiaid* a'r bobl oll a godasant eu dwy-
law at Dduw mewn gweddi; a phan aethai'r
brenin trwy'r cyntedd, ac ar fedr myned i'r deml,
Duw a'i tarawodd ef â'r fath ddychryn a syndod
meddwl, fel ag y gorfu ei gario ef allan yn
hanner marw.

164 Yr Iuddewon dan y Ptolemaid. Pen. XIX

H. 21. *Onid oni ddarfu Ptolemeus dalu'r pwyth iddynt ar ol hynny?* A. Efe a fwriadodd ymddial ar yr holl genedl Iuddewig: Ar ol ei ddyfod i *Alecsandria* efe a barodd iddynt offrymmu i'w dduwiau ef; ac o's pallent, efe a gymmerai ymaith eu breintiau hwy, y rhai a feddianwyd ganthynt yn yr *Aipht* er dyddiau *Alecsander fawr*: parodd eu cyfrif ynghyd â'r *Aiphtiaid*, a dodi llun dalen iorwg, arwydd *Baccus* ei dduw ef, a haiarn brwd ar eu cnawd hwy; a'r neb a wrthodai hyn, a wnaed yn flafaid, neu a ofodid i farwolaeth.

H. 22. *Beth a wnaeth Iuddewon Alecsandria yn yr achos hyn?* A. Gadawodd rhai o honynt eu Duw i ynnill ffafr y brenin; eithr safodd miloedd yn sefydlog yn eu crefydd: Ac er cyfrif amryw o honynt ynghyd â'r *Aiphtiaid*, a'u nodi â haiarn brwd yn erbyn eu hewyllysiau; etto dangosafant lwyr gafineb i bawb a offrymmafai i dduwiau'r brenin.

H. 23. *Pa fodd y goddefodd Ptolemeus yr ymddygiad hwn?* A. Bwriadodd dorri ymaith holl genedl yr Iuddewon; ac am hynny, parodd yn gyntaf ddwyn pawb ag oedd yn byw yn yr *Aipht*, mewn cadwynau i *Alecsandria*, i'w lladd gan ei elephaint ef.

H. 24. *A ddifethwyd hwynt yn ol gorchymmyn y brenin?* A. Yr elephaint wedi eu meddwi â gwin lluseuog a'u gollwng yn rhydd arnynt, yn lle rhuthro ar yr Iuddewon, hwy a redasant yn dra ffyrnig at yr edrychwyr, ac a laddasant rifedi mawr o honynt.

H. 25. *Pa effaith a ga's hyn ar y brenin?* A. Ni feiddiodd mwy dywallt ei lid arnynt, rhag ofn dial Duw *Israel* arno ei hun; am hynny fe a atwodd yn ol y gorchymmyn creulon, ac a adferodd iddynt eu breintiau, gan roddi cennad i ladd yr Iuddewon a adawodd eu crefydd ac a addolodd eilunod.

Noda,

Dofp.

Noda,
ydd llyfr
dan y t
a gwared
taf o'r M
hir cyn
alw y ll
ddim yn
'mo hon
yn amryw
wedig yn
Alecsandria

Dosp.

AN

CUS

H. 1.

odd yr
pater,
am fod
rwon, h
brenin
salet m
ellan i
llawen

H. 2

A.

megis
a Mese
ffyddlo

H.

cyfrif
honynt
wersyl
dda;
yn y p

Dosp. 4. *Dan Frenbinoedd SYRIA.* 165

Noda, Yr yfiori hon a geir yn yr hwn a elwir y trydydd llyfr y *Maccabeaid*, a 'lgrifenodd rhyw hen *Iuddew* dan y titl hwnnw, am y rhydd gyfrif am erledigaethau a gwaredigaethau'r *Iuddewon* megis ag y mae y llyfr cyntaf o'r *Maccabeaid* a'r ail yn ei roddi er gwneuthur hyn yn hir cyn i'r enw *Maccabeaid* godi; ac am hynny dylid ei alw y *llyfr cyntaf* yn hytrach na'r trydydd. Nid yw ef ddim ymysg llyfrau'r *Apocrypha*, o blegyd na ofododd ef 'mo hono yng nghyfieithad lladin y bibl, eithr efe a geir yn amryw o 'lgrifen-ddwylo y *Septuagint Groeg*, ac yn enwedig yn hwnnw fy' ynghadw yn llyfr-grawn y brenin yn *Alexandria*.

DOSP. IV. *Am belynt yr IUDDEWON dan ANTIOCUS FAWR, SELEUCUS, ac ANTIOCUS EPIPHANES, Brenbinoedd SYRIA.*

H. 1. *A Ddarfu'r Iuddewon oedd yn Jerusalem aros yn hwn dan y Ptolemaid brenbinoedd yr Aipht?* A. Wedi marw *Ptolemeus Philopater*, ac i *Ptolemeus Epiphanes* ddyfod i'r goron, am fod eu llywodraeth mor greuion ar yr *Judeawon*, hwy a ymroddasant dan adain *Antiochus Fawr* brenin *Syria*; yr hwn, ac efe yn dyfod i *Jerusalem* mewn mawr rwyfsg arfau, hwy a aethant allan i'w gyfarfod ef, ac a'i derbyniasant ef yn llawen.

H. 2. *Pa fodd y gwobrwyodd Antiochus hwynt?*

A. Efe a roddodd iddynt amryw freintiau, megis i'w ceraint ag oedd yn trigo yn *Babilon* a *Mesopotamia*, am gael o hono y bobl hynny yn ffyddlon iddo bob amfer.

H. 3. *Pa ymddiried a ofododd efe ynthynt ar y cyfrif hwn?* A. Efe a drosglwyddodd amryw o honynt o *Babilon* i *Asia* leiaf i gadw ei gestyll a'i wersylloedd, ac a roddodd iddynt yno fywoliaeth dda; o ba herwydd yr oedd cynnifer o *Iuddewon*, yn y parthau hynny yn amfer yr apostolion.

H. 4.

H. 4. *Pa beth hynod a ddigwyddodd yn nyddiau Seleucus Philopater, mab a chanlyniwr Antioqus Fawr?* A. Un Simon, Benjamiad a wnaed yn llywydd ar y deml; ac ynghylch rhyw anrhefn yn y ddinas, fe gododd ymryson rhyngddo ef ag Onias y trydydd, archoffeiriad, a gwr rhagorol: A phan na allai Simon gael ei feddwl, efe a ddywedodd wrth Apolonius, rhaglaw'r dalaith, dan Seleucus, Fod trysorau mawr wedi eu cuddio yn y deml; ar hyn anfonwyd Heliodorus y trysorwr i'w cyrchu hwynt.

H. 5. *Pa fodd y dangosodd llaw Duw yn erbyn Heliodorus wrth geisio myned i'r deml?* A. Yr offeiriaid a'r bobl a groch-waeddasant, ac a ymbiliasant ar Dduw; ar hyn, dywedir i Heliodorus weled gweledigaeth o farch a marchogwr arswydus arno, yr hwn a'i tarawodd ef â'i draed blaen; ac ymddangosodd iddo hefyd ddau wr ieuaingc yn ei fflangellu yn doft; ac yna syrthiodd Heliodorus i'r llawr mewn tywyllwch a synod yn ddisymwyth; eithr wedi ei adferu trwy weddiau Onias, efe a addefodd allu Duw, ac a ymadawodd â'r ddinas.

Darllen yr ystori hon yn helaethach yn 2 Maccab. pen. iii. Yr wyf yn addef fod hon, ac ystorïau eraill yn y llyfr hwnnw, yn ymddangos fel a llawer o ddychymmygion hygoel ynthynt.

H. 6. *Pa fodd y cafodd y fath wr da ag Onias ei droi allan o'r offeiriadaeth?* A. Pan y canlynodd Antioqus Epiphanes ei frawd Seleucus yn nheyrnas Syria, Jason a'i llygrodd ef â fwm mawr o arian i droi ei frawd Onias allan, a'i ddeoli ef i Antioch, ac ystofi'r offeiriadaeth arno ef; nid am ei fod ef yn ei phrisio fel swydd grefyddol, ond am fod llywodraeth wladaidd ynglyn wrthi, 2 Mac. iv. 7.

H. 7. *Pa beth a wnaeth y Jason ddrygionus hwn pan y bu yn archoffeiriad?* A. Efe a gododd le yn Jerusaleml, i hyfforddi ieuengetyd yn nefodau'r Groegiaid,

Dofp.

Graegiaid
wrthodafiaid,
a choeg

nod 9,

H. 8.

mhen y

ei frawd

Syria, a

yr offeir

H. 9.

fwydd?

llestri a

ceryddw

fyw, an

Onias i

H. 10.

lem yn

awfai M

lestri'r

bychan

chlwyfo

yspeiliw

H. 11.

salem?

eu Antio

â mil o

eithr go

o wlad i

dano me

gladdedi

H. 12.

byn baso

gythrwff

wrthryfe

archodd

lladdwy

ysbaid tr

H. 13.

Groegiaid, ac a barodd i lawer o honynt ym-
wrthod ag arferion a defodau crefyddol eu hen-
afiaid, a chyd-ymffurfio mewn amryw bethau,
a choeg arferion, a seremoniau cenhedlig, ad-
nod 9, &c.

H. 8. *Beth a ddarfu i'r Jason hwn?* A. Ym
mhen ychydig o flynyddau wedi hyn, *Menelaus*
ei frawd, yr hwn a halodd ef i dalu'r dreth i lŷs
Syria, a'i disodlodd ef; canys *Menelaus* a gafodd
yr offeiriadaeth, ac a yrrodd *Jason* ar ffo.

H. 9. *A ymddygodd Menelaus yn well yn ei
fwydd?* A. Gwaeth ydoedd; lledrattaodd rai o'r
llestri aur o'r deml, ac a aeth i *Antioch*, lle y
ceryddwyd ef gan *Onias*, yr hwn oedd etto yn
fyw, am ei ddrygioni; yntef o lid a barodd osod
Onias i farwolaeth.

H. 10. *Beth oedd yn cael ei wneuthur yn Jerusa-
lem yn y cyfamsfer?* A. *Lyfimacus*, yr hwn a ad-
awfai *Menelaus* yno i gyflawni ei le ef, a 'speiliodd
llestri'r deml, yr hyn a barodd gythrwfl nid
bychan yn y ddinas, lle y lladdwyd lliaws a
chlwyfo llawer o blaid *Lyfimacus*, a'r cyffeigr-
yspeiliwr ei hun a laddwyd hefyd.

H. 11. *A ddychwelodd Jason byth mwy i Jeru-
salem?* A. Pan ddaeth y gau chwedl am ang-
eu *Antiochus* ar led, ymosododd *Jason* ar y ddinas
â mil o wyr, ac a laddodd lawer o'r dinasyddion,
eithr gorfu iddo ffoi o'r diwedd, a chwedi ei hela
o wlad i wlad, ac o ddinas i ddinas, darfu am
dano mewn tir dieithr, ac ni rodded iddo'r bri o
gladdedigaeth, 2 *Maccab* v. 5—10.

H. 12. *A oddefodd Antiochus y brenin i'r pethau
byn basio'n ddigosp?* A. Wedi clywed am y fath
gythrwfl yn *Jerusalem*, efe a dybiodd i *Judea* oll
wrthryfela, ac efe a ddaeth ar y ddinas, ac a
archodd i'r milwyr na arbedent neb; am hynny
lladdwyd yno bedwar ugain mil o ddynion mewn
ysbaid tri diwrnod.

H. 13. *Pa halogiad a wnaeth Antiochus yn y
deml?*

deml? *A.* Wedi ei ddwyn gan *Menelaus* i'r deml, efe a ddug ymaith y gweddill o'r llestri sanctaidd, ac allor yr arogl-darth, y bwrdd aur a'r canhwyl-bren; efe a ddihattrodd y deml-o'i hardd dlysau, ac a'i hyspeiliodd hi o'i dirgel drysorau, ac efe a offrymmodd *bwch fawr* (yr anifail aflan a gwaharddedig hynny) ar allor y poeth-offrwm, yna fe adawodd *Jerusalem* i ymdrybaeddu mewn gwaed a galar.

H. 14. *A.* ddilynodd ef ei aspri a'i ynfydrwydd yn hwy? *A.* Ym mhen dwy flynedd wedi hyn, efe a anfonodd *Apolonius*, ei dreth-gynhullwr, a mil o wyr, y rhai a syrthiasant yn ddisymmwth ar y ddinas, ar y sabboth, a hwy yn yr addoliad, a lladdasant y dinasyddion a'r offeiriad; gwnaeth i'r aberthau beidio, arweiniodd y gwragedd a'r plant yn gaethion, bwriodd i lawr y teiau a'r gwelydd, ac a adeiladodd gastell neu ymddiffynfa ar fryn uchel yn ninas *Dafydd*, yn gymmwys ar gyfer y deml, i'w golygu a'u blino, yn yr hwn y gosododd anrhaith y ddinas, a gwarcheidwaid o filwyr i'w gadw.

H. 15. *Pa' chwaneg o gynddeiriogrwydd a ddan-gosodd Antiochus yn erbyn y grefydd Iuddewig?*

A. Efe a roddodd orchymmyn allan, ar i'w holl ddeiliaid ef fod o'r un grefydd, yn bwrpafol i drallodi'r *Iuddewon*; gwarafunodd iddynt enwaedu eu plant, ynghyd â'r holl boeth-offrymmau a'r aberthau yn y deml i Dduw *Israel*; efe a'i galwodd hi teml *Jupiter Olympus*, dododd ei lun ar yr allor, ac aberthodd iddo; efe a archodd i'r bobl halogi'r sabboth, a dododd i synu allorau a llwyni, a chapelu eilunod trwy'r dinasoedd, a cheisiodd ganthynt offrymmu cig moch ac anifeiliaid aflan eraill, ac yna ei fwyta ef; ac efe a ddistrywiodd lyfrau'r gyfraith ym mhob man ac y cae ef hwynt.

Noda, Y ddelw hon a osododd *Antiochus Epiphanes* ar yr allor a dybir yw'r *ffleidd-dra anrheithiol* a ragfynegodd

Dan.

Dan. pen.
llun-eryr a
yn y deml
odd *Daniel*
ein Iachav
cyffredin a
dodir y fa
ef *Disfraw*
addoliad
Noda yn
gan rai yr
wedid am
am yr ang

H. 16.
ef? *A.*
a thorri
naill ai
brenin,
aberthu
dinasoedd

H. 17.
asant?
gwraged
odd y p
rhai a e
a welir y
cabeaid v

H. 18.
A. Pa
honnent
hwy a'
wnaent
iddynt a
eu llwy
baganai
teml h
Groeg do
tab. vi.

Dan. pen. xi. 31. megis y mae llymman y *Rhufeiniaid* a lluneryr arno, yr hwn ydoedd aderyn Jupiter, a osboded yn y deml, oedd y *fieidd-dra angbyfanneddol* a ragddywedodd *Daniel*, *Dan.* ix. 27. a xii. 11. at yr hwn yr ergydia ein lachawdwr, *Mat.* xxiv. 15. Ffieidd-dra yw'r enw cyffredin a roddir i eilun yn yr hen Destament, a phan y dodir y fath beth yn y cyfsegr, cymmwys y gellir ei alw ef *Difrawd*, o blegyd yr offeiriaid a yrrir ymaith, ac addoliad Duw a dderfydd.

Noda ymhellach, Y gelwir yr *Antiochus Epiphanes* hwn, gan rai yr *angbrist Iuddewig*, am fod *Daniel* yn rhag-ddywedyd amryw o'r fath bethau am dano ef, ac a ddwyedir am yr *angbrist cristnogol*, sef y *Pab*, gan yr apostol *Ioan*.

H. 16 *A ufuddhaodd neb o Israel i'w eirchion ef?* *A.* Er bod yno liaws ar na ymhalogent, a thorri cyfraith Duw, etto gormodd o lawer, naill ai rhag ofn, neu trwy chwant i foddio'r brenin, a gyd-ymffurfiodd â'i grefydd ef, gan aberthu a llosgi arogl darth i eilunod yn heolydd dinafoedd *Judea*.

H. 17. *Pa fodd y cospodd y brenin y rhai a ballasant?* *A.* Efe a laddodd y gwyr bob mis, a'r gwragedd a fynnent enwaedu ar eu plant, crogodd y plant gerfydd eu gyddfau, a lladdodd y rhai a enwaedasant a nynt. Yr erledigaeth hon a welir yn helaethach, 1 *Maccab.* i a iii. 2 *Maccab.* vi.

H. 18. *Beth a wnaeth y Samariaid yn awr?*

A. Pan y byddai'r *Iuddewon* mewn llwyddiant, honnont garenydd â hwynt, eithr dan erledigaeth hwy a'u diarddelent; ac am hynny hwy a wnaent esgus yn awr i *Antiochus* y brenin, am iddynt arfer gynt y defodau *Iuddewig*, ac chweddi eu llwyr adael, hwy a gosseidiasant y grefydd baganaidd, ac a ddeisyfiasant gael gwneuthur eu teml hwy ar fynydd *Gerizim* yn deml *Jupiter* y *Groeg* dduw, ac amddiffynydd dieithriaid, 2 *Maccab.* vi.

DOSP. V. *Am MATTATHIAS, Tud y
MACCABEAID, a'r Diwygiwr mawr.*

H. 1. *PAN* oedd yr erledigaeth mor dwym yn
Judea, a wnaeth neb o'r Iuddewon
wrthwynebiad enwog a chyhoeddus yn ei herbyn?

A. Un *Mattathias*, offeiriad o ddydd-gylch
Joarib oedd yn byw ym *Modin*, a anerchwyd
gan swyddogion y brenin ac a demptiwyd i addoli
eilunod, yn ol arch y brenin; ond efe a wrth-
ododd eu coel-grefydd hwy yn hŷ, ac a dystiodd
ei fwrw i farw yng nghrefydd yr *Iuddewon*,
i Mac. ii.

H. 2. *Pa fodd y dangosodd ef ei zel a'i wrol-
der?* *A.* Ac *Iuddew* yn myned i aberthu ar
allor y *Paganiaid* oedd ym *Modin*, ni allasai lai
na dangos ei eiddigedd, am hynny efe a redodd
ac a laddodd y gwr ar yr allor, a lladdodd hwy
ben swyddog y brenin, yr hwn oedd yno yn
cefnogi yr eirchion drygionus hyn, ar yr un
pryd.

H. 3. *Pa fodd y cynhaliodd ef yr anturiaeth by-
hon i fynu?* *A.* Efe a waeddodd â llef uchel
trwy'r ddinas, gan ddywedyd, *Pwy bynnag sydd
yn dwyn zel i'r ddeddf, dilyned fi.* Felly efe a'i
feibion a ffoisant i'r mynyddoedd, a nifer fawr o
Iuddewon gyd â hwy, ac a ymguddiasant yn yr
anialwch.

H. 4. *Oni bu i luoedd y brenin erlyn ar eu bol-
hwy?* *A.* Do, a byddinasant yn eu herbyn hwy,
a rhuthrasant ar amryw o honynt ar y dydd
fabboth.

H. 5. *A wrthladdodd yr Iuddewon yn eu her-
byn?* *A.* Naddo oll, am mai'r fabboth ydoedd;
eithr dywedasant, *Gadewch i ni oll farw yn ein
diniweidrwydd;* ar hyn lladdwyd mil o bobl.

Hol. 6.

Dosp. 5.

H. 6.

i'r ymddyg
y cyntaf;
gwnaetha
rheidiol y
noed ar y

Noda, Y
holl offeiri
trwy yr ho
rhyfelocdd

H. 7.

y clywodd
i'w orchyn
odd greul
ar a gaso

odai a ch
rynai ofn

H. 8.

gawm ni
mham a
mell i f
llydynt y

H. 9.

gwolder
yr amry
hwynt,
hytrach

H. 10.

arnynt?
teithiau
wyd all

mewn p
eu penna
der yr a

mham
geiriau c
nog, er
a gorchy

Dosp. 5. *Tad y MACCABEAID.*

171

*Tad y mawr.**dwym yn**Iuddewon**rhyn?**dd-gylch**nerchwyd**d i addoli**e a wrth-**a dystiodd**Iuddewon,**a'i wrol-**berthu ar**allasai lai**a redodd**odd hefyd**d yno yn**ar yr un**uriaeth by**lef uchel**nnag fydd**lly efe a'i**fer fawr o**nt yn yr**ar eu bol**byn hwy,**y dydd**yn eu her-**ydoedd;**raw yn ein**bobl.**Hol. 6.*

H. 6. *A fu i Mattathias a'i gyfeillion ddarbod a'r ymddygiad hwn? A. Mae'n debyg mai do ar y cyntaf; eithr wedi ystyried pethau yn well, gwnaethant ddeddf, mai cyfreithlon ac angenrheidiol ydoedd iddynt eu hymddiffyn eu hunain, noed ar y sabboth.*

Noda, Y ddeddf hon a gadarnhawyd trwy gydsyniad yr holl offeiriaid a'r henuriaid yn eu plith, ac a anfonwyd trwy yr holl dir i'r Heill-oll i fod yn rheol i'w dilyn yn y rhyfeloedd canlynol.

H. 7. *Pa beth a wnaeth y brenin Antiochus pan ychlywodd am y gwrthwynebiad cofn a chyhoedd yma i'w orchymynion a'i lywodraeth? A. Efe a arferodd greulondeb mawr tu ag at yr holl Iuddewon a gafodd afael arnynt sef pawb ar na ymwrthodai â chyfraith Moses; yn gymmaint na ddychrynai ofn anghu yn unig 'mo honynt.*

H. 8. *Pa siamplau hynod o'r creulondeb hwn a roddodd ni mewn hanesion? A. Saith brawd, a'u mham a ddirboenwyd yn irad, tu ag at eu cymhell i fwyta cig moch, yr hwn a warafunit iddynt yng nghyfraith Moses.*

H. 9. *Pa fodd y goddefasant eu poen? A. Gydâ gwrolder mawr y naill ar ol y llall y dygasant yr amryw ddirboenau â pha rai yr arteithiwyd hwynt, gan dystio eu parodrwydd i ddioddef yn hytrach na throfeddu deddfau eu tadau.*

H. 10. *Pa ddirboenau creulon a ofododd y brenin arnynt? A. Llauer ac amrywiol o ddygn arteithiau gwaedlyd; torrwyd eu haelodau, tynwyd allan eu tafodau, ffreiwyd hwy yn fyw mewn pedyll tân, tynnwyd eu gwallt a chroen eu pennau ymaith ynghyd, a thaning a chwerwder yr arteithiau hyn y buant feirw ol yn ol, a'u mham yn edrych arnynt ac yn eu cefnogi â geiriau cymffwrddus i ddioddef y cwbl yn galonnog, er gwaethaf holl eiriau teg, a bygythion a gorchymynion y brenin.*

172 *Diwygiad* MATTATHIAS, Pen. XIX.

H. 11. *Pa fodd y cefnogodd hi ei mheibion dan eu dioddefaint?* A. Trwy'r ymadroddion tynneraf a serchoccaf o fammau i'w mheibion; hi a attolygodd arnynt i ofni Duw ac nid dyn, ac ymroi i ddioddef mewn gobaith o *Adgyfodiad* gwynfydedig, pryd y byddai iddi hi eu derbyn hwy oll drachefn mewn trugaredd.

H. 12. *A ddioddefodd hi hefyd yn yr achos?*

A. Wedi gweled ei holl feibion yn marw fel Merthyron o flaen ei llygaid, hitheu a ddibenodd yr olwg alaethus honno gan farw dros ei chred, 2 *Mac.* vii.

H. 13. *Beth oedd Mattathias yn wneuthur yr holl amser hyn yn y mynyddoedd?* A. Yr oedd efe yn annog yr *Iuddewon* o hyd i uno ag ef, ac ymhlith eraill, llawer o'r *Affideaid* awyddus i'r gyfraith, a ddaethant atto.

H. 14. *Pwy oedd yr Affideaid, neu fel y dylid ysgrifennu'r gair Chafideaid yma?* A. Sect o bobl ymhlith yr *Iuddewon* a elwid *Chasidim*, h. y. y duwiol neu'r da, y rhai oeddent yn awyddus nid yn unig i'r ddeddf, eithr hefyd i amryw o ofodiadau a thraddodiadau, a ffyrdd o farweiddio'n cnawd, tu hwnt i'r hyn a ofynid yn y ddeddf; a'r rhai oedd yn ymfoddloni ar yr hyn ydoedd ysgrifenedig yno, a elwid *Zadicim*, h. y. y *Cyfaion*.

H. 15. *Pa wrol-waith a ddarfu Mattathias a' gyfeillion ei wneuthur?* A. Hwyl a aethant o amgylch i'r trefydd a'r pentrefydd, a bwriasant i lawr yr allorau *Paganaidd*, ac a enwaedasant y plant; lladdasant a gyrrasant ar ffo lawer o'u gelynion, a chawsant amryw o gopiau o'u cyfraith a fuasai ar goll.

H. 16. *Pwy a ddaeth ar ol Mattathias wedi iddo ef farw?* A. Cyn ei farw efe a wnaeth araith ragorol i'w bum mab, i'w hannog hwy i ymddiffyn eu crefydd a'u gwlad; cyflwynodd iddyn ei fab *Simon* fel gwr o gyngor, a gwnaeth ef

Dosp. 6
fab Jud
arnynt.

H. 17
A. A

nau cyn
Ecfod. x
Pwy sy
glwydd
Maccabi
alwyd M

Noda,
furio gei
h. y. mab
mon Jarch
us i'r Pa
Q. R. a
Populus Q
wyd Iesu C
gan yr he
cynaf yn
y Iacharw

DOSP.
dan.
Ac y
JONA

H. 1. P

gwrth-se
brwydr
gefnogoo
pryd byr

H. 2.
Judas a
o honyn
y Maccabi

Noda yn
ddichlynai

n dan eu
nneraf a
a attoly-
ymroi i
wynfyd-
hwy oll

dos?

marw fel
dibenodd
ei chred,

uthur yr
oedd efe
ac ym-
s i'r gyf-

el y dylid
Et o bobl
b. y. y
ddus nid
v o fod-

weiddio's
ddeddf;
n ydoedd
y. y Cys-

athias a'
anto am-
riasant
edasant y
awer o'u
o'u cyf-

wedi idd
th araith
vy i ym-
dd iddyn
naeth e
fab

Dosp. 6. *Am Judas y Maccabeus,* 173.
fab *Judas*, a gyfenwir *Maccabeus*, yn gadpen
arnynt.

H. 17. *Pa fodd y galwyd ef Maccabeus?*

A. Arwydd ei faner ef a wnaed o'r llythren-
nau cyntaf yn yr ymadrodd hyn yn *Hebraeg*,
Ecsod. xv. 11. *Mi Camoka Baelim Jehofah*, b. y.
Pwy fydd fel tydi ymhlith y duwiau, O Ar-
glwydd? o ba lythyrennau y gwnaed y gair hwn
Maccabi, a phawb a ymladdent dan ei faner ef a
alwyd *Maccabeaid*.

Noda, Arfer gyffredin ymysg yr Iuddewon ydoedd
ffurfio geiriau fel hyn. Felly *Rabbi Moses Ben Maimon*,
b. y. mab *Maimon*, a elwir yn fyrr *Rembam*; *Rabbi Salo-*
mon Jarchi, *Rafi*. Ac nid yw'r arfer yma yn anadnabydd-
us i'r *Paganïaid* a'r Crist'nogion. Y llythrennau S. P.
Q. R. a 'sgrifennid ar faner y *Rhufeiniaid*, am *Senatus*
Populus Que Romanus, b. y. Senedd a phobl *Rufain*. Gal-
wyd *Iesu Grifft* ein Iachawdwr, *Pysgodyn*, yn *Groeg IXΘΥΣ*.
gan yr hen dadau, oblegyd mai y rhai'n yw y llythyrennau
cyntaf yn y *Groeg* i'r geiriau hyn, *Iesu Grifft*, *Mab Duw*,
y *Iachawdwr*.

DOSP. VI. *Am Lywodraeth yr IUDDEWON*
dan y MACCABEAID neu'r ASMONEAID:
Ac yn gyntaf, am y tri Brawd, JUDAS,
JONATHAN a SIMON.

H. 1. *PA weithredoedd gwrol-wych a wnaeth Ju-*
das a'i frodyr er ymddiffyn y ddeddf a
gwrth-sefyll yr erlidwyr? A. Fe ynnillodd lawer
brwydr ar y brenin *Antiochus* a'i gadpeniaid, ac a
gefnogodd ei hun a'i filwyr yn enw'r Arglwydd
pryd bynnag y llosgai eu hysbrydoedd hwynt.

H. 2. *Pa le y mae'r gweithredoedd yma o eiddo*
Judas a'i frodyr ar lawr? A. Y cyfrif cynharaf
o honynt a geir yn yr *Apocrypha*, sef yn nau lyfr
y *Maccabeaid*.

Noda yma, Fod llyfr cyntaf y *Maccabeaid* yn hanes
ddichlynidd a rhagorol; ac yn agos iawn at ddull llefer-
ydd.

ydd yr ysgrythur lân, ac fe dybir ei 'sgrifennu ef ychydig bach wedi darfod yr herlidiau a'r rhyfeloedd hyn; ond nid yw yr ail o gymmaint gwerth i gyd: Y mae'n dechreu gydâ dau lythyr oddi wrth *Iuddewon* Jerusalem, ond fe dybir nad yw y ddau ond ystoriau dychymmygol, ac y mae'n amhossibl fod rhai mannau o'honynt yn wir. Rhoddir allan y rhan olaf o'hono dan liw o dalfyrriad hanes un *Jafon*, edrydd rai o erlidiau *Antiocus*, ac âdau *Judas* wedi eu gwychu ac amgylchiad hynod, ond nid yw o'r un bris a'r llyfr cyntaf, o herwydd ei fod yn dra chwannog i adrodd damweiniau gwyrthiol a rhyfeddol tu hwnt i bob coel-refymmol.

H. 3. *Pa fodd y ceisiodd Antiochus ddial ar Judas am ei ymosodiad a'i lwyddiant yn ei erbyn?* A. Pan aeth efe i *Bersia* i gasglu y dreth yn y gwledydd hynny, efe a adawodd *Lysias* â hanner ei fyddin-oedd ar ei ol ynghyd â gorchymmyn caeth iddo, i lwyr ddistrywio'r *Iuddewon* o'r tir.

H. 4. *A wnaeth Lysias yn ol arch y brenin?*

A. Do, gydâ phob diwydrwydd efe a geisiodd gyflawni y gorchymmyn creulon hwn: Yn ei lu yr oedd deugain mil o wyr traed, afaith mil o wyr meirch ac a wersyllasant wrth *Emmaus* yn gyfagos i *Jerusalem*, a llu arall o fil o farfiand-wyr a redasant yno mewn gobaith o fuddugoliaeth *Lysias*, ac ag aur ac arian i brynu'r caethion yn slafaid.

H. 5. *Pa fodd y tycciodd y bwriad anfad hwn i ddestrywio Israel?* A. Pan yr oeddent hwy fel hyn yn hyderus sicr o lwyddiant, *Judas* a'i frodyr a ymgasglasant yn *Mixpa*, ymprydiasant, a gwisgasant sach-liain, gan agoryd llyfr y gyfraith ger bron Duw lle darfu i'r *Cenhedloedd* osod lluniau eu heilunod, gwaeddasant yn lew ar Dduw am help, canasant yr udgyrn, dodasant eu gwyr mewn trefn, ac ymbarotoisant i'r frwydr neu i farw, oni ryngai bodd i Dduw roddi iddynt fuddugoliaeth.

H. 6. *Beth a fu canlyniad y fath ddewrder a zel gresyddol?* A. *Judas* a'i wyr a yrrodd i ffoi, ac

a ddif-

a ddistri
ac a erli
fewn ych
anrhaith
lyd farfi

H. 7.

y fuddug
fynydd
rheithie
wedi eu

yn tyfu
eu dilla
wneuth
edig o f

H. 8.

yr deml
hwy a
rwydd,
dichlyn
allor y
halogi
ol y dd
ac allor
a'r cw
eu gely
dwyfol
aberth

H. 9.

yr allor
ddesgy
yr all
hwy a
felly y
2 Mac

Noda
ar y tâ
yn 2 M

H.

a ddistrywodd o'r gwrthwynebwyr liaaws mawr, ac a erlidiodd y gelyn allan o *Jerusalem*, ac o fewn ychydig allan o wlad *Judea*, a chymmerodd anrhaith fawr oddi wrth luoedd *Lyfias* a'r gwangc-lyd farfiandwyr.

H. 7. *Beth a wnaeth Judas a'i wyr gyntaf ar ol y fuddugoliaeth fawr hon?* A. Aethant i fynu i fynydd *Seion*, a phan welsant y cyfsegr yn anrheithiedig, yr allor wedi ei halogi, y pyrth wedi eu llosgi â thân, brigau-coed a glaswellt yn tyfu yng nghynteddoedd y deml, rhwygasant eu dillad, a syrthiasant ar eu hwynebau, gan wneuthur galar mawr gyd ag ymbiliau gostyngedig o flaen Duw.

H. 8. *A gawsant hwy allu ac amser i adgyweirio'r deml, ac i adferyd addoliad Duw?* A. Do, hwy a ymroisant i'r gwaith gydâ phob diwydrwydd, chwiliasant am offeiriaid o ymarweddiad dichlynaidd i lanhau'r deml, bwriasant i lawr allor y poeth-offrwm, am i'r cenhedloedd ei halogi hi, codasant i fynu un newydd o feini yn ol y ddeddf, gwnaethant lestri glân newyddion, ac allor arogl-darth, a bwrdd, a chanhwyllbrenni, a'r cwbl o aur, yr hwn a ddygasent hwy oddi ar eu gelynion, a gosodasant bob rhan o'r addoliad dwyfol mewn trefn drachefn, ac a offrymmasant aberth yn ol y gyfraith.

H. 9. *Pa fodd yr ennynasant y tân sanctaidd ar yr allor?* A. O herwydd colli'r tân sanctaidd a ddesgynnodd i lawr o'r nef ag oedd yn llosgi ar yr allor yn *Jerusalem* cyn caethiwed *Babilon*, hwy a darawsant dân allan o'r garreg gallestr, ac felly y cynneuasant yr aberthau a'r lampau, 2 *Maccab. x. 3.*

Noda, Nid y'm ni yn darllen i'r ail deml erioed feddu ar y tân sanctaidd hwn; yr ystori i Jeremi ei guddio ef yn 2 *Mac. i.* a gyfrifir yn chwedl gwneuthur.

H. 10. *A fu dim yn bynod yn amser adferiad addoliad*

addoliad y deml? *A.* Ar yr un dydd, ymhen tair blynedd, ac yr halgodd y cenhedloedd yr allor, trwy offrymmu arni anifeiliaid aflan, y cyfsegrwyd hi eilwaith gydâ chaniadau, telynau, symbalau, a phoeth offrymmau o ofodiad Duw, dros wyth diwrnod ynghyd. Hyn fu 'mhen dwy flynedd wedi i *Judas* gael y llywodraeth yn ei law, a thair blynedd a hanner wedi i *Apolonius* ofod y ddinas a'r deml yn anghyfannedd.

H. 11. Pa goffadwriaeth barhaus a wnaed o adferiad addoliad Duw yn ei deml? *A.* *Judas* a'i frodyr a'r holl gynnulleidfa a ordeiniafant i gadw dyddiau cyfsegrïad y deml gydâ llawenydd a gorfoledd yn flynyddol.

H. 12. A barhaodd addoliad Duw yma yn hir wedi hyn? *A.* Hystoriawyr a ddywedant iddo bara o hyn allan yn ddi-dor o ran y cenhedloedd hyd ne's distrywyd y deml gan y *Rhufeiniaid*, er i *Jerusalem* a'r deml fod yn fynych yn nwylaw'r cenhedloedd.

Noda, Dywed rhai mai 'r wyl hon am gyfsegru 'r deml a anrhydeddodd ein Iachawdwr a'i presennoldeb, *Ioan x. 22.* er y tybia eraill mai cyfsegr-wyl teml *Salomon* ydoedd; ond am mai gauaf ydoedd, cyttuna'n well â chyfsegr-wyl *Maccabeus*.

H. 13. A geisiodd y gelyn ddim blino neu rwystru yr Iuddewon yn y gwaith duwiol hwn? *A.* Yr oedd y castell hwnnw a adeiliadodd *Apolonius* yn aros yn nwylaw'r cenhedloedd a'r Iuddewon gwrthgiliedig o hyd; sefyll yr ydoedd ar fynydd *Acra*, ar fryn uchel gogyfer a mynydd y deml, ac yn hytrach yn uwch nag ef, o ba le y cafodd yr Iuddewon beth gormes wrth fyned i'r deml.

H. 14. Pa ofal ymbhellach a gymmerodd Judas a'i bobl tu ag at ddiogelu eu hunain? *A.* Pan na allent yrru allan y gelyn ar unwaith, adeiladafant fynydd *Seion* a muriau uchel a thyrau cryfion, a dodasant wilwyr yno i'w chadw hi, ac i ddiogelu'r

Dosp.

ddiogel

pan yr

rhag fa

H. 1

A. E

etto yr

gyd yr

anfoddl

ofodafa

a rodd

mewn l

idalu d

ymware

1 Mac

H. 1

elynon i

Gorgias

ldumea

ac er ll

adnewy

llef uch

hwynt

H. 1

won a

meirw,

i eilunc

a rodda

eithr h

rymma

2 Macc

Noda,

mae'r P

H. 1

amser h

nid yn

31. or

a eilw

wrth E

ddiogelu'r offeiriaid a'r bobl, hyd ag oedd boffibl, pan yr aent i addoli, ac i ragflaenu'r cenhedloedd rhag fathru'r cyfsegr dan draed drachefn.

H. 15. *A gafodd Judas a'i bobl heddwch yn hir?*

A. Er iddynt gadw i fynu addoliad y deml, etto yr oeddent yn wastad mewn rhyfel; oblegyd yr oedd yr holl wledydd oddi amgylch yn anfoddlon iawn am adferiad y cyfsegr, ac a ymosodasant ar yr *Iuddewon* o bob tu; eithr Duw a roddodd i *Judas* a'i frodyr yr oruchafiaeth mewn llawer gâd, ac a ddychwelent i *Jerusalem* idalu diolch i Dduw am *Seion*, am ei ryfeddol ymwared iddynt, yn eu cadw heb gollu un gwr, 1 *Mac.* v. 54.

H. 16. *A ruthrodd Judas ddim mwy yn erbyn ei elynion?* A. Efe a arweiniodd ei lu yn erbyn *Gorgias* un o gadpeniaid *Antiochus*, ac yn erbyn yr *Idumeaid* ac a fu yn flinder mawr i'r *Iuddewon*; ac er lladd llawer o'r *Iuddewon*, etto *Judas*, gan adnewyddu calondid ei lu trwy ganu salmau â llef uchel, a ruthro ar ei elynion, a gyrrodd hwynt i ffoi'n fuan.

H. 17. *Pa fai nodedig a gafwyd ar yr Iuddewon a laddwyd?* A. Pan ddaethant i gladdu'r meirw, hwy gawsent bethau wedi eu hoffrymmu i eilunod dan wisg pob un a laddwyd, yna y bobl a roddasant foliant i Dduw, y Barnwr cyfiawn; eithr heb un warant o'r ysgrythur, hwy a offrymmasant aberthau a gweddïau dros y meirw, 2 *Maccab.* xii. 34, &c.

Noda. Oddi wrth y lle hwn yn ail lyfr y *Maccabeaid* y mae'r *Papistiaid* yn benthycu eu gweddïau dros y meirw.

H. 18. *Pa le yr oedd Antiochus y brenin yr holl amser hyn?* A. Yr oedd ef wedi myned i *Bersia*, nid yn unig i dderbyn ei ardreth yn ol, 1 *Mac.* iii. 31. ond hefyd i anrheithio teml *Diana* (yr hon a eilw y *Persiaid* *Zaretas*) yr hon oedd yn sefyll wrth *Elymas* ac yn thi gyfoeth anhygoel o aur ac

ac arian, ac arfau aur, y rhai a ofodwyd yno i gadw.

H. 19. *A lwyddodd ei anturiaeth ef?* A. Pobl y wlad wedi deall ei feddwl ef a godasant gyda'u gilydd i ymddiffyn teml yr eilun hynny, ac a'i curasant ef ymaith gyda chywilydd.

H. 20. *Pa fodd y derbyniodd y newydd am ofodaeth ei gadpeniaid a'i luoedd yn Judea?* Atteb. Gyda'r llid a'r digllonedd mwyaf, yn gystal a gofid calon; ond efe a fwriadodd ddychwelyd yno ar frys gan fygwth gwneuthur dinas *Jerusalem* megis un bedd i'r *Iuddewon* oll lle y claddai ef yr holl genedl.

H. 21. *Beth a fu canlyniad yr ymadrodd trahaus-falch hwn i'r brenin Antiochus?* A. Efe a darawyd yn union â phla anaele yng nghanol ei daith, ei ymysgaroedd a lanwyd â phoen dirfawr, ei gerbyd a ddadymchwelwyd, ac yntef a friwyd yn doft, a gorfu arno fyned i gadw ei wely mewn tref sechan ar y ffordd, lle y gorweddodd yn di-hoeni gan gornhwydydd ffiaidd yn ei gorph, ac ingloes ddychryn yn ei feddwl ne's ei farw.

Noda, Fe ddelerir sulw i laweroedd o erlidwyr ddihoeni dan arteithiau welyau crawnllyd hyd angeu yn gynnar ac yn ddiweddar.

H. 22. *A oedd dim euograwydd ar ei gydwylbod ef yn enwedig am arfer cymmaint creulondeb a drygioni yn erbyn yr Iuddewon?* A. Y mae'r *Iuddewon* a'r cenhedloedd yn dywedyd wrthym iddo deimlo angerddol ing yn ei feddwl y pryd hynny; ac er bod y cenhedloedd yn priodoli hynny i'w fwriad i anrheithio a chyssegr-yspeilio teml *Diana*, etto yr *Iuddewon* a dyftiant i *Antiochus* ei hun briodoli ei drallodion i'r annuwioldeb trahaus a'r cieidd-dra a ddangosodd efe yn erbyn Duw *Israel* a'i bobl, am ba rai yr oedd yn edifar gantho ar ei wely angeu.

Noda, *Antiochus Epiphanes* hwn, ydoedd ormeswr creulon

ar yr Eglwys
mae mwy
un tywyfod
unig am
xii. benno
llenir yng
y mae'r cy
ry, *Pagan*
nid prophw
am bethau

pa rai a
yn *Jerusa*
arnynt,
chanlynw

byn *Jud*

o wyr m

a thri ch

erbyn y f

y gair lly

iaeth, a

odd beda

drannoet

i *Jerusale*

Eleazar,

Pan y g

lleill, a

fod y br

a redodd

ac a'i br

yr anifai

iodd arn

llywydd

a aetha

amgylch

Iuddewo

raglunia

fedd me

ar yr Eglwys Iuddewig, ac yn rhag-ddelw *Anticrist*, y mae mwy o son am dano ef yn y prophwyd *Daniel* nag un tywyfog arall. Y mae Pen. xi. 11—45. yn llefaru yn unig am dano ef, ynghyd â rhai mannau yn yr viii. a'r xii. bennodau, dehongliad a chyflawniad pa rai a ddarllenir yng nghyffondeb Dr. *Prideaux*, rhan 2. llyfr 3. Ac y mae'r cyflawniad mor gymmwys, fel ag y darfu *Porphyry*, *Pagan* dysgedig yn oed Crist tri chant, ffugio, mai nid prophwydoliaeth am bethau i ddyfod ydyw, ond hanes am bethau a fu.

H. 23. *Beth a ddarfu i'r gwilwyr yn nhwr Acra, pa rai a roddasant gymmaint o flinder i'r Iuddewon yn Jerusalem?* A. *Judas Maccabeus* a warchaeodd arnynt, ac am hynny *Antiochus Eupator*, mab a chanlynwr *Epiphanes*, a ddug lu afrifaid yn erbyn *Judas*, o gan mil o wyr traed, ugain mil o wyr meirch, deuddeg ar hugain o elephaint, a thri chan cerbyd arfog i ryfel.

H. 24. *Beth a allasai'r Iuddewon wneuthur yn erbyn y fath fyddin a hon?* A. *Judas* wedi rhoddi y gair llysg hwn, *Eiddo'r Arglwydd* yw buddugoliaeth, a gwmpodd arnynt ar hyd y nos, a lladdodd bedair mil yn union, a chwech cant y boreu drannoeth, ac yna efe a ddychwelodd yn ddiogel i *Jerusalem*.

H. 25. *Pa siampl hynod o wrolder a ddangosodd Eleazar, brawd Judas yn y frwydr hon?* Atteb. Pan y gwelodd efe un elephant yn uwch nâ'r lleill, a chwedi ei wychu yn well, efe a dybiodd fod y brenin ei hunan ar hwnnw; am hynny efe a redodd yn drachwyllt trwy'r gâd, at yr anifail, ac a'i brathodd ef a'i waywffon dan ei fola, yna yr anifail a'r twr mawr oedd ar ei gefn ef a syrthiodd arno ac a'i llethodd yn farw.

H. 26. *A gafodd byddin Antiochus Eupater ddim llywydd wedi hyn yn erbyn yr Iuddewon?* A. Hwyl a aethant i *Jerusalem* dan dywyfiad *Lysias*, ac a amgylchynasant y cyslegr, a phan ydoedd yr Iuddewon ar rodidi i fynu o eisiau ymborth, trwy ragluniaeth Duw, daeth iddynt gymmorth rhyfedd mewn pryd.

H. 28.

H. 27. *Pa fodd y daeth y cynnorthwy hyn?* A. *Lysias* wedi clywed i un *Phylib* gymmeryd dinas *Antioc*, yr hwn oedd ddeheulaw-wr y brenin diweddas, a gymmerasai arno lywodraethu *Syria*, a berfwadiodd y brenin presennol i wneuthur heddwch â'r *Iuddewon*, ac felly y gwnaeth: Etto, yn groes i'w addewid, efe a fwriodd i lawr amddiffynfeydd y deml, pan welodd mor gadarn oeddent.

H. 28. *Beth a ddarfu i Menelaus yr archoffeiriad di-ras hwnnw?* A. Efe a ddilynodd lu'r brenin yn yr ymosodiad yma yn erbyn *Jerusalem*, mewn gobaith i ynnill ei swydd yn ol, a'i wneuthur yn llywydd yno: eithr *Lysias* yn gweled y rhyfel hwn yn dra gofidus, efe a gyhuddodd arno wrth y brenin fel yr awdw'r o'r holl ddrygau hyn; ar hynny ef a gondemnwyd i farw'n druenus, trwy ei dafu yn wysg ei ben i dwr o ludw o hanner cant cufydd o uchder.

H. 29. *Pwy a ddaeth yn archoffeiriad yn ei le ef?*

A. *Onias* mab *Onias* y trydydd, a nai i *Menelaus*, oedd yn gyfiawn i fod, eithr y brenin a'i gwrthododd ef; yntef wedi ei siommi, a ffodd i'r *Aipht*; ac *Alcimus*, neu *Jacimus*, un o dylwyth *Aaron* (er nid yn ol union linyr yr offeiriadaeth, o *Josedec* i wared i'r hwn y perthynai y swydd) a wnaed yn archoffeiriad trwy awdurdod y brenin *Antiochus Eupater*.

Noda, *Josua* mab *Josedec* neu *Jozadac* oedd union etifedd yr offeiriadaeth ar eu dychweliad yn ôl o *Babilon*. Edr. *Ezra* iii. 2. *Hag.* i. 1.

H. 30. *A dderbyniwyd Alcimus i arfer y swydd yn Jerusalem?* A. Efe a wrthodwyd gan yr *Iuddewon* am iddo gyd-agweddu â choel-grefydd y *Paganiaid* yn amser yr erledigaeth; eithr efe a geisiodd help *Demetrius* y brenin newydd yn erbyn *Judas* a'r bobl a'i gwrthododd ef.

H. 32. *Pa fodd y daeth y Demetrius hwn i fod*

yn frenin
ydoedd, b
na allai ei
gymmeryd
cus *Epipha*
berfwadiodd
odd ef, an
iwyd gan
farwolaet

H. 32.

yn yr offe

A. Efe

anfon un

ciodd: A

ei elepha

danfonod

Iuddewon

H. 33.

nig hyn?

irysela â

mell ef,

chwedi ll

Duw *Isr*

i lawr y

ei lle hi,

a yrrwyd

H. 34

am ynnill

unig odd

trwy we

galonnog

Dduw,

H. 35

ewon ar

Nicanor,

deml, a

ordeinioc

flnyddo

a elwir d

yn frenin? *A.* Am mai mab *Seleucus Philopater* ydoedd, brawd henaf *Antiochus Epiphanes*; ac er na allai efe berfwadio'r *Rhufeiniaid* i'w helpu ef i gymmeryd teyrnas *Syria*, oddi ar pan marw *Antiochus Epiphanes*, etto efe a diriodd yn *Syria* ac a berfwadiodd y bobl, mai'r *Rhufeiniaid* a'i danfonodd ef, ar hynny *Antiochus Eupater* a *Lyfias* a ddaliwyd gan eu milwyr eu hunain ac a osodwyd i farwolaeth wrth orchymmyn *Demetrius*.

H. 32. A ddarfu i Ddemetrius sefydlu Alcimus yn yr offeiriadaeth yn wrthwyneb i Judas a'r bobl?

A. Efe a ymdrechodd wneuthur hynny trwy anfon un *Baccides* yn eu herbyn, eithr ni thyciodd: Ar ol hyn efe a wnaeth *Nicanor*, meistr ei elephaint ef, yn rhaglaw ar *Judea*, ac a'i danfonodd ef i ladd *Judas*, a darostwng yr Iuddewon.

H. 33. Pa fodd y llwyddodd Nicanor yn y cynnig hyn? *A.* Yr oedd ar y cyntaf yn anfoddlon i ryfela â *Judas*, ond wedi i'r brenin ei ddirgym-mell ef, efe a'i dilynodd yn waed wyllt; a chweddi llefaru llawer o eiriau cableddus yn erbyn Duw *Israel* a'r deml, gan fygwth ei bwrw hi i lawr yn llwyr, ac adeiladu teml i *Facchus* yn ei lle hi, efe a laddwyd ei hunan, a'i holl wyr a yrrwyd i ffoi gan *Judas* trwy fawr gywilydd.

H. 34. Pa annogaeth a gafodd Judas i obeerthio am ynnill y fuddugoliaeth y pryd hyn? *A.* Nid yn unig oddi wrth gableddau *Nicanor*, eithr hefyd trwy weledigaeth, ac felly efe a ymosododd yn galonnog ar ei elynion, gyda thaer weddi ar Dduw, 2 *Mac.* xiv. a xv.

H. 35. Pa orfoledd a wnaeth Judas a'r Iuddewon ar yr achos hyn? *A.* Torrodd ymaith ben *Nicanor*, a'i law ddehau a ystyfnodd yn erbyn y deml, ac a'u crogodd ar un o dyrrau *Jerusalem*, ordeiniodd hefyd gadw dydd o ddiolchgarwech yn flynyddol er cof am y fuddugoliaeth hon, yr hwn a elwir dydd *Nicanor*.

H. 36. *Beth a wnaeth Judas nefas tu ag at ddaioni ei wlad?* A. Am glywed o hono ynghylch cynnydd mawredd y *Rbuseiniaid*, efe a anfonodd attynt i wneuthur cyfammed â'i gilydd er ymddiffyniad y naill a'r llall, a'r *Rbuseiniaid* a gyttunasant, ac a'i cadarnhasant ef, gan gymeryd yr *Iuddewon* yn gyfeillion a chyngrairbleidwyr iddynt, ac a barasant i *Demetrius* na flinai 'mo honynt mwy.

H. 37. *A ufuddhaodd Demetrius i'r arch hon?*

A. Cyn i'r arch hon ddyfod i'w law ef efe a anfonasai *Baccides* yr ail waith i ddial marwolaeth *Nicanor*, ac i sefydlu *Alcimus* yn yr offeiriadaeth.

H. 38. *Pa lwyddiant a gafodd Baccides yr ail waith yn erbyn yr Iuddewon?* A. Annedwydd dro ydoedd i'r *Iuddewon*; canys efe a orthrechodd *Judas* trwy amledd ei luoedd, gydâ'r hwn nid oedd y pryd hynny ond tair mil o wyr, fel ag y darfu iddynt gan mwyaf ffoi oddi wrtho rhag ofn; a *Judas* yr hwn ni fynnai ffoi am ei einioes rhag cywilydd, a laddwyd trwy ormodd gwrolder.

H. 39. *Pa ddrygau a ganlynodd farwolaeth Judas?* A. Darfu i'r *Iuddewon* fawr ddigalonni, a llwyddodd *Baccides* ym mhob lle, cymmerodd *Jerusalem*, anrheithiodd y rhan fwyaf o'r wlad, lladdodd gyfeillion *Judas* pa le bynnag y c'ai efe afael ynthynt; llawer o'r *Iuddewon* gwrthgiledig a ochrodd gydag ef. Arferodd *Alcimus* y fwydd offeiriadol yn annuwiol iawn, dilynodd goel-grefydd y *Paganïaid* yn addoliad Duw, rhoddos orchymmyn am dynnu i lawr wal y cynthedd nefas i mewn i'r cyfsegr, ac a dybir iddo dynnu i lawr hefyd y wal oedd yn rhannu rhwng y naill borth o fynydd y deml oddi wrth y porth arall iddo, ag ydoedd yn fwy sanctaidd, gan roddi i'r cenhedloedd yr un rhydd-did i fyned iddo ac i'r *Iuddewon*.

Noda,

Dofp. 6.

Noda, 1.

lawr wait

ond efe a d

llyr, yr hw

Noda, 2.

yr oedd y

with gynte

o ordinhad

Nid ydym

teml Solom

a'r cynthedd

Yn amfer

tedd newydd

a feddylir

wyddwyd

dau can m

tedd, a C

yn wir i'r p

isfel, neu'n

ail deml o

ac un rhef

cimus dyn

fath ganol

gynt, a d

hedloedd y

bygol yw

Exec. xl. 1

gon i brof

gedig a ra

a'r newydd

Dr. *Pridea*

O's dar

adu'r den

chelaeth,

ciel; oble

mawr i w

a xlii. 20.

yn bum ca

digyssegr.

yr amfer h

H. 40

y fath be

a'i tarav

fel na a

mwy, n

Noda, 1. Y dywedir yn *1 Mac. ix. 54.* iddo dynnu i lawr waith y prophwydi, beth bynnag oedd hwnnw; ond efe a dynnodd i lawr gaerau'r cyntedd nesaf sydd yn sicr, yr hwn wrth debyg ydoedd gyntedd yr offeiriaid.

Noda, 2. Y mae yn anhawdd dywedyd pa mor belled yr oedd y wal, ag oedd yn gwahanu'r cenhedloedd oddi wrth gyntedd allan y deml ag a wnaethpwyd i'r *Iuddewon*, o ordinhad Duw, neu pa mor foreu y gwnaethpwyd hi: Nid ydym yn darllen am dani yn yr ysgrythur, yn adeilad deml *Solomon*, lle yr ydoedd yn unig cyntedd yr offeiriaid, a'r cyntedd mawr; nag yn ei hail adeilad gan *Zorobabel*. Yn amser *Jehosaphat*, yr ydym yn darllen yn wir am gyntedd newydd, *2 Cron. xx. 5.* ond ni wyr neb yn sicr beth a feddylir wrtho; fe allai mai rhyw gyntedd a adnewyddwyd ydoedd. Canys yn nyddiau *Manasse* ynghylch dau can mlynedd wedi hyn, nid oedd yno ond dau gyntedd, *2 Cron. xxxiii. 5.* Mae Dr. *Prideaux* yn meddwl yn wir i'r prophwydi olaf, *Haggai* a *Zecaria* beri codi gwal isel, neu'n hytrach rhyw gaead, a alwent hwy *Cbel*, yn yr ail deml o fewn yr hwn ni ch'ai un dienwaededig ddyfod; ac un rheswm am y dyb hon yw, *1 Mac. lle y dywedir i Alcimus* dynnu i lawr hefyd waith y prophwydi. Fod y fath ganol fur gwahaniaeth yn amser y *Maccabeaïd*, neu'n gynt, a dybir yn gyffredin; fod y cyntedd hwn y cenhedloedd yn niheil *Herod*, y mae pawb yn addef; a thybygol yw fod *Eph. ii. 14.* yn cyfeirio atto. Edr. *Lowth* ar *Exec. xl. 17.* Ond p'un a ydyw'r rhesymau hyn yn ddiogon i brofi ei fod o ordinhad ddwyfol, y darlennydd dyfgedig a raid farnu. Edr. gyfylltiad yr hen Testament a'r newydd, Rhan 2. Llyfr 4. tu. dal. 261. yn 8fo. o waith Dr. *Prideaux* a Dr. *Lightfoot* ar y deml, Pen. 17.

O's darfu, fel y dal rhai, i'r *Iuddewon*, wrth ail adeiladu'r deml dan *Zorobabel*, gymmeryd portreiad, yn dra chelaeth, oddiwrth ddull y deml yng ngweledigaeth *Ezeiel*; oblegyd yna fe ymddengus fod yno gyntedd digon mawr i wneuthur cyntedd y cenhedloedd; canys Pen. xl. 5. a xlii. 20. *Wele fur o'r tu allan i'r ty, o amgylch o gylch, yn bum can corsen yn ysgwar i wahanu rhwng y cyssagr a'r digysagr.* Edr. *Lowth* ar y testynau hyn. Hon a elwid yr amser hynny o bosibl, *Mynydd y Deml*.

H. 40. Beth a ddaeth o Alcimus pan y dilynai y fath bethau ysgeler-ddrwg a hyn? A. Llaw Duw a'i tarawodd ef â chrud, ac a wnaethpwyd yn fud, fel na allai roi allan orchymmynion annuwiol mwy, na chymmaint a gallu trefnu ei dŷ; ac

184 *Am Judas Maccabeus, Pen. XIX*
felly y bu farw mewn poen dirfawr, i *Mac. ix*
54. 55.

H. 41. *A wnaeth brodyr Judas Maccabeus y rhai a adawyd yn fyw, ddim prawf i wrthsefyll eu gelynion?* A. Do; *Jonathan* wedi ei ddewis gan y bobl, a gymmerth y llywodraeth arno; ac eiddo ei frawd *Ioan* gan y *Tambritiaid*, etto'r oedd *Simon* yn fyw; a'r rhai hyn a'u gwrthwynebodd mor gryf, fel ym mhen ychydig flynyddau, wedi marw *Alcimus*, y blinodd *Baccides* ar y rhyfel, a boddlonodd i wneuthur heddwch dirfyn; yna rhoes yn ol yr *Iuddewon* a gaethgludasai ef, ac a ymadawodd a *Judea* heb ddychwelyd mwy.

H. 42. *Pa ddefnydd a wnaeth Jonathan o'r heddwch hwn?* A. Efe a lywiodd *Israel* yn ol y gyfraith; adferodd y grefydd *Iuddewig*, diwygiodd bob peth hyd ag y gallai, yn y wlad a'r eglwys, ac a ail-adeiladodd furiau ac amddiffynfeydd *Seion*.

H. 43. *Pwy oedd yn cyflawni swydd yr archoffeiriad yr hall amfer hwn?* A. Ni bu neb wedi marw *Alcimus*, dros yspaidfaith flynedd; hyd oni ddarfu i *Alecander*, twyllwr, gymmeryd arno, mai mab *Antiochus Epiphanes* ydoedd, a gafaelu yn nheyrnas *Syria*, a gwneuthur cynhygion uchel i ynnill *Jonathan* i fod o'i dŷ ef, yn erbyn *Demetrius*, yr hwn a fu yn elyn iddynt. Ac ymmysg y cynhygion hyn, un oedd hwn, *Y gosodid ef yn archoffeiriad ac yn llywydd ar yr Iuddewon, a'i alw yn garedig ddyn i'r brenin, i Mac. x. 18, &c.*

Noda, Yr wyf yn meddwl. fod Josephus yn bwrw gwneuthur Judas yn archoffeiriad cyn ei farw; ond nid yw Dr. Prideaux yn ei ganlyn ef yn hyn, na llyfr y Macabeid yn rhoddi dim hanes am dano. Ac etto wedi i Judas adfer yd yr addoliad Iuddewig yn y deml, yr oedd yn rhaid i ryw un wafanaethu swydd archoffeiriad ar rai achosion: Omas a fodd i'r Aipht, yn awr pa un a ddarfu Judas wafanaethu yn achlysurol ei hunan, neu osod un o'r offeiriaid eraill i wneuthur hynny, sy'n anis: Judas, ysgatfydd

Dosp. 6.

ysgatfydd
i'r teulu pe
mo'r enw

H. 44.

A. Nid
lwg, am
synniad y
wisgodd
Wedi ei
der, yr h
Ddemetri
brwydr.

Noda, C
nheulu'r A
yr hwn a
iad pen-ar

Y mae
beaid yn
ias eu tad

H. 4.

Aaron,
un a oe
Josedec y
ond y m
hwn oe
ii. 1. I
wydd d
neb yno
oedd g
hyn dar
yn wag

H. 4.

A.

gymma
ag y c
Iuddew
wedi e
au i'r
dylwyf

Dosp. 6.

Jonathan a Simon.

185

ysgatfydd a gyflawnodd y swydd ei hun, megis ag yr oedl i'r teulu pennaf yn yr offeiriadaeth, er na chymmerth efe 'mo'r enw arno.

H. 44. *A dderbyniodd Jonathan y cynhygion yma?*

A. Nid oedd un archoffeiriad arall mewn gollwg, am hynny efe a'i dderbyniodd gyda chyd-synniad yr holl bobl; ac ar wyl y pebyll efe a wisgodd am dano wisgoedd yr archoffeiriad. Wedi ei ddyrcha'n llyn, efe a unodd ag *Aleksander*, yr hwn oedd o hyd yn cyrffa, ac a laddodd *Demetrius*, ei gyd-ymgais wrthwynebwr, mewn brwydr.

Noda, O hyn allan yr archoffeiriadaeth a barhaodd yn rheulu'r *Asmoneaid*, neu'r *Maccabeaid*, hyd amser *Herod*, yr hwn a'i cyfnewidiodd o fod yn swydd etifeddol i ofodiad pen-arglwyddiaethol.

Y mae'n gymmwys i sulwi yma, fod teulu'r *Maccabeaid* yn cael eu galw'n *Asmoneaid*, oblegyd fod *Mattathias* eu tad yn fab i *Ioan*, mab *Simon*, mab *Asmoneus*.

H. 45. *Onid a oedd Jonathan o deulu benaf Aaron, i'r hwn a perthynai'r offeiriadaeth?* A. Pa un a oedd y *Maccabeaid* neu yr *Asmoneaid*, o hil *Josedec* yr archoffeiriad, sydd ansicr, *Ezra* iii. 2. ond y mae'n sicr eu bod o ddydd-gylch *Joarib*, yr hwn oedd o res bennaf meibion *Aaron*, i *Mac.* ii. 1. i *Cron.* xxiv. 7. Ac am hynny, o herwydd diffyg ym mhrif deulu'r offeiriad, ac heb neb yno yn ymddangos â gwell hawl iddi, yr oedd gantho ef hawl i'w chymmeryd; heblaw hyn darfu'r holl bobl ei ddewis ef pan oedd y lle yn wag.

H. 46. *Pa le'r oedd Onias yr holl amser hyn?*

A. Wedi ffoi o hono i'r *Aipht*, efe a gafodd gymmaint o law ar *Ptolemeus Philopater* y brenin, ag y darfu iddo adeiladu templ yn yr *Aipht* i'r *Juddewon* yn gyffelyb hollol i hon yn *Jerusalem*, wedi ei haddurno â'r un ddoresn o lestri ac allorau i'r aberth ar arogl-darth, a'i sefydlu yntef a'i dylwyth yn archoffeiriad ynthi, lle y cyflawn-

afant yr un fath wasanaeth crefyddol a hwn yn *Jerusalem*.

H. 47. *Ym mha fan yn yr Aipht yr adeiladodd ef y deml hon?* A. Yn y lle'r oedd *Heliopolis*, neu ddinas yr haul yn sefyll; ac yno, yr adeiladodd ddinas hefyd, ac a'i galwodd hi *Onion*, ar ei enw ei hun.

H. 48. *Onid pa fodd y perswadiodd efe'r Iuddewon i gyflawni'r cyfryw addoliad yn y deml hon?*

A. Trwy goffa geiriau *Efay*, Pennod xix. 18, 19. *Yn y dydd hwnnw y bydd pum dinas yn nhir yr Aipht yn llefaru iaith Canaan: Yn y dydd hwnnw y bydd allor i'r Arglwydd yng nghanol tir yr Aipht, &c.* pa eiriau sydd i'w dehongli am ddyfodol ystad yr efengyl yn y wlad honno, yn nyddiau'r *Messiab*; eithr *Onias* a'u cymhwysfodd at ei deml a'i allor ef.

H. 49. *Pa hyd y bu'r deml hon yn aros?* A. Hyd ar ol dinystr teml *Jerusalem*, uchlaw dau cant o flynyddau wedi hyn; ac yna'r ddinas *Onion* a'r deml a ddinystrwyd, trwy orchymmyn *Fespasian*, emprwr *Rufain*.

H. 50. *A aeth Jonathan yn y blaen i sicrhau'r Iuddewon yn eu meddiant o Judea a'u crefydd?*

A. Trwy wneuthur cyngair â'r brenhinoedd a'r bobloedd a'i helpai ef, a thrwy helpu'r naill yn awr a'r llall yn y man, megis ag yr oedd gallu a mantais tywysogion yn fynych yn cyfnewid, efe a ymddiffynodd ac a lywodraethodd ei genedl ei hun.

H. 51. *Beth a ddaeth o hono yn y diwedd?* A. Trwy fradwriaeth un *Tryphon*, yr hwn oedd yn ymgaïs am deyrnas *Syria*, efe a ddaliwyd, ac a ddodwyd mewn cyfyng garchar yn *Nholemais*, i *Mac. xi. a xii.* a chwedl'n efe a laddwyd efo'i ddau fab, pen. xiii.

H. 52. *Pwy a ganlynodd Jonathan yn yr offeiriadaeth a'r llywodraeth?* A. *Simon* ei frawd, ar ddechfyriad yr holl bobl.

H. 53. *Beth oedd rhai o anturiaethau cyntaf Simon?* A. Wedi claddu ei frawd yn anrhyddus ym *Modin*, dinas ei dadau, a chodi coffadwriaeth uchel ac ardderchog o feini, a faith begwn pen-fain cost-fawr ar ei rieni a'i bedwar brawd a'i hunan, efe a wnaeth ymddiffynfeydd i ddinasoedd *Juda*, a chyngrair â *Demetrius* ieuangc mab *Demetrius*, cymmerodd ddinas *Gaza*, glanhodd y tai oddiwrth eilunod, ac a adeiladodd yno ddinas iddo ei hun.

H. 54. *A barhaodd y gwarch-geidwaid, yn nhwr Acra, yn agos i'r deml, ddrygu'r Iuddewon yn eu haddoliad?* A. Er dim ac a allai *Jonathan* a *Judas* ei wneuthur, buant yn elynion chwerwon iddynt hyd ddyddiau *Simon*, yr hwn a warchaodd arnynt mor gaeth, yna wedi marw llawer o honynt trwy newyn, y lleill a roddasant i fynu y twr i *Simon*; yr hwn a burodd efe yn union oddi wrth ei astandid, ac a aeth i mewn iddo gyd â thelynau a chaniadau a gorfoledd mawr.

H. 55. *Pa rag-ofal a gymmerodd Simon i ragod y fath gynllwynwyr mwy?* A. Trwy gydsyniad a help y bobl, efe a dynnodd i lawr y twr, ac a wnaeth y mynydd ei hun mor isel fel na b'ai yn bosibl i ddrygu addolwyr y deml o'r ochr hynny mwy.

H. 56. *Pa fodd y llwyddodd Simon yn y llywodraeth?* A. Efe a sefydlodd *Jerusalem* a *Judea* mewn heddwch ac amltra; efe a largetiodd y gyfraith, ac a fynodd ufudd-dod iddi; addurnodd y cysteigr, lliosogodd lestri'r deml, ac a arferodd grefydd yn ei phurdeb.

H. 57. *Pa anrhydedd a ddangosodd yr Iuddewon iddo?* *Atteb.* Mewn cymmanfa o'r offeiriad, a'r henuriaid, a phobl yr *Iuddewon*, cynhylledig yn *Jerusalem*, efe a wnaed yn dywysog yn gyfartal ag archoffeiriad; a'r urddas a'r swyddau hyn a sefydlwyd arno ef a'i etifeddiion yn dragywydd. Argraffwyd y pethau hyn ar lechau pres, yng-
hyd

hyd â gweithredoedd mawr-wych da ef ei hun a dylwyth, ac a haeddodd y fath urddas; a hong-iwyd y rhai 'n yn y cyfsegr, er cof

H. 58. *Pa fri oedd iddo ymysg y cenhedloedd?*

Atteb. Amryw dywysogion a phobl, y *Lacedemoniaid*, y *Rhufeiniaid*, ac *Antiochus* a gyfenwir *Sidetes*, a chwennychent ymgyfeillach ag ef, ac a wnaethant gyfundeb a chyfammmodau ag ef, ac a stofasant arno anrhydedd, nid bychan, i *Mac.* xiv. a xv.

H. 59. *A gadwodd Antiochus ei ammod â Simon?* *A.* Naddo ddim; eithr er cynted ag y gorthrechodd ef *Dryphon*, ei wrth-sefwr, efe a dorrodd ei ammodau â *Simon*, ac a ymwithodd i ryw ran o *Judea*; ond yno *Cendebeus* ei gadpen a orchfygwyd gan *Simon* a'i ddau fab henaf, sef *Judas* a *Ioan*, y rhai a gyfenwir *Hyrchanus*.

H. 60. *Pa beth a fu diwedd Simon?* *A.* Tra yr ydoedd ef yn ymweled â'r dinafoedd, ac yn rhoddi iddynt eirchion da er eu dedwyddyd, un *Ptolemeus*, ei ddaw, a'i gwahoddodd ef a'i feibion i wledd yn *Ferico*, a lladdodd *Simon* a dau o'i feibion yno, ac a anfonodd yn ddirgel i ladd *Ioan* hefyd; fel y gallai efe gael y llywodraeth yn ei law ei hun.

H. 61. *A ddarfu Ptolemeus dyccio yn yr antur ysgeler hon?* *A.* *Ioan* wedi ei rag-rybuddio, a laddodd y lleiddiaid bwriadol hynny, ac a osodwyd yn archoffeiriad a llywydd yn lle ei dad.

Noda; Yma y mae hanes odidog llyfr cyntaf y *Maccabeaid* yn diweddu. Yr hyn a ganlyn a fenthycwyd yn bennaf o *Josephus* yr hwn a eilw *Ioan* yn gyffredin with yr enw *Hyrchanus*.

DOSP. VII. *Am Helyntiau'r Iuddeuon tan dywyfiad Eppil a chanlynwyr SIMON y MACCABEAID; ac am yr amryw Seftau ymysg yr Iuddeuon, sef y PHARISEAID, SADUSEAID, ESSENAID, HERODIAID, a'r CARATIAID.*

H. 1. *A feddianodd Ioan Hyrcanus ei swydd mewn heddwch? A. Antiochus Sidetes wedi clywed am farwolaeth Simon, a'i wawdd, gan Ptolemeus, a ruthrodd ar Judea drachefn, a warchaodd ar Jerusalem, ac a yrrodd Hyrcanus a'r Iuddeuon i'r cyfyngder eithaf trwy newyn; ond gan y ceisiasant heddwch, efe a'i caniattaodd addynt, ar yr ammod o dalu rhyw deyrnged i'r Brenin, a bwrw i lawr ymddiffynfeydd Jeru-*

salem. Noda, O ddeutu'r amser hwn Jesus mab Syrach, Iuddeu o Jerusalem, yn dyfod i'r Aipht, a gyfieithodd lyfr Eclesiasticus, a lgrifenwyd gan Jesus ei dad-cu, allan o'r Hebraeg i'r Graeg, er lles i'r Iuddeuon Groegaidd yno. Yr henafiaid a'i galwai Panareton, neu Eurgrawn pob rhinwedd.

H. 2. *Pa wedd y llwyddodd achosion yr Iuddeuon dan Hyrcanus? A. Ym mhen rhai blynyddau wedi hyn, efe a gymmerodd fantais ar y mawr derfysg a ganlynodd marwolaeth Antiochus, yn y gwledydd, tu ag at helaethu ei derfynau, trwy gwympo ar drefydd cymmydogaethol o amgylch Judea; ac i fwrw ymaith bob ymddibyniad ar frenhinoedd Syria.*

H. 3. *A gafodd efe ddim help gan bweroedd eraill? A. Efe a adnewyddodd y cyngrair hedd a wnaethai Simon ei dad a'r Rhufeiniaid, pa rai oedd yn awr wedi dringo i frigyn eu clod; a hwy a archasant i'r Syriaid ei ryddhau ef o'r dreth a ddodasant arno, a gwneuthur iawn am y camwri a wnaethant iddo.*

H. 4. *Pa wedd yr ymddygodd Hyrcanus tu ag at*

at yr Edomiaid neu'r Idumeaid ag oedd ar du deheu Judea? *A.* Efe a barodd iddynt gofleidio'r grefydd *Iuddewig* neu adael eu gwlad; ac hyn dewisafant adael eu heilun-addoliaeth, a dyfod yn brosfelytiaid i'r grefydd *Iuddewig*; a darfu iddynt gymmysgu ac ymgorpholi â'r *Iuddewon* yn y fath fodd, fel nad oedd goffa am eu henwau cyn pen dau cant o flynyddoedd.

Noda, Mewn ymddiffyniad o'r hyn a wnaeth *Hyrchanus* i'r *Idumeaid*, yr hyn fydd yn ymddangos mor gtoes ddeddf natur a'r ysgrythur, ag y b'io lle, fe ellir dywedyd i'r *Idumeaid* hyn yr amser hwnnw draws-feddiannu tir *Judea*, a chyfanneddu yr holl ddeheu-barth o honi; felly *Hyrchanus* yn gyrru ymarth y rhai'n oddi eithr iddynt droi yn *Iuddewon*, a wnaeth ddim ond eu difeddiannu hwy o'r gwlad a roddodd Duw i'w dadau. Etto rhaid cyfaddef iddo trwy hyn ofod siampl ddrwg iawn i eraill ar ei ol ef, i wthio a thraws-ofod eu crefydd eu hunain ar y gwledydd a ynnillent mewn rhyfel, trwy drais. *O bob gwaigfa dyma'r gwaethaf.*

H. 5. Pa fodd y triniodd ef y Samariaid ar du'r gogledd, pan y cynhyddodd ei allu yn llyn? *A.* Efe a ruthrodd efo'i wyr ar *Sichem*, ac a'i cymmerodd hi, yr hon oedd y pryd hyn y drigfa bennaf ar a feddai'r *Samariaid*; ac a ddinystriodd eu teml ar fynydd *Garizim* yr hon a adeiladasai *Sanbalat* iddynt; er iddynt bara cadw allor yno ac offrymmu aberthau.

H. 6. Pa fodd y daeth Sichem yn drigfa bennaf yn lle Samaria iddynt? *A.* Hwyl a yrrwyd o *Samaria*, gan *Alecander*, am ladd un o'i raglawiaid ef mewn terfysg; a chan gilio i *Sichem*, hwyl a wnaethant honno yn brif drigfan iddynt; ac *Alecander* yntef a lanwodd *Samaria* â Phaganiaid o hil y *Syriaid* a'r *Macedoniaid*.

H. 7. A helaethodd Hyrcanus ei derfynau ar yr ochr honno i'r gwlad? *A.* Efe a gymmerth *Samaria* trwy warchae, ac a'i dadymchwelodd hi yn hollol; rheolodd nid yn unig yn *Judea*, eithr yn *Galilea* hefyd, a'r trefydd oddiamgylch; efe a ddaeth

daeth yn
a gadw
thag eu gel
H. 8. *P.*
Hyrchanus?
an neu dd
bethau a w
Baris, ar g
uchder,
un myn
gion o'r *A*
wisgoedd
a wisgid h
H. 9. *I*
byn? *A.*
i gwnaeth
deml a'r
arhaus go
Rufain: *F*
weled beth
mo ar ach
Rhufeiniaid
lwyd Pen
Noda, O
myned i
Pen Cad
yntedd y C
add ef, ac
lwyn ef i
yn y cafod
6, &c.
H. 10.
iwedd ei
anheuwyl
o'r *Pharise*
gredu fod
ymadawo
yr oedd g
ddiddymo
mewn â f
gariad ym

en. XIX

du deban
io'r gref-
yn dewif-
d yn bro-
u iddyn
yn y fath
cyn pen

Hyrcaus
or groes
dywedyd
nu tir
ni; felly
ddynt droi
u hwy o'r
cyfaddef
r ei ol ef,
gwledydd
gwa/sfa

d ar du'r
A. Efe
ymmer-
a bennaf
iodd eu
eiladafai
lor yno

a bennaf
rwyd o
raglaw-
m, hwy
ynt; ac
ganiaid
u ar yr
rth Sa-
lodd hi
a, eithr
; efe a
ddaeth

daeth yn un o'r tywysogion mwyaf yn ei oes,
ac a gadwodd yr eglwys a'r wlad yn ddiogel
hag eu gelynyon, dros amfer hir.

H. 8. *Pa weithredoedd bynod eraill a briodolir i Hyrcanus?* A. Efe a gyfrifid yn brophwyd am neu ddwy rag-ddywediad, neu wybod am bethau a wnaed ymhell: Efe a adeiladodd gastell Baris, ar graig ferth, yn ddeg cufydd a deugain uchder, o'r tu allan i gyrrau'r deml, eithr ar un mynydd: Hwn oedd palas yr holl dywysogion o'r *Asmoneaid* yn *Jerusalem*, ac yma y dodid gwilgoedd yr archoffeiriad i gadw yn wastad pan a wisgid hwynt.

H. 9. *Pa ddefnydd a wnaed o'r castell hwn weith byn?* A. *Herod* a'i adeiladodd ef o newydd, ac a'i gwnaeth yn gastell cryf, i olygu ac amddiffyn y deml a'r ddinas; ac a'i galwodd ef *Antonia*, er arhaus gof am ei anwyl gyfaill, *Marc Anthoni* o *Rufain*: Efe a'i cododd ef mor uchel, fel y gallai weled beth a wnaed yn y deml, ac anfon ei filwyr yno ar achos unrhyw gythrwfl. Yma y cadwai'r *Rhufeiniaid* warch-geidwaeth gref, a'r llywydd a alwyd Pen Cadpen y Deml, *Act. xxi. 31.*

Noda, O'r lle hwn y canfu'r gwiliedydd yr Iuddewon myned i ladd *Paul*, ac y dywedodd wrth y llywydd neu Pen Cadpen, yr hwn a redodd ar frys, efe a'i filwyr, i gynnwedd y Cenhedloedd, i'r lle y llusgasent *St. Paul*, i'w ladd ef, ac a'i achubodd ef o'u dwylaw hwynt, gan ei ddwyn ef i fynu ar hyd grisiau'r castell; ac ar y grisiau ym y cafodd *Paul* gennad i lefaru wrth y bobl, *Act. xxi. 36, &c.*

H. 10. *Pa flinderau a gyfarfu â Hyrcanus tu a'i wedd ei einioes?* A. Ei hawl i'r offeiriadaeth a amheuwyd yn dra diachos gan ryw un coeg-falch o'r *Phariseaid*; lle y parwyd iddo, trwy dwyll, gredu fod yr holl *Phariseaid* o'r dyb hon, yntef a ymadawodd yn fyrrbwyl â'r sect honno, i'r hon y oedd gantho y parch mwyaf o'r blaen, ac a ddiddymodd eu sefydliad hwynt, a changwynipo i mewn â sect y *Saduseaid*, efe a gollodd ei barch a'i gariad ymhlith y bobl gyffredin ymhell. H. 11.

H. 11. *Yn gymmaint a son am sect y Phariseaid yma, attolwg rhoddwch wybod pa rai ydoedd y sectau pennaf ymysg yr Iuddewon?* A. O ddeutu'r amser hyn, y rhai mwyaf ydoedd sect y *Phariseaid*; y *Saduseaid*, a'r *Esseneaid*, er i sect yr *Herodiaid* godi ymhen can mlynedd wedi'n; ac ymhen rhyw gannoedd ar ol hynny, fe gyfododd sect a elwid *Carataid*.

H. 12. *Beth oedd tybiau neillduol y Phariseaid?*

A. Nod pennaf y sect hon oedd ei zel tros draddodiadau'r henafiaid; o herwydd yr oeddent, er cyfaddef ysgrifeniadau *Moses* a'r prophwydi, yn ddwyfol, yn dala i'r traddodiadau hyn hefyd gael eu rhoi i *Foses* ar fynydd *Sinai*; a'u hebrwng i lawr, heb eu hysgrifennu, o dad i fab, trwy amryw oesoedd: A than rith o gadw yn fanylach at y gyfraith, yn ol y traddodiadau hyn, pa rai a chwannegasant hwy atti, yr oeddent yn edrych arnynt eu hunain yn fwy sanctaidd na dynion eraill, a hwy a alwyd yn *Phariseaid*, h. y. rhai yn ymddioli oddiwrth eraill.

Noda, Y rhai hyn a lygrodd y gyfraith yn amser Crist, ac a'i gwnaeth yn ddifudd trwy eu traddodiadau eu hunain: Eu hathrawiaeth hwy er hynny a lwyddodd fwyaf ymhlith yr *Ysgrifenyddion* a'r *Cysfreithwyr*, pa rai oeddent ysgrifenyddion ac esponwyr y gyfraith; a choroph y bobl gyffredin a'u parchai ac a'u hanrhyddedai mor fawr, fel mai hon oedd y sect amlaf o honnynt i gyd.

H. 13. *A ydyw sect y Phariseaid mewn bod etto?*

A. Crefydd bresennol yr *Iuddewon* ym mhob lle ag y maent, oddieithr ychydig ymysg y *Carataid*, a ffurfir ac a arferir yn hollol, yn ol traddodiadau'r *Phariseaid*, yn hytrach nag yn ol y gyfraith a'r prophwydi: Felly hwy a lygrasant yr hen grefydd *Iuddewig*, yr un funud ag y llygrodd y *Papistiaid* y grefydd gristnogol.

H. 14. *Beth oedd tybiau'r Saduseaid?* A. Y mae Dr. *Prideaux* yn tybied, nad oedd y *Saduseaid* ar y cyntaf, ond *Zadicim* yn unig, sef rhai yn ymlynu

ymlynu wrthod a yw na nyddiau *Talmud* ymhell Ond y wadu'r ysprydio a'u cyr mewn b nad oes cospi ac yn unig gwedi a nad oedd iol.

H. 15. *Crefydd?* ddodiad *Moses*; i ddyfod nid yw salmau gyfraith fod, ne Dduw.

H. 16. bod yr i'r Phan yn eu amryw oll yn danynt adfywi mewn

H. 17. sect o l y chwe

ymlynu wrth air 'sgrifenedig Duw, ac yn ym-
wrthod â phob traddodiadau eraill; a thybygol
yw nad aethant ddim ymhellach nâ hyn yn
nyddiau *Hyrchanus*, er bod y rhai a 'sgrifenodd y
Talmud yn dwyn eu henw oddiwrth un *Sadoc*,
ymhell cyn hynny, megis y soniwyd o'r blaen:
Ond y mae'n ficer mai ar ol hyn, y darfu iddynt
wadu'r adgyfodiad o feirw, a bod angylion, neu
ysprydion, neu eneidiau dynion, wedi ymadael
â'u cyrph, neu neb-rhyw fodau creuedig eraill
mewn byd i ddyfod. Yr oe'nt hwy'n meddwl,
nad oes un Ysryd ond Duw ei hun, a'i fod ef yn
cospi ac yn gwobrwyo dynol-ryw yn y byd hwn
yn unig, ac nad oes dim i'w ofni na'i obeithio
gwedi angeu; pa egwyddorion fydd yn dangos,
nad oedd y sect hon ond plaid o ddynion annuw-
iol.

H. 15. *Beth oeddent yn broffesu fod yn rheol eu
crefydd?* A. Yr oeddent yn di-arddelu pob tra-
ddodiadau, a gair Duw hefyd, ond pum Llyfr
Moses; o blegyd nad yw'r athrawiaeth am ystad
i ddyfod i'w gweled yn eglur yno; ac am hynny
nid yw Crist yn ymresymmu â'r rhai'n allan o'r
salmau neu'r prophwydi, eithr yn unig allan o
gyfraith *Moses*; pan y mae ef yn profi byd i ddy-
fod, neu'r adgyfodiad, oddiwrth fod Duw yn
Dduw *Abraham*, *Isaac*, a *Jacob*, Luc xx. 37.

H. 16. *Pa hyd y parhaodd y sect hon?* A. Er
bod yr holl bobl gyffredin yn talu'r parch mwyaf
i'r *Phariseaid*, etto'r rhai mwyaf a chyfoethoccaf
yn eu plith oeddent o dybiau'r *Saduseaid*, dros
amryw genhedlaethau, eithr a dorwyd ymaith
oll yn ninystr *Jerusalem*: Ac nid oes fon am
danynt fel sect lawer o oesoedd wedi'n, hyd oni
adfywiwyd ac y cymhwyfiwyd ef at y *Carataid*,
mewn ffordd o waradwydd.

H. 17. *Pwy oedd y Carataid hyn?* A. Gwell
sect o lawer ymysg yr *Iuddewon*, pa rai, o ddeutu
y chwe' canfed flwyddyn ar ol Crist, a ddechreu-

asant weled a ffeiddio 'storiau ynfyd ac anhygoel y *Talmud* a gyhoeddwyd y pryd hynny, ynghyd â'r ystyr dywyll estronaidd, yr hon a ofodai'r *Iuddewon* ar yr ysgrythurau, fel y darfu iddynt hwy gadw'n unig at eiriau 'sgrifenedig yr ysgrythur, yr hwn a elwir yng ngiaith *Babilon, Cara*; ac yn gyffredin, y maent yn ymfoddloni ar yr ystyr lythyrenol o honi. Fe'u gelwir weithiau gan yr *Iuddewon* hynny a ymroddant i ffiloreg y *Babiloniaid* a'r *Talmudiaid*, yn *Saduseaid*, ond yn gwbl anghyfiawn.

H. 18. *Pa le y mae'r Caratiaid byn?* A. Ychydig o honynt sydd i'w cael yn y parthau gorllewinol hyn o'r byd: Y maent gan mwyaf ym *Mholand*, ac ymysg y *Crim Tartars*; ac ychydig hefyd yn yr *Aipht* a *Pherfia*. Hwyl a gyfrifir y mwyaf dysgedig, y mwyaf oneft, a'r mwyaf rhinweddol ymysg yr *Iuddewon*; a pheth hynod yn eu plith yw, eu bod yn cyflawni'r addoliad cyhoeddus yng ngiaith y wlad lle y trigant.

H. 19. *Beth ydoedd yr Essenaid?* A. Tybygir eu bod ar y cyntaf yr un sect a'r *Phariseaid*, eithr hwy a roddasant i farweiddio'r cnawd yn fwy, ac ysgatfydd yn fwy diargyoedd hefyd. Yr oeddent yn cyttuno â'r *Saduseaid*, mor belled a pheidio disgwyl am atgyfodiad y meirw; ond yr oeddent hwy'n credu cyflwr o wae neu wynfyd, mewn byd i ddyfod, yn ol eu hymddygiad yn hwn. Fe weddai eu bod hwy'n ymrannu'n finteioedd neu'n frawdoliaethau, ac nad oedd meddiannau priodol gan bob un, ond fod pob peth yn gyffredin, a phob un yn cael ei ddianghenu o'r pwrs cyffredin, fel y byddai'r eisiau. Yr oeddent yn bur greffyddol tu ag at Dduw, ar y sabboth ac yn eu defosiynau beunyddiol; ac yn dra charedig a chyweithiasol tu ag at ddynion. Nid oeddent yn dibrisio priodas; ond hwy a ae'nt i'r ystad honno yn anfynych ac yn gynnil iawn; ac yn lle eu plant eu hunain, hwy a fabwysient blant tlodion rhai

Dosp. 7.

rhaf eraill
hunain.

brin, ac y

olau eu

gan *Josep*

hefyd gan

crist'nog

H. 20.

Iachawdw

ment new

ddeuent

eu bod y

drigasant

ant tan fu

o herwyd

nid oedde

eraill.

eu hangr

deb o add

eu dychy

llym di-

a'r cyffell

gwafanae

dwr eu c

ei ffordd

hwynt t

traddodia

cyttuno.

H. 21

amryw

beth oedd

hon ne's

Ac y ma

ion drwg

awdwr

surdoes

groes i'r

un pwng

mai cyfr

nyngoel
ynghyd
fodai'r
id dynt
ysgry-
Cara;
ai ar yr
veithiau
loreg y
ond yn

Y chy-
gorlle-
yaf ym
ychydig
yfrifir y
af rhin-
d yn eu
hoedd-

Ybygir
d, eithr
fwy, ac
oeddent
pheidio
oeddent
mewn
yn. Fe
l neu'n
priodol
din, a
Fredin,
ar gre-
yn eu
edig a
ent yn
honno
lle eu
lodion
rhai

Dosp. 7.

Sectau'r Iuddewon.

195

rhai eraill, ac a'u dygent i fynu yn eu sect eu hunain. Yr oeddent yn hoffi bwyta ac yfed yn brin, ac ymwisgo â dillad gwynion syml. Rheolau eu buchedd a adroddir i ni yn helaethach gan *Josephus* a *Philo*, dau Iuddew; darlunir hwy hefyd gan *Pliny*, *Pagan*, a chan rai o'r hen dadau crist'nogol.

H. 20. *O's oeddent yn sect frigog yn nyddiau ein Iachawdwr, pa fodd na b'ai son am danynt yn y testament newydd?* At. Y mae rhai yn meddwl na ddeuent ond yn anfynych i ddinasoedd, eithr am eu bod yn byw mor syml a chymhedrol, hwy a drigasant fynychaf yn y wlad, ac felly ni ddaethant tan sulw ein Iachawdwr. Ac heblaw hynny, o herwydd eu bod yn byw mor oneft a chywir, nid oeddent mor agored i farn a cherydd a phobl eraill. Er hynny, y mae'n rhaid cyfaddef, bod eu hangred o adgyfodiad y meirw, eu habsennoldeb o addoliad y deml, eu traddodiadol olchiadau, eu dychymygol buredigaethau, a'u hymattaliad llym di-achos oddiwrth amryw fath o fwydydd, i'r cyffelyb arferion coel-grefyddol eraill, tan rith gwafanaethu Duw, yn rhoddi lle têt i'n Iachawdwr eu ceryddu'n llym, pe buasent yn dyfod ar ei ffordd ef: Ac fe allai ei fod ef yn eu ceryddu hwynt tan yr enw cyffredin *Phariseaid*, am y traddodiadau hynny ym mha rai yr oeddent yn cyttuno.

H. 21. *Am ein bod yn awr yn siarad ynghylch amryw sectau'r Iuddewon, gadewch i ni wybod beth oedd yr Herodiaid?* A. Ni chyfododd y sect hon ne's i *Herod Fawr* ddyfod yn frenin ar *Judea*: Ac y mae'n eglur eu bod yn dal rhyw egwyddorion drwg megis y sectau eraill, am fod ein Iachawdwr yn rhybuddio ei ddisgyblion yn erbyn furdoes y *Phariseaid*, a *Herod*. Yr oeddent yn groes i'r *Phariseaid* yn wir, yn gyfiawn, mewn un pwnge; oblegyd braidd y barnai'r *Phariseaid* mai cyfreithlon ydoeth talu treth yn ddigyfrwng

i *Ethnic*, er ei fod yn ben-llywydd, ac yn enwedig i *Cæſar* yn y dyddiau hynny: Ond eu cyfeiliornad neillduol, yr hwn a alwodd Crift eu leſain, dybygid oedd dala, mai rhydd oedd i grefyddwr addoli eilunod, a choſſeidio gau-grefydd, pan y cymhellid ef i hynny gan bennaethiaid. Tybygol iawn yw, mai *Herod* a ffurfiodd y ſect hon, i'r diben i gyfiawnhau ei hun; yr hwn ac efe yn *Idumeaid* o genedl, a'i hanner yn wir yn *Iuddew* a'i hanner yn *Ethnic*; a chwennychai gyd-ymffurfio â'r *Cenhedloedd* mewn rhai pethau, i foddloni'r *Rhufeiniaid*, a'i gwnaethai ef yn frenin, pan ar yr un pryd yr oedd efe'n proffesu *Iuddewiaeth*.

Noda, Fe ddaeth y *Saduſeaid* yn gyffredin i'r dyb hynaws hon; a'r un rhai a elwir *Herodiaid* ym *Marc* viii. 15. a elwir yn *Saduſeaid* ym *Mat.* xvi. 6. Eithr bu farw'r ſect hon yn ebrwydd, canys nid oes fon am dani ar ol dyddiau ein Iachawdwr.

H. 22. *Nyni a ſoniasom am ſeſtau'r Iuddewon, dychwelwn yn awr i ymoſyn pwy a ganlynodd Hyrcanus? A. Ariſtobulus*, ei fab henaf, a gymmerodd arno ſwydd archoffeiriad a llywydd; ac ef ydoedd y cyntaf, er y caethiwed, a ddododd goron ar ei ben, a mynnu ei alw'n frenin.

H. 23. *Beth a adroddir am dano ef? A. Efe a ofododd ei fam ei hun i farwolaeth, oblegyd iddi honni rhyw hawl i'r llywodraeth; anfonodd ei frodyr oll ond un i garchar; yna efe a ruthrodd ac a ddarostyngodd yr Itureaid, y rhai oeddent yn byw ar du'r gogledd dwyreiniol i Galilea, ac a barodd iddynt trwy drais gymmeryd eu henwaedu a derbyn y grefydd Iuddewig. Yn y diwedd, efe a beiswadiwyd i ofod ei frawd hoff i farwolaeth, o herwydd drwg-dyb anwir; yna bu farw ei hun, yn gloesi'r gwaed, ac mewn dychryn meddwl mawr am ei ſeiau.*

H. 24. *Pwy a ddaeth ar ei ol ef? A. Ei frawd nefaf Aleſander, a gyfenwyd Fannaus, a wiſgodd y goron, yr hwn hefyd a ofododd frawd arall i farwolaeth,*

Dofp. 7.
farwolaeth
fodli ef.

H. 25.
lywodraeth
efe a ym
ymddygo
thyrus, e
yn gynin
lyd rhy
yn yr ho
mil ar h

Noda,
aidd a ch
â'i fyddin
pentref g
phlant, ef
yn ddarn
i ſwpper,
o fod ei v
holl Barth
Wedi hy
ddiatral,
y cerddai
ei leſair

H. 26.
gollod ho
hon a'i
wrth L
ynnill
o'r Aip
thwyo
ſe gode
ar leoc
ar dued
Eithr
ofodod
ddiarw
hefyd
fod ef
wyr ei

yn enw-
u cyfeil-
u lefain,
efyddwr
pan y
Tybyg-
hon, i'r
c efe yn
uddew a'i
mffurfio
ddloni'r
pan ar
iaeth.

hynaws
viii. 15. a
arw'r seft
l dyddiau

ddewon,
dd Hyr-
merodd
y doedd
on ar ei

1. Efe a
gyd iddi
onodd ei
uthrodd
dent yn
ea, ac a
nwaedu
edd, efe
wolaeth,
ei hun,
meddwl

i frawd
wisgodd
arall i
olaeth,

Dofp. 7. *Canlynwyr Simon, &c.* 197
farwolaeth, am wneuthur rhyw gynnyg i'w ddi-
sodli ef.

H. 25. *Pa lwyddiant a gafodd Alecsander yn ei lywodraeth?* A. Wedi sefydlu ei achosion gartref, efe a ymosododd ar rai o'i gymmydogion, ac a ymddygodd yn dwyllodrus iawn â *Ptolemeus Lathyrus*, etifedd coron yr *Aipht*, yr hwn a ddaeth yn gynimorth iddynt; ac yna y bu brwydr waedlyd rhyngddynt ar fin y *Iorddonen*, yng *Ngalilea*, yn yr hon y collodd *Alecsander* (30000) ddeng mil ar hugain o wyr, ac a orchfygwyd yn hollol.

Noda, Fe ddywedir i *Lathyrus* wneuthur gweithred giddidd a chreulon ar yr achos hynny; *sef*, Ac efe'n dyfod â'i fyddin yn yr hwyr, wedi'r fuddugoliaeth, i lettya mewn pentref gerllaw yno, a'i gweled yn llawn o wragedd a phlant, efe a barodd eu lladd hwynt oll, a thorri eu cyrph yn ddarnau, a'u dodi mewn peiri i'w berwi ar dân megis i swpper, fel y gallai ef adael ar ei ol yn y wlad honno dyb o fod ei wyr ef yn bwyta cnawd dynion, ac felly peri i'r holl Barthau hynny arfwydo ac ofni ei fyddin ef yn fwy. Wedi hyn fe wibiodd *Lathyrus* trwy'r holl oror honno yn ddiartat, gan ddifrodi, 'speilio, a difetha'n druenus y ffordd y cerddai; canys ni allai *Alecsander*, ar ol y frwydr hon, ei lestafr ef mewn un modd.

H. 26. *A ddarfu Alecsander gryfhau byth wedi'r golled hon?* A. *Cleopatra*, brenhines yr *Aipht*, yr hon a'i mhab ieuaf oedd yn cadw'r deyrnas oddi wrth *Lathyrus*, ei mhab henaf; a rhag iddo ef ynnill *Judea*, ac yna dyfod i'w difuddio hitheu o'r *Aipht*, hi a ymdrechodd i gynnal a chynnorthwyo *Alecsander Janneus* yn ei erbyn ef: Ar hyn fe gododd *Alecsander* ei ben drachefn, ymosododd ar leoedd eraill, a chymmerodd *Gadera* ac *Amathus* ar dueddau *Galilea*, ynghyd â llawer iawn o olud: Eithr *Theodorus*, tywylog *Philadelphia*, yr hwn a osododd y trysor hwnnw yno, a ddaeth arno yn ddiafrybod, ac a orchfygwyd gantho, yr hwn hefyd a laddodd ddeng mil o wyr. Etto, am ei fod ef yn galonnog ac yn ddiwyd, efe a gasglodd wyr eilwaith, ac a gymmerodd ddinas *Gaza* oddi

ar y *Philistiaid*, ac a roddodd ryddid i'w filwyr i ladd, yspeilio, a difrodi yno fel y mynnent. Efe a orchfygodd y prif ddinafoedd, ac a'u chwanegodd hwynt at ei arglwyddiaeth ei hun; ac yna llawer o'r *Philistiaid* a droesant yn *Iuddewon*: Yr oedd hi yn awr wedi dyfod yn arfer gyffredin ymysg tywysogion yr *Asmoneaid*, i beri pawb a orchfygent hwy mewn rhyfel i dderbyn *Iuddewiaeth* neu adael eu gwlad.

H. 27. *Pa fodd yr ymddygodd ei bobl ei hun, sef yr Iuddewon tu ag atto ef?* A. Llid y *Phariseaid* a barhaodd tu ag atto, am rodio o hono yn ffordd ei dad, yr hwn a ddiddymodd eu sylfaen osodiadau hwy; a thrwy'r llaw oedd ganthynt ar y werinos, hwy a gyffroisant y bobl i'w guro ef â *Sitrons*, a'i ddifenwi ar y pryd yr oedd yn gwasanaethu swydd archoffeiriad.

H. 28. *Pa fodd y dangosodd ef ei ansoddionrwydd iddynt?* A. Efe a laddodd chwech mil o honynt y pryd hynny, ac a ddewisodd ei osgorddiaid o'r *Cenbedloedd*, am na feiddiai mwy ymddiried ei hun i'r *Iuddewon*. Ac yn y diwedd, fe dorodd allan ryfel brwd rhyngddo ef a'i bobl, yr hwn a barhaodd chwech mlynedd, ac a fu yn achos o flinder mawr rhwng y ddwy blaid, ac o angeu, yn ychwaneg nâ hanner can mil o bobl.

H. 29. *Pa fodd y dygwyd y rhyfel hwn yn y blaen?*

A. Er i *Alecſander* gael y trechaf arnynt yn fynyeh, etto fe flinodd, ac a ddymunodd heddwch, gan addaw rhoddi iddynt beth bynnag a geisient yn rhesymmol gantho: Eithr wedi gofyn beth oedd eu cais, hwy a attebasant ag un llais, mai *torri ei wddf ei hun ydoedd*. Mor chwerw oedd eu llid tu ag atto ef! Ac ar yr ateb hwn, dygwyd ymlaen y rhyfel yn dra gwaed-wyllt o bob tu.

H. 30. *Pa fodd y terfynodd y rhyfel hwn o'r diwedd?* At. Y brenin *Alecſander Jannæus*, wedi colli un frwydr, a ymgryfhaodd drachefn, ac a ynnillodd un arall, ac felly'r rhyfel a orphenwyd;

canys,
elynion,
thom, ac
ylle, efe
salem, ac
un dydd
eu llyga
croesbre
ei wrag
olwg w
yn yr I
mwy;
yn dra
Dyma f
awdurd

H. 3
wedd a
nid yw
hwn, a
grud b
tra'r y
tu hwn
ar ei ol
odd y
bywyd
i'r un

H. 3
ewon,
Trwy
odd ei
gan a
eddus
y corp
i'w gl
lyn eu
canys
oedd
ac o's

filwyr i
ent. Efe
hwaneg-
ac yna
won: Yr
gyffredin
pawb a
Iuddew-

i hun, sef
phariseaid
yn flordd
en ofod-
ynt ar y
uro ef â
yn gwa-

onrwydd
honynt
iaid o'r
diried ei
dorrodd
r hwn a
achos o
angeu,

y blaen?
ynt yn
ddwch,
geisient
yn beth
s, mai
bedd eu
lygwyd
ob tu.
o'r di-
, wedi
, ac a
nwyd;

cans, wedi iddo dorri ymaith y rhan fwyaf o'i elynion, efe a yrrodd y gweddill i ddinas *Bethom*, ac a gaeodd arnynt yno: A chwedi ynnill y lle, efe a ddygodd wyth cant o honynt i *Jerusalem*, ac a barodd eu croeshoelio hwynt oll mewn un dydd; a lladd eu gwragedd a'u plant o flaen eu llygaid, tra yr oeddent hwy'n hongian ar y croesbrennau. Yn y cyfamser, efe a ddifyrrodd ei wragedd a'i ordderchadon, wrth wledda, â'r olwg waedlyd hon. Hyn a barodd y fath fraw yn yr *Iuddewon*, fel na chodasant yn ei erbyn mwy; a thrwy hyn hefyd y gwnaeth ef ei enw yn dra ffaidd a gwaradwyddus ym mhob oes. *Dyma siampl arswydus o greulondeb Archoffeiriad ag awdurdod y cleddyf yn ei law!*

H. 31. *A ddaeth y gormeswr creulon hwn i ddiwedd annaturiol?* A. Rhagluniaeth Duw, yr hon nid yw yn cospi pechaduriaid bob amser yn y byd hwn, a ddioddefodd iddo farw yn y gwerfyll, o grud bedwarydd dydd, yr hwn a dilynodd ef dro, tra'r ydoedd yn gwarchae ar gastell y *Geraseniaid*, tu hwnt i'r *Iorddonen*. Ac er iddo adael dau fab ar ei ol, etto yn ei ewyllys diweddaf, efe a roddodd y llywodraeth i'w wraig *Alecсандria* tros ei bywyd; a gallu iddi hitheu ei rhoddi wrth farw i'r un a fynnai hi o'i mheibion.

H. 32. *Pa fodd y cymmododd hon ei hun i'r Iuddewon, fel y goddesent iddi deyrnasu arnynt?* Atteb. Trwy gyngor ei gwr ar ei wely-angeu, hi a gelodd ei farwolaeth ef ne's ynnill y castell; yna gan arwain y fyddin yn ol i *Jerusalem* yn orfolledus, a wnaeth ei mhoes i'r *Phariseaid*, rhoddodd y corph marw yn eu dwylaw, i'w amharchu neu i'w gladdu fel y mynnent, ac a addawodd ddilyn eu cyngor hwynt yn achosion y llywodraeth; cans efe a ddywedasai wrthi, mai hwynt yn sicr oedd y cyfeillion goreu, a'r gelynion gwaethaf; ac o's byddai iddi hi ond cymmeryd ei rheoli ganthynt

ganthynt hwy, hwynt-hwy a wnaent iddi hitheu reoli ar eraill.

H. 33. *Pa lwyddiant a gafodd ymddygiad Alecsandria yn hyn?* A. Cymmaint a chwennychai ei chalon hi : Y *Phariseaid* a berswadafant y bobl i gladdu corph ei gwr yn anrhydeddus, hitheu a sefydlwyd yn y llywodraeth, a gwnaeth *Hyrcanus* ei mhab henaf yn archoffeiriad.

H. 34. *Pa fodd y llywodraethodd tan gyfarwyddyd y Phariseaid?* A. Hi a ddiddymodd ddeddf *Ioan Hyrcanus* yn union, trwy'r hon y dadymchwelodd ef eu defodau traddodiadol hwynt; ac yn y modd hyn, fe dyfodd traddodiadau'r *Phariseaid* i fwy o barch a gallu nag erioed : Hi a roddes gennad hefyd iddynt ladd amryw o'r rhai a gynghorasai *Alecsander* i ymddwyn mor greulon tu ag at y bobl; a rhai o'u gwrthwynebwyr eu hunain a ofodwyd i farwolaeth, tan yr efgus hwn, trwy ei chennad hi; canys yr oedd hi'n arfwydo ail ryfel, ac o ddau ddrwg, barnodd i ddewis y lleiaf.

H. 35. *I bwy y gadawodd hi'r deyrnas wrth farw?* A. I *Hyrcanus* ei mhab henaf, yr hwn a ddygwyd i fynu'n hollol tan awdurdod ac addysg y *Phariseaid*.

H. 36. *A ddarfu Hyrcanus yr ail bara i deyrnasu mewn beddwoch?* Atteb. *Aristobulus*, y mab ieuengaf, yn gweled fod y milwyr a'r bobl yn blino ar orthrwm lywodraeth y *Phariseaid*, a gododd wyr yn erbyn ei frawd *Hyrcanus*, ac a'i gorthrechodd ef; parodd iddo rod-di fynu'r deyrnas a'r archoffeiriadaeth, a byw'n llonydd megis deilad arall : Yntef a gyttunodd ar hynny, wedi iddo deyrnasu dri mis; oblegyd caru'r oedd ei esmwythder a'i lonyddwch yn fwy na dim arall.

H. 37. *A aflonyddwyd Aristobulus yn ei lywodraeth?* A. Yr oedd un *Antipater*, *Idumead* (tad yr hwn a godwyd yn llywydd ar *Idumea*, gan *Alecsander* y brenin diweddar) yr hwn a ddygwyd i fynu gydâ *Hyrcanus*, yn llys *Alecsandria*, yr hwn a

berswadiod
brenin *Ara*
efe a sicrh
rygl bywy
obeithio b

H. 38.
cyngor Ant
ynillodd
gyrrwyd e
ar offeiria
bobl tros

H. 39.
a bono'r p
Jerusalem
trwy ei w
er sychd
regau mo
i regu Ar
gwr da,
tododd e
hyn; O

Cymmaint
ar rhai
iaid di,
an o hony
iafant g

H. 40.
fa hyn?
fawr ar
yn awr
agos; a
Aristobu
ar hyn
odd me
canus.

H. 4
blaen u
Aristob
wyneb

berfswadiodd *Hyrcanus* i dderbyn cymmorth *Aretas*, brenin *Arabia*, i'w adferyd ef i'r deyrnas; canys efe a sicrhaodd iddo ei fod mewn cymmaint pe-rygl bywyd o herwydd *Aristobulus*, fel na allai obeithio byw ond trwy ddi-goroni ei frawd.

H. 38. *Pa lwyddiant a gafodd Hyrcanus o ddilyn gyngor Antipater?* *At.* Trwy help *Aretas*, efe a gynnillodd fuddugoliaeth lawn ar *Aristobulus*, a gysgwyd ef i fynydd y deml, a chaewyd arno yno; a'r offeiriaid a safasant tros *Aristobulus*, eithr y bobl tros *Hyrcanus*.

H. 39. *Pa fwrdd-dra ecbryslon a fu'r bobl yn euog a bono'r pryd hyn?* *A.* Yr ydoedd un *Onias* yn *Jerusalem*, mor hynod dda, fel y tybiwyd iddo, trwy ei weddiau, gael gwlaw o'r nefoedd yn amser sychder mawr; a'r bobl yn meddwl fod ei regau mor rymmus a'i weddiau, a fuant daer arno i regu *Aristobulus*, a phawb oedd gyd ag ef. Y gwyr da, heb allael cael llonydd ganthynt, a gyfododd ei ddwyllaw tu a'r nef, ac a weddiodd fel hyn; *O Arglwydd Dduw, Llywydd pob peth, yn gymmaint ag mai dy bobl di yw'r rhai'n sydd gyda ni, a'r rhai accw a gaeir arnynt yn y deml yw dy offeiriaid di, yr wy'n dymuno na wrandawech di weddiau un o honynt yn erbyn y llall.* Ar hyn y lliaws a lidiasant gymmaint fel y llabyddiasant ef i angeu.

H. 40. *A lwyddodd plaid Hyrcanus wedi'r lladdfa hyn?* *A.* *Hyrcanus* a'i bobl a siomwyd yn ddirfawr ar y cyntaf; oblegyd y *Rhufeiniaid* oeddent yn awr yn lledu eu llywodraeth ymhell ac yn agos; a'r rhai'n, wedi eu gwobrwyo'n dda gan *Aristobulus*, a barasant i *Aretas* godi'r gwarchae; ar hyn *Aristobulus* a'i herlidiodd ac a'i gorchfygodd mewn brwydr, a lladdodd liaws o blaid *Hyr- canus*.

H. 41. *Pa fodd y dygwyd yr ymdrech hyn yn y blaen wedi'n?* *At.* Y ddau frawd, *Hyrcanus* ac *Aristobulus*, trwy genhadon ar y cyntaf, ac yna wyneb yn wyneb, a ddadleuasant eu hachos o flaen *Pompy,*

Pompy, Pen-cadpen y *Rhufeiniaid*, yr hwn oedd y pryd hynny yn *Namascus*; pan, ar yr un pryd yr oedd y bobl yn llefain yn erbyn y ddau, tamrith nad oeddent hwy i gael eu llywodraethu gan frenhinoedd, eithr gan offeiriaid Duw.

H. 42. *Pa fodd y dibenwyd y dadl?* A. Gan fod *Pompy* yn oedi rhoddi ei farn, ac *Aristobulus* yn ofni'r canlyniad, efe a aeth ymaith, ac a ymbartodd i ryfel: Yna *Pompy* a ddaliodd *Aristobulus* yn un o'i gestyll, ac a'i cadwodd ef yng ngharchar, ac a warchaodd ar *Jerusalem*; a chweddi ei dderbyn i'r ddinas, gan blaid *Hyrchanus*, gwarchaodd hefyd ar y deml a chastell *Baris*, ac a'i cymmerodd mewn tri mis o amser.

H. 43. *Pa fodd y gallodd y Rhufeiniaid gymmeryd y fath le cadarn mor ebrwydd?* At. Er i'r *Iuddewon* ddyfsgu o ddechreuad rhyfeloedd y *Macabeaid*, i ymddiffyn eu hunain ar y sabboth; etto, am na osodwyd arnynt yn weithredol, hwy a ddioddefasant i'r *Rhufeiniaid* wneuthur gwrthgloddiau a pheiriannau rhyfel, ar y sabboth, yn ddirwystr; trwy ba rai y cymmerwyd y twr neu'r castell, ynghyd â'r deml hefyd.

H. 44. *Ar ba ddydd y cymmerwyd y deml?* A. Ar y dydd hwnnw ag oedd yr *Iuddewon* yn gadw'n ympryd arbennig am gymmeryd *Jerusalem* a'r deml gan *Nebucodonoſor*: A pheth hynod yw, i'r offeiriaid, y rhai oeddent yn gweini wrth yr allor, barhau yn eu defosiynau a'u defodau crefyddol, ne's eu dinystrio gan eu gelynion.

H. 45. *Pa dywallt gwaed ac yspeilio a wnawd yn y deml?* A. Deuddeng mil o *Iuddewon* a laddwyd ar yr achlysur hwn, mewn rhan gan wyr *Pompy*, ac mewn rhan gan eu brodyr eu hunain, y rhai oeddent ar orchr *Hyrchanus*. Ond pan aeth *Pompy* i'r cyflegr, efe a ymattaliodd rhag cyffwrdd â neb o'r llestri cyfflegredig, na'r ddwy dalent aur a roddwyd yno i gadw, tu ag at achos crefyddol; efe

efe a orchy
berthau y

Noda, Er
mhen ycl
Rhufeiniaid,
erodd y dd
leg o werth
nyys o hyn
ddwyd me
en ef, a th
watwor am

A. *Pom*

addodd y

lferodd

wnaeth y

ed i'r *Rh*

ina *Aristo*

r henaf,

Noda, Od

Aristobulu

yna'r pryd

yr aeth y

wn hyd hy

eddianwyd

ych i frenh

nifio ynnill

iangc o g

gniol yn

nt ar yr

Rhufeinig,

ynfnewidi

cihaodd

rif sylfae

ithr y cw

an *Juliu*

efe a gaf

em, a th

efe a orchymynodd lanhau'r deml, ac offrymmu
berthau yno yn ol eu cyfreithiau eu hunain.

Noda, Er bod *Pompy* mor araf yn ei fuddugoliaeth, etto
mhen ychydig wedi hyn, *Crassus*, Pen-cadpen arall i'r
Rhufeiniaid, yn ei fynediad trwy'r wlad, a aeth ac a gym-
merodd y ddwy dalent a llestri aur y deml, a llenni hardd-
wig o werth mawr iawn; eithr dial Duw a'i dilynodd,
canyys o hyn allan efe a siomwyd yn ei gyngor rhyfel, ac a
ddwyd mewn rhyfel â'r *Parthiaid*: Torrwyd ymaith ei
dem ef, a thywalltwyd aur tododedig yn ei wddf mewn ffordd
watwor am ei gybydd-dod diwala.

H. 46. *Beth a fu effaith y fuddugoliaeth hon?*

A. Pompy a ddymchwelodd gaerau *Jerusalem*,
laddodd y rhai pennaf oedd ar du *Aristobulus*,
aiferodd *Hyrchanus* i'r arch-offeiriadaeth, ac a'i
wnaeth yn llywydd hefyd, eithr tan dalu teyrn-
ed i'r *Rhufeiniaid*, a chyfyngodd ei derfynau :
na *Aristobulus* a'i blant a ddygwyd i *Rufain*, ond
rhenaf, yr hwn a dddihangodd.

Noda, Oddiar yr ymryson hyn, rhwng *Hyrchanus* yr ail,
& *Aristobulus*, y mae cyfrif difrod *Jerusalem* a *Judea*;
yna'r pryd y collodd yr *Iuddewon* eu rhyddid yn llwyr,
a'r aeth y pen-llywodraeth i ddwyllaw'r *Rhufeiniaid*, yr
hwn hyd hynny a ddisgynodd gyd â'r offeiriadaeth, ac a
laddianwyd gan yr *Iuddewon*, er eu bod tan dreth yn fy-
nych i frenhinoedd cenhedlig.

H. 47. *A ddarfu i Aristobulus, neu ei feibion,*
risio ynnill yn ol eu gallu a'i llywodraeth? *A.* Wedi
siangc o garchar, hwy a wnaethant gynghorion
gniwl yn fynych, ond ni lwyddodd un.

H. 48. *Pa gyfnewidiadau a aeth Jerusalem ta-*
gnat ar yr amserau hyn? *A. Gabinius*, Pen-cadpen
Rhufeinig, wrth fyned trwy *Judea*, a wnaeth
gyfnewidiad mawr mewn amser ar y llywodraeth,
a'ihaodd allu *Hyrchanus* yn fwy etto, newidiodd
a'r sylfaen y *Sanhedrim* neu'r ystad *Iuddewig*;
eithr y cwbl a adferwyd ar fyrrder wedi hynny,
gan *Julius Cæsar*: Canys, ar ddeisyfiad *Hyrchanus*,
efe a gafodd gennad i ail-adeiladu caerau *Jerusa-*
lem, a thrwy ordinhad seneddr *Rhufain*, yr hen
gyfeillach

gyfeillach a fu gynt rhyngddynt a adnewyddwyd.

H. 49. *Pa le yr oedd Antipater yr holl amser hyn, yr hwn a gyffrodd Hyrcanus i ynnill llywodraeth Judea yn ol?* A. Yr oedd ef yng ngwasanaeth *Cæsar*, yn ei ryfeloedd â'r gwledydd cymydogogaethol; wedi hyn, gwnaethpwyd ef yn rhaglaw iddo yn *Judea*, tan *Hyrcanus*, yr hwn a sefydlasai *Cæsar* yn y llywodraeth a'r arch-offeiriadaeth: Ac ar yr un amser, fe ddarfu i *Antipater* gael y ffafr o ofod *Phasaël* ei fab henaf yn llywydd ar ddinas *Jerusalem*, a *Herod* ei ail fab yn llywydd ar *Galilea*.

Noda, Fe ddringodd yr *Herod* hwn i allu mawr wedi hyn; galwyd ef *Herod Fawr*, ac efe oedd brenin *Judea* pan aned ein Iachawdwr.

H. 50. *Beth a ddaeth o Antipater yn y diwedd?*

A. Efe a wenwynwyd gan un *Malicus*, yr hwn oedd yn cynfigennu wrth ei fawredd a'i allu yn *Judea*, ac yntef yn sefyll am yr un peth: Eitha *Herod* ei fab a ddialodd ei farwolaeth ef, yr hwn a gafodd gennad gan y Pen-cadpen *Rhuseinig* i ladd *Malicus* am hyn.

H. 51. *Pa drallodion a gyfarfu â'r Iuddewon yn chwaneg o ddeutu'r amser hyn?* A. Rhai parthau oeddent ddarostyngedig yn wastad i'w anrheithio, weithiau gan raglawiaid *Rufain*, am ballu talu'r dreth, neu ryw efgus arall; weithiau gan y *Parthiaid*, y rhai a gynnorthwyodd *Antigonus*, mab *Aristobulus*, y brenin diweddar, i ynnill *Jerusalem* a *Judea* yn ol, yn erbyn lluoedd *Phasaël*, *Herod*, a *Hyrcanus*.

H. 52. *A ynnillodd Antigonus y llywodraeth hon yn ol byth gwedi'n?* At. *Pacorus*, pen-cadpen y *Parthiaid*, yr hwn oedd mewn rhyfel â'r *Rhuseiniaid*, a ddalodd *Hyrcanus* a *Phasaël* trwy dwyll, a chymmerodd *Jerusalem*, gan ei hyspeilio hi, a gwnaeth *Antigonus* yn llywydd ar *Judea*, a rh'odd *Hyrcanus* a *Phasaël* i synu iddo ef mewn cadwynau, er hynny *Herod* a ddihangodd.

carchar,
fel na's
offeiriad
ymhell i
nyddu a

ychydig
holl hely
iawn yn
lius *Cæsar*
Ostafius
oeddent
afant wi
chyd-syn
hynny e

welyd i
yr hon a
a feistro
fawr o
ddeutu
mynydd

dal hwy
fath gil
dringo
hela all
gored,
a ollyn
ogfeyd
oedd p
i'r dib
nifeiri

Dosp. 8. *tan Herod fawr, &c.*

295

H. 53. *Beth a ddarfu i Phasael a Hyrcanus?*

A. *Phasael a bwriadodd ei 'fennydd allan yn y carchar; a chlustiau Hyrcanus a dorrodd ymaith, fel na's gallai, wedi ei anafu'n llyn, fod yn arch-offeiriad mwy, Les. xxi. 17. ac esef a anfonwyd ymhell i fysg y Parthiaid, i'w ragod ef rhag afonyddu ar Antiochus yn rhagor.*

H. 54. *I ba le y ffodd Herod?* At. Ymhennyddig amser esef a aeth i *Rufain* i adrodd yr holl helyntiau hyn, ac esef a lwyddodd yn rhyfedd iawn yn achwyn arnynt; canys wedi lladd *Julius Caesar* yn seneddr *Rhufain*, *Marc Antony* ac *Octavius* (yr hwn a alwyd gwedi'n *Augustus Caesar*) oeddent yn llywodraethu'r cwbl yno, a chytunasant wneuthur *Herod* yn frenin ar *Judea*, gyd â chyd-syniad y seneddr, gan obeithio y byddai hynny er eu mantais yn y rhyfel â'r *Parthiaid*.

DOSP. VIII. *Am Lywodraeth HEROD Fawr a'i Eppil ar yr IUDDEWON.*

H. 1. *PA beth a wnaeth Herod wedi derbyn yr urddas newydd hon?* A. Gwedi dychwelyd i *Judea*, yn gyntaf esef a ryddhaodd ei fam, yr hon a fwriwyd yng ngarchar gan *Antigonus*, ac a feistrolodd *Galilea*, distrywiodd hefyd ryw fintai fawr o yspeilwyr ag oedd yn anrheithio'r wlad o ddeutu yno, y rhai ydoedd yn ymgadw mewn mynyddoedd a thyllau creigydd hyl a serth.

H. 2. *Pa gyfrwysdra a arferodd esef tu ag at eu dal hwynt?* A. O herwydd eu bod yn trigo yn y fath gilfachau, mewn creigydd serth, ni allasid dringo attynt oddi obry; am hynny tu ag at eu hela allan o'u ffau, esef a wnaeth goffrau mawrion gored, ac a'u llanwodd hwynt â milwyr, pa rai a ollyngodd esef i lawr wrth raffau hyd at enau'r ogfeydd hynny, oddiar goppa'r creigydd, lle'r oedd peiriannau pwrpasol wedi eu gosod yn sicr i'r diben hwn, ac fel hyn esef a ddistrywiodd niseiri mawr o honynt.

T

Noda,

Noda, Blinwyd y wlad hon yn fynych gan weddillion yr yspeilwyr hyn yn amser *Herod*; ond efe ni roddai drugaredd i neb o honynt, nac i'r wlad a'i hachlesai, hyd oni adferodd heddwch i *Galilea*.

H. 3. *I ba le yr aeth ef nesaf?* A. I *Judea* yn erbyn *Antigonus*, a chwedi llawer brwydr, gyd ag amrywiol lwyddiant o bob tu, o'r diwedd, trwy help llengoedd *Rhusain*, efe a gaeodd ar *Antigonus* yn *Jerusalem*.

H. 4. *A ddarfu Herod ei hun ddilyn y gwarchae hyn?* A. Do; ond tra y byddai pethau yn cael eu parottoi, efe a aeth i *Samaria*, ac yno fe briododd *Mariamne*, llanges o dylwyth y *Maccabeaid* neu *Asmoneaid*, ŵyr i *Hyrchanus* yr ail, benyw lân a rhinweddol iawn, ac o gynheddfau hynod eraill, gan obeithio y byddai'r *Iuddewon* yn barottach i'w dderbyn ef yn frenin arnynt trwy'r gyfathrach hon; a chwedi gwneuthur hynny, efe a ddychwelodd at y gwarchae.

H. 5. *A ynnillodd ef y lle hwn yn y diwedd?* A. Ar ol chwech mis o warchae caled a gwaedlyd iawn, efe a gymmerth *Jerusalem* trwy ruthro'n hygyrch arni, a'r *Rhufeiniaid* wedi llidio, a ddi-frodasant y ddinas, gan ladd ac yspeilio ym mhob man, er dim a allai *Herod* wneuthur i'w rhwystro; a chwedi cymmeryd brenin *Antigonus* yno, a'i anfon i *Antioch*, *Herod* a berfwadiodd *Marc Antony* trwy wobrwiau, ei ofod ef i farwolaeth.

Noda, Yma y terfyna teyrnasiad yr *Asmoneaid*, neu'r *Maccabeaid*, wedi iddynt deyrnasu chwech ugain mlynedd. Dros lawer o'r amser yma, megis o'r blaen, trwy gyfnewid y llywiawdwyr *Iuddewig*, a thorriad i mewn o'r *Paganïaid* gorchfygol, gwlad *Judea* a lanwyd o drallodau ac anghyfanedd dra aneirif, a *Jerusalem* ei hun a ga'dd ei rhan yn helaeth, ac ni pheidiafant ychwaith yn y blynyddau canlynol.

H. 6. *Pa fodd y dechreuodd Herod deyrnasu?*

A. Megis ag y gwnaeth ef ei ffordd i'r ddinas trwy dywallt llawer o waed, felly efe a sefydlodd ei hun trwy'r un moddion, gan ofod i angeu lawer

o'r rhai y holl gyngau, sef hwn a elwir yn nogasent cariad oedd wiw

Noda, Ym 1740 mawr ysgol yr

H. 7. *Antigonus* y cyntaf yn archofydd *Aaron* ymlaenol, ym 1740 debyg i w

H. 8. *Mariamne* rhai oedde arno beun *Mariamne* yn oedd lang hwn yn w o'r teulu h yn erbyn i'w fodd i ymdrochi.

H. 9. *Antigonus* A. I blich y chafiad H obeithio y gymrwyr gweddill heddwch,

H. 10. A. Efe urddas, o

adillion yr
i drugar-
hyd oni

Judea yn
, gyd ag
d, trwy
Antigonus

gwarchae
i cael eu
priododd
eaid neu
w lân a
od eraill,
arottach
fathrach
a ddych-

dd? A.
gwaedlyd
ruthro'n
o, a ddi-
ym mhob
hwyfiro;
yno, a'i
rc Antony

aid, neu'r
mlynedd.
y gyfnewid
Paganiaid
ac anghy-
ei rhan yn
ddau can-

rnafu?
'r ddinas
sefydlodd
geu lawer
o'r

Dofp. 8. *tan Herod fawr, &c.*

207

o'r rhai ydoedd ar du *Antigonus*, ac yn eu mysg holl gynghoriaid y Sanhedrim fawr, oddieithr dau, sef *Polio*, yr hwn a elwir *Hilel*, a *Sameas* yr hwn a elwir *Shammai*, canys hwy eill dau a anogasant y ddinas i dderbyn *Herod*; nid am y cariad oedd ganthynt atto, ond ar yr olwg nad oedd wiw ceisio ei luddias ef.

Nada, Yr *Hilel* a'r *Shammai* yma oeddent ddau ddysgawdwr mawr ac enwog ymysg doctoriaid y traddodiadau yn ysgol yr *Iuddewon*.

H. 7. *Pwy a wnawd yn archoffeiriad ar ol marw Antigonus, yr hwn oedd offeiriad a brenin? A.* Ar cyntaf fe wnaeth *Herod* un *Ananelus* neu *Ananus* yn archoffeiriad, yr hwn ydoedd ddyn isel, eithr o dŷ *Aaron*, yr hwn a ddyfsgwyd ymysg yr *Iuddewon*, ymhell ym *Mabilonia*; ac am hynny nid yn debyg i wrthsefyll amcanion *Herod* yn *Judea*.

H. 8. *A arbofodd Ananelus yn y swydd? Atteb.* *Mariamne*, gwraig annwyl *Herod*, a'i mham, y rhai oeddent o hil y *Maccebeaid*, a ddeisyfasant arno beunydd i wneuthur *Aristobulus* brawd *Mariamne* yn archoffeiriad yn lle *Ananelus*, yr hwn oedd langc o ddeutu ddwy ar bymtheg oed, i'r hwn yn wir y perthynai yn hytrach megis etifedd o'r teulu hwnnw: A hyn y cyttunodd o'r diwedd yn erbyn ei ewyllys, ond efe a drefnodd ffordd i'w fodd i ef ymhen ychydig wedi'n, tan liw o ymdrochi.

H. 9. *Beth a ddarfu o Hyrcanus yr holl amser byn? A.* Er ei ddeol ef tros gynnifer o flynyddau i blith y *Parthiaid* a'r *Babiloniaid*, etto ar ddyrchafiad *Herod*, efe a ddychwelodd i *Jerusalem*, gan obeithio y byddai iddo, trwy briodas ei wyr a'i gymynwynafau ei hun iddo gynt, gael treulio gweddill ei ddyddiau yn ei wlad ei hun mewn heddwch, tan ymddiffyniad *Herod*.

H. 10. *Pa fodd yr ymddygodd Herod tu ag atto?*

A. Efe a'i derbyniodd ef ar y cyntaf gyda phob urddas, ond ymhen ychydig ar ol hynny, efe a

chwiliodd allan efgus i'w ofod ef i farwolaeth, pan ydoedd uchlaw pedwar ugain oed, rhag iddo ryw amfer neu gilydd, am ei fod o dylwyth y *Maccabeaid* neu *Asmoneaid*, gael ei adferyd i'r deyrnas.

H. 11. *Heblaw'r holl derfysg hyn, pa ofidiau eraill a ddigwyddodd i'r Iuddewon o ddeutu'r amfer yma?*

A. Daear-grin ofnadwy a redodd trwy holl dir *Judea*, yr hwn a gladdodd ddeng mil ar hugain o'r trigolion tan garneddau eu tai, yn y feithfed flwyddyn o deyrnasiad *Herod*; yna haint drom a ganlynodd, a newyn anrheithiol ymhen ychydig o flynyddau wedi hyn, a bu *Herod* yn haelionus iawn i'r bobl ar y pryd hynny, ond byth ni allai ef ynnill eu serchiadau hwynt.

H. 12. *A ddarfu Herod gadw'r llywodraeth wedi i Marc Antony ei gyfaill mawr gael ei orfod a'i ddistrywio gan Octavius?* A. Efe a gymmerodd ofal i ymofwng i *Octavius* mewn pryd, diosgodd ei goron pan safodd o'i flaen, ac â chalon agored efe a gyffesodd ei garedigrwydd gynt tu ag at *Antony*; ond efe a dystiodd yn awr trwy sicrhad, y byddai efe yr un cyfaill cywir i *Octavius*, o's c'ai ond ei gredu: Ar hyn *Octavius*, yr hwn a gymmerth arno'r enw *Augustus Caesar*, a barodd iddo ofod ei goron ar ei ben, cadarnhaodd ef hefyd yn y deyrnas, ac a fu'n gyfaill ac yn ymddiffynnydd iddo ne's ei farw.

H. 13. *A allodd ef barhau i deyrnasu mewn llawn heddwth?* At. Gofidiau teuluaidd a dorrodd hedd ei feddwl, a thafodd ef i'r fath ias o dristwch a gorphwyllad, fel y bu'n achos i furo ei dymmer ef o hynny allan dros ei holl fywyd.

H. 14. *Beth oedd y rhai hynny?* At. Eiddigus iawn ydoedd rhag i neb feddiannu cymmaint glendid a *Mariamne* ei frenhines ef ar ol iddo ef farw, a rhag i neb gweddillion o dylwyth yr *Asmoneaid* rwystro ei dylwyth ef deyrnasu ar *Judea*; ac am y rhesyddymau hyn, efe a roddodd orchym-

myn

Dofp. 8

myn dir

mham :

lygwyd

radd, fel

ei ddilyr

iaeth ch

goron id

ag at ei

a'i chwa

gormode

yr ydoed

rwysdra

ei feddw

tan esgu

iodd ei

am wir

H. 1

oddiwrth

canys y

herddol

eraill a

enusaf o

greulon

H. 16

byn? A

yn ei ly

offeiriai

ewyllys

gyfraith

i mewn

au rhw

wyr, &

liw bod

A'r pet

yn fwy

eiddigu

meddyl

ei ddio

ogoniar

olaeth,
g iddo
vyth y
r deyr-

u eraill
r yma?
noll dir
hugain
eithfed
t drom
ychy-
n hael-
byth ni

odraeth
ei orfod
merodd
iofgodd
agored
g at An-
had, y
o's c'ai
a gym-
dd iddo
efyd yn
ffynydd

on llawn
dd hedd
istwch a
dymmer

Eiddigus
mmaint
iddo ef
h yr Af-
Judea;
orchym-
myn

Dosp. 8. *tan Herod farw, &c.* 209

myn dirgel, o's byddai efe farw, i ladd ei wraig a'i mham: Yr hwn ddirgel fwriad echrydus a amlygwyd i'r frenhines, hitheu a ddigiodd i'r fath radd, fel na ch'ai efe ddyfod atti byth mwy; eithr ei ddilyn a wnaethai hi yn wastadol â dannod-iaeth chwerw am ladd ei pherthynasau i sicrhau'r goron iddo'i hun, er dim a'r a allai wneuthur tu ag at ei dyhuddo hi; dannododd hefyd i'w fam a'i chwaer waeledd eu genedigaeth. Felly rhwng gormodedd ei gariad, ei gynddaredd a'i eiddigedd, yr ydoedd yn ffin iawn iddo'i hun, fel trwy gyfrwyddra ei fam a'i chwaer *Salome*, y cynhyrswyd ei feddwl i ofod ei anwylaf *Mariamne* i farwolaeth, tan efgus iddi geisio ei wenwyno ef; a dihenyddiodd ei mham hefyd ymhen ychydig ar ei hol hi, am wir fradwriaeth yn erbyn ei einioes.

H. 15. *A ryddhaodd marwolaeth Mariamne ef oddiwrth derfysg ei nwydau?* At. Naddo ddim; canys yn awr ei gariad a ail ennynodd yn angerddol, a'i dristwch a'i ofid ynghyd ag anwydau eraill a gyd-gyffroisant i'w wneuthur ef y truenusaf o ddynion, yn faich iddo ei hun, ac yn greulon i bawb oddiamgylch iddo.

H. 16. *Pwy gwrs o fuchedd a arweiniodd ef wedi hyn?* A. Efe a aeth yn fwy pen-rydd â chreulon yn ei lywodraeth, dodai'r neb a fynnai'n arch-offeiriaid, a throisai hwynt allan eilwaith wrth ei ewylllys: Gwnaeth lawer o bethau newydd yn y gyfraith, y defodau a'r grefydd *Iuddewig*, dygodd i mewn yr arfer o orchest-ymgampio, ac ymladdau rhwng creaduriaid rheipus a drwg-weithredwyr, &c. mewn cyd-ymffurfiad â'r *Paganid*, tan liw bod y cwbl yn angenrheidiol i foddau *Cæsar*: A'r pethau hyn a ddodasant galonnau'r *Iuddewon* yn fwy etto yn ei erbyn, o herwydd eu bod yn eiddigus iawn o'u crefydd a'u defodau. Yna meddyliodd mai angenrheidiol ydoedd er mwyn ei ddiogelwch ei hun, yn gystal a'i fawredd a'i ogoniant, i adeiladu lleoedd a thyrau cedyrn yn

Jerusalem ac o'i hamgylch ; adeiladodd demlau mewn amryw o ddinafoedd, ac a'u cyfflegrodd hwynt i *Cæsar* ei gyfaill mawr ; ac weithiau efe a faddeuai ran o'r trethi, ac a wnaethai lawer o bethau buddiol er ynnill cariad y bobl ; ond y cwbl yn ofer, canys byth ni allai gyrraedd ei amcan.

H. 17. *Beth oedd y cynnyg mwyaf a thybyccaf a wnaeth ef i foddio'r bobl, a pharhau ei enw ei hun ?*

At. Efe a gynnygodd ail-adeiladu'r deml yn *Jerusalem* ; o blegyd bod hon yn awr yn sefyll yn agos i bum cant o flynyddau, a chweddi ei niweidio, ei dryllio, a'i chyweirio mor fynych, efe a berfwadiodd y bobl y c'ai un newydd ei hadeiladu yn ei lle hi, gydâ mwy o fawredd a gogoniant.

H. 18. *Ond a allai ef berfwadio'r Iuddewon i gyd-synio i furw i lawr eu teml, mewn trefn i'w hailadeiladu hi drachefn ?* *At.* Nid cyn iddo sicrhau iddynt y cai'r hen deml aros i fynu ne's byddai pob defnyddiau tu ag at adeiladu'r un newydd yn barod, yr hyn beth a gwblhaodd ef yn hollol mewn yspaid dwy flynedd, trwy lawer o lafur a choft ; yr oedd gantho ddeng mil o wyr celfydd yn y gwaith, a mil o fennau'n cludo, a mil o offeiriaid yn cyfarwyddo.

H. 19. *A gwblhaodd ef ei addewid i adeiladu'r deml newydd hon ?* *At.* Do, efe a orphenodd y gwaith trwy goft a rhodres anferthol, megis y mae *Josephus* yn darlunio i ni : Hi a adeiladwyd â cherrig mawrion, pob un yn bum cufydd ar hugain o hyd, deuddeg cufydd o led, ac wyth o drwch, ar ba rai y dymunodd y disgyblyon i'n Iachawdwr ddal sulw gydâ syndod, *Marc* iii. 1, 2. Y cyffegr, *b. y.* y lle sanctaidd, a'r lle sancteiddiolaf, yr hwn yn fwyaf priodol a elwid y *Deml*, a orphenwyd mewn blwyddyn a hanner, fel ag yr oedd gwasanaeth dwyfol yn cael ei gyflawni yno, ac mewn wyth mlynedd yn rhago, efe a gwblhaodd

haodd yr
a'r cynte

H. 20

mlynedd a

loan ij.

chwech

pan oedd

gain oed

amcan m

hau mev

Herod a

oddiamg

wch new

oedd Cr

H. 21

flwyddy

o'r flwy

cystrif hy

aberthau

Noda,

ganed Ief

Deml yn

H. 22

i'r Iudd

wid hi e

o'r sylfa

adgywe

ni orwe

megis a

Nebuco

H. 23

yr Iudd

garedig

lliosog

mesu,

ar eu

mewn

cresfyd

y Syria

demlau
ffegrodd
hiau efe
lawer o
ond y
d ei am-

byccaf a
ei hun?
deml yn
efyll yn
niweid-
a, efe a
adeiladu
iant.

dewon i
'u bail-
ficrhau
byddai
ydd yn
hollol
lafur a
celfydd
l o off-

eiladu'r
nodd y
megis y
ladwyd
ydd ar
wyth o
ion i'n
iii. 1, 2.
Steidd-
Deml,
l ag yr
ni yno,
gwbl-
haodd

Dosp. 8. *tan Herod fawr, &c.*

211

haodd yr amryw gaerau, a'r lloffydd, a'r colofnau, a'r cynteddau yn ol ei amcan.

H. 20. *Pa fodd y gellid dywedyd ynteu, Chwech mlynedd a deugain y buwyd yn adeiladu'r deml hon?*

Ioan ij. 20. *A.* Fe dddechreuwyd arni yn agos i chwech mlynedd a deugain cyn y pasg hwnnw, pan oedd ein lachawdwr ar fin un ar ddeg ar hugain oed, ac yn bresennol yn *Jerusalem*; ac er i'r amcan mwyaf a'r portreiad cyntaf gael eu cwblhau mewn naw mlynedd a hanner, etto yr oedd *Herod* a'i ganlynwyr yn adeiladu rhyw bethau oddiamgylch iddi, ac yn chwanegu rhyw harddwch newydd iddi hyd at y dydd hwnnw pan yr oedd Crist yno, ac yn hir ar ol hynny.

H. 21. *Pa bryd y cyfsegrwyd hi?* *A.* Yn yr un flwyddyn ag y gorphenwyd hi, ac yn yr un dydd o'r flwyddyn ag y daeth *Herod* i'r goron, ac ar y cyfrif hyn hi a gyfsegrwyd gyd â llawer iawn o aberthau a llawenydd cyffredin.

Noda, O fewn pedair blynedd wedi'r cyfsegrriad yma y ganed Iesu Crist ein lachawdwr, ac y cyflwynwyd ef yn y Deml yn ol y ddeddf.

H. 22. *Onid oedd hon wrth hynny yn drydydd teml i'r luddewon?* *A.* Nag oedd; yr ail deml y gelwid hi er hynny, oblegyd er ei hadeiladu o newydd o'r sylfaen, etto nid ydoedd ond mewn ffordd o adgyweiriad, ni fwriwyd hi i lawr er dinstyr, ac ni orweddodd mewn lludw ac anghyfanedd-dra, megis ag y gwnaeth pan y dinstriwyd hi gan *Nebucodonosor*.

H. 23. *A wnaeth Herod ddim wedi hyn i fiasrio yr luddewon?* *A.* Pan oedd yr *luddewon* gwafgaredig ar hyd *Groeg* ac *Asia* leiaf wedi amlhau'n lliosog iawn, a'r trigolion yn eu blino a'u gormesu, mynnodd *Herod* iddynt sefydliad newydd ar eu rhyddid a'u breintiau, a chennad i fyw mewn gwledydd eraill, yn ol eu cyfreithiau a'u crefydd, pa rai a ganiatawyd iddynt o'r blaen gan y *Syriaid* a'r *Rhufeiniaid*.

H. 24.

H. 24. *Pa 'chwaneg o flinderau a gyfarfu Herod yn ei deulu?* A. Ei ddau fab henaf, sef *Aristobulus* ac *Alexander*, meibion *Mariamne*, a anfonasai ef i'r ysgol i *Rufain*, wedi dychwelyd adref i *Jerusalem* yng ngwres eu ieuegctyd, a ddangosent yn fynych eu hanfoddlonrwydd o herwydd marwolaeth eu mham, ac felly daethant yn agored i ddi-gofaint *Salome*, chwaer *Herod* a'i anwyl ddynes: Y fenyw hon ag a fu yn offeryn mawr a diwyd i chwythu marwor eiddgedd ac anfoddlonrwydd rhwng *Herod* a'i wraig, ac yn achos o'i mharwolaeth hi o'r diwedd, a gymmerodd yr un cwrs i beri iddo ddychymygu ac ofni rhyw amcanion drwg gan ei feibion yn ei erbyn ef.

H. 25. *Pa effaith a ga'dd yr ymrysonau a'r drwg-dybiau yma?* A. Hwyl a barhasant dros amryw o flynyddau: Bradwriaeth ystrywgar a ddyfeilid o bob tu: Y pethau hyn a roddodd i *Herod* yn ei henaint aflonyddwch gwaftadol, drwg-dybiau ac ofnau; ond *Salome* ei chwaer a weithiodd arno, trwy ei chyfrwysdra, i ofod ei ddau fab i farwolaeth; ac ar ol eu mynych gyhuddo a'u rhyddhau, hi a fynnodd eu condemnio a'u dihenyddio trwy orchymmyn *Herod* a chyd-syniad *Augustus Caesar*. O ddeutu blwyddyn neu ddau cyn geni Crist y bu hyn.

H. 26. *Beth oedd ansawdd cyffredin y byd cenhedlig y pryd hyn?* A. Holl barthau'r byd adnabyddus oeddent wedi eu darostwng i'r *Rhufeiniaid* a'r Cenhedlaethau mewn heddwch; teml *Janus* a gaewyd yn *Rhusain* ar yr y cyfrif hynny, yr hon ni chaewyd ond pum waith er pan adeiladwyd y ddinas honno, ac yna Iesu Grist Tywysog tangnefedd a ddaeth i'r byd, ac a aned ym *Methlehem*.

H. 27. *Pa fodd yr ymddengys fod y byd yn llonydd fel hyn tan arglwyddiaeth neu lywodraeth y Rhufeiniaid?* At. *Augustus Caesar*, emprwr *Rhusain*, a roddodd orchymmyn allan y flwyddyn hono, i wneuthur cyfrifiad cyffredin o'i holl ymerodraeth,

Dosp. 8.

i'r diben i'

elwir gan

a ddygodd

Dafydd, a

yr ydoedd

megis y m

Noda, Y

ol cyfrif cy

greadigaeth

Iuddewon,

au, b y. dw

ydoedd dad

gyfraith, b

Melfia.

Ac yma

ddwyn i wa

Eithr fe all

newydd o'i

H. 28.

dywodd e

Iuddewo

A. Efi

gallai ef

ef deyrna

H. 29

i deyrnafi

Doris, y

riamne;

rhyddedd

ac efe a

blaen fa

H. 30

ol bwria

echu an

odd roi

arno, y

darnha

wyd g

y trydy

H. 31

A.

ran, a

i'r diben i'w trethu hwynt; a'r cyfrifiad yma a elwir gan St. Luc ii. 1. Trethiad yr holl fyd. Hyn a ddygodd Mair mam yr Iesu i Fethlehem, dinas Dafydd, am ei bod o'i dŷ a'i dylwyth ef; a thra yr ydoedd hi yno, hi a esgorodd ar ei mhab Iesu, megis y mae'n ysgrifenedig, Luc ii. 1—1 r.

Noda, Y flwyddyn yma, yn yr hon y ganed Crist, yn ol cyfrif cywir elgob Usher, ydoedd pen y pedair mil er y greadigaeth, yr hyn a gyttuna â hen draddodiad ymysg yr Iuddewon, y byddai i'r byd barhau chwech mil o flynyddau, b. y. dwy fil cyn y gyfraith (neu cyn Abraham, yr hwn ydoedd dad yr enwaediad a'r Iuddewon) a dwy fil tan y gyfraith, b. y. o Abraham hyd y Messia, a dwy fil tan y Messia.

Ac yma y gallaswn ddibennu'r Bennod hon, gan i mi ddwyn i wared helyntiau'r Iuddewon hyd enedigaeth Crist. Eithr fe allai y tafia rhyw ychydig o oleuni ar y testament newydd o'i dwyn etto ychydig ymlaen.

H. 28. *Pa giiaidd waith a wnaeth Herod pan y clywodd eni plentyn, yr hwn oedd i fod yn frenin yr Iuddewon?*

A. Efe a laddodd holl fechgyn Bethlehem, fel y gallai ef fod yn fier i ddifetha Crist, ac i'w eppil ef deyrnasu ar Judea.

H. 29. *Pwy oedd Herod yn amcanu'r pryd lynny i deyrnasu yn ei le ef? A. Antipater ei fab henaf o Doris, yr hon oedd yn briod â Herod o flaen Mariamne; ei dad a'i derchafasai ef i ryw swydd anrhydeddus pan y digiodd wrth ei ddau fab arall, ac efe a fu'n egniol a diwyd hefyd yn dwyn yn y blaen farwolaeth ei ddau frawd.*

H. 30. *A deyrnasodd Antipater ar ol ei dad, yn ol bwriad presennol Herod? A. Antipater yn sych-echu am y goron a marwolaeth ei dad, a amcanodd roi gwenwyn iddo, yr hyn beth a brofwyd arno, yna barnwyd ef i farw; yr hon farn a gadarnhawyd gan Augustus Caesar, ac a ddihenwydwyd gyd â boddlonrwydd ei dad. Hwn ydoedd y trydydd mab a osododd Herod i farwolaeth.*

H. 31. *Pa bryd, a pha fodd y bu Herod farw?*

A. Yn y degfed flwyddyn a thrugain o'i oedran, a phum diwrnod wedi dieneidio ei fab Anti-

pater, a *Herod* a fu farw trwy ymgasgliad o glefydau ofnadau. Yr oedd arno dwymyn araf, a diffyg anadl, a chornwyd yn ei ymysgaroedd a'i ddirgelwch, yr hwn a fagodd bryfed a llau; efe a ddihoenodd tan bwys poen dirfawr ne's trengu o hono, ac a weddai iddo gael ei daro gan Dduw mewn modd hynod ac echryflon am ei greulondeb, ac anwireddau tra llifog ei holl fywyd.

H. 32. *Pa arwydd o greulondeb a ddangosodd ef ar yr awr ddiwedda?* A. Efe yn gwybod ei fod yn gas gan yr Iuddewon, ac yn barnu na byddai fawr alar am dano, ond yn hytrach llawenydd ar ol ei farw; ac i ragflaenu hynny, efe a ddeisyfodd un o'r pethau creulonaſ a'r a allai ddyfod i mewn i galon dyn; rhoes wys i holl bennaethiaid yr Iuddewon trwy'r holl deyrnas, tan boen marwolaeth, i ymgasglu i *Jerico*, lle yr oedd ef yn gorwedd ynglaff y pryd hynny; efe a'u caeodd hwynt yn garcharorion yn y *Sircus*, sef yn y lle y byddid yn arfer campau diriaid yn gyhoeddus; gorchymynodd a thynghedodd *Salome* ei chwaer a'i gwr, ym mha rai yr ymddiriedai fwyaf, i anfon milwyr i mewn mor gynted ag y byddai ef marw, i'w lladd hwynt i gyd; *Canys hyn*, eb efe, a barottoa alarwyr i mi tros yr holl dir.

H. 33. *A gyflawnwyd y gorchymmyn ciaidd a gwaedlyd yma?* At. Ei chwaer *Salome*, er cymddrwg ydoedd, a ddewisodd dorri ei llw iddo yn hytrach na gwneuthur peth mor anfad ac atgas; am hynny, wedi iddo ef farw, hi a'u gollyngodd hwynt oll yn rhydd.

H. 34. *Pa eppil a adawodd Herod ar ei ol?* A. Yr oedd gantho naw gwraig, a'r cyfryw o'i eppil ef a sonir am danynt yn yr ysgrythur, yw'r rhai hyn a ganlyn:

Archelaus ei fab, yr hwn a deyrnasodd ar ei ol ef yn *Judea* a *Samaria*, Mat. ii. 22. *Herod Antipas*, tetrarc neu lywydd *Galilea*, yr hwn a dorrodd ben *Ioan Fedyddiwr*, Mat. xiv. 1, 3, 6. *Philip*, rhaglaw ar

ar *Iturca*
lip, yr h
ac a ga'd
ddawnfia
gadawod
frawd, a
iwr yr H

Yr H

Herod fa
Herod Ag
Act. xii.
Dduw y
yma oec
un yr y
xxvi. a'i
Ffelics y
a aeth g
ymresyn
wrth Dr

H. 35

A. E

nich, a
yn alltu
wedi id
ddeng n

H. 36

A. L

wrth w
ffurfiwy
olasant
ent ac
ar einic
Iuddew
law, a
emprw
nod.

H. 37

A.

hwynt

d o gle-
araf, a
oedd a'i
; efe a
rengu o
Dduw
reulon-
vyd.

osodd ef
d ei fod
byddai
nydd ar
eisyfodd
i mewn
iaid yr
arwol-
yn gor-
hwynt
byddid
orchy-
i gwr,
milwyr
w, i'w
barottoa

iaidd a
r cyn-
ddo yn
atgas;
ngodd

l? A.
i eppil
'r rhai

r ei ol
ntipas,
dd ben
aglaw
ar

Dofp. 8. *tan Herod fawr, &c.* 215

ar *Iturca a Thraconitis*, Luc iii. 1. A *Herod Philip*, yr hwn a briododd *Herodias* ei nith ei hun, ac a ga'dd ferch o honi a elwid *Salome*, yr hon a ddawnfiai 'n dda: Eithr *Herodias* wedi hyn a'i gadawodd ef er mwyn priodi *Herod Antipas* ei frawd, am yr hyn beth y ceryddodd *Ioan Fedyddiwr* yr *Herod Antipas* hwn, Luc iii. 19.

Yr *Herodias* yma oedd ferch *Aristobulus*, mab *Herod fawr*, yr hwn a osododd ef i angeu, achwaer *Herod Agrippa*, yr hwn a laddodd yr apostol *Iago*, Act. xii. 1, 2. ac a darawyd wedi hynny gan Dduw yn *Cæsarea*, ad. 20—23. Yr *Herod Agrippa* yma oedd dad i frenin *Agrippa*'r ail, ger bron pa un yr ymddiffynodd *Paul* ei achos, Act. xxv. a xxvi. a'i ddwy chwaer ef oeddent *Drusila*, gwraig *Ffelics* y rhaglaw, Act. xxiv. 24. a *Bernis*, yr hon a aeth gyd â'i brawd *Agrippa* i glywed *Paul* yn ymresymmu. Yr achau hyn a fenthycwyd oddi wrth *Dr. Prideaux*.

H. 35. *A barhaodd Archelaus yn hir yn ei swydd?*

A. Efe a fu'n euog o drahausder mawr yn fynych, am hynny diswyddwyd ef, ac anfonwyd ef yn alltud gan emprwr *Rhusain* i dref yn *Ffrainge*, wedi iddo deyrnasu yn *Judea* o ddeutu naw neu ddeng mlynedd.

H. 36. *Pa fodd y llywodraethwyd Judea wedi'n?*

A. Darfu'r *Rhufeiniaid* anfoddloni cymmaint wrth weithredoedd drygionus *Archelaus*, fel ag y ffurfiwyd *Judea* ar ddull talaith *Ruseinig*, a rheolasant hi wedi'n trwy raglawiaid, pa rai a osodent ac a fymmudent wrth eu hewylllys: Y gallu at einioes ac angeu a gymmerwyd o ddwylaw'r *Iuddewon*, ac a'i gosodwyd ym meddiant y rhaglaw, a'u trethau a delid yn fwy union-gyrch i emprwr *Rhusain*, pa rai a gesglid gan y *Publicanod*.

H. 37. *Pa fodd y cymmerodd yr Iuddewon hyn?*

A. Y *Phariseaid*, a'r bobl trwy eu hannogaeth hwynt, a dybient yn anghyfreithlon i gydnabod un

un brenin a'r na fyddai'n Iuddew. Deut. xvii. 15.
O blith dy frodyr y gosodi arnat frenin: Ac am hyn-
 ny, er eu bod tan rwybau i dalu teyrnged i *Cæsar*,
 etto prin y cyfaddefent ei fod yn gyfreithlon:
 Ar y cyfrif hyn, yr oeddent yn edrych ar y *Pub-
 licanod* a golwg gasach na neb o'r casglwyr trethau
 yn yr oesoedd gynt, pan yr oedd eu llywiau dwyn
 o'r genedl neu o'r grefydd *Iuddewig*.

Noda, Er bod *Herod* yn *Idumead* o genedl, etto am fod
 yr holl *Idumeaid* wedi derbyn y gr fydd *Iuddewig*, hwy a
 gyfrifent *Herod* mor belled a hyn yn llywydd cyfreithlon,
 fel mor belled, nad oeddent yn grwgnach tilu teyrnged
 iddo ef.

H. 38. *Pa fodd yr oedd swydd archoffeiriad yn
 cael ei thrin yn awr?* *At*. Megis ag y gwnaeth
Herod o'r blaen, felly rhaglariaid *Rhusain* a bar-
 hafant i ofod hwn yn awr, a'i ddiswyddo ef yn y
 man, fel y mynnent i ateb eu dibenion eu hun-
 ain.

H. 39. *Pwy oedd yn archoffeiriad pan y gosodwyd
 ein Iachawdwr bendigedig i farwolaeth?* *A*. *Caiaphas*,
 yr hwn oedd fab yng nghyfraith i *Annas*, yr hwn
 ei hun a fu'n archoffeiriad tros bymtheng mlyn-
 edd, ac a ddiswyddwyd gan un o'r rhaglariaid.

Noda, Nid *Caiaphas* a ddaeth yn nefaf at *Annas*, canys
 bu tri archoffeiriad rhyngddynt, pa rai a ddodwyd i mewn
 ac a dynnwyd allan wrth ewyllys y *Rhufeiniaid*: Oddi yma
 y mae ein bod yn darllain yn yr efengyl am amryw o arch-
 offeiriad ar yr un pryd, am *Annas* a *Caiaphas* yn arch-
 offeiriad yn nechreuad gweinidogaeth *Ioan Fedyddiwr*,
Luc iii. 2. Canys pa un a ydoedd y *Rhufeiniaid* yn rhoddi
 iddynt allu i gyd weini neu beidio, etto am eu bod yn fyw
 ar ol iddynt fod yn y swydd, y bobl a roddai iddynt ysgat-
 fydd y titl yn wastad, ac fe allai fod gan rai o honynt law
 fawr yn achosion yr *Iuddewon*. Am *Annas* a *Caiaphas*,
 y mae rhai yn tybied fod un o honynt yn ben ar y *Sanbed-
 rim*, ac yn trin materion gwladaid yn hennaf, a'r llall y
 rhai eglwysig: Eraill a feddyliant fod un yn archoffeiriad
 a'r llall yn sagan, neu gynhyrchiolwr o hono, yr hwn oedd
 yn barod i weini yn ei le ef pan y rhwystrid ef gan glefyd
 neu ryw beth arall: Ac y mae rhai yn bwrw y gallent
 wafanaethu ar gylch, neu gyd â'u gilydd, trwy gennad neu
 apwyntiad

apwyntiad
 ffraindd
 hynny,
 Yr Ann
 hwn ni fy
 pan y eel
 gulchr, A

H. 40
 A. P
 hwn a d
 nedd gy
 wedi m
 erodrae
 nyddau
 ddyn p
 bu'n of
 odraeth
 ddedryc
 od, am
 ddeisyf
 H. 4
 A.
 yn ebr
 llywod
 lle y d
 H. 4
 wedi h
 llid ac
 proffes
 i gyfla
 ar eu
 roisan
 eu din
 phwy
 o filo
 wasga
 H.
 honer
 Babil

apwyntiad y *Rhufeiniaid*: Y mae'n eglur nad oedd cyfraith
fancraidd *Moses* yn cael ei chadw'n fanol ganthynt y pryd
hynny, nac ymhell o'r blaen.

Yr *Annas* hwn a dybir ydoedd yr *Ananias* hwnnw, yr
hwn ni fyddai *Paul* gyfaddet ei fod yn archoffeiriad Duw,
pan y ceryddodd efe ef, gan ei alw'n *bared* wedi ei wyl-
gulu, Act. xxiii. 3+5.

H. 40. *Pwy oedd rhaglaw Judea'r pryd hyn?*

A. *Pontius Pilat*; oblegyd *Tyberius Caesar* (yr
hwn a deyrnasodd yn *Rhufain* ddwy neu dair bly-
nedd gyd ag *Augustus*, ac a deyrnasodd yn awr
wedi marw *Augustus* ddeunaw mlynedd yn yr ym-
erodraeth) a wnaeth y *Pilat* hwn ychydig o fly-
nyddau o'r blaen yn rhaglaw: Yr oedd ef yn
ddyn parod i wneuthur pob drygioni, yr hyn y
bu'n ofalus i'w wneuthur tros holl amser ei lyw-
odraeth, o'r hyn y rhoddodd brawf mwy yn y
ddedryd honno a roddes efe'n groes i'w gydwyb-
od, am groeshoeliu ein Harglwydd bendigedig, ar
ddeisysiad yr *Iuddewon* cynfigenus.

H. 41. *Beth a ddaeth o Pontius Pilat o'r diwedd?*

A. Yr emprwr *Rhufeinig* a'i galwodd ef yn ol
yn ebrwydd wedi'n am ei gam-ymddygiad yn y
llywodraeth, ac a'i deolodd ef i *Fiennae* yn *Ffrainge*,
lle y dywedir iddo ladd ei hun a'r cleddyf.

H. 42. *A aeth yr Iuddewon yn gallach ac yn well
wedi hynny?* A. Hwyl a aethant yn y blaen mewn
llid ac erledigaeth yn erbyn efengyl Crist, a'r
proffeswyr o honi, a thrwy lawer oddrygau eraill
i gyflawni mesur eu hanwiredd, ne's o'r diwedd,
ar eu gwrthryfel yn erbyn y *Rhufeiniaid*, y cyff-
roisant angerdd llid byddin fuddugoliaethus, yna
eu dinas a'u teml a hollol ddinystriwyd yn ol pro-
phwydoliaeth Crist; (110000) un cant ar ddeg
o filoedd o'r bobl a ddifethwyd, a'r gweddill a
wasgarwyd tros yr holl ddaear hyd y dydd hwn.

H. 43. *Pa beth a ellir ei nodi yn gyffredinol ar
hones yr Iuddewon er pan y dychwelasant o gaethiwed
Babilon?*

At. Fod helynt y wlad a'r eglwys gan mwyaf mor annedwydd, mor aflonydd trwy oresgyniad ac herledigaethau brenhinoedd y ddacae, mor druenus lygredig trwy ddyfodiad i mewn draddodiadau dynol, coel-grefydd *Phariseaidd* a defodau *Paganaidd* i'w plith, ac mor fynych yn cael eu gwasgu a'u gormesu gan eu hofferiaid a'u tywylogion eu hunain, yn gyftal a dieithriaid, fel na ddarfu iddynt hwy oll feddu ar gyflwr mor heddychol, mor dduwiol, ac mor flodeuog, ag yr atebai ef y prophwydoliaethau gogoneddus a rag-synegent eu dedwyddydd ar ol eu dychweliad o gaethiwed.

H. 44. *Beth a ganlyn oddiwrth y nod hwn?*

A. Bod yn rhaid fod mwy o hedddwch, sanct-eiddrwydd a dedwyddwch ynghadw yn arfaeth a rhagluniaeth Duw i had *Israel*, yr hwn a gyfrennir iddynt yn y dyddiau diweddaf; am hynny ni allwn ni lai na disgwyl am droedigaeth amlach a mwy cyffredin o'r *Iuddewon* i ffydd Iesu y gwir *Fessia*, nag a welwyd erioed etto, gyda' chwaneg o fendithion ar y bobl hynny ag a fu unwaith mor anwyl gan Dduw, ac a gerir er mwyn eu tadau. Y mae St. *Paul* yn *Rhuf. xi.* yn profi'n ddigonol yr hyn ag y mae'r prophwydi yn rhoddi lle i ni obeithio am dano.

mwyaf
gyniad
mor
addod-
efodau
cael eu
tywyf-
fel na
hedd-
yr at-
a rag-
liad o

?
sanct-
aeth a
yfren-
nny ni
lach a
gwir
waneg
h mor
tadau.
gonol
le i ni

P E N. XX.

*Am y Propbwydoliaethau a berthyn i Iesu
GRIST ein Iachawdwir, a'u Cyslawniad;
neu, Gyssylltiad propbwydol rhwng yr hen
Destament a'r Newydd.*

Yr ARWEINIAD i mewn.

MEGIS y rhoddais hanes gyfrodaidd o
helyntiau'r Iuddewon, o amser *Nehemia*,
lle y dibenna'r hen Destament, hyd amser Crist;
felly y dodais yma bennod, yn yr hon y dangosir
rhai o'r propbwydoliaethau amlyccaf a geir yn yr
hen destament, yn perthyn i berson, swyddau, a
gogoniant ein Harglwydd Iesu Grist, pa rai a
gwblheir yn yr efengyl: Ac feellir eu galw, *Cys-
slltiad propbwydoliaethol rhwng yr hen destament a'r
newydd.*

Ac o herwydd na ddymunwn roddi achos
tramgcwydd, trwy grybwyll am y cyfryw bro-
phwydoliaethau a amheuir neu a wadir gan neb
Crist'nogion; braidd y soniaf am un nad yw
'sgrifenyddion y testament newydd naill ai yn eu
coffa'n union-gyrch, neu ynteu'n eu hymadrodd
yn cyfeirio attynt yn eglur.

H. 1. Yn gymmaint ag mai Iesu Grist a'i efengyl
ydyw prif destun y testament newydd, rhewch wybod i
mi yn awr, pa amlygiadau a rhag-ddangosiadau a
wnaeth yn yr hen destament o hono'n bennaf? Atteb.
Heblaw'r cysgodau a'r cynlluniau o Grist a'i
efengyl, a geir yn yr addoliad Iuddewig, y mae
amryw o ymadroddion eglur yn llystrau'r hen

destament hefyd, ag ydynt yn brophwydoliaethau amlwg am dano yn hir cyn ei ddyfod i'r byd. Gwel rai o'r *Cysgodau* yn Pen. V. H. 116.

H. 2. *Beth yw'r brophwydoliaeth gyntaf a chynharaf o Grist?* *At.* Gen. iiii. 13. Lle y dywed Duw wrth y wraig gyntaf, sef *Efa*, y byddai i'w had hi 'sigo siol y sarph.

H. 3. *Ym mha le y mae'r brophwydoliaeth hon wedi ei chyflawni?* *A.* Gal. iv. 4. *Duw a anfenodd ei Fab wedi ei wneuthur o wraig.* 1 Ioan. iij. 8. *Mab Duw a ymddangosodd yn y cnawd, fel y dattodai weithredoedd y diafol, sef diftrywio amcanion ystrywgar a gweithredoedd gwenwynig y diafol, yr hwn a lechai'n y sarph, pan y remtiodd ef Adda ac Efa i bechu:* A hyn a elwir yng ngiaith prophwydoliaeth, *Ysigo siol y sarph.*

H. 4. *Beth yw'r brophwydoliaeth eglur nesaf am Grist?* *A.* Gen. x. viii. 18. a xxii. 18. Lle y mae Duw yn dywedyd wrth Abraham, *Ynot ti ac yn dy had y bendithir holl dylwythau'r ddaear.*

H. 5. *Pa fodd yr ymddengys fod hon yn perthyn i Grist?* *A.* Gal. iii. 8. *Yr ysgrythur a rag-esanglodd i Abraham, gan ddywedyd, Ynot ti y bendithir yr holl genhedloedd.* Adn. 16. *Yn awr i Abraham y gwnaethpwyd yr addewid, ac i'w had ef: Ith had di, eb efe, yr hwn yw Crist; yr hwn oedd yn deilliaw o Abraham trwy lawer cenhedlaeth, ac am hynny gellir ei alw yn Fab Abraham, Mat. i. 1.*

H. 6. *I bwy y rhoddwyd yr addewid hon heblaw Abraham?* *A.* I Isaac mab Abraham, Gen. xxvi. 4. ac i Jacob ei wŷr. Gen. xxviii. 14. *Ynot ti ac yn dy had y bendithir yr holl genhedloedd.*

H. 7. *A brophwydodd Jacob am Grist?* *Atteb.* Do, yn ei eiriau diweddas wrth Juda ei fab. Gen. xlix. 10. *Y deyrn-wialen (neu'r llwyth, megis ag yr awyddocca'r gair) ni ymedy o Juda, na deddf-wr oddi rbwng ei draed ef hyd oni ddael Silo, ac atto ef y bydd cymbulliaid pobloedd.*

H. 8. *Pa fodd y profwyd chwi fod y brophwydoliaeth hon yn perthyn i Grist?* *At.*

At.

yr hwn
anfon ga

23. (yr
ei fod yr

Juda i f
hefyd yr

ef o dde
wyd Arch

Ruseinig
angu o

A phian
bedloedd,

Juda, n
chwilfri

iwyd, a
hwynt a

cadarn i
wedi dy

H. 6.

Moses,
Dduw a

bun, Br

H. 10

lygu Cri
Stephan

ymadro
ef er m

atto ef,

H. 1

Esay, J
gyffelyb

heblaw

ag y g
wyrthia

rawiaet

H. 1

odd am
llyfr y

At. Arwyddocad y gair Shilo yw *ansonedig*, yr hwn yw *caracter* cyffredin Crist, iddo gael ei anfon gan y Tad, *Ioan* x. 36, &c. a xvii. 18, 21, 23. (yr *Iuddewon* yn wir eu hunain a gyfaddefant ei fod yn arwyddo *Messia*.) Yn awr fe barhaodd *Juda* i fod yn lwyth, a rhyw fath o lywodraeth hefyd yn eu plith hyd oni ddaeth Crist: Yr oedd ef o ddeutu' deg neu ddeuddeg oed pan ddiswyddwyd *Archelaus*, ac y gwnaethpwyd *Judea* n dalaitir *Ruseinig*, ac yna y tynnwyd y pŵer ar einioes ac angeu oddi wrthynt. Edrych Pen. XIX. H. 36. A phian y darfu i'r bobloedd, sef *Iuddewon* a *Chenedloedd*, ymgynnull yn aml at Grist, yna llwyth *Juda*, neu'r genedl *Iuddewig*, a ddrylliwyd yn chwilfriw ac a wasgarwyd, a *Jerusalem* a ddistryw- iwyd, a phob rhith o lywodraeth yn eu mysg hwynt a aeth ar goll; yr hyn beth sydd reswm cadarn i brofi i'r *Iuddewon*, fod eu *Messia* hwynt wedi dyfod.

H. 6. *Pwy a brophwydodd nesaſ am Grist?* *A.* *Moses*, yn *Deut.* xviii. 15, 18. Yr *Arglwydd* dy Dduw a gyfyd i ti, o'th blith dy hun, o'th fradwr dy bun, *Brophwyd* megis finneu, arno, ef y gwrandeweb.

H. 10. *Pa fadd yr ymddengys fod Moses yn go- lygu Crist yn y brophwydoliaeth hon?* *A.* Y mae *Stephan* y cyn ferthyr yn coffa'r geiriau hyn yn ei ymadrodd diweddaf, pan oeddent yn ei labyddio efer mwyn Crist, ac yn eu cymhwyso hwynt atto ef, *Act.* vii. 37.

H. 11. *Onid oedd amryw o brophwydi megis Esay, Jeremi, Elias, Eliseus, ac amryw eraill yn gyffelyb i Foses?* *At.* Ni ddaeth neb o honynt heblaw Crist i ofod i fynu grefydd newydd megis ag y gwnaeth *Moses*, neu a wnaethant y fath wyrthiau aml ac amrywiol i gadarnhau eu hath- rawiaeth.

H. 12. *Pwy oedd y brophwyd enwog nesaſ a lesar- odd am Grist?* *A.* Llesarodd *Dafydd* am dano yn llyfr y *Salmau* mewn llawer o eiriau hynod, dar- luniodd

lunlodd ei enedigaeth, ei ddioddefaint, ei ddyrchafiad, a'i amryw swyddau, sef Prophwyd, Offeiriad a Brenin, megis yn

1. Ei ddyfodiad i'r byd i bregethu gwirionedd Duw, a'r athrawiaeth o gyfiawnder er iechydwriaeth dynion, a llesgedd ac annigonoldeb yr aberthau *Iuddewig*. Salm xl. 6, 7, 8. *Aberth ac offriwm nid ewyllysiaist*; h. y. ni ofynodd yr aberthau *Iuddewig* fel gwir effeithiol iawn, am na allent gymmeryd ymaith bechod. *Agoraist fy nghlustiau, yna y dywedais, Wele fi yn dyfod; y mae'n ysgrifenedig yn rhol y llyfr am danaf, Da gennyf wneuthur dy ewyllys di, O fy Nuw.* Pregethais gyfiawnder yn y gynnulleidfa fawr, traethais dy ffyddlondeb a'th iechydwriaeth, &c. Y rhan flaenaf o'r Salm hon a gymhwysir yn eglur at Grift. Heb. x. 5, &c. ac yn lle'r geiriau, *Agoraist fy nghlustiau*, yr Apostol a ddywed, *Corph a gymhwysaist i mi*: Ac yna a ymlaen i ddangos pa fodd y gwnaeth Crist ei hun yn berffaith ac effeithiol Aberth, yn lle yr holl aberthau amherffaith tan y gyfraith.

2. Iddo ef gael ei ddewis o'r genedl *Iuddewig*, i fod yn Iachawdwr a Brenin *Israel*, a ragddywedwyd tan enw *Dafydd*. Salm lxxxix. 18, &c. *Yna yr ymddiddenaist mewn gweledigaeth a'th sanet, a dywedais, Gosodais gymmorth ar un cadarn, dyrchefais un etholedig o'r bobl — minneu a'i gwnaf yntef yn gyn-fab, goruwch brenhinoedd y ddaear, &c.* Gelwir Crist, *Cyntaf-anedig pob creadur*, a Brenin y brenhinoedd, Col. i. 15. Dat. xix. 16.

3. Gwaith y plant yn canu ei orfoledd ef yn y deml pan aeth i *Jerusalem*, a roir ar ddeall i ni'n fore. Salm viii. 2. *Allan o enau plant bychain a rhai yn sugno y peraist nerth, neu y perffeithiaist foliant*; ac yn Salm cxviii. 25, 26. y cewch eiriau'r gân eu hunain, *Attolwg achub yn awr* (yr hyn yn *Hebraeg* yw *Hosanna*) *O Arglwydd; bendigedig yw'r hwn a ddel yn enw'r Arglwydd*; yr hyn a gymhwysir at Grift, *Mat. xxi. 9.* Ac megis ag y digiodd

digiodd ac
rifeaid wr
grybwyll
Babanod
iddynt of
ymddialg
yn Salm
Crist, Y
ien i'r gon
ewon a dd
Grift, ac
iau yma
St. Paul
hun yn be
urthododa

4. Ei
fynegir y
cedd, ac
brenhino
raid yn y
ac yn er
gyflawni
ddarfu i
on a Chen
a'i ofod

5. Ei
efaint, a
Ddafydd
xxii. y
brophwy
groes, I
adnod i
Rhanasa
bwriafan
Yr holl
iasant ei
bwriafan
ef, Ma
Ei w

digiodd ac y llidiodd yr Ysgrifenyddion a'r Pharisaid wrtho ar y cyfrif hwn; felly y llid yma a grybwyllir am dano yn yr un 8fed Salm, adn. 2. *Babanod a rhai yn sugno a leasant allan, a bu iddynt oflegu'r gelyn a'r ymddialydd, h. y. y gelyn ymddialgar.* Rhoir awgrym o hyn ymhellach yn *Salm cxviii. 22.* lle y mae *Dafydd* yn galw Crist, *Y Maen a wrthododd yr adeiladwyr, a aeth yn ben i'r gongl.* Dysgawdwyr a rheolwyr yr Iuddewon a ddylasai adeiladu'r eglwys, a wrthodasant Grist, ac ar y cyfrif hyn, efe a gymhwysa'r geiriau yma atto'i hun, *Mat. xxi. 42.* ac felly y gwna St. Paul a St. Pedr. *Eph. ii. 20.* *Ac Iesu Grist ei hun yn ben Congl Faen; a i Pedr i. 7.* *Y Maen a wrthododd yr adeiladwyr, a aeth yn Ben i'r Gongl.*

4. Ei erledigaeth gan dywysogion a phobl a fynegir yn *Salm ii. 1.* *Pa ham y terfysga'r cenhedloedd, ac y myfyria'r bobloedd beth ofer?* Y mae brenhinoedd y ddaear yn ymosod, a'r pennaethiaid yn ymgynghori ynghyd ynerbyn yr Arglwydd ac yn erbyn ei Grist ef, sef y Messia; yr hyn a gyflawnir ac a grybwyllir yn *Act. iv. 26, 27.* pan ddarfu i *Herod a Phontius Pilat, a'r bobl, Iuddewon a Chenhedloedd,* godi yn erbyn Iesu o Nazareth, a'i osod ef i farwolaeth.

5. Ei waradwyddiadau chwerwon a'i ddiodd-efaint, a dull ei farwolaeth a rag-fynegir gan *Dafydd* yn *Salm xxii. a lxix.* Yn nechreu *Salm xxii.* y mae *Dafydd,* mewn dull o lefaru trwy brophwydoliaeth, yn dywedyd geiriau Crist ar y groes, *Fy Nuw, fy Nuw, pa ham i'm gadewais?* adnod 16, 18. *Trywanasant fy nwylaw a'm traed: Rhanasant fy nillad yn eu mysg, ac ar fy ngwisg y bwriasant goelbren; a'i ddwyn ef i lwch angeu,* ad. 15. Yr holl bethau hyn a gyflawnwyd pan yr hoeliasant ei ddwylaw a'i draed wrth y groes, pan y bwriasant goelbren am ei ddillad, ac y lladdasant ef, *Mat. xxvii. 35, 46.* *Ioan xix. 23, 24.*

Ei waradwyddiadau a'i driniaeth dost a ddarlunir

lunir ymhellach. *Salm* lxix. 20, 21. *Gwarthrudd a dorrodd fy nghalon; yr ydwyf mewn gofid. Rhoddasant hefyd fustl yn fy mwyd, ac a'm diodasant yn fy fychedd â finegr.* *Mat.* xxvii. 48.

6. Ei adgyfodiad oddiwrth y meirw. *Sal.* xvi. 10. *Canys ni adewi fy enaid yn uffern, h. y. yn ystad y meirw, ac ni oddefi i'th sanct weled llygredigaeth, h. y. i aros cyhyd yn y bedd, ag y bydd iddo bydru: Dangosi i mi lwybr y bywyd.* Hyn oll a gyflawnwyd yng Nghrist, yn ei waith yn adgyfodi oddiwrth y meirw, cyn gorwedd yno dri diwrnod llawn, *Act.* ii. 31. a xiii. 33—38. *1 Cor.* xv. 4.

7. Ei esgyniad i'r nefoedd gyd ag angylion yn ei amgylchynu, ei oruchafiaeth ar y cythreuliaid, ei waith yn derbyn rhoddion gan y Tad, a'u cyfrannu i ddynion, a ragfynegir yn *Salm* lxviii. 17, 18. *Cerbydau Duw ydynt ugain mil, sef miloedd o angylion; yr Arglwydd fydd yn eu plith. Dyrchafais i'r uchelder, caethiwais gaethiwed, derbyniais roddion i ddynion; ie, i'r cyndyn hefyd, fel y preswyliai'r Arglwydd Dduw yn eu plith bwynt.* Pa eiriau a gynhwysir at ein Iachawdwr pan esgynodd i'r nef, ac y dug y cythreuliaid yn gaethion, ac y rhoddodd roddion i ddynion, sef prophwydi, apostolion, &c. at weinidogaeth yr efengyl, fel y trigai Duw gyda dynion ag oeddent yn gyndyn o'r blaen, *Eph.* iv. 8. *Gwel hefyd Col.* ii. 15. *Efe a'speiliodd dywysogaethau ac awdurdodau, ac a orfoleddodd arnynt.*

8. Ei ddyrchafiad i'r deyrnas ar ddeheulaw Duw, ac i offeiriadaeth yr eiriolaeth a ddarlunir yn neillduol. *Salm* cx. 1, 4. *Yr Arglwydd a ddywedodd wrth fy Arglwydd, Eistedd ar fy neheulaw, byd oni osodwyf dy elynion yn faingc i'th draed. A thi ydwynt yn Offeiriad yn dragywydd, yn ol urdd Melchisedec; pa ymadrodd a gymhwysir at Grift,* *Mat.* xxii. 42, 44. *Act.* ii. 33, 34, &c. *Heb.* v. 6. a vii. 2, 3, 17. lle y dyrchafwyd Crist i fod yn Frenin

ac yn Offeiriad megis yr oedd *Melchisedec*, ac yn Offeiriad hefyd yn para i eiriol neu i ddadlau a Duw dros ddynion, a'u bendithio fel y bendithiodd *Melchisedec Abraham*.

9. Duall y Brenin hwn a ddarlunir mewn amryw *Salmau*, megis yn *Sal. xiv. 6, 7*. *Dy orfodd di, O Dduw, fydd byth ac yn dragywydd; teyrn-wialen uniondeb yw teyrn-wialen dy frenhiniaeth di: Ceraist gyfiawnder, a chafaiſt ddrygioni; am hynny y'th enniiniodd Duw, ſef dy Dduw di, ag olew blaenwydd yn ſwy na'th gyfeillion: Darluniad eglur yw hwn o Iesu Grist, Heb. i. 8, 9. yr hwn a enniiniodd Duw a'r Ysryd Glân, ac a gallu, *Act. x. 38*. yr hwn oedd a'r Ysryd Glân gantho heb ſefur, *Ioan iii. 34*. Ac ymhellach etto yn *Salm lxxii*. y ceir darluniad helaeth o Grist tan lun *Salomon*; a *Salm lxxxix*. a ddarlunia Grist tan lun *Dafydd* ei hun.*

10. Yn yr ail *Salm*, y darlunir ei adgyfodiad a'i ddychafiad, tan ddull priodol a neillduol Mab Duw: *Adn. 6, 7*. *Minneu a ſodais fy Mrenin ar Seion fy mynydd ſantaidd: Mynegaf y ddeddf, fy mab ydwyf ti, myfi heddyw a'th genhedlais: Yr hyn a goffair i brofi adgyfodiad a dyrechafiad Crist i'r orfodd trwy allu ei Dad, ac fel delw ei Dad: Yr oedd yn Frenin Seion neu Israel yn gyntaf, fel y mae Duw yn Frenin ei eglwys, *Act. xiii. 33*. *Heb. v. 5*. ac yn awr y mae hefyd yn Arglwydd y cenhedloedd, ac yn Frenin yr holl bobloedd, fel y mae Duw yn Frenin a Rheolwr yr holl fydd. Yr wythfed adnod a fynega'n neillduol ymoſtyngiad y cenhedloedd i Grist ar ol iddo ddechreu ei eiriolaeth yn y nesoedd. *Gofyn i mi, a rhoddaf i ti y cenhedloedd yn etifeddiaeth, a therfynau'r ddaear i'th feddiant.* Y geiriau nefaf, ſef, *Drilli hwynt a gwialen haiarn, maluri hwynt fel llestri pridd, a gymthwysir at Grist yn Dat. ii. 27.* ac a rag-ddywed ei allu a'i ddial ar ei elynion.*

Noda,

226 *Propbwydoliaethau perthynol i*

Noda, Ni allefid adnabod fod rhai o'r Salmau hyn yn amcanu Crist neu'r Messia, pe na buasai i Grist neu ei A-postolion eu coffa hwynt i'r perwyl hynny; etto y mae rhai o'honynt mor eglur, fel y darfu i'r hen *Iuddewon* eu cymhwyso at y *Messia*, ac ni allwn ninneu lai na'u cymhwyso atto, oblegyd na ellir cymhwyso mo'honynt at *Ddafydd*, nag un person arall.

Fe ellid dwyn amryw destunau eraill hefyd o lyfr y Salmau, ac a ddehonglir am Grist yn y testament newydd, pa rai na allafem ni wybod eu bod yn perthyn iddo oni buasai hynny, megis *Salm* xcvi. 7. *Addolwch ef yr boddurwiau*; pa rai a gymbwysir atto ef yn *Heb.* i. 6. *Ac addoled boll angylion Duw ef.* Felly *Salm* cii. 25, 26, 27. a gymbwysir yn yr un bennod at Grist, i ddangos i'r bydd gael ei greu trwyddo ef, *Ti, Arelwydd, yn y dechreuad o lyfarnais y ddadgar, a gwaith dy ddwyllaw di yw'r nesodd, &c.* Yn y ddau destun hyn, yn gystal ag yn amryw eraill, y mae'r un enwau, priodoliaethau a gweithredoedd a briodolir i Jehofa, Duw'r *Iuddewon*, yr unig wir Dduw, yn yr hen destament, yn cael eu priodoli i Iesu Grist yn y newydd; pa bethau a ddychafant ei enw mor uchel, ag y sicrhant i ni ei fod ef yn un a'i Dad, yn *Dduw* wedi ymddangos yn y cnawd, enw'r hwn yw Immanuel, neu Dduw gyd â ni, megis y dysg *Esay* r prophwyd i ni maes o law.

H. 13. *Ni a glywsom brophwydoliaethau amryw ac eglur gan Ddafydd, am y Messia, oni brophwydodd Salomon hefyd am Grist?* *At.* Amryw o Grist-nogion, cynnar a diweddar, oeddent yn bwrw fod yr wythfed bennod o *Ddiarhebion Salomon* yn llefaru am Grist yn ei natur ddwyfol, dan yr enw *Doethineb*.

Noda, Rhai o'r hen ddau a dybient fod *Doethineb*, yn y bennod hon, yn arwyddo Iesu Grist, eraill yr Ysryd Glân; eithr awdwyr eraill a amheuant fod dim prawf llawn a digonol o un o'r tybiau hyn yn y testament newydd, fel y gellir eu sicrhau. *Athanasius* a'u heglurai weithiau am natur ddynol Crist; ac ar y cyfrifon hyn, y mae Dr. *Patrick* ei hun yn amheu, pa un a ydyw hon yn brophwydoliaeth o Grist neu beidio, neu yn perthyn i ddim amgen na *doethineb* ddwyfol a dynol.

H. 14. *Ond oni 'sgrisenodd Salomon Gân y Caniadau, ac onid amlygodd Crist yno fel Priod-fab a Gwr yr eglwys?* *At.* Am fod y cyffelybiaethau a dull yr ymadroddion o'r un fath ag a arferir yn *Sal.* xlv.

Pen. XX

ac yn rhai
anillwyd

Gân ho

Crist a'i eg

en benthyc

adon cnau

digonol an

oliaethau

meges pres

fa am ysg

wydd, me

H. 15.

Grist yn n

lwyd y p

mynegi'r

iddo, meg

r. Ei en

wyn a fyd

enw ef In

lawnwyd,

Iesu, Man

manuel yw

2. Y b

a Brenin

ef, a'i dey

dydd hwnn

arwydd i'r

Esay ix. 6

i ni; a by

wir ei enw

Tad tragyf

arwydd ei l

Ar orsedd

threfnu hi

r pryd hy

3. Ac

ewon, ac

viii. 14.

wad i ddy

ac yn rhai o'r *Epistolau*, ac yn llyfry *Datguddiad*, fe
 anillwyd rhai esponwyr crist'nogol i gymhwyso
 Gân hon at swyddau ac ymgaredigiad ysprydol
 Crist a'i eglwys: Ond y mae'r ymadroddion wedi
 benthycce'n mor llawn oddiwrth arferion car-
 adon cnawdol, fel prin y rhoddant y fath reswm
 digonol am brawf o'r Messia, ag yw'r prophwyd-
 liaethau cyfeiriol eglur, yr hyn yw fy mhrif
 megis presennol: Ac yn wir ni wn i fod dim co-
 ffa am ysgrifeniadau *Salomon* yn y testament ne-
 wydd, megis prophwydoliaethau am Grist.

H. 15. *Pwy yw'r Prophwyd nesaf a lesara am*
Grist yn nbrefn ein bibl ni? At. *Efay*, yr hwn a
 alwyd y prophwyd efangylaidd, am ei fod ef yn
 mynegi'r amrywiaeth fwyaf o bethau perthynol
 iddo, megis yn

1. Ei enedigaeth o Forwyn. *Efay vii. 14. Mor-*
wyn a fydd feichiog, ac a esgor ar Fab, ac a eilw ei
enw ef Immanuel; yr hyn a eglurwyd ac a gyf-
 lawnwyd, pan ddarfu i *Fair* y forwyn eni ei Mhab
 Iesu, *Mai. i. 20—23*. Arwyddocad y gair *Im-*
manuel yw, *Duw gyda ni*.

2. Y byddai ef o dylwyth *Jesse*, neu *Ddasydd*,
 a Brenin *Israel*; mai *Duw* cadarn a fyddai ei enw
 ef, a'i deyrnas yn oes oesoedd. *Efay xi. 10. Yn y*
bydd hwnnw y bydd gwreiddyn Jesse, yr hwn a saif yn
arwydd i'r bobloedd; ag ef yr ymgais y Cenhedloedd.
Efay ix. 6. Bachgen a aned i ni; Mab a roddwyd
i ni; a bydd y llywodraeth ar ei ysgwydd ef; a gel-
wir ei enw ef Rhyfeddol, Cynghorwr. Y Duw cadarn,
Tad tragywyddoldeb, Tywysog tangnesedd. Ar helaeth-
roddwyd ei lywodraeth a'i dangnesedd ni bydd diwedd:
Ar orseddfa Dasydd, ac ar ei frenhiniaeth ef, i'w
nbrefnu hi, a'i chadarnhau â barn ac â chyfiawnder,
o'r pryd hyn ac hyd byth.

3. Ac etto y gwrthodid ef gan lawer o'r *Iudd-*
ewon, ac y derbynid ef gan y *Cenhedloedd*. *Efay*
viii. 14. Ac efe a fydd yn Noddfa; h. y. yn Geid-
wad i ddynol-ryw: Eithr yn faen tramgcwydd ac yn
graig

graig rhwystr i ddau dy Israel; b. y. i *Juda* a *Benjamin*, pa rai a wnaent i synu'r genedl Iuddewig; neu i'r ddwy deyrnas, *Juda* ac *Israel*, megis y gwahaniaethid hwy gynt. Y testun hyn a gymhwysir at *Grist*, *Rhuf. ix. 33* i *Ped. ii. 8*. Ei wrthodiad gan yr *Iuddewon* a rag-fynegwyd hefyd yn *Esay liii. 1, 2, 3*. *Pwy a gredodd, &c.* Ond y byddai i'r *Cenhedloedd* ei dderbyn ef yn *Frenin* ac yn *Iachawdwr*, a rag-ddwywedwyd gan *Esay* mewn amryw leoedd; megis *Pen. xlix. 6, 7*; *Ese a fydd yn Oleuni i'r Cenhedloedd, ac yn Iachawdwriaeth hyd eithaf y dddear. Iddo ef y dirmygedig a enaid, yr hwn fydd ffaidd gan y genedl; h. y. y genedl Iuddewig. Brenbinoedd a welant ac a gyfodant; tywysogion hefyd a ymgrymmant.* Yr hyn a gyfeiria at frenhin-oedd y *Cenhedloedd*, o blegyd yna nid oedd un brenin gan yr *Iuddewon* i ymgrymmu iddo. *Esay xlii. 1, 6. Wele fy Ngwas yr hwn a ddewisais, fy Etholedig i'r hwn y mae fy enaid yn foddlon; rhoddais fy Ysryd arno, ac ese a ddwg allan farn i'r Cenhedloedd.* Yr un peth a adroddir mewn amryw fan-nau eraill, *Esay lii. 10. a lv. 4, 5*. Ac yn llefaru am yr *Iuddewon*, y rhai a wrthodasant *Grist*, efe a ddywed yn *Pen. lxxv. 15*. *A'ch enw a adewch yn fellldith gan fy etholedigion, canys yr Arglwydd Dduw a'th ladd di, ac a eithw ei weision ar enw arall.* Yn enw o *Iuddew*, ymysg *Crist'nogion*, y rhai ydyn yn awr yn weision *Duw*, fydd megis gair o warth a mellldith.

4. Y byddai ef yn llawn o *Ysryd Duw*, o ddoethineb, o wybodaeth, o dduwioledeb, o gyfiawnder a daioni. *Esay xi. 1, 2. A Gwialen a ddaw ollan o gyff Jesse, a Blaguryn a dyf o'i wranda ef; ac Ysryd yr Arglwydd a orphwys arno ef; Ysryd doethineb a deall, Ysryd cyngor a chadernid, Ysryd gwybodaeth ac ofn yr Arglwydd.* Hyn a gyflawnir yn *Ioan iii. 34*. Yr hwn a anfonodd *Duw* sy'n llefaru geiriau *Duw*; oblegyd nid wrth fesur y mae *Duw* rhoddi iddo ef yr *Ysryd*. *Col. iii. 3. Ynho ef y mae*

Pen.

mae hol

Ioan

5.

hefyd

gyhoed

llednai

Ese a

wefusaf

Ysryd

Arglwy

ese a'm

hoeddi

rbai sy

Arglwy

larus,

Nghri

bywyd

gredan

iol; a

iaeth h

6.

i fod

Duw c

a agor

llama'r

hyn a

y gwy

rhai a

ai nad

2—6.

yng n

7.

yn y d

yn yr a

ionwch

iant yr

a'i gw

amlw

neu

mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig.
Ioan i. 32. *A'r Yspryd a orphwysodd arno ef.*

5. Ei anfoniad i bregethu'r efengyl a ddarlunir hefyd gan y prophwyd hwn; y byddai iddo ef gyhoeddi dychryn i'r annuwiol, a heddwch i'r llednais, i'r gostyngedig a'r edifeiriol. *Esay xi. 4. Efe a dery y ddacar â gwialen ei enau, ac ag anadl ei wesusau y lladd efe'r anwir.* *Esay lxi. 1, 2, 3. Yspryd yr Arglwydd Dduw fydd arnaf, o herwydd yr Arglwydd a'm heneiniodd i efangylu i'r rhai llariaidd, efe a'm hanfonodd i rwymo rhai ysig eu calon, i gyhoeddi rhydd-did i'r caethion, ac agoriad carchar i'r rhai sy'n rhwym; i gyhoeddi blwyddyn gymmeradwyr Arglwydd, a dydd dial ein Duw ni, i gyffuro pob galarus, &c.* Yr hyn a gyflawnwyd yn oleu yng Nghrist pan y cyhoeddodd faddeuant pechod a bywyd tragywyddol i'r rhai a edifarhant ac a gredant yntho ef; a chosp uffern ar yr anedifeiriol; ac y mae Crist yn cymhwyso'r brophwydoliaeth hon yn neillduol atto'i hun, *Luc iv. 18—21.*

6. Y gwnae efe wyrthiau o iachad pan y deuai i fod yn Iachawdwr. *Esay xxxv. 4. Wele eich Duw chwi a ddaw ac a'ch acub; yna llygaid y deillion a agorir a chlustiau'r byddariaid a agorir: Yna llama'r cloff fel hydd, ac y can tafod y mudan.* Yr hyn a gyflawnwyd pan y gwnaeth ein Iachawdwr y gwyrthiau hynny yng ngolwg disgyblion Ioan y rhai a ddaethant i ddysgu pa un ai efe oedd y Crist ai nadê, heblaw ar achlysuron eraill, *Mat. xi. 2—6.* A'n Iachawdwr a'i profodd trwy wyrthiau yng ngwydd eu llygaid.

7. Y byddai iddo ragflaenor i barottoi ei ffordd yn y diffeithwch. *Esay xl. 3. Llef un yn llefain yn yr anialwch, parottowch ffordd yr Arglwydd, unionwch lwybr i'n Duw ni yn y diffeithwch: A gogoniant yr Arglwydd a ddatguddir, a phob cnawd ynghyd a'i gwel, h. y. Gogoniant yr Arglwydd a welir yn amlwg i lygaid cnawd trwy drigo yn gorphorol, neu yng nghorph Iesu Crist, pan ymddangosodd*

230 *Propbwydoliaethau perthynol i*

Duw yn y cnawd, 1 *Tim.* iii. 16. A bu *Ioan* fed-yddiwr yn rhagflaenor iddo yn anialwch *Judea*, *Mat.* iii. 1, 2, 3.

8. Dioddefaint Crist hefyd, a'i larieidd-dra, a'i amynedd dan y dirmyg, a'r gwaradwyddiadau a'r erledigaethau a'i cyfarfu ef; ei farwolaeth megis iawn am bechod, a'i gyfrif ymhlith pechaduriaid gwael; ei gladdedigaeth gyd â'r cyfoethog; ei adgyfodiad, a'i ddyrchafiad a'i eiriolaeth, ydynt oll wedi eu gosod ar lawr yn rhyfeddol gywir yn *Efay* liiii. yr hon bennod a ddymunaf ar fy narllenydd ei darllen cyn myned ymhellach; canys y mae hi i gyd mor eglur a chymmwys i'r achos, fel yn ddigonol ei hun i gyhoeddi un ethnic neu anghredadyn onest; ac yn wir ddieu iddi argyhoeddi y pendefig gwyllt didduw hwnnw, y iarll o *Rochester*, yn yr oes ddiwedd, o wirionedd yr efengyl, pan y cymharodd efe eiriau'r prophwyd *Efay* yma â'r chwechfed bennod ar hugain, &c. o efengyl *St. Mathew*; ac efe a ddaeth yn gristion edifeiriol.

H. 16. *A brophwydodd Jeremi am Grist? At. Do*, mewn ychydig fannau o'i brophwydoliaeth. *Fer.* xxiii. 5, 6. *Wle'r dyddiau'n dyfod, medd yr Arglwydd, y cyfodaf i Ddafydd Flaguryn cyfiaw, a brenin a deyrnasa, ac a lwydda, ac a wna farn a chyfiawnder ar y ddaear. Yn ei ddyddiau ef yr achubir Juda, ac Israel a breswylia yn ddiogel; a hyn fydd ei enw, ar yr hyn y gelwir ef, YR ARGLWYDD EIN CYFIAWNDER.* Edrych hefyd *Fer.* xxxiii. 14, 15, 16.

Rhai prophwydoliaethau perthynol i Grist a'i efengyl a geir yn *Fer.* xxxi. ac a goffair yn y testament newydd.

H. 17. *Arag-ddywedodd Ezeciel ddim am Grist? A. Do*, tan enw *Dafydd*, gwas Duw, yr hwn oedd yn Fugail ac yn Frenin. *Ezec.* xxxiv. 23, 24. *Cyfodaf belyd un Bugail arnynt, ac efe a'u portha hwynt, sef fy ngwas Dafydd; a minneu'r Arglwydd*

WDCI

a fyddaf

Pen. XX

*a fyddaf y
wyfeg yn
boddwch.
Israel o ff
a'u casgla
tir eu hun
ym mynydd
iddynt oll,
gail maw
Ioan i. 4
H. 18
A. Y
y dyn yn
ef lywodr
ai i'r hol
lywodraet
13, 14.
y dyn y
dyfod gy
64. a b
rhoddi i*

*Y ma
Iesu Gr
Gabriel,
dorri ym
deng wy
a thrug
prophw
ar ol i
adferyd
paid hy
camwe
mod dr
tragyw
oliaeth
hyn, p
Rhufe
rhai by*

a fyddaf yn Dduw iddynt, a'm gwas Dafydd yn Dy-
wyfog yn eu mysg; gwnaf hefyd â hwynt gyfammod
haddwch. Ezech. xxxvii. 21. Cymmeraf feibion
Israel o fysg y cenhedloedd yr aethant attynt; ac mi
a'u casglaf hwynt o amgylch, ac a'u dygaf hwynt i'w
tir eu hun; a gwnaf hwynt yn un genedl o fewn y tir
ym mynyddoedd Israel, ac un Brenin a fydd yn Frenin
iddynt oll, adn. 24. Yn awr Iesu Grist oedd Bu-
gail mawr ei bobl, Ioan x. 1—16. a Brenin Israel,
Ioan i. 49. a xix. 19, 21.

H. 18. *Pa bethau a lefarodd Daniel am Grist?*

A. Y mae Daniel yn ei ddarlunio ef megis Mab
y dyn yn dysod ar gymhylau'r nef; a rhoddwyd iddo
ef lywodraeth, a gogoniant, a brenhiniaeth, fel y bydd-
ai i'r holl bobloedd a ieithoedd ei wasanaethu ef; a'i
lywodraeth fydd lywodraeth dragywyddol, Dan. vii.
13, 14. Ein Iachawdwr a elwir yn wastad, Mab
y dyn yn hanes yr efengyl, a dywedir ei fod yn
dysod gydâ chymhylau'r nef, Mat. xxiv. 30. a xxvi.
64. a bod llywodraeth dragywyddol yn cael ei
rhoddi iddo, Mat. xxviii. 18.

Y mae hanes hynod arall yn cael ei rhoddi am
Iesu Grist, neu'r Messia, i Ddaniel gan yr angel
Gabriel, Dan. ix. 24. y byddai i'r Messia gael ei
dorri ymaith, ond nid o'i achos ei hun, cyn cyflawni
deng wythnos a thrugain, hynny yw, deng waith
a thrugain saith diwrnod, yr hyn, yng ngiaith y
prophwydi, ydynt bum cant ond deng mlynedd,
ar ol i'r gorchymmyn gael ei roddi i Nehemia i
adferyd Jerusaleml a'r eglwys Iuddewig: fod yr ys-
paid hyn o flynyddau wedi eu gosod i ddibennu
camwedd, i orphen-pechod, ac i wneuthur cym-
mod dros anwiredd, i ddwyn i mewn gyfiawnder
tragywyddol, ac i selio'r weledigaeth a'r brophwyd-
oliaeth, ac i enneinio'r sancteiddiolaf. Ac wedi
hyn, pobl y Tywyfog, yr hwn a ddaw, h. y. y
Rhufeiniaid, a ddinystria'r ddinas a'r cyslegr. Y
rhaf hyn oll a gyflawnwyd yn eu hamser, trwy

angeu Crist, ei iawn am bechod, a dinystr *Jerusalem* a'r deml ryw ychydig ar ol hynny.

H. 19. *Pa un yw'r brophwydoliaeth hynod nesaſ am Grist yn y prophwydi? At. Mica a ddywed wrthym y lle y ganed Crist. Mix. v. 2. Tydi, Fethlehem Ephrata, er dyfod y lleiaf ymblith miloedd Juda, etto o honot ti y daw allan i mi un i fod yn Llywydd yn Israel; yr hwn yr oedd ei fynediad allan o'r dechreuad, er dyddiau tragywyddoldeb. Yr hon brophwydoliaeth a gyflawnwyd yn eglur ym Mat. ii. 1—6. a Luc ii. 4, 5. pan aeth Mair mam Crist i Fethlehem i'w threthu yno am ei bod o dylwyth Dafydd, eſo *Joseph* ei gwr, ac yno yr esgorodd hi ar ei Mhab Iesu.*

H. 20. *Beth a ddywedodd Haggai am Grist? A. Hag. ii. 6—9. Fel hyn y dywed Arglwydd y lluoedd, Unwaith etto, ennyd fechan yw, a mi a ysgydwaf y nesoedd, a'r ddaear, a'r môr, a'r sychdir. Ysgydwaf befyd yr holl genhedloedd, a dymuniant yr holl genhedloedd a ddaw; llanwaf y tŷ hwn â gogoniant, medd Arglwydd y lluoedd: Bydd mwy gogoniant y tŷ diweddaf hwn nâ'r cyntaf, medd Arglwydd y lluoedd. Yr hyn a ellir ei esponio yn naturiol fel hyn; Eſe yr hwn oedd ddymuniant yr holl genhedloedd, neu'r hwn a ddylasai gael ei ddymuno gan Iuddewon a Chenedloedd, fel eu Hiachawdwr, a ddaw (megis y dywed *Malaci*) i'w deml, *Mal. iii. 1.* A thrwy hyn, ſef trwy ei bresennoldeb, y gwnae ef y deml olaf hon, yr hon a adeiladwyd wedi'r caethiwed, yn fwy gogoneddus nâ theml *Salomon*; er bod ei golud a'i haddurniadau i'r olwg allanol yn llawer llai gogoneddus nâ theml *Salomon*: Dyma'r unig ystyr resymmol a gyfaddef y geiriau hyn.*

H. 21. *A ddywod Zecaria âdim am Grist? A. Er bod ei brophwydoliaeth ef yn gyffredin yn dywyll, etto mewn amryw fannau mae'n llefaru y cyfryw bethau ag ydynt yn eglur yn perthyn i'r Meſſia; rhai o honynt a grybwyllir ac a gym-*

hwysir

hwysir at

o honyn

ewon gyn

Fe ddy

Arglwydd

ſe a adeir

ant, ac a

bydd yn O

bedd a fy

dduuant,

hyſpyſa'r

hwn a el

ſiff Jeſſe

ac y byde

hedd; a

gynnorth

Y mar

y deuai

ſwyn, ac

aſyn, ac

gyflawn

H. 22

gaſſael m

Ydyw, y

i, yr ho

Yn y dyd

Ddafydd

did, ſef t

cymmmod

ei ddiod

Duw ei

bechad, n

gyblion

gleddyf,

gyſailt i

a'r prai

Mat. xx

Hebl

ddynfon

hwyfist at Grist yn y testament newydd, ac amryw o honynt a briodolid i'r Messia gan yr hen Iudd-won gynt. Gwel y testunau a ganlyn.

Fe ddywed i ni yn Pen vi. 12. *Fel hyn y dywed Arglwydd y lluoedd, Wele y Gwr a elwir Blaguryn, sef a adeilada deml yr Arglwydd, ac a ddwg y gogoniant, ac a eistedd ac a lywodraetha ar ei frenhin-faingc, bydd yn Offeiriad hefyd ar ei frenhin-faingc, a chynghorbedd a fydd rhyngddynt eill dau; a'r pellennigion a ddeuant, ac a adeiladant yn nbeml yr Arglwydd. Lle'r hyfpyfa'r prophwyd i ni, y bydd y Person hwn, yr hwn a elwid gan y prophwydi o'r blaen, Blaguryn o giff Jesse, yn adeiladydd eglwys Dduw yn y byd, ac y bydd yn Offeiriad a Brenin gyda chynghorion heddi; ac y deuai y thair pell, sef y cenhedloedd, i gynnorthwyo'r gwaith o adeiladu'r eglwys.*

Y mae'r prophwyd hwn yn rhag-fynegi hefyd y deuai Crist i *Jerusalem* fel Brenin Seion yn addfwyn, ac yn dwyn iechydawriaeth, yn marchogaeth ar asyn, ac ar ebol llwynn asyn, *Zec. ix. 9.* Yr hyn a gyflawnwyd, *Mat. xxi. 5. Ioan xii. 15.*

H. 22. *A ydyw y prophwyd hwn yn llefaru dim am raffael maddewant pechodau trwy Iesu Grist? At. Ydyw, y mae prophwydoliaeth hynod yn Zec. xiii. 1. yr hon sydd raid ei chymhwyso at yr achos hyn yn y dydd hwnnw y bydd ffynnon wedi eu bagoryd i ddafydd ac i breswylwyr Jerusalem, i bechod ac asfendid, sef trwy farwolaeth Crist, a'i waed yn gwneud cymmod dros bechod. Ac yn adn. 7. y darlunir ei ddioddefaint, pa rai a ofodid arno pan y briwioi Duw ei hun ef, ac y gwnae ef ei enaid yn aberth dros bechod, megis y dywed *Esay*; ac y gadewai ei ddisgyblion ef dros amser. *Zec. xiii. 7. Dreffo, gledrys, yn erbyn sy mugail, ac yn erbyn y gwr sydd gysail i mi, medd Arglwydd y lluoedd; taro'r bugail, a'r praid a wasgerir.* Yr hyn a gyflawnwyd, *Mat. xxvi. 56.**

Heblaw hyn oll, ei ddioddefaint oddiwrth ddynion a ddarlunir hefyd, sef, y gwerthid ef am ddeg

ddeg ar hugain o arian, ac y rhoddid hwynt i'r crochenydd, Zec. xi. 12, 13. Yr hyn a lefara'r prophwyd ym mherson y Messia, y llefarodd Dafydd yn fynych o'r blaen; ac a gyflawnwyd, Mat. xxvii. 9, 10. Y prophwyd a rag-ddwyed hefyd am y modd y trywanid ef wrth farw, ac am ddychweliad rhai o'r Iuddewon hynny a'i croeshoeliasant ef. Zec. xii. 10. Tywalltaf ar dy Ddafydd, ac ar breswylwyr Jerusaleml, yspryd gras a gweddïau; a hwy a edrychant arnaf fi (neu arno ef) yr hwn a wanasant, a galarant am dano. Cyflawnwyd hyn yn Ioan xix. 34, 36. pan y trywanasant ei ystlys ef â gwaywffon, a'i ddwylaw a'i draed â hoelion; ac yn Act. ii. 24, 36, 37, 41. pan ddychwelwyd ei groeshoelwyr ef; cyflawniad pellach a gogoneddusach a ddisgwylir o hyn yn y dyddiau diweddaf, ymhlith y genedl Iuddewig, pa rai a fuant yn ei drywanu ef â gwaradwyddiadau o'r dydd hynny hyd heddyw.

H. 23. *A pheth a ddywed Malaci, y prophwyd olaf, am Grist?* A. Efe a lefara'n lled eglur am dano. Pen. iii. 1. *Wele anfonaf fy nghennad, sef Ioan fedyddiwr, ac efe a barottoa'r ffordd o'm blaen i,* Mat. xi. 10. *Yn ddisymmwith y daw'r Arglwydd, yr hwn yr ydych yn ei geisio, i'w deml, sef angel, neu Gennad y cyfammod, yr hwn yr ydych yn ei chwennych. Ac efe a eistedd fel purwr a glanhawr arian; ac efe a bura feibion Lefi, fel y byddont yn offrymmu i'r Arglwydd offrwm mewn cyfiawnder.* Yn awr fe ddaeth hyn i ben pan ddaeth Crist i'r deml, ac y diwygiodd arferion drygionus yr offeiriaid a'r bobl.

H. 24. *Cbwi a roddasoch banes helaeth o'r hyn a rag-fynegodd y prophwydi Iuddewig; a brophwydodd neb arall heblaw'r Iuddewon am Grist?* At. Do, fe ddarfu i ddau wr hynod, heb fod o'r Iuddewon, ddywedyd geiriau ag sy'n cyfeirio'n oleu at Grist, sef Balaam a Job.

H. 25. *Beth a ddywedodd Balaam am Grist?*

A. Daw Seren o Jacob, a chyfyd teyrn-wialen o Israel,

Israel, a
boll feibia
ac arglwy

H. 26.

i Grist?

16. Yr

a dery ac

y cenhed

iaeth ni

H. 27.

odd Job

wn fod f

y ddaear

corph hu

H. 28.

bon?

sydd yn

y byd,

gorfod

newydd

weled

neu Dd

Duw w

1 Cor. 1

H. 29.

oddiwr

Grist ei

At.

feiliad

oes, w

am ry

eddus,

ac yr y

wriaet

lynol

dynion

ysgryt

ym m

Luc i.

Israel, ac efe a dery gonglau Moab, ac a ddinystria
 boll feibion Seth; Seir ac Edom a berchennoga efe,
 ac arglwyddiaetha un o Jacob, Num. xxiv. 17, &c.

H. 26. *Pa reswm a roddir i brofi fod hyn yn perthyn
 i Grist?* A. Gelwir Crist y *Seren foreu*, Dat. xxii.
 16. Yr oedd efe o dylwyth *Jacob* neu *Israel*: Efe
 a dery ac a ddryllia elynion ei eglwys, ac a gaiff
 y cenhedloedd yn etifeddiaeth, ac ar ei frenhin-
 iaeth ni bydd trange, *Salm* ii. 6—9.

H. 27. *Beth yw y brophwydoliaeth hynod a lesar-
 odd Job am Grist?* A. Job xix. 25, 26. *Mi a
 wn fod fy Mbrynwr yn fyw, ac y saif yn y diwedd ar
 y ddaear: Ac er yn ol fy nghroen i bryfed ddifetha'r
 corph hwn, etto caf weled Duw yn fy nghnawd.*

H. 28. *Pa bryd y cyflawnir y brophwydoliaeth
 hon?* A. Pan y delo Crist y Prynwr, yr hwn
 sydd yn byw yn y nef, i gyfodi'r meirw ac i farnu
 y byd, *ef e a saif yn ddiweddas ar y ddaear*, wedi
 gorfod ei elynion; a phlant Duw yn eu cyrph
 newydd gyfodi a gânt weled Duw; *b. y. a gânt
 weled Iesu Grist eu Gwardwr*, yr Immanuel,
 neu Dduw gydâ ni; a'r hwn a ddarlunir megis
Duw wedi ymddangos yn y cnawd, 1 *Thef.* iv. 16, 17.
 1 *Cor.* xv. 24, 25, 26. 1 *Tim.* iii. 16.

H. 29. *Pa wirionedd mawr ac eglur a gasglir
 oddiwrth y rhes hir yma o brophwydoliaethau am Iesu
 Grist ein Hachubydd?*

At. Ni a ddysgwn fod prophwydoliaethau er
 feiliad y byd, sef er cwmp *Adda*, ym mhob
 oes, wedi eu rhoddi gan Dduw, y naill ar ol yllall,
 am ryw Waredwr a Iachawdwr mawr a gogon-
 eddus, yr hwn a amlygid i'r byd mewn amser,
 ac yr ymddangosai megis Brenin *Israel*, er iechyd-
 wriaeth i *Iuddewon* a *Chenhedloedd*: Ac yn gan-
 lynol disgwyliwyd am dano ym mhob oes gan y
 dynion da hynny ag oedd fwyaf cyfarwydd yn yr
 ysgrythurau, ac yn enwedig yn yr oes honno,
 ym mha un yr ymddangosodd Iesu Grist. Gwel
Luc i. 69, 70. a xxiv. 28. *Act.* iii. 18—24.

H. 30.

236 *Prophwydoliaetbau perthynoli i IESU.*

H. 30. *Ond a ydyw hyn yn penderfynu mai Iesu, Mab Mair, yw'r Person gogoneddus hwn, a ddisgwylid yn llyn am dano?*

A. Yn gymmaint a bod yr holl arwydd-nodau a roddwyd gan gynnifer o brophwydi, mewn cynnifer o amserau gwahanol, am y Messia, neu Grist y Gwaredwr, yn cyttuno ac yn ymgysfod yn gryno ac yn gywir yn yr Iesu, ac nid yn neb arall, ni roddant i ni ddim lle i ammeu oll nad yr Iesu o Nazareth, Mab Mair, yw'r Crist yn ddieu.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

HANES

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

H

TEST

Wedi ei

WED

ac
awon, mo
lyfrau, r
Prif destu
ryw, Ioan
ei ganlyr

Nid y
hi'n cyn
dogaeth,

Hanes
ach, ac
sef, hane
fywyd a
ei atgyf

Hane
awdwr,
Apostol

H A N E S

Y

TESTAMENT NEWYDD,

Wedi ei dalfyrru mewn Ffordd o Holiadau
ac Attebion.

Yr ARWEINIAD i mewn.

WEDI i ni ddibennu hanes yr hen destamont,
ac adrodd yn fyrr helynt-negefau'r *Iudd-
ewon*, mor bell ag y ceir hwynt ar lawr mewn cof-
lyfrau, ni a awn yn y blaen at hanes y newydd :
Prif destun pa un yw Iesu Grist, Achubydd dynol-
ryw, *Ioan* fedyddiwr ei rag-flaenor, a'r apostolion
ei ganlynwyr.

Nid yw hanes *Ioan* fedyddiwr ond byrr; y mae
hi'n cynnwys ychydig am ei enedigaeth, ei wein-
dogaeth, a'i farwolaeth.

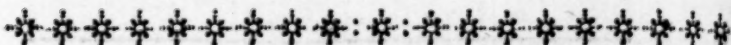
Hanes ein Iachawdwr Crist sydd lawer helaeth-
ach, ac a ellir ei dosparthu yn dair rhan wahanol ;
sef, hanes ei enedigaeth a'i fabandod ; hanes ei
fywyd a'i weinidogaeth ; a hanes ei farwolaeth,
ei atgyfodiad a'i esgyniad i'r nef.

Hanes yr Apostolion, ar ol esgyniad ein Iach-
awdwr, sy'n dechreu gydâ chyfrif am y deuddeg
Apostol yn gyffredinol, eithr yn bennaf am St.

Pedr

Pedr a *St. Ioan*; ac yn myned ymlaen yn fwy helaethlawn at hanes neillduol teithiau, llafur a dioddefaint *St. Paul*: A hyn fy'n diwedd gloi'r hanes ysgrythurol, oddieithr yr hyn sydd yn gynhwysedig yng ngweledigaethau *St. Ioan* yn y *Datguddiad*.

Y rhai a 'sgrifenodd yr hanes hon ydynt *St. Mathew*, a *St. Ioan*, yr Apostolion; *St. Marc*, cyd-ymaith *St. Pedr*, a *St. Luc* cyd-ymaith *St. Paul*. Cynhwysir hi'n bennaf yn y pedair esenyl, ac a 'sgrifenwyd gan yr Efangylwyr sydd a'u henwau wrthynt; ac yn Actau'r Apostolion, a 'sgrifenwyd gan *Luc*; er y gellir casglu rhyw bethau ymhellach o rai mannau yn yr Epistolau.

P E N, XXI.

Am IOAN Fedyddiwr.

H. 1. **M**EGIS y dechreu'r hen destament gydag ymboliad am Greawdwr y byd, felly'r holiad cyntaf yma yw, Pwy yw lachawdwr y byd? At. Iesu Grist, Mab Duw, yr hwn a anfonwyd i lawr i drigo ymhlith dynion mewn trefn i fod yn lachawdwr iddynt, *Mat. i. 21. 1 Tim. i. 15. Ioan iii. 17. 1 Ioan iv. 14. Mat. xvi. 16.*

H. 2. Pa rybudd a roddwyd un amser am ei ddyfodiad ef? A. Duw ei hun, a'i brophwydi trwy bob oes, a rag-fynegodd ei ddyfodiad megis rhyw Waredwr mawr, megis y Messia, neu En-neiniog Duw, *Luc i. 70. Act. iii. 18.*

H. 3. A roddwyd neb marcan neu arwydd-nodau o hono ef wrth ba rai y gellid ei adnabod ef? A. Do, rhoddwyd amryw farcau o hono yn yr hen destament, megis y dengys y bennod o'r blaen; ac yr oedd

Pen. XXI

edd efe yn

thrawiaeth

H. 4. A

yd llyfrau

Fessia? A.

ac yn neill

es honno,

iii. 15. Ia

Noda, Y

adderwon a'r

y am enedi

ddus, eithr

Yr ydys y

edd yn byw

edwarydd

nawr, yr hu

ynny: ac

Yr modd ag

Messia a'i fr

Yr ystyr uch

dwid Sibyl

draddodw

roddi din

Y mae St

am mywyd

od natur o

ddywed h

mdannu dr

udea, o d

rodraeth y

Tacitus,

i fod yn g

felly yr oe

yfodiad rh

H. 5.

mywyd i

yddiwr,

Marc i.

H. 6.

a, yr h

hono ef

H. 7.

yn fwy
llafur a
ddgloi'r
yn gyn-
n yn y

dynt St.
Marc,
aith St.
r efenyl,
ydd a'u
olion, a
u rhyw
pistolau.

destament
wr y byd,
w, Pwy
At. Iesu
i lawr i
n lach-
5. Ioan

n ei ddy-
ophwydi
d megis
neu En-

dd-nodau
A. Do,
n destam-
; ac yr
oedd

Pen. XXI. *Am Ioan Fedyddiwr.*

239

edd efe yn eu cyfatseb hwynt oll yn ei fywyd, ei
thrawiaeth, ei farwolaeth a'i atgyfodiad.

H. 4. *A ydoedd yr Iuddewon, i ba rai y rhodd-
wyd llyfrau'r hen destament, yn disgwyl am y fath
Messia?* A. Yr oeddent yn hir ddisgwyl am dano,
ac yn neillduol yr Iuddewon a'r Samariaid, yn yr
oes honno, yn yr hon y daeth ef, *Ioan i. 45. Luc*
iii. 15. Ioan iv. 25, 29.

*Noda, Y mae'n deilwng i ni sylwi, fod nid yn unig yr
Iuddewon a'r Samariaid yn disgwyl, o ddeutu'r amser hyn-
ny am enedigaeth rhyw Frenin mawr, neu Berfon gogon-
eddus, eithr y Paganiaid hefyd.*

Yr ydys yn meddwl i *Firgil*, prydydd *Rhufeinig*, yr hwn
oedd yn byw yn amser *Augustus Caesar*, ddarlunio yn ei
edwarydd Eclog, bendithion llywodraeth ac oes rhyw Wr
mawr, yr hwn a fyddai i gael ei eni oddiamgylch yr amser
hynny : ac y mae efe yn llefaru am dano yn dra chyffelyb
r modd ag y mae'r prophwydi Iuddewig yn darlunio'r
Messia a'i frenhiniaeth. Y mae rhai'n bwrw iddo fenthycca
r ystyr uchel hyn oddiwrth hen lyfrau'r prophwydesau a
rhwid *Sibils*; ond y mae'n amlwg fod ysgrifenedau'r *Sibils*
draddodwyd i ni yn llawn o nodau twyll, fel na allwn
ni roddi dim cred iddynt.

Y mae *Suetonius*, hanesydd *Rufeinig*, yn dywedyd i ni,
ym mywyd *Augustus Caesar*, i un *Julius Marathus* fynegi,
fod natur o ddeutu dwyn Brenin i'r byd i bobl Rufain : efe
ddywed hefyd ym mywyd *Fespasian*, fod tyb gyffredin wedi
mdannu dros boll barthau'r byd dwyreiniol, y deuai allan o
Iudea, o ddeutu'r amser hynny, y cyfryw ag a feddiannai ym-
roddraeth y byd.

Tacitus, hanesydd arall o'r eiddynt, a ddywed yr un peth,
fod yn gynhawysedig yn hen lyfrau'r offeiriad Iuddewig ;
elly yr oedd yr Iuddewon a'r Cenedloedd yn disgwyl am
atgyfodiad rhyw Berfon gogoneddus yn y byd y pryd hynny.

H. 5. *Pwy oedd ei rag-flaenor, neu y gennad a an-
mwyd i fynegi ei fod ar ymddangos?* A. Ioan fe-
dyddiwr, mab *Zecarias* ac *Elisabeth*, *Luc i. 5, 76.*
Marc i. 2.

H. 6. *Pwy oedd Zecarias?* A. Offeiriad, a gwr
a, yr hwn a fu byw heb un plentyn ne's myned
honoes a'i wraig yn hen, *Luc i. 6, 7.*

H. 7. *Beth oedd hynod yng ngenedigaeth Ioan?*

At.

At. Yr angel *Gabriel* a ymddangosodd i *Zecarias* pan ydoedd yn offrymmu arogl-darth yn y deml, a'r bobl yn gweddio allan, ac a ddywedodd y c'ai ef Fab, ac y gelwid ef *Ioan*, *Luc* i. 9, 10, 11, &c.

H. 8. *Pa arwydd a roddodd yr Angel o fod y genadwri yn wir?* *A.* Y byddai i *Zecarias* aros yn fud, ac heb allael llefaru, hyd oni enid *Ioan*. *Adnod* 20.

H. 9. *Pa anrhydedd a wnawd i Elisabeth pan oedd hi'n feichiog ar ei mhab?* *A.* Y forwyn *Fair* mam y *Iesu*, a ymwelodd â hi, a hwy a gyd-law enychasant ac a fendithiasant *Dduw* mewn hwynefolaid, *Luc* i. 39—55.

H. 10. *Pa bryd y cafodd Zecarias ei lesferydd dra chesu?* *A.* Pan yr ymddygodd ei wraig iddo fab a hwy yn myned i enwaedu arno, efe a 'sgrisenodd ar argraff-lech, mai *Ioan* y gelwyd ef, yn rhyddhawyd ei dafod, ac efe a ogoneddodd *Dduw* mewn cân odidog, *adnod* 59—64.

H. 11. *Pa le y dygwyd Ioan i fynu?* *A.* Yn diffeithwch, neu anialwch *Judea*, ac yno hefyd y dechreuodd ei weinidogaeth gyhoeddus, ac effeiddetu ddeg ar hugain oed, *adnod* 80. a *Luc* iii. 2.

H. 12. *Ar ba neges yn bennaf yr anfonodd Duw ef?* *A.* Anfonwyd ef i bregethu'r athrawiaeth edifeirwch a maddeuant pechodau; i fedyddio neu i olehi â dwfr y rhai hynny a broffesent edifeirwch, ac i gyfarwyddo'r bobl at *Grist* megis yr Iachawdwr, *Marc* i. 4, 5. *Ioan* i. 26, 31.

H. 13. *Pa hyfforddiadau ymbellach a roddodd ef i'r bobl?* *A.* Archodd iddynt beidio ag ymddiried yn eu bod yn blant i *Abraham*, dysgodd iddyn wersi o gariad a haelioni, i roddi ymborth a dillad i'r anghenus, ac a roddodd gyfarwyddiadau neillduol i'r *Phariseaid* a'r *Saduseaid*, i'r publicanod a'r milwyr, y rhai a ddeuent i'w bedyddio gantho, *Mat.* iii. 7, 8. *Luc* iii. 7—14.

H. 14. *Pa gyfarwyddyd a roddodd ef i'r Phari-
seid a'r Saduseid?* A. Archodd iddynt ddwyn
ffrwythau yn eu buchedd i wneuthur eu hedifeir-
wch yn eglur, yn gyftal a'i phroffesu a'u gwefus-
au, *Mat. iii. 7, 8.*

H. 15. *Pa gyngor a roddodd ef i'r Publicanod
neu gasglwyr y trethi?* A. Dywedodd wrthynt
am beidio ceisio mwy o arian gan y bobl nag oedd
wedi ei osod, *Luc iii. 13.*

H. 16. *Pa gyngor a roddodd ef i'r milwyr?* A.
I beidio treisio neu wneuthur cam â neb, na cham-
achwyn ar un dyn, eithr bod yn foddlon i'w cyf-
logau, *Luc iii. 14.*

H. 17. *Beth a ddywedodd ef am dano ei hun?* A.
Mai nid efe oedd y Crist, neu'r prophwyd *Elias*
wedi cyfodi o feirw, ac nad oedd ef ond llef yn y
diffieithwch, yn erchi iddynt ymbarottoi i dderbyn
yr Arglwydd, yn ol prophwydoliaeth *Esay*, Ioan
i. 20—23. *Esay xl. 3.*

H. 18. *Onid yw Crist ei hun yn dywedyd mai
Elias oedd Ioan?* A. Ydyw, am iddo ddyfod yn
yspryd a nerth *Elias* i barottoi ffordd Crist yn ol
gwir ystyr y prophwyd *Malaci*, *Mal. iv. 5.* *Luc*
i. 17. *Mat. xvii. 12, 13.*

H. 19. *Ym mha beth yr oedd ef yn gyffelyb i Elias?*
A. Yr oedd ei wisg o rawn, a'i fywioliaeth yn
wael a thlawd, megis *Elias*, yn yr anialwch;
daeth yn adferwr crefydd ymhlith yr *Iuddeuon*,
fel *Elias*, pan yr oeddent wedi ymlygru yn fawr
iawn; ac efe a geryddodd *Herod* megis y cerydd-
odd *Elias Ahab*, *Marc i. 6. a ix. 13. Mat. xiv. 3.*

H. 20. *Pa beth a ddywedodd ef am Iesu Crist?*
A. Efe a gyffesodd, er i'r Iesu ddyfod ar ei ol
ef, etto nad oedd ef deilwng i ddwyn ei esgidiau;
na fedyddiodd efe ond yn unig â dwfr, ond y be-
dyddiai'r Iesu â'r Yspryd Glân ac â thân; ac efe
a'i nododd ef allan yng nghanol y bobl, gan ddy-
wedyd, *Wle Oen Duw, yr hwn sy'n tynnu ymaith
techodau'r byd*, Ioan i. 29—34. *Mat. iii. 11.*

H. 21. *Pa fodd y daeth ef i adnabod Crist?* A. Duw a roddodd iddo ryw hyfpyrwydd dirgel, ac ymbhellach, arwydd cyhoedd o'r nef, i gadarnhau ei wybodaeth ef am dano.

H. 22. *Pa beth oedd yr arwydd cyhoedd hwn?* A. Pan y bedyddiwyd yr Iesu gan Ioan wrth afon yr Iorddonen, yr Yspryd Glân a ddisgynodd arno yn rhith colommen, ac a orphwysodd arno, megis y llefarodd Duw o'r blaen, *Mat. iii. 16, 17. Ioan i. 31, 32, 33.*

H. 23. *A adawodd disgyblion Ioan eu meistr ym ebrwydd a chanlyn yr Iesu?* A. Naddo, canys nid oedd yr Iesu y pryd hynny wedi dechreu ei weinidogaeth gyhoeddus.

H. 24. *Pa fodd ymbhellach y tyfarwyddodd Ioan ei ddisgyblion at Grist?* A. Ryw bryd ar ol hynny, efe a'u danfonodd hwynt i weled gwyrthiau'r Iesu, fel y caent eu llwyr berfwadio mai efe oedd y Messia, *Mat. xi. 6.*

H. 25. *Pa beth a ddaeth o Ioan fedyddiwr?* A. Efe a fwriwyd i garchar gan Herod, am iddo ei geryddu ef oblegyd cymmeryd o hono Herodias, gwraig ei frawd ei hun, *Mat. xiv. 3, 4.*

H. 26. *Oni ddarfu i Herod glywed Ioan yn pregethu ryw bryd, a gadael llawer o'i arferion drwg ar ol hynny?* A. Do'n sicr; ac etto fe gymmerodd ei berfwadio i'w ladd ef o'r diwedd, i foddhau malais ac ymddial y fenyw ddrygionus hon, *Marc vi. 20—29.*

H. 27. *Pa fodd y bu hyn?* A. Ar ddydd genediggaeth Herod, merch Herodias a foddhaodd y brenin wrth ddawnsio cystal, fel yr addawodd ef roddi iddi beth bynnag a geisiai hi; a'i mham a archodd iddi i ofyn pen Ioan fedyddiwr ar ddisgl, *Mat. xiv. 6—8.*

H. 28. *A gyttunodd Herod ar y gafyniad gwaedllyd hwn?* A. Da, canys efe a dyngasai ei roddi ef o flaen llawer o gymdeithion, ac yn hytrach na thorri ei lw ehud a phechadurus, efe a laddai brophwyd Duw, *Mat. xiv. 9—11.*

H. 29. *Pa beth a ddarfu i gorph Ioan fedyddiwr?*

A. Ei ddisgyblion a'i cymmerasant ef, ac a'i claddasant, adn. 12.

H. 30. *I ba le yr aeth ei ddisgyblion ef gwedi'n?*

A. Aethant a mynegasant yr hyn a ddigwyddasai i'w meist'r i'r Iesu, a thybygol iddynt lynu gwedi'n wrth Grist, adn. 12.

P E N . XXII.

Am Enedigae b a Maboliaeth Iesu Grist.

H. 1. *PWY oedd Iesu Grist?* A. Mab Duw, yr hwn a ddaeth i'r byd i fod yn lachawdwr i ddynion, i Ioan iv. 14. Ioan iii. 17.

H. 2. *Beth a arwyddocca enw Iesu Grist?* A. Iesu (yr hwn yw ei briod enw ef) a arwydda lachawdwr; a Christ yn yr iaith Roeg ydyw'r un a Messia'n Hebraeg, yr hwn a arwydda ei eniginiad, neu ei ofodiad ef yn y swydd honno, Mat. i. 21. Ioan i. 41. Salm ii. 2.

H. 3. *Pa le yr ydoedd ef yn byw cyn iddo ddyfod i'r byd hwn?* A. Yr ydoedd yn trigo gyda Duw ei Dad mewn ystad dra gogoneddus cyn gwneuthur y byd hwn a phob creadur arall, Ioan xvii. 5. a i. 1, 2, 14. Col. i. 15, 16, 17.

H. 4. *Pa fold y daeth ef i'r byd hwn?* A. Efe a ymddiosgodd o'i ogoniant, ac a gymmerth gorph o gig a gwaed, yr hwn a barottodd Duw iddo, ac a aned o Fair, yr hon ydoedd forwyn bur, yn ol prophwydoliaeth Esay. Phil. ii. 7. Heb. ii. 14. 2x. 5. Mat. i. 20, 23. Esay vii. 14.

H. 5. *Pwy oedd y Fair hon, mam Iesu Grist?* A. Benyw dlawd o dylwyth Dafydd ydoedd, yr hon a ddiweddiwyd, neu a gyd-fyniodd i briodi Joseph y facr, yr hwn hefyd oedd o dŷ Dafydd, canys yr oedd y tŷ breghinol hwanw yn wr wedi dyfod yn isel,

244 *Genedigaeth a Maboliaeth*

ifel, *Mat. i. 18, 20. Luc i. 32. Mat. xiii. 55.*

H. 6. *A briododd Joseph hi wedi'n?* A. Angel Duw a rybuddiodd *Joseph* i'w phriodi hi'n ddiofn, oblegyd y Plentyn a ffurfiwyd yn thi trwy'r Ysryd Glân, *Mat. i. 20.*

H. 7. *Pa hyspyrwydd a gafodd Mair y cawsfai hi y cyfryw Plentyn?* A. Yr angel *Gabriel* a anfonodd atti i *Nazareth*, lle'r oedd hi'n trigo, i hyspyfau iddi, y byddai i allu y goruchel Dduw ei chyfgodi hi, ac y byddai iddi esgor ar Fab, yr hwn am hynny a alwyd *Mab Duw*, *Luc i. 26—35.*

H. 8. *Pa fodd y cefnogwyd Mair ymbellach yn y gobaith hwn?* A. Pan yr oedd hi yn feichiog ar ei Mhab *Iesu*, *Elisabeth* ei chares a ymwelod â hi, yr hon oedd hefyd y pryd hynny yn feichiog ar *Ioan* fedyddiwr, ac a'i cyfarchodd hi fel mam y Messia, a hwy eill deuodd a ysprydolwyd i folianu'r Arglwydd mewn hwyl nefol, *Luc i. 39—55.*

H. 9. *Pa le y ganed Iesu Grist?* A. Ym *Methlehem*, dinas *Dafydd*, yn ol prophwydoliaeth *Mica*, *Luc ii. 4. Mat. ii. 5, 6. Mic. v. 2.*

H. 10. *Pa fodd y daeth Mair i orwedd i mewn ym Methlehem?* A. *Augustus Caesar*, yr emprwr, a roddodd allan orchymmyn i drethu, neu i gyfrif yr holl fyd; ac am fod *Joseph* o dŷ *Dafydd*, efe a aeth efo *Mair* ei wraig i'w trethu ym *Methlehem*, dinas *Dafydd*, *Luc ii. 1—7.*

H. 11. *Pa roesaw a wnaethpwyd iddi yno?* A. Groesaw salw yn wir; nid oedd iddynt le yn y lletty, gorfu iddi orwedd yn yr ystabal, ac wedi geni ei Mhab, hi a'i rhwymodd ef mewn cadachau, ac a'i dododd yn y preseb, *Luc ii. 7.*

H. 12. *Pa rybudd neillduol a roddwyd mai'r Plentyn hwn oedd y Messia, neu'r Crist, Brenin Israel?* A. Llauer iawn gan angylion a dynion, *Iuddewon* a *Chenbedloedd*.

H. 13. *Pa hyspyriad a roddwyd gan angylion i eni Crist?* A. Angel a ymddangosodd i rai bugeiliaid o hyd nos, a hwy a anfonwyd i weled y

Baban

Pen. X

Baban
8—16.

H. 1.
yr achos
ant Dd
i Dduw
da; a h

H. 1.
fabando
wyd ef
ef i'r A
Anna, d
ddygod

H. 1.
tyn Iesu
ne's gv
Iesu y
bon, An
canys f
26—30

H. 1.
Yr oed
brophw
am da
oedd y
adn. 3

H.
pyfiad
yn y d
ryw h
hwy a

H.
Iesu?
safodd

H.
Syrthi
afant

H.
Iesu yn

Baban hwn ym *Methlehem*, yn y preseb, *Luc. ii. 8—16.*

H. 14. *Pa lawenydd a ddangosodd yr angylion ar yr achos hwn?* A. Lliaws o lu nefol a folianafant Dduw, gan ddywedyd, *Gogoniant yn y goruchaf i Dduw, ac ar y ddaear tangnesedd, i ddynion ewylllys da; a hyn a glybu'r bugeiliaid, adn. 13, 14.*

H. 15. *Pa dystiolaeth a roddwyd i Iesu Grist yn ei fabandod gan neb o'r Iuddewon?* A. Pan y dygwyd ef i'r deml i enwaedu arno, ac i'w gyflwyno ef i'r Arglwydd megis y cyntaf-anedig, *Simeon ac Anna, dau berson oedrannus ymysg yr Iuddewon, a ddygodd dystiolaeth iddo, adn. 25, 36.*

H. 16. *Pa dystiolaeth a ddygodd Simeon i'r Plentyn Iesu?* A. Hyspyswyd iddo ef na byddai farwne's gweled y Messia; ac efe a gymmerodd yr Iesu yn ei freichiau, ac a ddywedodd, *Yr awr hon, Arglwydd, y gollyngi dy was mewn tangnesedd, canys fy llygaid a welsant dy icchydwrriaeth, adnod 26—30.*

H. 17. *Pa dystiolaeth a ddygodd Anna iddo?* A. Yr oedd hon yn wraig weddw oedrannus, ac yn brophwydes; a hi a roddodd ddiolch i'r Arglwydd am dano, ac a lefarodd am dano wrth bawb ag oedd yn disgwyl am brynedigaeth yn *Jerusalem*, adn. 36—38.

H. 18. *Pwy ymysg y Cenhedloedd a gawsant hyspyriad am enedigaeth Crist?* A. Rhyw wyr doeth yn y dwyrain a welsant seren newydd, a chawsant ryw hyspyriad dwyfol i eni Brenin yr Iuddewon, a hwy a ddaethant i'w addoli ef, *Mat. ii. 1, 2.*

H. 19. *Pa fodd y cawsant hwy y tŷ lle'r oedd yr Iesu?* A. Y seren a aeth o'u blaen hwynt, ac a safodd uchben y fann yr oedd ef, adn. 9.

H. 20. *Pa anrhydedd a wnaethant hwy iddo?* A. Syrthiasant i lawr ac addolasant ef, ac a offrymasant iddo aur a thus, adn. 11.

H. 21. *Pa elynion a pheryglon a gylchynasant yr Iesu yn ei fabandod?* A. Herod fawr, yr hwn oedd

246 *Genedigaeth a Maboliaeth yr IESU.*

yn teyrnasu 'r pryd hynny yn *Judea*, a glywsai gan y doethion i eni Brenin i'r *Iuddewon*, a lanwyd o eiddigedd, ac a feddylodd ladd yr Iesu, adn. 13.

H. 22. *Pa foddion a arferodd Herod i'w ddifetha ef?* A. Efe a laddodd yr holl fechgyn ym *Methlehem* a'i ehyffiniau, tan ddwy flwydd oed, ad. 16.

H. 23. *Pa fodd y dihangodd y Plentyn Iesu?* A. *Joseph* ei dad, fel y tybiwyd, wedi ei rybuddio gan angel, a gymmerth y Mab bychan a'i fam, ac a fodd i'r *Aipht*, adn. 13.

H. 24. *Pa bryd y dychwelodd yr Iesu i dir Israel?*

A. Wedi marw *Herod*, Duw a anfonodd genadwri, trwy angel, mewn breuddwyd, i orchymyn *Joseph* a *Mair* i ddyfod yn ol ynghyd â'r Iesu, ac felly y daethant i *Galilea*, ac a drigasant yn eu dinas eu hun, *Nazareth*, adn. 19—23.

H. 25. *A fu unrhyw beth hynod arall ym maboliaeth yr Iesu?* A. Pan yr oedd ef yn ddeuddeng mlwydd oed, efe a aeth i fynu efo'i rieni i'r pasg, yn ol y ddesod; ond pan y dychwelasant, yr oedd eu Mab yn eifiau, *Luc* ii. 41, 42, 43.

H. 26. *Pa le y cawsant hwy ef?* At. Wedi dychwelyd yn ol i *Jerusalem*, ym mhen tridiau, hwy a'u cawsant ef yn y deml, yng nghanol y doctoriaid yn eu gwrandio ac yn gofyn cwestiynau iddynt, adn. 45, 46.

H. 27. *Pa reswm a roddodd y Plentyn Iesu am ei ymddygiad?* A. Dywedodd wrthynt, y gallasant feddwl ei fod ef ynghylch negesau ei Dad; etto efe a aeth i wared gyda hwynt i *Nazareth*, lle y treuliodd ef weddill ei febyd, ac a fu 'n oftyngedig iddynt, adn. 49—51.

H. 28. *Pa fodd y treuliodd yr Iesu ddyddiau ei ieuengetyd?* A. Yr henafiaid a ddywedant iddo gael ei ddyfsgu yng nghelfyddyd ei dad, yr hwn ydoedd saer gwledig, a'i fod yn gwneuthur eryd ac ogedi, a iauau ychen; canys yr Iesu ei hun a elwir yn Saer, *Marc* vi. 3.

P E N.

P E N. XXIII.

Am Fuchedd gyboedd a Gweinidogaeth CRIST.

RHAGY MADRODD.

Ei Barottoad ef i'w Waitb cyboeddus.

H. 1. *BETH* oedd oedran Crist pan yr ymddangosodd yn gyboeddus? *A.* O ddeutu ddeg ar hugain oed, *Luc* iii. 23.

H. 2. *Pa fodd y cymbwyswyd ef i'r weinidogaeth?*
A. Efe a gymhwyswyd iddi mewn modd tra rhagorol, trwy ei fedydd, trwy ddisgyniad yr Yspryd Glân arno, a thrwy fyfyrddod, gweddi ac ympryd, a'i demtasiynau, *Luc* iii. a'r iv.

H. 3. *Pa bryd y bedyddiwyd Iesu Crist?* *A.* Pan anfonwyd Ioan fedyddiwr gydâ gorchymmyn i fedyddio dynion, yr Iesu a gynhygodd ei hun wrth afon yr Iorddonen i'w fedyddio, fel y cyflawnai ef bob cyfiawnder, er nad oedd raid iddo ef gael ei olchi oddiwrth bechod, *Mat.* iii. 14, 15.

H. 4. *Pa dystiolaeth a dderbyniodd ef oddiwrth Ioan fedyddiwr?* *A.* Ioan a dystiodd mai'r Iesu oedd Oen Duw, yr hwn a gymmerai ymaith bechodau'r byd; a'i fod ef er yn bedyddio â dwfr yn anheilwng iawn i ddwyn esgidiau'r Iesu, am ei fod ef wedi ei anfon i fedyddio â'r Yspryd Glân ac â thân, *Mat.* iii. 11.

H. 5. *Pa ryfeddod a ddilynodd ei fedydd ef?* *A.* Pan ddaeth yr Iesu oddiwrth y dwfr, Yspryd Duw a ddisgynodd arno yn rhith colommen, a llef o'r nef a glybuwyd, gan ddywedyd, *Hwn yw fy anwyl Fab, yn yr bwn i'm boddlonwyd*, *Mat.* iii. 16, 17.

H. 6. *I ba le yr aeth ef i fod wrtho ei hun ar ol ei fedyddio?* *A.* Ef a arweiniwyd i'r anialwch, nid yn unig i ddioddef temtasiynau ac i gongcwero'r temtiwr

temtiwr yno, ond i dreulio deugain diwrnod mewn myfyrdod a gweddi wrth debyg, ac i ymgyfeillachu â Duw, megis y treuliodd *Moses* ddeugain diwrnod gydâ Duw ar y mynydd cyn rhoddi o hono y cyfreithiau i Israel, *Marci*:

12, 13.

H. 7. *Ai dyma'r lle yr ymdrechodd ef â'r temtiwr?*

A. Ie, y diafol a ymosododd arno yno â thair profedigaeth rymmus, *Mat. iv. 1—10.*

H. 8. *Beth oedd y demtasiwn gyntaf?* A. Y diafol a'i perfwadiodd i droi'r cerrig yn fara, am ei fod yn newynog, wedi ymprydio ddeugain diwrnod.

H. 9. *Pa fodd yr atebodd Crist ef?* A. Trwy ddangos, mai nid ar fara yn unig y bydd dyn byw, eithr ar allu a bendith Duw, *Deut. viii. 3.*

H. 10. *Beth oedd yr ail demtasiwn?* A. Y diafol a'i gosododd ef ar binacl y deml, ac a archodd iddo dafu ei hun i lawr, am fod addewid yn *Sal. xci. 11.* y dygai'r angylion ef yn eu dwylaw, fel na ch'ai ef ddim niwaid.

H. 11. *Pa fodd y gwrthwynebodd ef y temtasiwn hwn?* A. Trwy ddangos na ddylem ni demtio rhagluniaeth Duw mewn dim, *Deut. vi. 16.* am hynny rhaid i ni beidio rhuthro i berygl heb raid.

H. 12. *Beth oedd y drydedd demtasiwn?* A. Y diafol a addawodd roddi iddo holl deyrnafoedd y byd, o's syrthiai'r Iesu i lawr a'i addoli ef.

H. 13. *Pa fodd y gorchfygodd y profiad hwn?* A. Trwy dystiolaethu, mai Duw yn unig sydd i'w addoli, *Deut. vi. 13. a x. 20.*

H. 14. *O ba le y cyrchodd yr Iesu ei atebion i'r amryw demtasynau hyn?* A. Allan o amryw destunau o'r ysgrhythur, pa rai a goffaodd ef ar yr achlysur hwn, ac i gyd allan o lyfr *Deuteronomium.*

H. 14. *Pa arwydd o anrhydedd a dderbyniodd Crist o'r nesoedd yn yr anialwch?* A. Pan gafodd y diafol ei siommi a'i yrru ymaith a'i adael ef, angylion Duw a ddaethant ac a weiniasant iddo.

DOSP.

DOSP. R

DOSP.

H. 16.

phrif ra
o'i fuc
ymddar
dwyfol

H. 1

A.

phreget
i ddiwy
nwrf,
hun o'r
wedieu

4, 5.

a eglun

v. 17—

H.

ion ei l

iedig?

oddiw

mai'r

wyde

hwnn

hoedd

H.

efe oea

A.

fwydd

chasg

mai e

cyffre

cyn e

H.

nef a

nef a

DOSP. I. IESU GRIST yn ymddangos gyd â Nodau'r MESSIA.

H. 16. *YR y'm yn awr yn dysod at fuchedd gyoedd a gweinidogaeth Iesu Grist, beth oedd ei phrif rannau a'i dibenion?* A. Y diben blaenaf o'i fuchedd gyoedd a'i weinidogaeth ydoedd ymddangos yn y byd gyda nodau o'i anfoniad dwyfol a marcau'r Messia.

H. 17. *Pa fodd y cyflawnodd yr Iesu'r diben hwn?* A. Cyfododd y meirw, iachodd y cleifion, a phregethodd yr efengyl i'r tlodion, ymorchestodd i ddiwygio'r byd, a hyn oll heb waedd na chynnwrf, a derbyniodd lawer tyftiolaeth am dano ei hun o'r nef. Gwelwch y marcau hyn o'r Messia wedieu rhag-fynegi trwy'r prophwydi, *Esay xxxv. 4, 5. a lxi. 1, 2. a xlii. 2. Mal. iii. 1, 2, 3. ac a eglurhawyd yng Nghrist, Mat. xi. 3, 4, 5. a v. 17—20. a xii. 19.*

H. 18. *Oni ddarfu i Grist bregethu ei arwyddion ei hun megis y Messia neu'r Iachawdwr eunneidig?* A. Er iddo yn fynych dystio ei anfoniad oddiwrth Dduw, anfynych y mynegodd ef yn oleu mai'r Messia ydoedd; a gwaharddodd y dynion a wyddent hynny i gyhoeddi'r matter hwn y pryd hwnnw, ac ni oddefai i'r cythreuliaid i'w gyhoeddi ef.

H. 19. *Pa ham y celodd ein Iachawdwr cybyd mai efe oedd y Messia, yr hwn oedd ar ddyfod i'r byd?*

A. Mewn rhan, fel y gallai dynion ddysgu ei swydd a'i ogoniant ef mewn ffordd resymmol, a chafglu oddiwrth ei athrawiaeth a'i weithredoedd mai efe oedd y Messia; ac mewn rhan, i beidio cyffroi llid ei elynion, ac felly rhuthro i angeu cyn ei amser, *Luc vii. 19—23.*

H. 20. *Pa dystiolaethau a dderbyniodd Crist o'r nef am dano ei hun yn ei fywyd?* At. Llefau o'r nef ar amrafael amserau; unwaith ar ol ei fedydd, a grybwyll-

a grybwyllwyd o'r blaen; unwaith ymhlith y bobl yn ateb o'i weddi; ac unwaith ar fynydd ei wedd-newidiad, pan yr ymddangosodd *Moses* ac *Elias* o'r nef gydag ef.

H. 21. *Pa lef oedd honno a ddaeth yn ateb o'i weddi?* At. Pan yr oedd *Crist* yn gweddio'n gyhoeddus ar ei Dad i ogoneddu ei enw, ateb a ddaeth o'r nef, *Mi a'i gogoneddais, ac a'i gogoneddais drachefn*, Ioan xii. 28.

H. 22. *Beth oedd ei wedd-newidiad ef?* A. Yr Iesu wedi esgyn i'r mynydd a thri o'i ddisgyblion, ei wynebpryd a newidiodd oll yn ogoneddus, a'i wisg a ddisgleiriodd fel pelyd yr haul, *Moses* ac *Elias* a ymddangosasant, ac a ymddiddanasant ag ef, a llef a ddaeth allan o gwmmwl disglair, *Hwn yw fy anwyl Fab; gwrandewch arno ef*, Mat. xvii. 1-5.

DOSP. II. *Am Destunau ei Bregetbiad, ei Ddambegion a'i Ddadleuon.*

H. 23. *BETH oedd yr ail-ran ac amcan ei fywyd a'i weinidogaeth gyhoeddus?* A. Dysgu a phregethu amryw o wirioneddau angenrheidiol a dyledfwyddau buddiol i ddynion, *Marc* i. 38. *Esay* lxi. 1. *Luc* iv. 18.

H. 24. *Ym mha fodd y darfu i'n Harglwydd Iesu Grist bregethu i'r byd a dysgu dynion?* A. Efe a lefarodd amryw bethau mewn pregethau cyhoeddus, eraill mewn ymddiddanion rhwydd neu ddadl; weithiau fe ddywedai yn eglur, bryd arall mewn dambegion neu gyffelybiaethau, *Marc* v. 2, 3, &c. a xiii. 3.

H. 25. *Beth ydaedd prif destunau pregethau cyhoeddus ein Iachawdwr?* A. Y rhai canlynol, sef,

1. Efe a esponiodd gyfraith Duw yn ei llawn helaethrwydd, megis yn cyrraedd at y meddyliau, fel at y geiriau a'r gweithredoedd, ac a'i dihatrodd oddiwrth

Dosp. 2
oddiwrth
i pha ra
nwig;
o becho
6, 7. a
2. Dy
ar nebrh
i Abrah
defodau
ymarfer
Sgrifen
hyn, a
ddim i
nefoedd
greadur
viii. 33
a xxiii.
3. C
arferion
ymhlith
gyfraith
chymy
vii. 1—
4. I
am bob
yn ago
5. I
gyflaw
prydol
rhoddi
i'n gel
6. I
faddeu
eu pec
gymm
Dduw
Dduw
yntho
21, 2.
a xi. 2

oddiwrth yr orthrwm lygriad a'r gau esponiadau, a pha rai y diawchwyd hi gan y doctoriaid *Iuddawig*; a thrwy hyn, argyhoeddodd ei wrandawyr o bechod, a'u mawr eiliau o lachawdwr, *Mat. v. 6, 7. a ix. 12, 13.*

2. Dysgodd iddynt morddiles ydoedd gorphwys ar nebrhyw freintiau allanol, megis bod yn blant i *Abraham*; dangosodd iddynt y perygl o ofod neb defodau, ffurfiau a seremoniau o unrhyw, yn lle'r ymarfer o rym a gwir dduwioldeb; ceryddodd y Sgrifenyddion a'r Phariseaid yn llym oblegyd hyn, a sicrhodd i ddynion, nad oedd iddynt ddim iechydwriaeth, dim mynediad i mewn i'r nefoedd, heb eu geni drachefn, neu ddyfod yn greaduriaid newydd. Edrych *Ioan iii. 3—8. a viii. 33—41. Mat. vii. 21—24. a viii. 12. a a xxiii. 13—33.*

3. Ceryddodd yn awehlym lawer o ddefodau ac arferion pechadurus, ynghyd â thraddodiadau eraill ymhlith y bobl; argyhoeddodd ddysgwadwyr y gyfraith am iddynt gymmysgu traddodiadau a dychymygion dynion â phur ordinhadau Duw, *Marc vii. 1—13. Ioan ii. 13—17. Mat. v. vi. vii.*

4. Galwodd yn uchel ar y bobl i edifeirwch am bob pechod, oblegyd fod teyrnas yr efengyl yn agos, *Mat. iv. 17. Luc v. 32.*

5. Rhoddodd gyfarwyddiadau priodol i iawn gyflawni amryw ddyledswyddau, sef addoliad ysprydol, gweddi, hyder ar Dduw, gwranddo'r gair, rhoddi elusen, caru ein cymmydogion, maddeu i'n gelynion, &c. *Mat. v. vi. vii. a xiii.*

6. Pregethodd yr efengyl, neu'r newydd da o faddeuant grafol i bechaduriaid a edifarhaent am eu pechodau, ac a gredent yntho ef; addawodd gymmorth yr Yspryd Glân i'r rhai a'i gofynaigan Dduw; dododd ei hun allan, fel wedi ei anfon gan Dduw; gwahoddodd bawb atto, ac i ymddiried yntho, fel y byddent yn gadwedig, *Luc iv. 18, 21, 2. a xi. 9—13. Mat. v. 3—12. a vii. 7, &c. a xi. 28. Ioan v. vi. vii. viii.*

7. Dat.

7. Datguddiodd bethau'r byd anweledig, yr hwn sydd i ddyfod, yr atgyfodiad, dydd y farn, nef ac uffern, tu hwnt i ddim a wyddai'r byd am danynt o'r blaen, 2 *Tim.* i. 10. *Mat.* v. 8, 12. a xiii. a xxv, &c.

8. Mynegodd i'r Iuddewon yn fynych y gwrthodent ef a'i efengyl, ac y cospid hwynt yn doft am hynny: dywedodd y derbyniai'r *Cenhedloedd* ei efengyl ef; a llefarodd amryw bethau tu ag at ryddhau ffordd y *Cenhedloedd* i ddyfod i'r eglwys neu deyrnas y Messia, oblegyd bod gan yr Iuddewon y fath gyndyn rag-farn yn erbyn eu derbyn hwynt, *Mat.* viii. 12. xx. a xxi. *Luc* xv. *Mat.* xx. 40, 41. a xxiii. 38.

9. Rhag-fynegodd yn fynych ei farwolaeth ei hun, a'i atgyfodiad, a'i ogoniant yn ganlynol, ynghyd â'i ail-ddyfodiad i gyfodi'r meirw ac i farnu'r byd, *Mat.* xxi, xxiv, xxv. *Ioan* v. 27—29. a xii. 23—34. *Mat.* xii. 40.

H. 26. A rag-fynegodd Iesu Grist yr holl bethau hyn yn eglur ac yn gyhoedd? A. Yr hyn a lefarodd ef mewn ffordd o brophwydoliaeth wrth ei ddisgyblion, yn y dirgel, a ddywedodd yn amlwg; eithr yr hyn a ddywedodd ef o'r natur hyn ar gyhoedd wrth y torfeydd, oedd yn fynych (er nid yn wastad) mewn damhegion a chyffelybiaethau, *Marc* iv. 11, 32, 34. *Mat.* xx. 18—28.

H. 27. Oni ddarfu i Grist bregethu'r athrawiaeth fawr a gogoneddus o'i farwolaeth ei hun, fel Aberth neu Bridwerth dros bechodau dynion, yng nghwrs ei weinidogaeth? A. Efe a ddysgodd hyn yn ddirgel i'w apostolion, wrth ba rai y llefarai ef yn fwy agored am ei farwolaeth a'i atgyfodiad tu a diwedd ei einioes, *Mat.* xvi. 16—22. Ond; oblegyd rhesymanu doeth, efe a arbedodd bregethu ei angeu a'i atgyfodiad ei hun i'r bobl yn gyhoeddus ac yn eglur, fel prin y pregethodd ef ddim oll o'r athrawiaethau criftnogol a ymddibynant ar ei farwolaeth a'i atgyfodiad yn gyhoeddus ac yn eglur: Y pethau

Y pethau hyn yn dra doeth a gadwyd yn ol i'r apostolion eu pregethu wedi iddo ef farw ac atgyfodi'n weithbredol, ac esgyn i'r nef, a thywallt aranynt addewid yr Ysryd, Mat. x. 27. Luc xxiv.

45—49.

H. 28. Pa rai oedd yr enwocaf ymhlith ddambegion Iesu Grist? A. Dammeg yr hauwr a'r had, yr efrau yn y maes, y gwas annhrugarog, y Samarian da, y llafurwyr yn y winllan, y llafurwyr drwg, y deng morwyn, defnyddio'r talentau, y mab afradlon, y gwr goludog a Lazarus y cardotyn.

H. 29. Beth yw dammeg yr hauwr a'r had? A. Megis ag y mae'r had a heuir ar amryw fath o dir yn dwyn mwy neu lai o ffrwythau, neu ynteu ddim ffrwyth oll; felly pan y mae gweinidogion yn pregethu'r efengyl, y gair a ddwg fwy neu lai o ffrwyth, yn ol daioni neu ddrygioni calonnau'r gwrandawyr, Mat. xiii. 1—23.

H. 30. Beth yw dammeg yr efrau yn y maes? A. Megis yr hauodd y gelyn efrau lle yr hauodd yr hwsmon wenith, ac y goddefwyd iddynt gyd-dysu hyd y cynhauaf, yna casglwyd y gwenith i'r ysgubor a'r efrau i'r tân i'w llosgi; felly y mae'r diafol yn cymmysgu ei blant ef â phlant Duw yn y byd hwn, eithr yn nydd y farn hwynt a neillduir; plant y diafol a deffir i'r ffwrnes uffernol, a phlant Duw a ddisgleiriant fel yr haul yn pheyrnas eu Tad, Mat. xiii. 24—43.

H. 31. Beth yw ystyr dammeg y gwas annhrugarog? A. Er i'w Arglwydd faddeu iddo ef ddeng mil o talentau, o's o aur, oeddent yn 72,000,000 o bynnau, ac o's o arian yn 6,750,000 o bynnau; etto efe a ymddygodd mor greulon tu ag at ei gyd-was yr hwn oedd yn ei ddyled ef o gan ceinlog, h. y. o ddeutu tair punt a hanner coron, fel y bwriodd ef i garchar hyd oni thalai ei ddyled. Pan y clybu ei Arglwydd hyn, efe a'i ceryddodd ac a'i bwriodd i garchar ne's talu o hono'r cwbl

oll : ac fel hyn y Duw mawr, yr hwn sy'n barod i faddeu i ni ein haneirif bechodau, a ymddwyn attom ninneu oni faddeuwn o'n calonau i'n brodyr eu camweddau i'n herbyn, *Mat. xviii. 21—35.*

H. 32. *Pa fath ddammeg yw'r hon a elwir y Samaritan da?* A. Pan oedd Iuddew wedi cael ei ddihatru, ei guro a'i archolli gan yspeilwyr, a'i adael yn ddiborth, *Offeiriad a Lefiad* a aethant heibio heb dosturio na'i helpu, eithr *Samaritan* pan y gwelodd a dosturiodd wrtho, ac a'i dygodd i'r lletty i gael gwellhad. Hyn a lefarodd yr Iesu i ddangos i'r *Samaritan* ymddwyn tu ag at yr *Iuddew* fel cymmydog, ac na ddylai unrhyw wahaniaeth mewn barn a chrefydd luddias dynion i wneuthur cymmwynafau a thrugaredd â'u gilydd, *Luc x. 30—36.*

H. 33. *Beth yw amcan dammeg y gweithwyr yn y winllan?* A. Y llafurwyr a alwyd yr unfed awr ar ddeg a dderbyniafant, trwy ddaioni eu Meistr, yr un wobr a'r rhai hynny a alwyd yn y boreu : yr un funud y *Cenbedloedd* a alwyd i'r eglwys yn y dyddiau diweddaſ, a gaent feddu'r unrhyw freinfiau a'r *Iuddewon* a alwyd er ys llawer o oesoedd o'r blaen, *Mat. xx. 1—16.*

H. 34. *Beth yw dammeg y llafurwyr drwg?* A. Perchen y winllan a'i llogodd i lafurwyr, ac a aeth i wlad bell, yn gyntaf fe anfonodd ei weision, ac yn olaf ei fab i dderbyn y ffrwythau ; eithr hwy a faeddasant ac a laddasant y gweision a'r mab. Yna, pan ddychwelodd y perchen adref, y llafurwyr hynny a ddifethwyd, a llogwyd y winllan i eraill : trwy hyn yr oedd ein lachawdwr yn amcanu dangos, na ddarfu i'r *Iuddewon* ddwyn dim ffrwyth i Dduw, er eu holl fanteision, iddynt faeddu ei brophwydi, ac y lladdent ei fab ef, y troi ef hwynt allan o'i eglwys, ac y rhoddai ef ei efengyl i'r *Cenbedloedd*, *Mat. xxi. 33—43.*

H. 35. *Beth yw dammeg y deng morwyn?* A. Rhai o'r morwynion hyn oeddent gall, a'r lleill yn

Dosp. 2.

yn ffol ;

Priod-fab

ddaeth y

gwbl bar

briodas :

cyngor h

na'r dydd

1—13.

H. 36.

gweision

ddiriedwy

i'r defnydd

iodd ei da

defnydd

eithaf me

ddammeg

ddiwydrw

a'n man

—27.

H. 37.

Mab ieu

ac a wastr

dref, tra

ngwasana

feirwch y

thynrwo

henaf a

ei ddango

gadawan

er y bydd

ymddygi

H. 38.

A. Y

moethau

a aeth i

grefyddo

poenau a

ei drasau

oni buasa

n barod
ddwyn
'n bro-
1—35.
ir y Sa-
cael ei
yr, a'i
aethant
maritan
dygodd
yr Iesu
g at yr
yw wa-
ynion i
gilydd,
vyr yn y
fed awr
Meistr,
boreu :
ys yn y
freinf-
oedd o'r
g? A.
c a aeth
ion, ac
hr hwy
'r mab.
llafur-
inllan i
yn am-
yn dim
iddynt
b ef, y
lai ef ei
.
? A.
'r lleill
yn

Dosp. 2. *Ddambegion, &c.*

255

yn ffol; eithr cyd-heppiafant tra yr ydoedd y Priod-fab yn oedi dyfod, ac ar hanner nos pan ddaeth y Priod-fab yr oedd y rhai call heb fod yn gwbl barod, ond y ffyliaid a gaewyd allan o'r briodas: oddi yma mac'n lachawdwr yn casglu'r cyngor hwn, *Gwiliweh gan hynny, am na wyddoch na'r dydd na'r awr y daw Mab y dyn*, Mat. xxv. 1—13.

H. 36. *Beth yw dammeg y talentau?* A. Y gweision hynny a ddefnyddiasai'r talentau a ymddiriedwyd iddynt, a wobrwywyd yn gyfattebol i'r defnydd a wnaethant; eithr yr hwn a guddiodd ei dalent yn y ddaear, ac ni wnaethai ddim defnydd o honi, a fwriwyd allan i'r tywyllwch eithaf megis gwas anfuddiol. Amcan eglur y ddammeg hon yw dangos yr angenrheidrwydd o ddiwydrwydd yn defnyddio ein holl drugareddau a'n manteision, *Mat. xxv. 14—30. Luc xix. 12—27.*

H. 37. *Beth yw dammeg y mab afradlon?* A. Mab ieuengaf i deulu a drodd allan yn afradlon, ac a wastraffodd ei feddiant wrth rodresa ymhell o dref, tra yr ydoedd y mab henaf gartref yng ngwasanaeth ei dad; ond ar ddychweliad ac edifeirwch yr afradlon, ei dad a'i derbyniodd ef gyda thynnerwch a llawenydd mawr; am hyn y brawd henaf a ddigiodd. Felly caiff trugaredd Duw ei ddangos tu ag at y *Cenhedloedd* edifeiriol, pan y gadawant eu pechodau ac y dychwelant at Dduw, er y bydd i'r *Iuddewon* ddigio a chynfigennu wrth ymddygiad grafol rhagluniaeth, *Luc xv. 11—32.*

H. 38. *Beth oedd dammeg y goludog a Lazarus?* A. Y goludog a dreuliasai ei ddyddiau mewn moethau, ac yn greulon at y tlawd, a fu farw, ac a aeth i uffern; eithr *Lazarus* y cardottyn oedd grefyddol ac a aeth i'r nefoedd: y goludog mewn poenau a chwennychai anson *Lazarus* i rybuddio ei drasau o'u perygl; eithr *Abraham* a'i attebodd, oni buasai iddynt wrando ar *Roses* a'r prophwydi,

ni ellid eu perfwadio i adael eu pechodau, pe cyfodai un oddiwrth y meirw, *Luc xvi. 19—31.*

H. 39. *Pa fodd y gallai gwrandawyr Crist ddeall y damhegion hyn?* *At.* Yr oedd llawer o honynt ag nad oeddent yn eu deall; ond pan yr aent o'r neilldu, oddiwrth y lliaws, Crist a eglurai'r damhegion i'w ddisgyblion ei hun, *Marc iv. 9—12, 34.*

H. 40. *Heblaw'r pregethau cyoedd a'r damhegion hyn, a fu dim ymddiddan a dadleu rhwng Iesu Crist ac amryw ddynion?* *A.* Do, ymddiddanodd weithiau â'r lliaws, ac â'i ddisgyblion ei hun, pa rai ydynt yn rhy faith i'w hail-adrodd. Heblaw y rhai hyn, bu hefyd gantho ddadl â *Nicodemus*, ac â'r wraig o *Samaria*, â'r *Herodiaid*, â'r *Saduseaid*, â'r *Phariseaid*, a doctoriaid y gyfraith, a llywodraethwyr y synagog, ac â'r archoffeiriaid a henuriaid y bobl.

H. 41. *Beth oedd ei ymddiddan â Nicodemus?*

A. Dysgodd *Nicodemus*, a ddaethai atto o hyd nos, fod yn rhaid geni dyn drachefn, *b. y.* fod yn rhaid i'w hen natur lygredig gael ei hadnewyddu i sancteiddrwydd, o's chwennycha welad teyrnas Dduw; ac i Dduw anfon ei unig anedig Fab, i achub cynnifer ag a gredai yntho, *Ioan iii. 1—21.*

H. 42. *Beth oedd ymddiddan ein Harglwydd â'r wraig o Samaria?* *A.* Dywedodd wrthi ei bod yn byw yn y pechod o odineb, sicrhaodd iddi fod yr amser yn agos, pan na hoffai Duw neb yn fwy na'u gilydd ar gyfrif y lle yr addolent yntho, pa un ai yn y deml yn *Jerusalem*, neu yn *Samaria*, ond ar gyfrif yr addoliad ysprydol a roddid iddo o'r galon; ac a ddywedodd wrthi yn oleu, mai efo oedd y Messia, *Ioan iv. 7—26.*

H. 43. *Pa ymddiddan a fu rhwyngddo a'r Herodiaid?* *A.* Gofynasant iddo, ai cyfreithlon rhoddi teyrnged i *Cæsar*, fel, o's dywedai nad ydoedd, y cyhuddent ef wrth y *Rhufeiniaid*; o's dywedai ei fod, hwy a'i gwnaent ef yn gas yng ngolwg yr *Juddewon*, yn enwedig y *Phariseaid*: eithr yr Iesu

a'u hatte eu mag iddo *Ca* 15—22.

H. 44

A. Y am athr ba wr o Eithr, n gyfraith oedd dim *Mat. xx*

H. 45

rifeaid, y

A. Y

serch tra

ac a dd

cyfraith

dychymy

o foefold

fawr nâ

ac i'w cy

farfydde

yn chwen

xxiii. a

H. 46

naeth y s

iachau'r

sant i yn

mai cyf

dynion

Moses, I

H. 47

offeiriaid

durdod e

ei waith

gan *Ioan*

hioll bob

101. 102

a'u hattebodd hwynt yn dra doeth, ac a ochelodd eu magleu, trwy erchi iddynt *roddi i Cæsar yr eiddo Cæsar, a'r eiddo Duw i Dduw*, Mat. xxii. 15—22.

H. 44. *Pa ddadl a fu rhwng Crist a'r Saduseaid?*

A. Y *Saduseaid* a chwennychent ei wawdio ef am athrawiaeth yr atgyfodiad, trwy ymofyn, i ba wr o faith y byddai gwraig y dydd hwnnw? Eithr, megis y profodd ef yr atgyfodiad iddynt o gyfraith *Moses*, felly efe a sicrhodd iddynt, nad oedd dim gwra a gwreicca yn yr ystad honno, *Mat. xxii. 23—33.*

H. 45. *Pa ymddadleu a fu rhwng Crist a'r Phariseaid, yr Ysgrifenyddion, a docteriaid y gyfraith?*

A. Ymddadleuodd lawer â hwynt ynghylch eu serch tra mawr at seremoniau a thraddodiadau; ac a ddangosodd iddynt eu bod yn gwneuthur cyfraith Duw yn ddirym trwy eu traddodiadau dychymygedig eu hunain; a bod y dyledswyddau o foeloldeb, cyfiawnder a daioni yn fwy gwerthfawr nâ'r seremoniau a ordeiniodd Duw ei hun, ac i'w cyflawni o'u blaen hwy pryd bynnag y cyfarfyddent a'u gilydd; *canys trugaredd y mae Duw yn chwennych, ac nid aberth*, Mat. xv. 1—20. a xxiii. a xii. 1—7.

H. 46. *Beth ydoedd y ddadl rhyngddo ef a phen-naeth y synagog, ac Iuddewon eraill?* A. Ynghylch iachau'r cleifion ar y sabboth, yr hyn a'u cyffroifant i ymgeccru ag ef; ond efe a brofodd iddynt mai cyfreithlon, ydoedd oddiwrth ofal Duw a dynion am anifeiliaid ar y sabboth, tan gyfraith *Moses*, Luc xiii. 14—17.

H. 47. *Pa ymddadleu a fu rhwng Crist a'r arch-offeiriaid a henuriaid y bobl?* At. Ynghylch ei awdurdod ef i bregethu; ond hwy a ddistawyd, trwy ei waith ef yn gofyn iddynt, pwy awdurdod oedd gan *Ioan fedyddiwr*, yr hwn a gymmerwyd gan yr holl bobl megis prophwyd, *Mat. xxi. 23—27.*

DOSP. III. Gwyrthiau CRIST.

H. 48. *D*Arfu i ni yn awr ddangos amcan bywyd a gweinidogaeth gyoedd Crist mewn dau beth, sef ymddangos â nodau'r Messia arno, a dysgu'r bobl. Beth ydoedd y trydydd prif amcan bywyd a gweinidogaeth gyoedd Crist? A. Gwneuthur gwyrthiau i gadarnhau ei athrawiaeth, a phrofi ei anfoniad oddiwrth Dduw i fod yn Iachawdwri'r byd.

H. 49. *Pa rai oedd y prif wvrthiau a wnaeth Crist i'r perwyl hyn?* A. Y rhai a ganlyn.

1. Trodd chwech llestr yn llawn o ddwfr yn win rhagorol, *Ioan ii. 7—11.*

2. Porthodd bum mil o ddynion ar unwaith â phum torth a dau bysgodyn bychan; ac eilwaith, porthodd bedair mil â faith torth, a llanwyd amryw o fasgedi yn llawn bob tro â'r gweddill, *Mat. xiv. a'r xv.*

3. Rhoddodd olwg i'r deillion, clybod i'r buddariaid, lleferydd i'r mudion, grym ac egni i'r cloffion a'r gwiwedigion, *Marc viii. Ioan ix: Marc vii. Mat. xx. Ioan v.*

4. Iachaodd y gwahanglwyf, y dwymyn, y cryd, y dropsi ac anhwylddeb eraill â gair o orchymyn, *Mat. viii. a ix. Marc i. Luc xiv.*

5. Rhodiodd ar y môr, tawelodd yr ystorum trwy geryddu'r gwynt a'r moroedd, *Mat. xiv. 25. a viii. 29.*

6. Bwriodd allan gythreuliaid o amryw ddynion, trwy geryddu'r yspdydion drwg, a gorchymyn iddynt ymadael, *Luc iv. Mat. viii. Marc i.*

7. Cyfododd rai oddiwrth y meirw, sef merch *Fairus* yn yr ystafell, mab y weddw yn yr heol, fel yr oeddent yn ei ddwyn ef i'w gladdu, a *Lazarus* a alwyd allan o'r bedd, wedi bod yn farw bedwar diwrnod, *Marc ix: Luc vii. Ioan xi.*

H. 50. *Pa beth sydd yn haeddu ei nodi yng ngwyrthiau ein Iachawdwr fwyaf?* A. Y pedwar hyn, sef,

1. Holl

1. H
gan m
llawer

dinystri

2. Y
allai dy
o's gwr

3. C
ymysg
ngwyd
iolaeth

4. Y
wedwy
ny y m
dystiola
Ioan x.

H. 51.

aeth Cr
rwydd
Rhuf.

H. 5
dyledfu
esampl
A.

zel wr
hadau
Ioan vi

2.
mynio
odd y
dymu
Duw,
15. a

3.
gwedo

1. Holl weithredoedd rhyfeddol Crist oeddent gan mwyaf yn llawn o gariad a daioni, eithr llawer o wyrthiau *Moses* oeddent weithredoedd dinystriol.

2. Yr oedd ei wyrthiau ef yn aml iawn, fel na allai dynion gamsynied yn eu cylch hwynt i gyd, o's gwrthddadleuent yn erbyn rhai o honynt.

3. Gwnaethpwyd hwy mewn amryw fannau ymysg cenedl yr *Iuddewon*, a llawer o honynt yng ngwydd y lliaws, pa rai a allent ddwyn eu tyftiolaeth iddynt.

4. Yr oeddent y cyfryw wyrthiau a rag-ddywedwyd a wnaed yn nyddiau'r Messia; am hynny y mae ef yn apelio'n wastad at ei wyrthiau am dystiolaeth o'i fod ef wedi dyfod oddiwrth Dduw, *Ioan x. 37, 38. a xv. 24. a xiv. 11.*

DOSP. IV. *Esampl CRIST.*

H. 51. *AWN* yn awr i ymosyn beth a amcanwyd yn y bedwarydd ym mywyd a gweinidogaeth Crist? *A.* Rhoddi esampl i'r byd o sancteiddrwydd a daioni cyffredin, *Ioan xiii. 15. 1 Cor. xi. 1. Rhuf. xv. 5.*

H. 52. Pa rai yw'r rhinweddau, y grasusau, neu'r dyledswyddau mwyaf hynod ymha rai y mae Crist yn esampl i ni?

A. 1. Ceisiodd ogoniant cyoedd Duw gyd â'r zel wresocaf, ac ymddiffynodd anrhydedd ordinadau ei Dad yn erbyn llygriad dynion o honynt, *Ioan viii. 50. a xvii. 4. a ii. 16, 17. Mat. xxiii.*

2. Yr oedd ef yn cadw yn glos at holl orchymynion Duw, y feremoniol fel y moesol. Cadwodd y sabboth, aeth i fynu i *Jerusalem* i'r wyl, dymunodd ei fedyddio, daeth i gyflawni cyfraith Duw, ei fwyd a'i ddiod ef oedd hynny, *Mat. iii. 15. a v. 17. Ioan xiv. 31. a iv. 34. a vii. 10.*

3. Yr ydoedd yn fynych ac yn wresog mewn gweddïau a mawl, ac arferion crefyddol eraill,

Luc

Luc vi. 12. a xi. 1, 2. *Mat.* xiv. 23. a xi. 25.

4. Yr ydoedd yn hynod mewn syniadau nefol, hunan-ymwadiad, ymherthynas i gyffuron y bywyd hwn, ac mewn ymddiried i Dduw am ei fara beunyddiol : yr ydoedd mor dlawd fel ag yr oedd y gwragedd duwiol a'i dilynai yn gweini iddo o'u meddiannau, nid oedd gantho ef le i ifod ei ben i lawr, *Luc* ix. 58. a viii. 3.

5. Goddefodd drifwch oddiar law Duw gyd â'r ymostyngiad isaf, a'r camwri casaf ar law dynion mewn amynedd ac addfwynder perffaith, heb roddi sen am sen, eithr bendithio y rhai hynny a'u herlidient ef, *1 Pedr* ii. 21—23. *Mat.* xi. 29. *Luc* xxii. 42. a xxiii. 34.

6. Rhoddodd yr esamplau disgleiriaf o ewyllys da i ddynion, o dofturi i'r truain, a chariad i gyfeillion, i ddieithriaid a gelynion. Tosturiodd yn fynych wrth y lliaws oedd yn ei ddilyn ef, aeth o amgylch a dalodd afael ar bob achlysur i wneuthur daioni i gyrph ac eneidiau dynion ; i'w cyrph trwy eu iachau a'u porthi, ac i'w heneidiau trwy bregethu ac ymddiddan â hwynt, ac yn y diwedd rhoddodd ei einioes i lawr dros bechaduriaid, *Act.* x. 38. *Mat.* ix. 36. a xiv. 14. *Ioan* xv. 13. *Rhuf.* v. 6, 8, 10.

7. Bu ufudd i'w rieni, gan eu hanrhydeddu, ac ufudd i swyddogion, gan dalu treth a theyrnged, *Luc* ii. 51. *Mat.* xvii. 24.

8. Yr oedd yn oftyngedig a chyfeillgar â'r tlodion, hyd yn oed â Phublicanod a phechaduriaid er eu daioni, *Mat.* xi. 29. a ix. 11. Golchodd draed ei ddisgyblion, *Ioan* xiii. 14.

9. Yr ydoedd yn ddiysgog yn gwrthsefyll temtasynau'r diafol ac anwireddau dynion, *Mat.* xiv. 1—11. *Heb.* ii. 18. a xii. 1, 2. *Mat.* xxiii. *Ioan* ii. 13, 14, &c.

10. Yr ydoedd yn gâll ac yn wiliadwrus yn erbyn cynllwynion ei wrthwynebwyr, ac yn ofalus na roddai ef iddynt un achlysur tēg a chyfiawn

Dosp. 5.

iawn yn ei
ei ymadro
a xi. 54.

DOSP.

H. 53.

A. G
bwysfaw

H. 54.

Iachawd

gyntaf,

odd ef e

chwedi

Israel a

x. 1.

H. 55.

iddynt

cleifion

Luc x.

H. 56.

Simon

bysgod

rai hel

meus ;

fyd a e

brawd

a elw

ead ; y

I R

niel.

I S

erwon

Hebr

gyda

xi. 25.
a nefol,
n y by-
ei fara
yr oedd
ddo o'u
ei ben i

gyd â'r
dynion
b roddi
u her-
o. Luc

wyllys
i gy-
odd yn
aeth
wneu-
cyrph
a trwy
iwedd
, Act.
Rbaf.

eddu,
eyrn-

r â'r
adur-
olch-

tem-
xiv.
Ioan

yn
a o-
nyf-
awn

Dosp. 5. CRIST yn addysgu ei Apostolion. 261
iawn yn ei erbyn: hyn a ymddengys yn noethineb
ei ymadroddion a'i rodiaid beunyddiol, *Ioan vii. 1.*
a xi. 54. *Mat. vii. 27.*

DOSP. V. Galwad ei Apostolion, a'u Ha-
ddysgiad bwynt.

H. 53. BETH oedd y pummed ran o neges ac amcan
ei weinidogaeth, gyhoeddus ef?

A. Galw ei apostolion, a'u dysgu yn eu swydd
bwysfawr o bregethu'r efengyl.

H. 54. Pa gynifer o bregethwyr a anfonodd ein
iachawdwr allan? A. Anfonodd deuddeg yn
gyntaf, y rhai a elwid Apostolion, pa rai a fwriad-
odd ef eu gwneuthur yn brif weinidogion iddo, a
chwedi hynny anfonodd ddeg a thrugain trwy dir
Israel ar yr un neges o bregethu'r efengyl, Mat.
x. 1. Luc vi. 13. a x. 1.

H. 55. Beth oedd yr awdurdod a roddodd Crist
iddynt oll? At. Pregethu'r efengyl, iachau'r
cleision, a bwrw allan gythreuliaid, Mat. x. 1, 7, 8.
Luc x. 9, 17.

H. 56. Beth oedd enwau y deuddeg Apostol? A.
Simon Pedr ac Andreas ei frawd, y rhai oeddent
bysgodwyr; Iago ac Ioan, meibion Zebedeus, pa
rai hefyd oeddent bysgodwyr; Phylip a Bartholo-
meus; || Tomas a Mathew y publican, yr hwn he-
fyd a elwir Lefi; Iago mab Alpheus, yr hwn a elwir
brawd yr Arglwydd; a Judas brawd Iago, yr hwn
a elwir hefyd Lebbeus a Thadeus; Simon y Canan-
ead, yr hwn a elwir Zelotes; † a Judas Iscariot yr
hwn

|| Rhai a feddylant mai'r un yw Bartholomeus a Natha-
niel.

† Simon nid oedd o genedl yn Ganaanead, canys Iudd-
ewen oedd yr Apostolion oll; tybir am hynny mai'r gair
Hebraeg neu Syriaeg Cana, ydyw yr hwn a arwydda Zelot,
gyda diwedd-air Groeg wrtho.

262 CRIST yn galw ac yn Pen. XXIII.
hwn a fradychodd ei Feistr, *Mat. x. 2, 3, 4. Luc*
vi. 14, 15, 16. Gal. i. 19.

H. 57. *A lwyddodd y cenhadau yma yn eu gwaith?*

A. Do, hwy a gawfant beth llwyddiant, canys
y deg a thrugain a ddychwelasant gyda llawenydd,
gan ddywedyd, *Arglwydd, hyd yn oed y cytbreuliaid*
a ddarostyngir i ni yn dy enw di, Luc x. 17.

H. 58. *Pa fodd yr hyfforddodd ef ei ddeuddeg A-*
postol i'w gwarth canlynol? A. Yr oeddent gydag
ef yn fynych, ac a drigasant gydag ef cyn a
chwedi eu hanfoniad cyntaf, felly y mwynhasant
ei hyfforddiadau dirgel, ei weddïau a'i siamplau
yn wastadol, *Mat. x. 27. Luc xi. 1. Marc iv. 34.*

H. 59. *Pa hyfforddiadau neillduol a roddodd ef*
i'w Apostolion?

A. 1. Esponiodd iddynt y damhegion gartref
a lefarasai wrth y bobl, a dysgodd iddynt yn y
dirgel pa bethau a bregethent yn gyhoeddus,
Mat. x. 27. Marc iv. 34.

2. Rhagfynegodd fod yn rhaid iddynt ddisgwyl
anhawfderau ac erledigaethau, ond addawodd
hefyd gymmorth yr Yspryd a'i bresennoldeb ei
hun i fod gyda hwynt, a gwobr fawr yn y nef,
Mat. x. 16—33. a xxviii. 20.

3. Siarfodd hwynt i garu pob dyn, yn enwedig
i garu eu gilydd; a pheidio ceisio arglwyddiaethu
ac ymawdurdodi ar eu gilydd mor bennodol a phe
buasai yn amcanu caead allan y cyfeiliornad pab-
aidd o wneuthur St. *Pedr* yn dywysog yr apostol-
ion, *Iolan xiii. 34, 35. Mat. xx. 25.*

4. O's byddai i unrhyw dŷ eu groesawu a'u
derbyn, rhoddwyd gorchymmyn iddynt i gyhoeddi
tangnefedd ar y tŷ hwnnw; a phan y gwrthodai
unrhyw dref eu cennadwri hwynt, yr oedd gan-
thynt orchymmyn i ysgwyd y llwch oddiwrth eu
traed yn dyftiolaeth yn ei herbyn, *Mat. x. 11, 15.*
Luc ix. 54, 55.

5. Mynegodd iddynt mai efe oedd y Messia, a'i
fod wedi dyfod i rodai ei einjoes yn bridwerth dros
ddynion,

Dosp. 5.

ddynion,
aeth wrth
trydydd

6. Gw
odd iddy
'stad uch
xvi. 23.

7. Tra
ei farwol
a gadawo
woccaf
Mat. xx

8. A
aros yn
yr Yspr
blaen,
H. 60

anwyl ga
Iago ac
yr ystaf
mynydd
ac yn y
gelwir
yr Iesu
Mat. x

Dosp.

H. 61.

had de
bedydd

H. 6
ydys y
Iolan y
ddeuan
iad hy
megis
iii. 11

ddynion, y croeshoelid ef, ac y dodid ef i farwolaeth wrth *Jerusalem*, ac y cyfodasai ef drachefn y trydydd dydd, *Mat. xvi. 16—22. a xx. 28.*

6. Gweddiodd gyda hwynt yn fynych, a dysgodd iddynt hwytheu i weddio yn eu 'stad isel a'u 'stad uchel o wybodaeth, *Luc xi. 1, 2, &c. Ioan xvi. 23, 24.*

7. Traethodd iddynt ymadroddion rhagorolcyn ei farwolaeth; rhagfynegodd ddinystr *Jerusalem*, a gadawodd iddynt fod gydag ef yn ei weddi enwoccaf at Dduw ychydig cyn dioddef o hono, *Mat. xxiv. Ioan xiv, xv, xvi, xvii.*

8. Archodd iddynt, wedi atgyfodi o feirw, i aros yn *Jerusalem* hyd oni dderbynient addewid yr Yspryd i'w haddasu hwynt i'r gwaith oedd o'u blaen, *Luc xxiv. 49.*

H. 60. *A dybygid fod rhai o'r Apostolion yn fwy anwyl gantho na'r lleill?* A. O's ydoedd neb, *Pedr, Iago ac Ioan* oeddent; canys hwynt a adawyd yn yr ystafell pan y cyfododd ferch *Fairus*; ac yn y mynydd sanctaidd, pan y gwedd-newidiwyd ef; ac yn yr ardd yn ei fawr drifwch: heblaw hynny gelwir *Ioan* y disgybl anwyl, ac a bwyfodd ar fron yr Iesu ar y swpper sanctaidd, *Marc v. 37, 38. Mat. xvii. 1. a xxvi. 37. Ioan xiii. 33.*

DOSP. VI. *Am ordeinio'r ddau Sacrament.*

H. 61. *BETH* yw yrhan olaf o weinidogaeth Crist?

A. Ei waith yn ordeinio dwy ordinhad deimladwy, y rhai a elwir sacramentau, sef bedydd a swpper yr Arglwydd.

H. 62. *Pa bryd yr ordeiniodd ef fedydd?* A. Yr ydys yn bwrw iddo gadarnhau ac arfer bedydd *Ioan* yn ei fywyd, b. y. bedydd edifeirwch er maddewant pechodau; ond yn wastad gyd â'r gofyniad hyn yn ddieu, sef ar iddynt gredu yntho ef megis Prophwyd a anfonwyd gan Dduw, *Mat. iii. 11. Act. xix. 4. Mat. iv. 17. Ioan iv. 1.*

Noda,

Noda, Fe ellir ammeu'n gyfiawn pa un a oedd ein Iachawdwr bob amfer er y dechreuad yn gofyn cred a phroffes mai ef ydoedd y Messia, megis peth angenrheidiol i ddyfod yn un o'i ddisgyblion, a derbyn ei fedydd ef yn y dyddiau cynnar hynny, yn gymmaint a'i fod ef yn gochelyd yn ofalus i bregethu mai ef oedd y Messia, ac yn ei gelu rhag y bobl yn gyffredin, Mat. xvi. 20. Eithr wedi ei atgyfodiad a ffurfio bedydd o newydd, nid oedd neb i gael eu bedyddio, ond y sawl a broffesai mai efe oedd y Crist neu'r Messia.

H. 63. *A newidiodd ef ddim o ffurf bedydd wedi hyn? A. Ar ol iddo gyfodi, ar ei waith yn esgyn i'r nef, gorchymynodd i'w apostolion fyned a dysgu yr holl genhedloedd, gan eu bebyddio yn enw'r Tad, a'r Mab, a'r Ysryd Glân, Mat. xxviii. 19.*

H. 64. *Pa bryd yr ordeiniodd ef swpper yr Arglwydd? At. Yn y nos y bradychwyd ef, yn union ar ol gwyl y pasg, ac ychydig o oriau cyn iddo farw, 1 Cor. xi. 23.*

H. 65. *Pa fodd yr ordeiniodd Crist i'r ordinhad hon i gael ei chyflawni? A. Yr Iesu a gymmerth fara, ac a'i bendithiodd, ac a'i torrodd, ac a'i rhoddodd i'w ddisgyblion, gan ddywedyd, Cymmerwch, bwytwch; hwn yw fy nghorph, yr hwn a dorrir trosfod: ac efe a gymmerth y cwppan, ac a roddodd ddiolch, ac a'i rhoddodd iddynt, gan ddywedyd, Yfwrch bawb o hwn; canys hwn yw fy ngwaed o'r testament newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer er maddeuant pechodau; yna efe a ddywedodd, Gwnewch hyn er coffa am danaf; a chwedi'n efe a ganodd hymn, Mat. xxvi. 26. 1 Cor. xi. 24.*

H. 66. *A ydyw'r ordinhadau efangylaidd yma wedi dyfod yn lle neb o seremonïau cyfraith Moses? A. Barnwyd yn gyffredin, i fedydd ddyfod yn lle yr enwaediad, a swpper yr Arglwydd yn lle'r pasg; eithr y prawf o hynny ni pherthyn i'r lle hwn.*

H. 67. *Hyd pa bryd y mae'r ordinhad o fedydd i barhau? At. Hyd ddiwedd y byd; oblegyd ein Iachawdwr, ar ei roddiad i'w apostolion a'i weinidogion orchymyn i ddysgu a bedyddio, a addawodd fod gydâ hwynt hyd ddiwedd y byd, Mat. xxviii. 20.*

H. 68.

Dosp. 6.

H. 68.

Arglwydd
nid yn un
eithr St.
farwolaeth
Crist i fa

D O S P.

H. 69. I

foes? A

1. Par
yng Ngh
iachad y
atto, i dd
ac y gall
viii. 5—

2. Par
o'r dyn y
beddau,
genfaint
gyrrafant
a foddwy
ymadael

3. Pa
palli, yn
iddo ei b
megis i
Mat. ix.

4. Pa
feirlif gy
garedd e
ymyl ei
hi a'i iad

5. E
gyblion
yn tynn

in Iach-
phroffes
ddyfed
dyddiau
yd yn o-
elu rhag
atgyfod-
l'eu be-
st neu'r

dd wedi
a esgyn
a dysgu
ad, a'r

yr Ar-
ef, yn
au cyn

rdinhad
nmerth
ac a'i

Cym-
hwn a
an, ac
t, gan
yw fy
ltir dros
edodd,
n efe a
24.

na wedi
s? A.
alle yr
r pasg;
awn.

edydd i
yd ein
wein-
ddawr-
Mat.
H. 68.

Dosp. 6. y ddau Sacrament.

265

H. 68. *Pa cyhyd y mae'r ordinhad o swpper yr Arglwydd i barhau?* A. Efe a archodd iddynt nid yn unig i wneuthur hyn er coffa am dano ef, eithr St. Paul a ddywed, *Trwy hyn y dangoswch farwolaeth yr Arglwydd oni ddelo, h. y. oni ddel Crist i farnu'r byd, i Cor. xi. 24—26.*

DOSP. VII. *Am Bethau bynod ym Mywyd CRIST.*

H. 69. *PA bethau bynod eraill a goffair ym mywyd Crist heblaw y rhai a grybwyllwyd ei-foes?* A. Y rhai a ganlyn; sef,

1. Pan y iachaodd Iesu Grist was y Canwriad yng *Nghapernaum*, efe a anfonodd gennadwri o iachad yn unig gyd â'i feistr, heb fyned yn agos atto, i ddangos fod gantho allu ar glefydau o bell, ac y gallai ef orchymmyn iddynt ymadael, *Mat. viii. 5—13.*

2. Pan y bwriodd ef amryw gythreuliaid allan o'r dyn yng *Ngadara*, yr hwn a drigai ymhlith y beddau, ceisiodd y cythreuliaid gennad i fyned i genfaint o foch, a phan ganiataodd yr Iesu iddynt, gyrrasant y genfaint foch dros y dibyn i'r môr ac a foddwyd; ar hyn dymunodd y bobl ar yr Iesu i ymadael o'u cyffiniau hwynt, *Marc v. 1—17.*

3. Pan iachaodd yr Iesu y dyn o'r parlys, neu'r palfi, yn *Nazareth* ei ddinas ei hun, maddeuodd iddo ei bechodau, ac yna iachaodd ef o'i glefyd, megis i brofi fod gantho allu i faddeu pechodau, *Mat. ix. 1—8.*

4. Pan ddaeth y wraig i gael ei hiachau o'i difeirllif gwaed, gydâ ffydd gref yn ei allu a'i drugaredd ef, ni wnaeth hi ond yn unig cyffwrdd ag ymyl ei wisg ef, a'r Iesu a ddywedodd, *mai ei ffydd hi a'i iachaodd hi*, *Mat. ix. 20—22.*

5. Efe a aeth trwy goedgae o lafur efo'i ddisgyblion ar y sabboth, ac a ymdiffynoddeu gwaith yn tynnu'r tywys, yn eu rhwbio ac yn eu bwyta,

Z

yn

yn erbyn achwynion y *Phariseaid*, pa rai a dybiennod hyn yn dorriad y sabboth, *Mat. xii. 1—8.*

6. Pan y gofynai'r *Iuddewon* arwydd gantho ef e a wrthododd roddi un ond arwydd y prophwyd *Jona*, fel y bu *Jona* dri diwrnod a thair nos ym mol y morfil, felly y byddai Mab y dyn dri diwrnod a thair nos yn y bedd, *Mat. xii. 38—40.*

7. Pan y dywedpwyd wrtho fod ei fam a'i frodyr allan, ac yn chwennych chwedleua ag ef, felly gymmerth achlysur oddiwrth hynny i ddywedyd mai ei geraint agosaf ef ydoedd pwy bynnag a wnaethwyllys ei Dad, megis ei frawd, a'i chwaer a'i fam, *Mat. xii. 46—50.*

8. Er gwneuthur llawer o wyrthiau yn ei oes etto ni wnaeth ond ychydig yn ei wlad ei hun, ond herwydd eu bod yn ei ddiystyru ef fel Mab saer, ac na fynnent gredu yntho, *Mat. xiii. 54—58.*

9. Pan y rhioddod ar y dyfroedd tu ag at eiddisgyblion mewn tymheftl, ef e a alwodd *Pedr* i rodio ar y dyfroedd hefyd, ac a'i ceryddodd ef am ei betrusder a'i angred pan y dechreuodd suddo, *Mat. xiv. 24—32.*

10. Canmolodd *Bedr* am ei gyffesu ef fel Mab y Duw byw, ac a addawodd adeiladu ei eglwys ar y graig hon, sef ar gyffes *Pedr*: eithr yn ebrwydd ar ol hyn, dywedodd wrth ei ddisgyblion am ei ddioddefaint a'u angeu, a cheryddodd *Bedr* yn llym am ddymuno na byddai i Grist ddiodde a marw, *Mat. xvi. 16—23.*

11. Pan ofynwyd iddo yng *Nghapernaum* am arian y dreth, danfonodd *Bedr* i ddala pysgodyn, a dywedodd wrtho y c'ai ef arian yn ei safn ef, ac felly y bu, a thalodd hwynt i'r rhai oedd yn casglu'r dreth, *Mat. xvii. 24—27.*

12. Pan ddygwyd plant bychain atto, fel y cyffyrddai â hwynt, ei ddisgyblion a geryddasant y rhai a'u dygent: eithr yr Iesu a'u cymmerth yn ei freichiau ac a'u bendithiodd, ac a ddywedodd, *Eiddo'r cyfryw rai yw teyrnas Dduw, Mar. x. 13—16.*

13. Pan

13. Pa

ef i etifed

ef gan ddy

byn a byw

trwyddynt,

ieuangc n

mer anhei

tebai, *H*

yn eisiau i

odd ef yn

iannau, a

un o'i ddi

ymaith y

da lawer:

i ddywed

mewn i d

14. Pa

thur yn l

llaw iddo

i fogi pob

ac a ddyw

bennaf yn

megis na a

i wasanae

lawer, *M*

15. *M*

Jerusalem

na dderb

afynent:

Elias: ei

na wydd

dyn a dda

i'w ddiseth

16. Pa

ym *Meth*

ofalu go

groesaw

hon a ei

13. Pan ofynodd un goludog iddo beth a wnaeth ef i etifeddu bywyd tragywyddol, efe a'i profodd ef gan ddywedyd, *Cadw'r gorchymynion, neu gwna hyn a byw fyddi; canys yr hwn a'u gwnel a fydd byw trwyddynt*, Rhuf. x. 5. Ond pan yr oedd y gwr ieuangc mor hyderus o'i gyfiawnder ei hun, ac mor anheimladwy o'i amherffeithrwydd, ag yr atebai, *Hyn oll a gedwais o'm ieuengetyd; beth fydd yn eisiau i mi etto?* Yna ein Harglwydd a'i profodd ef ymhellach, archodd iddo werthu ei feddiannau, a'u rhoddi i'r tloddion, a'i ganlyn ef fel un o'i ddisgyblion. Ar hyn y gwr ieuangc a aeth ymaith yn drift, canys yr ydoedd ef yn berchen da lawer: oddi yma cymmerodd yr Iesu achlysur i ddywedyd, *Mai anhawdd yw i wr goludog fyned i mewn i deyrnas nefoedd*, Mat. xix. 16—24.

14. Panddymunodd Iago a Ioan gael eu gwneuthur yn bennaf yn ei deyrnas, ac eistedd ar bob llaw iddo, yr Iesu a gymmerth achlysur oddi yma i fogi pob uchel-gais ymhlith ei holl ddisgyblion, ac a ddywedodd, *Pwy bynnag a chwennychu fod yn bennaf yn eich plith chwi, bydded yn was i chwi; megis na ddaeth Mab y dyn i dderbyn gwasfanaeth ond i wasfanaethu ac i roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer*, Mat. xx. 20—28.

15. Megis yr oedd ef yn teithio o Galilea tua Jerusalem, yr oedd Samaria ar ei ffordd ef; a phan na dderbynai'r Samariaid ef, rhai o'i ddisgyblion afynent alw am dân o'r nef arnynt megis y gwnaeth Elias: eithr efe a'u ceryddodd hwynt yn llym am na wyddent o ba yspryd yr oeddent, canys *Mab y dyn a ddaeth i achub eneidiau dynion*, eb efe, ac nid i'w difetha, Luc ix. 51—56.

16. Pan yr oedd ein Iachawdwr yn cael groesaw ym Methania, ceryddodd Martha yn dirion am ofalu gormod ynghylch gwneuthur gwledd a groesaw iddo, a chanmolodd ei chwaer Mair, yr hon a eisteddodd wrth draed yr Iesu i wrando ei

eiriau ef : Mair a ddewisodd y rhan dda, yr hon ni ddygir oddi arni, Luc x. 38—42.

17. Pan gyfododd Iesu *Lazarus* o feirw, aeth at y bedd gyda *Martha* a *Mair*, ei chwiorydd, ac amryw *Iuddewon* : archodd iddynt dynnu ymaith y garreg oddi ar enau'r ogof, a gweddiodd ar ei Dad, ac yna gorchymynodd i *Lazarus* ddyfod allan, yr hwn a fuasai'n farw er ys pedwar diwrnod ; a *Lazarus* a ufuddhaodd, a daeth allan, *Ioan* xi.

18. Yr Iesu a arferai deithio o le i le ar ei draed, etto pan yr aeth i *Ferusalem*, i'r wyl ddiweddaf, marchogodd i'r ddinas ar ebol asyn, fel y cyflawnai ef brophwydoliaeth *Zecaria*, *Zec.* ix. 9. a lliaws mawr a gerddasant gydag ef mewn gorsfodd, yn llefain, *Hosanna* i Fab *Dafydd* ; fel y dygodd y plant y gân, ac a'i canasant drachefn yn y deml, *Mat.* xxi. 1—6.

19. Pan y canfu ef werthu ychen, a defaid, a cholomenod, a'r newidwyr arian yn y deml, efe a wnaeth ffangell o fân-reffynnau, ac a'u gyrrodd hwynt allan o'r deml, ac a ddadymchwelodd y byrddau a'r arian arnynt, ac a ddywedodd wrthynt, *Ysgrisenwyd, Tŷ gweddi y gelwir fy nhŷ i, eithr chwi a'i gwnaethoch yn ogof lladron.* Yna aeth allan o'r ddinas, a llettyodd y nos honno ym *Methania*, *Mat.* xxi. 12, 13, 17.

20. Pan y dychwelodd o *Fethania* drannoeth, efe a felldigodd y ffigybren ddiffrwyth, yr hwn ni chafodd arno ddim ond dail yn unig, i ddangos beth a fydd diwedd proffeswyr diffrwyth crefydd ; ac yn y man y ffigybren a wiwodd. Dywedir mai hon ydoedd yr unig weithred ryfeddol a wnaeth yr Iesu er dinystr, canys y lleill oll oeddent wyrthiau o ddaioni, *Mat.* xxi. 17—20.

Diwedd glo'r

Dosp.

H. 7
orchwyl
y grefydd
mae hi
hyn :

1. C
Dduw
iddyni
2. I
chadw
mewn
galon,

3. I
amser
thur h
gyfraith
iddynt
gyfraith

4. C
yntho
ddatgu
ddeuan

5. C
grefydd
oddiwr
rwydd

6. Y
ordeini
had pa
ion, ac
bwrcas

Noda,
gyfwng
ewig a'r

w, aeth
rydd, ac
ymaith
dd ar ei
ddyfod
ar diwr-
h allan,

ei draed,
weddaſ,
y cyf-
ix.9. a
gorfol-
el y dyg-
efn yn y

lefaid, a
eml, efe
gyrrodd
elodd y
d wrth-
i, eithr
eth allan
Aethania,

annoeth,
yr hwn
ddangos
refydd;
edir mai
wnaeth
oeddent

eddglo'r

Diweddglo'r Bennod hon.

H. 70. *Wedi cael o bonom yr hanes ferra hon am orchwylion bywyd Crist, dywedwch i mi beth yw swm y grefydd honno a ddyfgodd Crist yn ei fywyd? A. Y mae hi'n gynhwysedig yn bennaf yn yf erthyglau hyn:*

1. Cadarnhaodd yr athrawiaeth o fod un gwir Dduw, ac o ddatguddiad o'i feddwl a'i ewyllys ef i ddynion trwy *Fofes* a'r prophwydi.

2. Eglurodd y gyfraith foefol, a pharodd ei chadw hi yn dragywydd; a swmodd hi yn fyrr mewn dau orchymmyn, sef, *Car Dduw a'th holl galon, a'th gymmydog fel ti dy hun.*

3. Parodd gadw'r gyfraith ddefodol dros yr amser hynny; *h. y.* pryd bynnag y gellid gwneuthur hynny i gyd, a chyflawni dyledswyddau'r gyfraith foefol; ond pa bryd bynnag y byddai iddynt gyd-gyfarfod, dysgodd roddi y blaen i'r gyfraith foefol bob amser.

4. Gofynodd edifeirwch am bechod, a ffydd yntho ei hun, fel y Prophwyd mawr a ddaeth i ddatguddio gras Duw i ddynion, er caffael maddauant pechod a bywyd tragywyddol.

5. Ordeiniodd i wneuthur proffes gyoedd o'i grefydd ef trwy fedydd, i arwyddo ein glanhad oddiwrth bechod, a'n hadnwyddiad i sancteiddrwydd trwy Ysryd Duw.

6. Ychydig cyn ei ddioddefaint a'i farwolaeth, ordeiniodd wyl swpper yr Arglwydd, megis coffhad parhaus o'i farwolaeth ef dros bechodau dynion, ac o'n cyfrannogiad ninneu o'r bendithion a bwrcasodd ef, *Mat. xxvi. 17—31. 1 Cor. x. 16, 17.*

Noda, Yr orchwiliaeth yma, tra bu Crist byw, ydoedd gyfwng (nid nos nid dydd) rhwng yr orchwiliaeth Iuddewig a'r un gristnogol.

P E N. XXIV.

Am Angeu, Atgyfodiad ac Esgyniad CRIST.

DOSP. I. *Am ei Ddioddefaint, ei Farwol-
aeth a'i Gladdedigaeth.*

H. 1. *WEDI i'r Iesu ordeinio ei swpper sanctaidd,
i ba le yr aeth ef? A. Gwyddai fod
yr awr iddo ddioddef yn agos, am hynny fe aeth
efo'i ddisgyblion i ardd Gethsemane gerllaw, lle y
goddefodd ryw ymdrech meddwl mawr, ac ing-
loeson chwerwon yn ei enaid, Mat. xxvi. 38, 39.*

H. 2. *Pa fodd yr ymddengys fod ei ing a'i gyni-
cymmaint? A. Y mae'n ysgrifenedig, iddo ddech-
reu ymosidio a thristau yn ddirfawr gan drymder.
Dywedodd wrth ei ddisgyblion, fod ei enaid yn drist
iawn hyd angeu; a than y blinder meddwl, neu'r
ymdrech hwn, ei chwys oedd fel diferion o waed
yn disgyn ar y ddaear, Marc xiv. 33, 34. Luc
xxii. 44.*

H. 3. *Beth oedd yr achos o'r ing, y tristwch a'r
ymdrech meddwl hwn? At. Ni allasent darddu
oddiwrth ofn angeu, neu ei hoelio wrth y groes;
oblegyd yna ni buasai ef yn siampl gymmwys o
wroldeb ac amynedd i'w ddisgyblion a'i ganlyn-
wyr, rhai o honynt a ddioddefasant angeu'r groes
fel yntef, eithr heb amlygu y fath ddychrynfeydd
ac ofnau ag a ddangosodd Crist: tybiwyd yn
gyffredin gan hynny, gydâ rhesymau da, i'r pwys
a'r gofid hyn ddyfod ar ei enaid ef oddiwrth deim-
lad o ddigofaint Duw am bechodau dynion, wedi
ei amlygu yn rhyw fodd iddo ef; ac fe allai ei
chwanegi hefyd trwy demtasiynau angylion drwg,
canys gwelodd Duw yn dda ei ddryllio ef, a gwneu-
thur ei enaid yn aberth dros bechod, Luc xxii. 53.
Esay liii. 6, 10. Canys amlwg yw i alluoedd y
tywyll-*

Dosp. I.
tywyllw
of, Luc
H. 4
A. E
ai bosfib
ddynol
mewn y
er hynn
Dad, A
H. 5
ymdrech
o'r nef
H. 6
A. I
gyblion
ni allen
yn wir
xiv. 32
H. 3
disgybli
ddirgel
tuno â
ef i ddi
hugain
mintai
ei amc
xxvi.
H. 8
anfoddl
ef?
I. C
yn Fal
Fessia,
daearo
iaid.
2. C
ddygia
holl ly
yr offe

Dosp. 1. *ei Angeu a'i Gladdedigaeth.* 271

tywyllwch gael eu gollwng yn rhyddion i'w flino
of; Luc xxii. 53. Ioan xiv. 30.

H. 4. *Beth a wnaeth Crist yn y cyfyngder hwn?*

A. Efe a weddiodd dair gwaith yn daer, o bydd-
ai bosibl, i'r awr honno fyned oddiwrtho; ei natur
ddynol ddiniwed yn ofni y cyfryw lym, doft ing
mewn ymdrech caled o'r fath ag oedd hwnnw;
er hynny ymostyngodd i ddoethineb ac ewyllys ei
Dad, *Marc* xiv. 35, 36.

H. 5. *Pa gymmorth a gafodd ef i'w gynnal dan yr
ymdrech meddwl hwn?* A. Ymddangosodd angel
o'r nef yn ei gefnogi ac yn ei nerthu ef, *adn.* 43.

H. 6. *Pa le yr oedd ei ddisgyblion yr amser hyn?*

A. Efe a aeth encyd bach oddiwrth ei ddis-
gyblion; *Pedr, Iago a Ioan* oedd nesafto, ond
ni allent hwy roi dim help iddo; ac yr oeddent
yn wir yn cyfsgu dros ryw ran o'r amser, *Marc*
xiv. 32, 33, 37.

H. 37. *A oedd Judas y bradwr gyd â'r lleill o'r
disgyblion yn yr ardd?* A. *Judas* a aeth ymaith yn
ddirgel oddi wrthynt ar ol y pasg, a chwedi cyt-
tuno â'r archoffeiriaid a'r henuriaid i'w fradychu
ef i ddwylaw eu swyddogion hwynt, am ddeg ar
hugain o arian; yr oedd ef yn awr gerllaw, gydâ
mintai o wyr arfog a llusernau yn dyfod i gyflawni
ei amcan a bradychu ei Feistr, *Marc* xiv. 43. *Mat.*
xxvi. 14—16.

H. 8. *Pa fodd y daeth henuriaid yr Iuddewon i
anfodloni wrth Crist gymmaint, a cheisio ei ddisfetha
ef?* A. Oblegyd amryw resymau, megis,

1. O herwydd ac efe yn wr tlawd yn *Israel*, ac
yn Fab i faer fel y tybiwyd, yn arddel ei hun yn
Fessia, yr hwn a ddisgwylient hwy i fod yn Frenin
daearol i'w gwaredu o tan lywodraeth y *Rhufein-
iaid*.

2. Oblegyd ei fod yn ei holl bregethau a'i ym-
ddygiad, yn ceisio diwygio crefydd oddiwrth yr
holl lygredigaethau â pha rai yr halogwyd hi gan
yr offeiriaid, dysgawdwyr a henuriaid yr *Iuddewon*.

3. Oher-

272 *Am Ddioddefaint* CRIST, Pen.XXIV.

3. Oherwydd rhag-fynegi o hono ddigofaint Duw yn eu herbyn hwynt a'u cenedl, yn lled eglur, yn rhai o'i ddamhegion, am eu pethodau mawrion, ac am eu bod yn gwrthod ei weinidogaeth ef.

4. Yr oeddent yn cynfigennu wrtho, am fod llawer o'r bobl yn ei ganlyn ef.

H. 9. *Pa arwydd a roddodd Judas i'r fwyddwyr pa un oedd yr Iesu?* A. Dywedodd mai'r hwn a gusanai ef ydoedd; ac felly pan y daeth atto, efe a ddywedodd, *Henffych well Athraw! ac a'i cusanodd ef*, Mat. xxvi. 48, 49.

H. 10. *A wnaed dim rhwystr ym mblaid Crist?*

A. Simon Pedr a dorrodd glust *Malcus*, gwas yr archoffeiriad; ond yr Iesu a barodd iddo ofod ei gleddyf yn ei wain, a iachaodd glust y dyn trwy gyffwrdd ag ef, *Luc* xxii. 50, 51. *Ioan* xviii. 10.

H. 11. *A ddangosodd Crist ddim ychwaneg o'i ddwyfol allu ar yr achos hyn?* A. Pan yr ymofynasant am yr Iesu, dywedodd yntef, *Myfi yw*; a chyd â'r gair aethant yngwysg eu cefnau, a chwympasant i'r llawr, *Ioan* xviii. 5, 6.

H. 12. *A ddarfu iddynt etto, wedi hyn, barhau yn eu bryd i ddodi dwylaw arno?* A. Do, cymmerasant ef a dygasant ef i dŷ *Caiaphas* yr archoffeiriad, lle yr oedd yr ysgrifenyddion a'r henuriaid wedi ymgafglu ynghyd, *Mat.* xxvi. 57.

H. 13. *Beth a ddaeth o'i ddisgyblion ef?* A. Gadawfant ef oll ac a ffoisfant, megis y dywedodd yr Iesu wrthynt ymlaen llaw, *adn.* 31, 56.

H. 14. *Beth a wnaeth Pedr, yr hwn a ymffrostiodd gymmaint o'i gariad a'i wroldeb?* A. Pedr a'i canlynodd ef o hir bell, hyd yn llys yr archoffeiriad, eithr yno rhag ofn dioddef, efe a wadodd ei Arglwydd a'i Feistr dair gwaith yn gywilyddus, gyda llwon a rhegfeydd, *Marc* xiv. 70, 71, 72.

H. 15. *Pa fodd y dygwyd Pedr i ymdeimlad ac edifeirwch am y pechod hwn?* A. Pan y clywodd Crist *Bedr* yn boftio ychydig o'r blaen ynghylch

ei

Dosp. 1

ei zel a'i

efe ef da

waith;

yr Iesu y

a drodd

doddodd

yn chwe

H. 16

Crist?

ef o eiri

sondeb

digonol

fryd,

H. 1

A. Y

Crist M

a chwi

law D

hwy a

ledd,

H.

A.

y Rhu

farw;

atto t

ni ad

rhagl

H.

Gada

i boe

nodie

Pont

H

wela

haod

hug

wed

ei g

alla

ei zel a'i ddewrder, ef a rag-ddywedodd y gwadai
efe ef dair gwaith cyn y canai'r ceiliog ddwy
waith; a phan glywodd *Pedr* y ceiliog yn canu,
yr Iesu yn sefyll yn awr o flaen yr archoffeiriad,
a drodd ac a edrychodd arno; yna ei galon a
doddodd o'i fewn, ac efe a aeth allan ac a wylodd
yn chwerw-dost, *Marc* xiv. 72. *Luc* xxii. 61, 62.

H. 16. *Pa achwynion a ddygasant bwy yn erbyn
Crist?* A. Amryw o gau dystion a'i cyhuddasant
ef o eiriau a ddywedasai; ond nid oedd dim cyf-
sondeb rhyngddynt, am hynny ni allent gael achos
digonol i'w gondemnio ef, er ei geisio a'u holl
fryd, *Marc* xiv. 56.

H. 17. *Pa fodd y condemniasant ef o'r diwedd?*
A. Yr archoffeiriad a osynodd iddo, *Ai tydi yw
Crist Mab Duw?* A'r Iesu a atebodd, *Myfi yw;*
a chwi a gewch weled *Mab* y dyn yn eistedd ar ddeheu-
law *Duw*, ac yn dysod ar gymhyllau'r nef. Ar hyn
hwy a'i barnasant ef yn deilwng o farw am gab-
ledd, *Marc* xiv. 61—64.

H. 18. *A ddodasant bwy ef i farwolaeth yn union?*
A. Am fod yr *Juddewon* yn awr dan lywodraeth
y *Rhufeiniaid*, nid oedd yn eu gallu i osod neb i
farw; etto hwy a ddangosasant eu malais tu ag
atto trwy ei amharchu mewn amrafael fodd, ac
ni adawsant 'mo hono hyd oni chawsant gan y
rhaglaw *Rhufeinig* bassio barn angeu arno.

H. 19. *Beth oedd yr ammach a'r anfri hyn?* A.
Gadawsant eu fwyddwyr i'w watwor a'i ddirmygu,
i boeri arno a'i daro, i gaddugo ei lygaid a'i ger-
nodio; yna rhwymasant ef ac a'i traddodasant i
Pontius Pilat y rhaglaw *Rhufeinig*.

H. 20. *Beth a ddaeth o Judas y bradwr, pan
welodd i'r offeiriaid gondemnio'r Iesu?* A. Edifar-
haodd am ei fradwriaeth, ac a ddygodd y deg ar
hugain arian yn ol i'r offeiriaid; aeth ymaith
wedi'n ac a ymgrogodd, a chan gwympo i lawr
ei gorph a ddrylliodd, a'i ymysgaroedd a redasant
allan, *Mat.* xxvii. 1—5. *Aet.* i. 18.

274 *Am Ddioddefaint CRIST, Pen. XXIV.*

H. 21. *Beth a farnodd Pilat am Grist? A. Pilat a'i cafodd ef yn bur ddiniwed, ac mai o gynfigen yr oedd yr archoffeiriaid a'r henuriaid yn achwyn arno, am hynny chwennychai ei ollwng ef yn rhydd, Marc xv. 9, 10. Luc xxiii. 4.*

H. 22. *Pa fodd y cynnygodd Pilat ei ryddhau ef, a hwy'n dwyn achwynion mor drymed yn ei erbyn? A. Yr oedd defod ganthynt ar wyl y pasg i ollwng rhyw garcharor yn rhydd, ac efe a gynhygodd ollwng y Iesu yn rhydd y pryd hwnnw, Marc xv. 6—9.*

H. 23. *A dderbyniodd yr Iuddewon gynnyg Pilat? A. Naddo, deifysafant yn hytrach ollwng Barabbas yn rhydd iddynt, yr hwn oedd leidr a llof-rydd, a thaer ofynasant i groeshoelio'r Iesu, adn. 7, 11, 13.*

H. 24. *A ildiodd Pilat i'w taerni? A. Do, o'r diwedd efe a ryddhaodd Barabbas; a chwedi fflangella'r Iesu, efe a draddododd yr Iesu iddynt i'w groeshoelio, yn erbyn ei gydwybod ei hun, ad. 15.*

H. 25. *Pa fodd y cymmerodd Pilat ei berfwadio i groeshoelio Gwr diniwed? A. Mewn rhan i foddio yr Iuddewon; ac mewn rhan, rhag iddo gael ei gyfrif yn elyn i Cæsar o's arbedai Grist, yr hwn ni wadodd yn oleu nad Brenin ydoedd, Marc xv. 15. Ioan xix. 12, 13.*

H. 26. *Pa ammach ymbellach a ddangoswyd i'r Iesu? A. Diosgasant ef o'i ddillad ei hun, a gwisgasant ef â mantell o'fgarlad mewn gwayd, am na wadodd ef nad Brenin yr Iuddewon ydoedd; plethasant goron o ddrain, a dodasant hi ar ei ben, â chorfen yn ei law ddeheu; plygasant lin a gwatworasant ef, gan ddywedyd, Henffych well, Brenin yr Iuddewon! Tarawfant ef â gwialen gan boeri arno, Marc xv. 17—19.*

H. 27. *Pa fodd yr ymddygodd ef dan yr holl gam-wri a'r anfri hyn? A. Pan y difenwyd ef, ni ddi-fenwodd drachefn, eithr safodd o flaen ei gyhudd-wyr a'i farnwyr fel Oen diniwed yn sefyll o flaen y cneif-*

Dosp. 1.

y cneifw
i'w holl

Marc xi

H. 28

asant ei

ant ef i

ef ar g

ddrwg-

llall ar

H. 20

tro a'u

gweddi

iddynt;

thur, I

H. 2

ben ef?

NIN YR

yn He

H.

A.

ddillad

o'r Iu

hoelia

34—

H.

atto?

fai, d

ar i'r

40, 4

H.

ef?

ti, F

H.

pan

hi i

ny

H.

Crij

Nu

Dofp. 1. *ei Angen a'i Gladdedigaeth.* 275

y cneifwyr; ac ni roddodd ond ychydig o atebion i'w holl ofynion, achwynion, a'u cyhuddiadau, *Marc xiv. 61. Act. viii. 32. i Pedr ii. 23.*

H. 28. *Ym mha fodd y croeshoeliasant ef?* A. Dodasant ei ddillad ei hun am dano drachefn, dygasant ef i *Galfaria*, y dihenydd-le, yno yr hoeliasant ef ar groes, lle y croeshoeliasant hefyd ddau ddrwg-weithredwyr, y naill ar ei law ddeheu a'r llall ar ei aſſwy, *Marc xv. 20. Luc xxiii. 33.*

H. 29. *A wnaeth ein Iachawdwyr ddim i'w rhwyſtro a'u ceryddu am eu creulondeb?* At. Yn unig gweddiodd droſtynt, a dywedodd, *O Dad, maddeu iddynt; canys ni wyddant pa beth y maent yn ei wneuthur,* *Luc xxiii. 34.*

H. 30. *Beth oedd yr ysgrifen a ddodwyd uwch ei ben ef?* A. HWN YW IESU O NAZARETH, BRENNIN YR IUDDEWON; ac yr oedd wedi ei 'sgrifennu yn *Hebraeg, Groeg a Lladin,* *Ioan xix. 19.*

H. 31. *Pa gam a farhad a gafodd ef ar y groes?* A. Wedi i'r milwyr fwrw coelbrennau am ei ddillad, y llywodraethwyr ei watwor, ac amryw o'r *Iuddewon* ei ddifenwi, un o'r lladron a groeshoeliasid gydag ef a wnaeth yr un peth, *Luc xxiii. 34—39.*

H. 32. *Pa fodd yr ymddygodd y lleidr arall tu ag atto?* A. Ceryddodd ei gyfaill, cyfaddefodd ei fai, datganodd ddiniweidrwydd Crist, gweddiodd ar i'r Iesu ei goſio ef pan y deuai i'w deyrnas, ad. 40, 42.

H. 33. *Pa ateb a roddodd ef i'w ffydd a'i weddi ef?* A. Yr Iesu a ddywedodd, *Yn wir meddaf i ti, Heddyw y byddi gyda mi ym mharadwys,* ad. 43.

H. 34. *Pa barch a dalodd Crist i Fair ei fam, pan y canfu ef hi wrth y groes?* A. Gorchymynodd hi i ofal *Ioan*, ei ddisgybl anwyl; ac o'r pryd hynny *Ioan* a'i cymmerth hi i'w dŷ, *Ioan xix. 26, 27.*

H. 35. *Rhowch wybod am rai o eiriau diweddaf Crist ar y groes?* A. Llefodd allan, *Fy Nuw, fy Nuw, pa ham i'm gadewais?* Ac ymhen ychydig wedi'n

276 *Am Ddiodd faint CRIST. Pen. XXIV.*

wedi'n dywedodd, *Gorphenwyd*. Yna efe a lefodd â llef uchel, *O dad, i'th ddwylaw di y gorchymynaf fy yspryd, ac yn ebrwydd efe a fu farw, Marc xv. 34. Luc xxiii. 46. Ioan xix. 30.*

H. 36. *Pa bethau rhyfedd a fu ar farwolaeth Crist?*

A. 1. O'r chwechfed awr bu tywyllwch ar yr holl dir hyd y nawfed awr, *b. y. o hanner dydd hyd dri o'r gloch prydnhawn, Marc xv. 33.*

2. Llen y deml, yr hon oedd yn gwahanu rhwng y lle sanctaidd a'r lle sancteiddiolaf, a rwygodd oddi fynu hyd i wared.

3. Bu daear-gryn, y creigydd a holltwyd, y beddau a agorwyd, a llawer o'r meirw duwiol a gyfodasant ar ol ei atgyfodiad ef, ac a ymddangosasant i amryw ddynion yn *Jerusalem*, Mat. xxvii. 51—53.

4. Y Canwriad, yr hwn oedd yn gwarchad croeshoeliad Crist, wedi gweled y pethau hyn, a gymhellwyd i gyffesu, *Yn wir Mab Duw oedd y Dyn hwn, Marc xv. 39.*

H. 37. *Beth a wnaethpwyd i gorph Crist wedi iddo farw?* A. Pan y torrasant ysgeiriau y ddau leidr a groeshoeliwyd gydag ef, fel y byddent i farw yn gynt, a'u cymmeryd oddiar y groes cyn y sabboth; ni thorrasant goesau'r Iesu, am ei fod yn farw eisoes; eithr milwr a wanodd ei ystlys â gwaywffon, a ffrydiodd allan o honi waed a dwfr, *Ioan xix. 31—37.*

H. 38. *Pa fodd y claddwyd yr Iesu?* A. *Joseph o Arimathea*, gwr cyfoethog, a aeth at *Bilat*, ac a ddeisyfodd gorph yr Iesu, amdodd ef mewn lliain glân, gyda pheraroglau, dododd ef yn ei fedd newydd ei hun, a threiglodd garreg fawr ar enau y bedd, *Marc xv. 43—46. Luc xxiii. 56. Ioan xix. 40.*

H. 39. *Beth a wnawd gan elynion Crist tu ag at ei rwystro ef i gyfodi drachefn?* A. Yr Iuddewon a erfyniasant ar *Pilat* i ddodi milwyr glew i wilio'r bedd;

Dosp. 2.

bedd; ac
bedd, hw
62—66.

Dosp.

H. 40.

daear-gr
maen od
ei wynel
fel eira;
Iesu a g

1—4.

H. 41.

af o'i at
i sabbo
dwym e
a gawla
y bedd;
gyfodi,
ddisgyb

H. 42.

chwilio
aethant
einiau,
fod yr

H. 43.

atgyfod
i'r arc
iaid a'
am dd
a'i dd
Mat.

H. 44.

gan y
ibagl

Dosp. 2. CRIST yn cyfodi, &c. 277

bedd; ac fel y gallent hwy wybod a agorid y
bedd, hwy a'i seliasant ef yn sicr, *Mat. xxviii.*
62—66.

DOSP. II. *Am Atgyfodiad ac Ymddangosiad*
CRIST.

H. 40. *Pa fodd y cyfododd Crist o feirw? A. Yn*
fore y dydd cyntaf o'r wythnos, bu
daear-gryn mawr, ac angel a dreiglodd ymaith y
maen oddiar ddrws y bedd, ac a eisteddodd arno,
ei wynebpryd oedd fel mellten, a'i wisg yn wen
fel eira; y ceidwaid a ddychrynasant gan ofn y'r
Iesu a gyfododd ac a ymadawodd, Mat. xxviii.
1—4

H. 41. *Pa gopinod a gafodd apostolion Crist gyn-*
af o'i atgyfodiad ef? A. Yn fore iawn drannoeth
i sabboth yr Iuddewon, a rhai gwragedd da yn
dwyn ennaint a pheraroglau i enneinio y corph,
a gawfant y maen wedi ei dreiglo ymaith oddiwrth
y bedd; ac angel a ddywedodd wrthynt, i'r Iesu
gyfodi, a pharodd iddynt fyned i ddywedyd i'w
ddisgyblion, Marc xvi. 1—8.

H. 42. *Pa rai o'r apostolion a ddaeth at y bedd i*
chwilio allan y matter hwn? A. Pedr a Ioan a
aethant at y bedd, a chawfant y napcyn a'r lli-
einiau, ym mha rai y bu'r corph, a chredasant
fod yr Iesu wedi cyfodi, Ioan xx. 1—10.

H. 43. *Pa chwedl a dannodd yr Iuddewon am*
atgyfodiad Crist? A. Pan y mynegodd y ceidwaid
i'r archoffeiriaid beth a ddigwyddodd, yr offeir-
iaid a'r henuriaid a roddasant arian lawer iddynt
am ddywedyd, i'w disgyblion ddyfod o hyd nos
a'i ddwyn ef ymaith, tra yr oeddent hwy'n cyfgu,
Mat. xxviii. 11—13.

H. 44. *Pa fodd y dihangodd y milwyr yn ddigosp*
gan y rhaglau? A. Bu'r offeiriaid berfwad i'r
rhaglau i faddeu iddynt am gyfgu, adn. 14.

A a H. 45.

H. 45. *I bwy yr ymddangosodd yr Iesu wedi iddo gyfodi?* A. I Fair Fagdalen yn gyntaf, wedi hynny i ddau ddisgybl yn myned i Emmaus, yna i'r apostolion wedi ymgynnull ynghyd, heb Domas; a hyn oll ar ddydd yr atgyfodiad: ar ol hyn ymddangosodd iddynt a Thomas yn bresennol; eilwaith wrth fôr Tiberias i saith o honynt, yna i un ar ddeg o'i ddisgyblion ar fynydd yng Ngâlilea; yna yn gyfagos i Jerusalem, pan yr elgynodd i'r nefoedd.

H. 46. *Pa hyd y bu ef ar y ddaear wedi atgyfodi?* A. Deugain niwrnod, yn hyfforddi ei ddisgyblion ymhellach ym mhethau mawrion yr efengyl, y rhai nid oeddent yn barod i'w derbyn cyn iddo farw ac atgyfodi, Act. i. 3. Ioan xvi. 12.

H. 47. *Pa fodd yr ymddangosodd ef i Fair Fagdalen?* A. Pan na chafodd hi'r Iesu yn y bedd, hi a drodd ymaith oddiwrth y bedd, a hi a ganfu yr Iesu, ond ni adnabu'mo hono hyd oni alwodd ef anni wrth ei henw, Ioan xx. 14—16.

H. 48. *Beth a ddywedodd ef wrthi?* A. Na chyffwrddâ mi yn awr, eithr dos, a dywed i'm brodyr, Yr wyf yn dyrchafu at fy Nhad i a'ch Tad chwitheu, a'm Duw i a'ch Duw chwitheu, adn. 17.

H. 49. *Pa fodd yr ymddangosodd i'r ddau ddisgybl yn myned i Emmaus?* A. Nesaodd attynt pan yr oeddent yn rhodio, ceryddodd hwynt am eu banghrediniaeth, profodd iddynt allan o'r Prophwydi, fod yn rhaid i'r Messia farw, ac yna myned i'w ogoniant: aeth i'r tŷ gyda hwynt, torrodd fara a bwytaodd; a phan ddechreuasant ei adnabod ef, efe a ddiflannodd o'u golwg hwynt, Luc xxiv. 13—31.

H. 50. *Pa fodd y datguddiodd ei hun i'r apostolion yn yr hwyr hwnnw pan yr oedd Tomas yn absennol?* A. Pan yr oedd y drysau ynghae, rhag ofn yr Iuddewon, yr Iesu a ddaeth ac a safodd yn eu canol hwynt; bendithiodd hwy, a rhoddodd iddynt orchymmyn i bregethu'r efengyl;

Dosp. 2.

efengyl;

dderbyn

H. 51

oedd Tomas

nos, yr I

a'r drysau

theimlo

ol y way

ei anghr

H. 52

gyda syr

ias boeth

Arglwyd

H. 53

Tiberia

gotta, c

boreu y

iddynt f

hwy a c

H. 54

fod hwn

ydoedd

ddaetha

rhoftio

xxi. 7,

H. 55

ei anghr

ef mew

gwaith

ac yna

garu e

ac ang

H.

nydd y

ei gyf

awdu

ei law

brege

fod y

edi iddo
di hyn-
yna i'r
Domas;
n ym-
l; eil-
na i un
galilea;
odd i'r

gyfodi?
igyl-
engyl,
n iddo

r Fag-
bedd,
ganfu
lwodd

A. Na
ed i'm
h Tad
n. 17.

disgybl
at pan
am eu
Pro-

c yna
wynt,
uasant
wynt,

postol-
yn ab-
rhag
a. saf-
hwy,
thu'r
ngyl;

Dosp. 2. *ymddangos i'w Ddisgyblion.* 279
efengyl; anadlodd arnynt, ac a archodd iddynt
dderbyn yr Ysryd Glân, *Ioan xx. 19—23.*

H. 51. *Pa fodd y dangosodd ei hun iddynt pan yr
bedd Tomas yn bresennol?* A. Ymhen yr wyth-
nos, yr Iesu a safodd yn eu canol hwynt drachefn,
a'r drysau ynghae, ac archodd i *Domas* edrych a
theimlo ol yr hoelion yn ei ddwyllaw a'i draed, ac
ol y waywffon yn ei ystlys, a cheryddodd ef am
ei anghrediniaeth, *Ioan xx. 24—27.*

H. 52. *A addefodd Tomas ef wedi'n?* A. *Tomas*
gydâ syndod a llawenydd, a dorrodd allan mewn
ias boeth o zel ac addoliad, ac a ddywedodd, *Fy*
Arglwydd a'm Duw, adn. 28.

H. 53. *Pa fodd yr ymddangosodd iddynt wrth fôr*
Tiberias? A. Rhai o honynt a aethant i bys-
gota, ond ni ddaliafant ddim trwy'r nos; a'r
boreu yr Iesu a safodd ar fin y môr, ac a archodd
iddynt fwrw y rhwydau'r tu deheu i'r llong; yna
hwy a ddaliafant liaws o bysgod, *Ioan xxi. 1—6.*

H. 54. *Pa beth hyned a ddigwyddodd ar y cyfar-
fod hwn?* A. Pan y gwybuant mai'r *Arglwydd*
ydoedd, taffodd *Pedr* ei hun i'r môr; a phan
ddaethant i'r lan, bwytafant bysgod wedi eu
rhoftio, a'r Iesu a fwytaodd gydâ hwynt, *Ioan*
xxi. 7, 13.

H. 55. *Pa fodd y darfu i'r Iesu geryddu Pedr am*
ei anghariad iddo, ac am ei wadu ef? A. Ceryddodd
ef mewn geiriau tyner iawn, trwy ofyn i *Pedr* dair
gwaith, pa un a ydoedd yn ei garu ef ai nad oedd;
ac yna rhag-ddywedodd i *Bedr*, y byddai iddo ei
garu ef cyftal yn ol hynny, fel y dioddefai erlid
ac angeu er ei fwyn ef, adn. 15—19.

H. 56. *Pa fodd yr ymddangosodd iddynt ar y my-
nydd yng Ngâlilea?* A. Yr Iesu a ordeiniafai iddynt
ei gyfarfod ef yno; dywedodd wrthynt, fod pob
awdurdod yn y nef ac ar ddaear wedi ei roddi yn
ei law ef; rhoddodd iddynt hwytheu awdurdod i
bregethu'r efengyl i bob cenedl; ac a addawodd
fod yn bresennol gydâ hwynt, ynghydâ gallu i

280 *Ei Esgyniad i'r Nefoedd.* Pen. XXIV.
wneuthur gwyrtiau, er ymddiffyn eu hathraw-
iaeth, *Mat. xxviii. 16—20.*

DOSP. III. *Am Esgyniad CRIST i'r Nefoedd.*

H. 57. *PA fodd yr ymddangosodd ef iddynt gerllaw
Jerusalem?*

A. Cyfarfu â hwynt, ac a'u dygodd allan hyd
fynydd yr *Olewydd*, yn gyfagos i *Fethania*; arch-
odd iddynt aros yn *Jerusalem* hyd oni ddisgynai'r
Ysryd arnynt; cadarnhaodd eu hawdurdod a-
postolaidd, ordeiniodd hwynt i fod yn dystion
iddo yn y byd, a chwedi eu bendithio, ese a ef-
gynodd yn eu gwydd hwynt i'r nefoedd mewn
cwmmwl gogoneddus, *Luc xxiv. 40—51. Aet. i.*
4, &c.

H. 58. *Oni ymddangosodd ef i bum cant o frodyr
ar unwaith?* **A.** Y mae St. Paul yn tyfio hyn-
ny, *i Cor. xv. 6.* ond nid y tro cyntaf, yr ym-
ddangosodd, na'r ail ydoedd; pa bryd y bu sydd
anficr, *Aet. i. 12.*

H. 59. *Pa sicrwydd a roddwyd o'r nef y daw ef
drachefn?* **At.** A hwynt yn edrych tu a'r nef,
wele ddau angel yn ymddangos, ac yn sicrhau
iddynt, y caent hwy ei weled ef yn dychwelyd yn
yr un modd ag yr esgynodd, *Aet. i. 10, 11.*

H. 60. *I ba le yr aeth y disgyblion wedi'n?*

A. Wedi iddynt addoli Crist ar ei ddyrchafael,
hwy a ddychwelasant i *Jerusalem*, gyda llawenydd
mawr, gan fendithio Duw, *Luc xxiv. 52, 53.*

P E N.

P E N. XXV.

*Am Aetau'r Apostolion, yn bennaf PEDR a IOAN
a'r Diaconiaid, STEPHAN a PHYLIP.*

H. 1. **BETH** oedd y peth bynottaf a wnaeth yr
Apostolion tu ag at ryddhau eu gweinidog-
aeth, yn ganlynol, ar ol iddynt ddychwelyd i Jerusa-
lem? *A.* Etholasant ddau o'u cyfeillion yn Je-
rusalem (sef o chwech ugain) fel y byddai i un o
honynt fod yn apostol ac yn dyf o atgyfodiad
Crist, yn lle Judas y bradwr, *Aet. i. 15, 21, 22.*

H. 2. *Pa fodd y daethant hwy i wybod pa un o'r
ddau oedd gymhwysaf?* *A.* Galwasant ar Dduw
trwy weddi, yna bwriasant goelbrennau, a'r goel-
bren a syrthiodd ar Mathias, ac a gyfrifwyd gyd
â'r un Apostol ar ddeg, *Aet. i. 24, 26.*

H. 3. *Pa hyd y darfu iddynt aros am addewid yr
Yspryd i syrthio arnynt?* *A.* Ar ddydd y pentecost,
ymhen deg diwrnod wedi esgyniad Crist, anfon-
wyd Yspryd Duw i lawr arnynt, *Aet. ii. 1, &c.*

H. 4. *Ym mba ddull y daeth yr Yspryd arnynt?*

A. Y tŷ lle yr oeddent a lanwyd â swm gwynt
rhuthrol, a thafodau holltedig megis o dân a wel-
wyd yn eistedd ac yn aros ar ben pob un o honnynt,
adn. 2, 3.

H. 5. *Beth ydoedd yr effaith gyntaf o ddisgyniad yr
Yspryd Glân arnynt?* *A.* Llesarasant oll, mewn
amrafael ieithoedd, sawrion weithredoedd Duw,
er syndod i'r Iuddeiwon, a lliaws o brosfelytiaid o bob
cenedl oedd y pryd hynny yn Jerusalem, adnod
4—11.

H. 6. *Pa un o'r apostolion a dybygid oedd yr ym-
adraddwr pennaf y pryd hynny, a pha beth oedd eu
bathrawiaeth?*

At. Pedr a bregethodd i'r dyrfa, dygodd dyf-iolaeth i atgyfodiad ac esgyniad Crist, ac i dy-walltiad Ysryd Duw ar ddynion, o'i wybodaeth ei hun mewn rhan, ac oddiwrth yr effeithiau cy-oedd hyn yn eu plith hwynt, ac mewn rhan oddi wrth brophwydoliaethau ac addewidion yr ysgry-thur; efe a'u harweiniodd hwynt at Grift megis Iachawdwr ac Arglwydd; a galwodd hwynt i edifeirwch am eu pechodau a phroffes o ffydd yng Nghrist, trwy eu bedyddio yn ei enw ef, adnod 14—41.

H. 7. Pa effaith a ga's y bregeth hon arnynt? A. Tair mil o eneidiau a chwanegwyd at y disgyblion, ac a fedyddiwyd yn yr un dydd, adn. 41.

H. 8. Pa dymmer yspryd rhagorol oedd yn y prif grist'nogion hyn? A. Ysryd o ddefosiwn tu ag at Dduw a Christ, gydag yspryd o ewyllys da a chyfeillach gariaidd tu ag at eu gilydd, mor bell a'u bod beunydd yn y deml yn bendithio Duw; yn fynych iawn, yn hytrach yn wastadol, mewn gweddïau, ac yn coffa marwolaeth Crist, trwy dorri bara mewn llawenydd; cyfrannasant mor helaethlawn i'r tlawd, fel nad oedd un mewn eisiau. Dyma effeithiau gogoneddus yr efengyl yn ei hymddangosiad cyntaf, adn. 42—47.

H. 9. Pa fodd y profodd yr apostolion eu hathraw-iaeth a'u hawdurdod i bregethu? A. Trwy wneu-thur amryw arwyddion a rhyfeddodau ymhlith y bobl, pa rai oeddent ddoniau'r yspryd yn deilliaw oddiwrth yr Iesu a atgyfododd, adn. 33—43.

Noda, Yn awr y dechreuodd teyrnas Crist yn briodol, neu'r ORUCHWILIAETH GRIST'NOGOL, yr hon a ddodwyd i fynu yn y byd yn ei gogoniant, pan dywalltwyd yr Ysryd, ar ol esgyniad Crist a'i ddyrchafiad i lywodraethu y byd a'r eglwys.

H. 10. Pa wyrthiau hynod a wnaeth Pedr a Ioan wrth borth y deml? A. Cardottyn yr hwn a aned yn gloff a dderbyniodd rym i'w aelodau pan y dywedasant wrtho, Yn enw Iesu o Nazareth, cyfod a rhodia, Aeth. iii. 1—9.

H. II.

H. I.

*A. Pa
gethu'r
ac iechy
hen bro*

H. I.

*Dychw
eiraid
ion yng*

H. I.

*ddygywa**or? A**gethafa**a gwna**dyn clo*

5—14

H. I.

*bwn?**chymn**eithr**hwy i*

H.

*Aetha**iant i**nulleic**farafar*

H.

*ddang**eu her**at Gr**eu tire**i'r un**bob*

32—

H.

*yn du**oedd**a wer**beth*

H. 11. *Pa ddefnydd a wnawd o'r arwydd hwn?*

A. *Pedr a gymmerth achlysur oddi yma i bregethu'r athrawiaeth newydd, sef atgyfodiad Crist ac iechydwriaeth yn ei enw ef, gan ddwyn yr hen brophwydi i'w chadarnhau, adn. 12—26.*

H. 12. *Beth a fu effaith y bregeth hon?* A. *Dychwelwyd pum mil i ffydd Crist; ond yr offeiriaid a'r llywodraethwyr a fwriasant yr apostolion yng ngharchar, Act. iv. 1—4.*

H. 13. *Pa ddiffyniad a wnaeth yr Apostolion pan ddygwyd hwynt drannoeth o flaen yr offeiriaid a'r cyngor?* A. *Cymmerasant galon drachefn, a phregethasant i'r llys hwn athrawiaeth efengyl Crist; a gwnaethant i'w gelynion dewi, trwy ddwyn y dyn cloff a iachawyd ganthynt i'r canol, adnod 5—14.*

H. 14. *Beth a ddarfu iddynt ar ol yr ymddiffyniaa hwn?* A. *Gollyngwyd hwynt ymaith gyda gorchymmyn na phregethent mwy yn enw'r Iesu; eithr Pedr a Ioan a ddywedasant yr ufuddhaent hwy i Dduw yn hytrach nag i ddyn, ad. 15—20.*

H. 15. *I ba le yr aeth yr apostolion wedi hyn?* A. *Aethant at eu cymdeithion, a rhoddasant ogoniant i Dduw trwy weddi a mawl; a'r holl gynulleidfa a lanwyd â'r Yspryd Glân, a hwy a lefarasant air Duw yn hy, adn. 23—31.*

H. 16. *Pa siampl hynod o ddaioni a thosturi a ddangoswyd gan y prif grist'nogion?* A. *Yr oedd eu heneidiau wedi eu cyd-gylymmu mewn cariad at Grist, ac at y naill a'r llall, fel y gwerthasant eu tiroedd a'u meddiannau, a bwriasant eu gwerth i'r un pŵrs, o'r hwn y cyfrannai'r apostolion i bob un yn ol ei eisiau, Act. iii. 44, 45. a iv. 32—35.*

H. 17. *A oeddent hwy'n onest ac yn ffyddlon oll, yn dwyn gwerth eu tiroedd i'r un pŵrs?* A. *Yr oedd yno un Ananias a Saphira ei wraig, pa rai a werthasant eu meddiannau, a darn-guddiasant beth o werth y tir, er iddynt ddywedyd mai am gymmaint*

gymmaint a hynny y gwerthasant ef, *Act. v. 1, 2, &c.*

H. 18. *A ddaeth dim cosp arnynt am eu rhagrith a'u twyll?* At. Cyhuddodd *Pedr* hwynt eill dau am ddywedyd celwydd wrth yr *Ysryd Glân*, ac a'u tarawodd hwynt yn farw â'i air, adn. 3—10.

H. 19. *Pa effaith a gafodd hyn ar y lliaws?*

A. Darfu hyn ragod eraill yn yr eglwys rhag gwneuthur y fath beth, a brawychu rhagrithwyr i ddyfod i'r eglwys yn unig er mwyn cael eu cynnal, adn. 11.

H. 20. *Pa wyrthiau eraill a wnaeth yr apostolion?*

A. Llaweroedd o gleision a iachawyd, a'r rhai a drallodwyd gan gythreuliaid a waredwyd, yn *Jerusalem* ac yn y dinafoedd oddiamgylch, adnod 15, 16.

H. 21. *A adawodd yr archoffeiriaid a'r henuriaid yr apostolion i fyned yn y blaen fel hyn?* A. Bwriasant hwy i garchar drachefn, eithr angel yr *Arglwydd* o hyd nos a agorodd ddrysau'r carchar, ac a'u danfonasant eilwaith i bregethu'r efengyl, adnod 17—21.

H. 22. *Pan y dygwyd hwynt drachefn o flaen y cyngor, pa fodd y darfu iddynt ymddwyn?* A. Dywedasant yn hy i'r llywodraethwyr osod *Crist* i farwolaeth, a'i bod hwynt yn dyftion o'i atgyfodiad ef; ac i Dduw ei ddyrchafu ef (sef *Pedr*) yn dywysog ac yn iachawdwr, i roddi edifeirwch a maddeuant pechodau, adn. 29—32.

H. 23. *Pa effaith a gafodd yr ymadrodd yma ar y llywodraethwyr a'r henuriaid?* A. Wrth gyngor *Gamaliel* (yr hwn oedd yn brith-dybied fod llaw Duw gyd â'r apostolion) gollyngwyd hwynt yn rhydd drachefn; ond curasant hwy'n gyntaf, a gorchymynasant yn gaeth iddynt na phregethent *Iesu Grist* mwy, adn. 33—42.

H. 24. *Pan yr oedd cynnifer o ddynion wedi troi at yr Arglwydd, pa fodd y gallai'r apostolion bregethu yr efengyl a chyfrannu'r arian rhwng y tlodion befyd?*

At.

At. Y
yn rhy
y disgy
wedi hy
y galler
a gwed

H. 2
ddewifu
weddi a

H. 2

A. S

a donia

H. 2

a wnae

gair gy

cyngor

adn. 8

H.

ddwyn

odd w

wyneb

ac yn

yn ddi

viii. 1-

H.

mor co

ei fod

ar ddi

cablw

nas,

H.

rw?

rodde

H.

A.

Argl

H

a we

glwy

At. Yr oedd yr apostolion yn teimlo'r gwaith yn rhy fawr iddynt, am hynny dywedasant wrth y disgyblion am ddewis saith nyn (y rhai a elwid wedi hynny diaconiaid) i ofalu am y tlodion, fel y gallent hwy ymroddi yn fwy cysson i bregethu a gweddio, *Act. vi. 1—5.*

H. 25. *Pa fodd y neillduodd yr apostolion y rhai a ddewiswyd gan y bobl i fwydd diacon?* *A.* Trwy weddi a dodiad dwylaw, adn. 6.

H. 26. *Pwy oedd yr enwocaf o'r saith nyn hyn?*

A. Stephan a Phylip, gwyr llawn o ffydd a zel, a doniau mawr a roddwyd iddynt hefyd.

H. 27. *Beth a ddywedir am Stephan?* *A.* Efe a wnaeth wyrthiau, a diammeu iddo bregethu'r gair gydâ gallu, hyd oni achwynwyd arno wrth y cyngor fel un ag oedd yn cablu Duw a *Moses*, adn. 8—15.

H. 28. *Pa fodd y diffynodd ei hun?* *A.* Trwy ddwyn ar gof iddynt hanesion eu teidau; dywedodd wrthynt eu bod hwy a'u tadau yn arfer gwrthwynebu'r Yspryd Glân, yn lladd y prophwydi, ac yn torri cyfraith Dduw; a dannododd iddynt yn ddiweddas eu gwaith yn lladd Iesu Grist, *Act. vii. 1—52.*

H. 29. *Beth a wnaethant i Stephan ar ol dywedyd mor eon wrthynt?* *A.* Pan y dywedodd ymhellach, ei fod yn gweled y nef yn agored, a'r Iesu'n sefyll ar ddeheulaw Duw, lleasant yn ei erbyn, megis cablwr, â llef uchel; bwriasant ef allan o'r ddi-nas, a llabyddiasant ef â meini, adn. 54—58.

H. 30. *Pa fodd yr ymddygodd Stephan wrth farw?* *A.* Efe, y merthyr cyntaf dros Grist, a roddodd siampl odidog o ffydd a chariad.

H. 31. *Pa fodd yr ymddengys ei ffydd ef?*

A. Wrth farw efe a weddiodd, ac a ddywedodd, *Arglwydd Iesu, derbyn fy yspryd*, ad. 59.

H. 32. *Pa fodd y dangosodd ei gariad?* *A.* Efe a weddiodd dros ei elynion, ac a ddywedodd, *Ar-glwydd, na ddod y pechod hyn yn eu herbyn*, adn. 60.

H. 33.

H. 33. *Pa beth a ysgrifennwyd am Phylib y diacon?* At. Aeth i wared i Samaria, bregethodd Grist iddynt, iachaodd y cleifion, a bwriodd allan gythreuliaid, *Act. viii. 5—7.*

H. 34. *A drodd ef neb yno i'r ffydd?* A. Do, llawer o'r Samariaid a gredasant yng Nghrist, ac a fedyddiwyd; ac yn eu mysg Simon y swynwr a fedyddiwyd hefyd, yr hwn a elwir yn gyffredin *Simon Magus*, adn. 9—13.

H. 35. *A dderbyniodd y Samariaid crediniol yr Yspryd Glân?* A. *Pedr a Ioan*, yr apostolion, a ddaethant i wared yn bwrpasol o *Jerusalem*, a ddasant eu dwylaw arnynt, a hwy a dderbyniafant yr Yspryd Glân, adn. 14—17.

Neda, Y mae'n eglur wrth hyn, nad *Phylib* yr apostol a bregethodd i'r Samariaid, eithr y diacon; oblegyd pe buasai ef yn apostol, ni buasai raid i *Pedr a Ioan* ddyfod o *Jerusalem* i ddodi eu dwylaw ar y credinwyr.

H. 36. *Pa fodd y bradychodd Simon Magus ei dawyll a'i ragrith?* At. Cynnygodd arian iddynt am roddi iddo ef allu i gyfrannu'r Yspryd Glân i craill trwy arddodiad dwylaw, adn. 18, 19.

H. 37. *Pa fodd y ceryddwyd ef am ei wallgof a'i ddrygioni?* A. *Pedr* a ddywedodd wrtho, Bydded dy arian gyda thi i ddiftryw! nid oes i ti gyfran gyda ni yn y matter hwn, oblegyd nid yw dy galon yn union gyda Duw, adn. 20, 21.

H. 38. *I ba le yr anfonwyd Phylib i bregethu nefas?* A. Angel yr Arglwydd a'i danfonodd ef i gyfarfod â fwyddog, mawr dan frenhines *Ethiopia*, yr hwn oedd ar y ffordd yn dychwelyd o *Jerusalem*, He y bu ef yn addoli megis profelyt, adn. 26, 27.

H. 39. *Beth oedd efe'n wneuthur pan gyfarfu Phylib ag ef?* A. Eistedd yn ei gerbyd, ac yn darllain yn *Esay liii.* lle y mae yn ysgrifenedig, *Fel oen yr arweinwyd ef i'r lladdfa, &c.* ad. 28—32.

H. 40. *Pa fodd y pregethodd Phylib yr efengyl iddo?*

At.

At. A.

"Proph

Iesu Grist

H. 41.

A. Pro

a bedydd

ddwfr, a

H. 42.

pryd yr

Azotus;

gethodd

39, 40.

H. 43.

nefas?

Eneas o'

mlynedd

Dorcas.

H. 44.

ydoedd

wnai dd

H. 45.

A. I

droisant

H. 46.

Joppa?

ofni D

ymynw

anfon i

iechyd

H. 47.

nelius,

fod Pe

i ymgy

bwyta

cyfrifo

buddio

cenha

gethu

20, 28

At. Ar ei ymosyniad, "Am bwy yr oedd y
"Prophwyd yn llefaru?" *Phylib* a bregethodd
Iesu Grist yr Iachawdwr iddo, adn. 34, 35.

H. 41. *Pa effaith a gafodd yr ymadnodd hwn?*

A. Proffesodd ei ffydd, fod Iesu yn Fab Duw,
a bedyddiwyd ef mor gynted ag y daethant at
ddwfr, adn. 36—38.

H. 42. *Beth a ddarfu i Phylib wedi'n?* *A.* Yf-
pryd yr Arglwydd a'i cippiodd ef ac a'i dygodd i
Azotus; oddi yno ymdeithiodd i *Casarea*, a phre-
gethodd i'r holl ddinasoedd ar hyd y ffordd, ad.
39, 40.

H. 43. *Pa weithredoedd hynod a wnaeth Pedr
nesaf?* *A.* Aeth i wared i *Lyda*, ac a iachodd
Eneas o'r palfi, yr hwn a fu'n cadw ei wely wyth
mlynedd; oddi yno i *Joppa*, lle y cyfododd ef
Dorcas o feirw, *Act.* ix. 32—41.

H. 44. *Pwy ydoedd y Dorcas hon?* *A.* Gwraig
ydoedd yn llawn o weithredoedd da, yr hon a
wnai ddillad i'r tlodion, adn. 36—39.

H. 45. *Beth ydoedd effaith y gwyrthiau hyn?*

A. Llawer yn *Lyda* a *Joppa* a gredasant, ac a
droisfant at yr Arglwydd, adn. 35—42.

H. 46. *Pa gennadwri a gafodd Pedr tra y bu yn
Joppa?* *A.* *Cornelius*, canwriad, yr hwn oedd yn
ofni Duw, ac yn gweddio arno beunydd, a orch-
ymynwyd iddo gan angel, mewn gweledigaeth,
anfon i *Joppa* am *Bedr*, fel y dysgai ef iddo ffordd
iechydwrïaeth, *Act.* x. 1—6.

H. 47. *A aeth Pedr yn ebrwydd i bragetbu i Gor-
nelius, yr hwn oedd un o'r Cenhedloedd?* *A.* Gan
fod *Pedr* yn *Iuddew*, tybiodd yn anghyfreithlon
i ymgyfeillach â'r *Cenhedloedd*; *b. y.* i gyd-rodio a
bwyta gydâ hwynt, megis gydag *Iuddewon*, am y
cyfrifid hwynt yn arian; eithr Duw a'i rhag-ry-
buddiodd ef trwy weledigaeth, ychydig cyn i'r
cenhadon ddyfod atto, i fyned yn rhwydd, a phre-
gethu i'r *Cenhedloedd* a anfonasai am dano, ad. 19,
20, 28, 29.

H. 48.

H. 48. *Pa fath weledigaeth oedd hon, trwy ba un y rhybuddiwyd Pedr, na fernid y Cenhedloedd yn aflan mwyach?* At. A chenhadau Cornelius yn neshau at y ddinas, Pedr a aethai i nen y tŷ i weddio; yna efe a welai lenlliain fawr yn disgyn i lawr o'r nefoedd, ac ynthi bob math o anifeiliaid, adar ac ymlysgiaid; a llais a ddywedodd wrtho, *Cyfod Pedr, lladd a bwyta, ac na alw y pethau a lanhaodd Duw yn aflan*, adn. 9, 20.

Noda, Trwy'r weledigaeth hon y dysgwyd i Pedr y ddau beth hyn ar unwaith; sef, dysgwyd ef yn llythyrennol ac yn eglur, nad oedd dim gwahaniaeth Iuddewig mwy i fod rhwng bwydydd; ac mewn ffordd o gyffelybiaeth, dysgwyd ef, nad oedd y Cenhedloedd mwy i'w cyfrif yn aflan, neu yn anghymmwys i Iuddewon ymgyfeirllachu a hwynt wrth fwyta ac yfed.

H. 49. *Pa fodd y dechreuodd Pedr ei bregeth i Gornelius a'i gyfeillion?* At. Yr wyf yn deall mewn gwirionedd, nad ydyw Duw Dderbyniwr wyneb; ond ym mhob cenedl, y neb fydd yn ei ofni ef, ac yn gweithredu cyfiawnder, fydd gymmeradwy gantho ef, adnod 34, 35.

H. 50. *Pa beth oedd prif sylwedd ei ymadrodd ef?*

A. Pregethodd fywyd, angeu, ac atgyfodiad Crist; mai efe a ofodwyd yn farnwr y byd, ac y c'ai pwy bynnag a gredai yntho faddeuant pechodau, adn. 36—43.

H. 51. *A gafodd y bregeth hon ddim llwyddiant?*

A. A Phedr yn llefaru'r geiriau hyn, yr Ysryd Glân a syrthiodd ar bawb ag oedd yn bresennol; a llefarasant a thafodau, a hwynt a fedyddiwyd yn enw'r Arglwydd Iesu, adn. 44—48.

H. 52. *Pa fodd yr ymesgusododd Pedr ei hun am gyfeillachu a bwyta gyd â'r Cenhedloedd, pan y cerddodd yr Iuddewon crediniol ef am hynny?* A. Efe a adroddodd iddynt y cwbl ynghylch ei weledigaeth ei hun ar nen y tŷ, a'r angel a anfonwyd at Gornelius, ynghydâ llwyddiant rhyfedd ei bregeth; ar hynny hwy a dawsant son, ac a ogoneddasant Dduw, Act. xi. 1—18.

H. 53. *Yrth erlea*

A. B

Galilea

Iago, br

carchar,

H. 54

ef? A.

drosto;

rwymo

ddrws y

tywynn

deffrodd

y pyrth

a'r ang

odd,

H.

carchar

oedd y

a barc

i'r br

H.

fiamm

farwo

Bedr

H.

Hero

ar ei

wna

afan

fan

yfw

gog

yr

an

en

od

ig

H. 53. *A ydaedd disgyblion Crist yn rhydd oddi wrth erledigaeth y pryd hynny?*

A. Buant rydd dros dalm o amser yn Judea, Galilea a Samaria, hyd oni ddarfu i Herod ladd Iago, brawd Ioan, â'r cleddyf, a dod i Pedr yn y carchar, *Act. ix. 31. a xii. 1—4.*

H. 54. *Pa fodd y dibangodd Pedr o'i ddwylaw ef?* A. Gweddi ddyfal a wnawd gan yr eglwys drosto; ac efe yn cyfgu rhwng dau filwr, wedi ei rwymo â dwy gadwyn, a'r ceidwaid yn sefyll wrth ddrws y carchar, gefnaint nos, wele oleuni yn tywynnu yn y carchar, ac angel yr Arglwydd a'i deffrodd ef, y cadwynau a syrthiasant oddiwrtho, y pyrth a ymagorasant megis o honynt eu hunain, a'r angel a'i dyg ef allan i'r heol, ac a ymdawodd, *Act. xii. 5—10.*

H. 55. *I ba le yr aeth Pedr wedi ei ryddhau o'r carchar?* A. I dŷ Mair, mam Ioan Marc, lle yr oedd y disgyblion wedi ymgasglu i weddio, ac efe a barodd iddynt fynegi ei wyrthiol waredigaeth i'r brodyr, adn. 12—17.

H. 56. *Pa fodd y dangosodd Herod ei lid am ei siammi?* At. Perodd ofod ceidwaid y carchar i farwolaeth, gan flino yn ddirfawr am ddiango Bedr o'i law ef, adn. 19.

H. 57. *Pa farn, oddiwrth Dduw, a syrthiodd ar Herod?* A. Ar achos neillduol, ac efe yn eistedd ar ei orseddfaingc, yn ei frenhinol wisgoedd, efe a wnaeth araith gymmen i'r bobl, a hwy a waeddasant allan, *Llais duw ac nid dyn ydyw*; ac yn y fan angel yr Arglwydd a'i tarawodd ef, ac efe a yswyd gan bryfed, a bu farw, am na roddasai'r gogoniant i Dduw, adn. 21—23.

H. 58. *Pa banes ymbhellach a roddir am Bedr yn yr ysgrythur?* A. Pregethodd yr efengyl i'r byd, annogodd i dderbyn y *Cenbedlaedd* i'r eglwys heb enwaedu arnynt, trwy ei siampl ei hun, ysgrifennodd lythyrau i gefnogi'r ffyddloniaid dan erledigaeth, a dioddefodd o'r diwedd ei groeshoelio,

megis y rhag-ddywedodd Crist, *Aeth.* xv. 7, &c. y cyntaf a'r ail o epistol *Pedr*, Ioan xxi. 18, 19. 2 *Pedr* i. 13, 14, 15.

H. 59. *A oes dim ychwaneg ar lawr am yr apostol Ioan?* A. Efe hefyd a bregethodd yr efengyl, ac a ysgrifennodd hanes bywyd a marwolaeth Crist, yr hon a elwir ei efengyl; ysgrifennodd amryw epistolau at y *Crist'nogion*; deolwyd ef i ynys *Patmos* er mwyn Crist, lle'r ysgrifennodd ef lyfr y *Datguddiad*: ym mha drefn yr ysgrifennodd ef y pethau hyn, ni ellir casglu o'r ysgrythur.

H. 60. *Darfu i chwi byspysu i ni beth oedd yr athrawiaeth a'r grefydd a ddysgodd apostolion Crist wedi iddo ef esgyn i'r nef; ond pa fodd na chawn ni, ymysg yr athrawiaethau hyn, eu bod hwy'n llefaru yn fwy eglur am yr athrawiaeth fawr o brynedigaeth trwy farwolaeth Crist, a'r iawn am bechod trwy ei ddiodd-efiadau ef?*

A. Y mae'n ddigon amlwg i *Bedr* a *Ioan*, yn gyftal a *Phaul*, bregethu'r athrawiaeth hon i'r byd, yn gymmaint a bod son mynych am dani yn eu hepistolau, fel ag y mae hi yn disgleirio yn epistolau *St. Paul*: ac ni ellir bwrw iddynt ang-hosio neu esgeuluso pregethu'r hyn a welir yn rhygl yn eu hysgrifeniadau, 1 *Pedr* i. 18, 19. a ii. 24. a iii. 18. a iv. 1. 1 *Ioan* i. 7. a ii. 2. a iii. 16. a v. 6. am hynny y mae yn bosibl iddynt eu pregethu ar y cyntaf, er nad ydynt ar lawr yn eglur yn y cyfryw dalfyrriad byrr o'u bregethau ag fydd gennym yn yr *Aethau*.

Neu, o'snad oeddent yn cyhoeddi'r athrawiaeth hon yn synych ac yn rhydd ar y cyntaf, y mae rheswm da dybygid am hynny; am na allai yr *Iuddewon* na'r *Cenhedloedd* ei dioddef mor gynnar; canys yr ydoedd yn dramgwydd i'r *Iuddewon* ac yn ffolineb i'r *Groegwyr*, 1 *Cor.* i. 23. Ac yn raddol yr oeddent i'w dwyn i adnabod dirgelwch yr efengyl, megis y gwnaeth Crist ei hun â'r disgyblion mewn pethau uchel, fel y gallent eu dwyn, *Ioan* xvi. 12.

P E N.

*Aethau St.**Ddi*

H. i. P

sus; ei e

fynu yn

da, ac y

Aeth. xiii.*Aeth.* vii.

H. 2.

ion pan o

ydoedd y

ym mho

garchara

Stephan,

H. 3.

yr ydoe

durdod

nogion,

rhwym

ffordd,

Aeth. ix.

H. 4.

A.

Saul, f

yr hwn

H.

a ddyc

a fynni

odd id

yno y

H.

Do,

ei fod

P E N. XXVI.

Actau St. PAUL yr Apostol, ei Deitbiau, ei Ddiodefiadau, ei Fywyd a'i Angeu.

H. 1. **P**WY oedd Paul? *A. Iuddew ydoedd o lwyth Benjamin, ac a aned yn Nhar-sus; ei enw ar y cyntaf oedd Saul, dygwyd ef i synu yn sect fanylaf y Phariseaid, dyn o foefau da, ac yn dra awyddus i draddodiadau y tadau, Act. xiii. 9. a xxi. 39. Phil. iii. 5, 6. Gal. i. 14. Act. vii. 58.*

H. 2. *Beth oedd ei ymddygiad tu ag at y crist'nogion pan oedd ef yn Pharisead? A. Herlidiwr mawr ydoedd yn ei ieuengŷyd, anrheithiodd yr eglwys ym mhob man, gan ddanfôn gwyr a gwragedd i garcharau, ac yr ydoedd yn cyd-synio â llabyddio Stephan, Act. viii. 1, 3. a vii. 58.*

H. 3. *Pa fodd y daeth ef yn Gristion? A. Fel yr ydoedd ef yn ymdaith tua Ddamascus, ag awdurdod oddiwrth yr archoffeiriad i ddwyn y Cristnogion, hyd a'r a allai eu cael, ym mhob man, yn rhwym i Jerusalem, efe a darawyd i'r llawr ar y ffordd, trwy ryw oleu disglair disymmwth o'r nef, Act. ix. 1, 2, 3.*

H. 4. *A glywodd ef unrhyw lais yn y cyfamsfer? A. Do, efe a glywodd un yn dywedyd, Saul, Saul, pa bam yr wyt yn fy erlid i? Myfi yw'r Iesu, yr hwn yr wyt ti yn ei erlid, adn. 4, 5.*

H. 5. *Pa effaith a gafodd hyn ar Saul? A. Efe a ddychrynodd ac a lefodd allan, Arglwydd, beth a fynni di i mi ei wneuthur? A'r Arglwydd a archodd iddo gyfodi, a myned i ddinas Damascus, ac yno y dangosid iddo ef ei ddyledswydd, adn. 6.*

H. 6. *A ufuddhaodd Saul i'r alwad hon? A. Do, Efe a gododd oddiar y ddæar, a chan wybod ei fod ef wedi ei daro â dallineb, a arweinwyd i*

Ddamascus wrth ei law, lle y bu ef dridiau heb weled ac heb fwyta, yn ymroddi yn egniol i we-ddio, adn. 8, 9, 11.

H. 7. *Pwy a anfonwyd i ddysgu iddo ei ddyledswydd yno?* A. Disgybl a elwid *Ananias*, a gymhellwyd gan yr Arglwydd mewn gweledigaeth i fyned i'r tŷ lle yr oedd ef yn llettya, ac i adferyd iddo ef ei olwg, adn. 11, 12. a mynegi iddo pa anrhydedd a gwaith a arfaethwyd gan Dduw iddo ef.

H. 8. *A aeth Ananias yn ewyllysgar ar y neges hwn?* A. Yr oedd yn ofni myned ar y cyntaf, oherwydd iddo glywed pa fath erlidiwr chwerw i'r *Crist* nogion ydoedd; eithr yr Arglwydd a sicrhaodd iddo, y derbyniai *Saul* ef, oblegyd iddo barottoi *Saul* trwy weledigaeth hefyd, fod un *Ananias* yn dyfod atto wrth arch Duw, adn. 10, &c.

H. 9. *Pa fodd y cafodd Saul ei olwg drachefn?*

A. *Ananias* a ddododd ei ddwyllaw arno, ac efe a gafodd ei olwg, llanwyd ef â'r Ysryd Glân hefyd, ac a fedyddiwyd, adn. 17, 18.

H. 10. *Pwy a ofododd Saul ar y cyntaf yn bregethwr?* A. Yr Arglwydd Iesu a barodd i *Ananias* ddywedyd wrtho, i Dduw ei ddewis ef i adnabod ei ewyllys, i weled yr Iesu, ac i fod yn dyft dros Grist i'r byd, *Aët. xxii. 14, &c.* A rhyw bryd ar ol hynny, Crist ei hun mewn gweledigaeth a'i anfonodd ef i bregethu i'r cenhedloedd.

Noda, Yn yr hanes a rydd *St. Paul* o'r matter hwn o flaen *Agrippa*, *Aët. xxvi. 16, &c.* dywedir i Grist ei hun roddi iddo y gorchymyn cyntaf y pryd hyn i bregethu i'r *Cenhedloedd*: etto y mae'n beth amheus, pa un ai nid oedd *St. Paul* yn yr adroddiad hwnnw yn cyssylltu yr hyn oll a ddywedodd Crist wrtho yn y weledigaeth gyntaf ar y ffordd i *Ddamascus*, a'r hyn a ddywedodd yn yr ail weledigaeth yn y dēml yn *Jerusalem* â'u gilydd pan yr anfonwyd ef yn fwy neillduol ac eglur at y *Cenhedloedd*, *Aët. xxii. 17, 18, 21.* ond y mae'r ddadl hon yn rhy hir i'w thrin yma.

H. 11. *Pa fodd yr ymddygodd Saul ar ol y weledigaeth ryfeddol yma?*

A.

Pen.XI

H. Ef

yn Nam

yn y fy

mawr f

—22.

H. i

ei phreg

yn gyff

tri diwr

nega i

i. 1, 11

H. i

o Ddan

welodd

i *Jerus*

ddychw

H. i

pa fodd

y pyrtl

a'i cyn

ef i la

24, 25

H.

byniwy

yn ei

i'r *Cri*

26.

H.

awr y

at yr

galwo

tes m

26, 2

H.

o Cy

a ph

yr a

Aët.

H.

A. Efe a fu ychydig ddyddiau gyd â'r disgyblion yn *Namascus*, ac yn ebrwydd a bregethodd Grist yn y synagogau, mai efe ydoedd Mab Duw, er mawr syndod i bawb a'i clywodd ef, *Act. ix. 19, —22.*

H. 12. Pa fodd y dysgodd ef yr efengyl fel y gallai ei phregethu mor ebrwydd? *A.* Yr ydys yn tebyg yn gyffredin i Iesu Grist ei hun ei ddysgu ef yn y tri diwrnod ag y bu ef heb weled, canys efe a fynega i ni na ddysgodd ddim o honi gan ddyn, *Gal. i. 1, 11, 12, 15, 16.*

H. 13. Pa le y pregethodd ef yr efengyl wedi myned o Ddamascus? *A.* Yn *Arabia*, yna efe a ddychwelodd yn ol drachefn i *Ddamascus*; ac nid aeth i *Jerusalem* at yr apostolion dair blynedd ar ol ei ddychweliad, *Gal. i. 17, 18.*

H. 14. Pan ddychwelodd drachefn i Ddamascus, pa fodd y goddefodd yr Iuddewon ef? *A.* Gwiliafant y pyrth ddydd a nos i'w ladd ef; eithr y disgyblion a'i cymmerasant ef o hyd nos, ac a'i gollyngasant ef i lawr dros y mur mewn basged, *Act. ix. 23, 24, 25. 2Cor. xi. 32, 33.*

H. 15. Pan ddaeth i Jerusalem, pa fodd y derbyniwyd ef gan y disgyblion? *A.* Yr oeddent oll yn ei ofni ef, am ei fod yn erlidiwr mor greulon i'r *Crist* nogion ychydig flynyddau o'r blaen, adn. 26.

H. 16. Pa fodd y boddlonwyd hwynt ei fod ef yn awr yn ddisgybl i Grist? *At.* *Barnabas* a'i dyg ef at yr apostolion, ac a fynegodd iddynt y modd y galwodd *Crist* ef o'r nesoedd, ac y pregethodd yntef mor hyf yn *Namascus* yn enw'r Iesu, adnod 26, 27.

H. 17. Pwy oedd y Barnabas hwn? *At.* *Lefiad* o *Cyprus*, a'i enw *Joses*, yr hwn oedd ddisgybl a phregethwr gwresog i Grist, a gyfenwyd gan yr apostolion *Barnabas*, h. y. mab diddanwch, *Act. iv. 36.*

H. 18. A bregethodd Saul Grist yn Jerusalem?

A. Do, yn dra hyf; eithr y *Groegiaid*, sef yr *Helenistiaid* neu'r *Iuddewon*, a arferent yn unig y iaith *Roeg*, a geisiasent ei ladd ef, yna y brodyr a'i cymhellasant ef i gilïo i *Darsus* yn *Silisia*, lle y ganed ef, *Act.* ix. 28—30.

H. 19. *Beth oedd y weledigaeth arall a gafodd ef yn Jerusaleml o Grist?* A. Fel yr oedd efe yn gweddïo yn y deml, yr Arglwydd a ymddangosodd iddo, ac a ddywedodd wrtho, na dderbynïai yr *Iuddewon* 'mo'i dystiolaeth ef am Grist, ac a archodd iddo ymadael â *Jerusalem*, am ei fod ef yn ei anfon ymhell at y *Cenhedloedd*, *Act.* xxii. 17—21.

Noda, Er bod yr hanes hon, am ymddangosiad Crist i *Paul* yn y deml, yn ymddangos yma fel yn canlyn yr hanes am ei ddychweliad cyntaf, ac yn ebrwydd ar ol hynny, *Act.* xxii. 16, 17. etto y mae rhai yn tebyg na chafodd ef ddim o'r weledigaeth hon, hyd oni ddaeth yr ail waith i *Jerusalem*.

H. 20. *I ba le yr anfonwyd Barnabas gan yr apostolion?* A. Pan y clywsant am sawr lwyddiant yr efengyl mewn gwledydd eraill, danfonwyd ef mor bell ag *Antioch* yn *Syria* i gadarnhau'r disgylion, *Act.* xi. 22—24.

Noda, Y llwyddiant mawr yma yr amser hwn ydoedd mewn rhan ymysg yr *Iuddewon* a breswylïent wledydd eraill, ac mewn rhan ymysg y profelytiaid *Iuddewig*, neu y gwyr defosiynol, a'r cyfryw a ofnent Dduw, *Act.* x. 17. a xiii. 16, 50.

H. 21. *I ba le yr aeth Barnabas wedi ymadael ag Antioch?* A. Efe a aeth i *Darsus* i geisio *Saul*, ac a'i dyg ef i *Antioch*, a buant gyd â'u gilydd flwyddyn gyfan; ac yno y galwyd y disgylion yn *Grist'nogion* gyntaf, *Act.* xi. 25, 26.

H. 22. *Pa awdurdod ymbellach a gafodd Barnabas a Saul i bregethu'r efengyl i'r Cenhedloedd?*

A. Yr Yspryd Glân a berodd i'r prophwydi a'r dysgawdwyr yn *Antioch* i neillduo *Barnabas* a *Saul* i'r gwaith y galwodd ef hwynt, sef i bregethu i'r *Cenhedloedd* eilun-addolgar, yr hyn beth a wnaeth-

wnaeth
dwylaw

H. 2.
yn y dai
xii. 25.

H. 2.
ddaethan
fonodd
nynt,
Iuddew
gwrthf
rhag c

H. 2
A.

yr ysg
hyn y
II, 12

Noda
yna Io
Paul a

H.
yn llaf
synag
profo
a chy
euan

H.

y dd
ymla

ac a

yn

feng

yn c

H.
yno
glw
troo
hyn
erw

wnaethant trwy ymryd a gweddi, ac arddodiad dwylaw, *Act.* xiii. 1—3.

H. 23. *Pwy oedd eu cynborthwyr a'u gweinydd yn y daith hon?* At. *Ioan Marc*, nai *Barnabas*, *Act.* xii. 25. a xiii. 5. *Col.* iv. 10.

H. 24. *Pa wrthwynebad a gyfarfu â hwynt pan ddaethant i Baphos yn Syprus?* Atteb: Pan anfonodd *Sergius Paulus*, llywydd y wlad, am danynt, i glywed ganthynt air Duw, *Elymas* yr *Iuddew*, yr hwn oedd au brophwyd a swynwr, a'u gwrthsafodd hwynt, i'r diben i attal y llywydd rhag credu, adn. 6—8.

H. 25. *Pa fodd y cospwyd Elymas am ei fai?*

A. *Saul* (yr hwn a elwir *Paul* o hyn allan yn yr ysgrhythur) a'i tarawodd ef yn ddall â'i air, ar hyn y llywydd a gredodd yng Nghrist, adnod 10, 11, 12.

Noda; O *Baphos* hwy a aethant i *Bamphilia* yn *Asia*, ac yna *Ioan Marc* a ddychwelodd i *Jerusalem*, ac a adawodd *Paul* a *Barnabas*, adn. 13.

H. 26. *Pa le'n nefaf y cawn ni Paul a Barnabas yn llafurio yn bennaf?* At. *Paul* a bregethodd yn synagogau'r *Iuddewen* yn *Antioch* ym *Misidia*, lle y profodd ef mai'r Iesu yw'r Iachawdwr a addawyd, a chyhoeddodd ei angeu a'i atgyfodiad, a madd-euant pechodau yn ei enw ef, *Act.* xiii. 14—41.

H. 27. *Pa effaith a gafodd pregethiad St. Paul ar y ddinas honno?* A. Llauer o'r *Iuddewon* wedi ymlanw o gynfigen, a wrth-ddywedasant *St. Paul*, ac a gablasant Grist; ar hyn *Paul* a dystiolaethodd, yn gymmaint a'u bod hwynt yn gwrthod yr e-fengyl, eu bod hwytheu yn troi at y *Cenhedloedd*, yn ol gorchymmyn yr Arglwydd, ad. 45—47.

H. 28. *A dderbyniodd y Cenhedloedd yr efengyl yno?* A. Llauer o'honynt a gredasant air yr Arglwydd, ac y mae'n debyg mai dyma ddechreuad troedigaeth y *Cenhedloedd* eilun-addolgar, neu o'r hyn leiaf y prif ddechreuad o honi; eithr yr *Iuddewon* a lwyddasant mor bell, ag iddynt yrru *Paul* a *Bar-*

a *Barnabas* o'r tueddau hynny, a hwytheu a yf-gwydiasant y llwch oddiwrth eu traed yn eu herbyn, yn ol gorchymmyn *Crist*, adn. 48—51, *Mat. x. 14.*

H. 29. *I ba le y teithiodd Barnabas a Phaul nesaf?* A. Aethant i *Iconium*, a phregethant yr efengyl gyda mesur o lwyddiant yno, ymysg *Iuddewon* a *Cenhedloedd*; ond pan wybuant eu bod mewn perygl o'u llabyddio, hwy a ffoisant i *Lystra*, Aët. xiv. 1—6.

H. 30. *Pa beth hynod a ddigwyddodd yn Lystra?* A. Dyn cloff o'i enedigaeth, yn gwrando *Paul* yn pregethu, a iachawyd gan *Baul*, ac efe a neidiodd i fynu ac a rodiodd, adn. 8—10.

H. 31. *Pa effaith a gafodd y weithred hon ar y bobl?* A. Hwy a dybiasant mai dau o'u duwiau hwynt (sef *Jupiter* a *Mercuri*) oedd *Barnabas* a *Phaul*, wedi disgyn attynt ar rith dynion; a hwy a gawsant fawr waith i attal y bobl rhag offrymmu aberthau iddynt, adn. 8—18.

H. 32. *A arhosodd y bobl yn y meddwl hyn?* A. Yr oeddent mor anwadal, fel y darfu iddynt, trwy annogaeth rhyw *Iuddewon* drygionus yno, labyddio *Paul* yn fuan, a'i adael ef yn farw, adn. 19.

H. 33. *Pa fodd y dihangodd Paul?* A. Pan yr aeth ei elynion oddi wrtho, efe a gyfododd i fynu, ac aeth efo *Barnabas* trwy amryw ddinasoedd, lle y pregethasant yr efengyl, gan gadarnhau'r disgylion; ac yna hwy a ddychwelasant i *Antiochia* yn *Syria*, o'r lle yr aethent allan, wedi eu gorchymmyn i ras Duw, adn. 20—27.

H. 34. *Pa drallodion newyad a gyfododd tra y buant yn Antioc?* A. Rhai *Iuddewon* crist'nogol, yn dyfod o *Judea*, a ddysgasant y brodyr, na allent fod yn gadwedig, oddieithr enwaedu arnynt, a chadw deddf *Moses*, Aët. xv. 1.

H. 35. *Pa fodd y dibenwyd y ddadl hon?* A. *Paul* a *Barnabas* a aethant i *Jerusalem* at yr apof-

apostolion
adn. 2.

Noda,
ddywedys
neu'r rhyd
hon oedd
yr hon a ei
yn apostol

H. 36
henuriaid
Cenhedlo
gystal a
haniaeth

Dduw
gyfrann
waedu.

lwyddia
ogaeth

iau a v
wedod

dderby
trwy'r
aediad

diwed
a anfo

i fyne
yn rh

farwy
iddyn

ydd a
a ph

6—3
H

cael
Cenh

A
wah
port
orm
iaid

apostolion a'r henuriaid ynghylch y matter hwn, adn. 2.

Noda, Tybygol yw mai dyma'r pryd y darfu i *Paul* ddywedyd wrth *Pedr*, *Iago* a *Ioan* am rydd-did yr efengyl, neu'r rhydd-did oddiwrth holl seremoniau'r *Iuddewon*, yr hon oedd efe yn bregethu i'r *Cenbedloedd*, Gal. ii. 1—9. yr hon a eilw ei efengyl ef, am ei fod mewn modd neillduol yn apostol i'r *Cenbedloedd*, Gal. ii. 7, 8, 9. 1 *Tim.* ii. 7.

H. 36. *Pa fodd y penderfynodd yr apostolion a'r henuriaid y pwngc?* At. 1. *Pedr* a fynegodd i'r *Cenbedloedd* dderbyn yr efengyl o'i enau ef, yn gyftal a'r *Iuddewon*, ac nad oes yn awr ddim gwa-haniaeth rhyngddynt, yn gymmaint a darfod i Dduw dyftiolaethu ei dderbyniad o honynt trwy gyfrannu'r Yspryd Glân iddynt, i'e heb eu hen-waedu. 2. *Barnabas* a *Phaul* a adroddasant pa lwyddiant rhyfedd a roddodd Duw i'w gweinid-ogaeth hwynt ymysg y *Cenbedloedd*, a pha wyrth-iau a wnaed yn eu plith hwynt; yna *Iago* a ddy-wedodd ei feddwl, yn gymmaint ag i'r *Cenbedloedd* dderbyn yr efengyl, megis ag y rhag-ddywedwyd trwy'r prophwydi, na ddylid eu llwytho â'r enw-aediad a seremoniau *Iuddewig* eraill; ar hyn, o'r diwedd, yr apostolion, yr henuriaid a'r holl eglwys a anfonasant gennadwri i *Antioc*, a lleoedd eraill, i fynegi, nad oedd y *Cenbedloedd* dychweledig ddim yn rhwym i gadw defodau *Moses*: etto, trwy gy-farwyddyd yr Yspryd Glân, gorchymynasant iddynt y pryd hynny i ymgadw oddiwrth fwyd-ydd a offrymmid i eilunod, oddiwrth fwyta gwaed a phethau a dagid, ac oddiwrth odineb, adnod 6—30.

H. 37. *Pa ham yr oedd yr ychydig bethau hyn yn cael eu gwahardd mor neillduol i'r Crist'nogion a'r Cenbedloedd?*

A. Y mae rhai yn bwrw fod y pethau hyn yn waharddedig bob amfer i brofelytiaid *Iuddewig* y porth. *Earych* Nod dan H. 20. Ac y rhoddasai ormod o dramgwydd i'r *Iuddewon*, ac i'r *Profelyt-iaid* hynny, pe na buasai'r apostolion yn gofyn i'r
Cen-

Cenbedloedd dychweledig i gadw at y rheolau hyn, o'r hyn leiaf dros yr amser hynny.

Noda, Yr oedd godineb yn anghyfreithlon yntho ei hun bob amser, etto fe gyfylltir pethau eraill wrtho yma, ac nad ydynt yn eu natur eu hunain yn bechadurus; oblegyd fod bwyta gwaed, a phethau wedi eu haberthu i eilunod, yn fynych yn cyd-fyned â godineb a ffeidd dra o amryw fath ymysg y *Cenbedloedd*, yn eu gwleddoedd eilun-addolgar; am hynny y pechod hwn o odineb a waharddir yma'n ben-nodol, i ddodi'r *Crist'nogion* mewn cof yn oestadol o'i fawr ddrwg ef; ac yn enwedig o gymmaint a bod rhai *Crist'nogion* profsedig yn yr oes honno yn dala ei fod yn gyfreithlon, megis y *Gnostiaid*, y *Nicoleaid*, &c.

Ymgadw oddiwrth bethau a aberthid i eilunod oedd orchymmyn yn unig dros amser, a lleoedd neillduol dy-bygid, canys y mae'r apostol yn ei ganiatau mewn rhai achosion, lle na rydd ef ddim tramgwydd, 1 *Cor.* x. 19, —31. Ymgadw oddiwrth waed, am nad yw yntho ei hun yn anghyfreithlon, sy'n sefyll dybygid ar yr un troedyn; canys eglur yw, mai y rheswm a roddir yn erbyn bwyta gwaed yw, am ei gyflwyno dan y ddeddf i Dduw i wneuthur cymmod dros bechod, *Lef.* xvii. 10—14. A gwaed yr anifeiliaid a leddid er ymborth a dywelltid ar y ddaear, *am fod y bywyd*, neu y rhan odidoccaf o'r creadur, yn gyn-bwysedig yntho, ac a gyflwynid i Dduw, megis y blaenffrwyth, i sancteiddio y rhan arall i'r bwyntawr. Yn awr y mae gwaed Crist wedi gwneuthur *cyflawn iaron am bechod*, a phob math o fwydydd dan y testament newydd wedi ei sancteiddio i'r bwyntawr trwy *air a gweddi*, 1 *Tim.* iv. 3—5. Nid yw gwaed mwy yn parhau i ateb un o'r dibenion hynny, am hynny y mae'n un o'r *pethau a ellir ei fwyta gyda diolchgarwch*, er ei wahardd ef ar y cyntaf dros amser, ynghyd â'r bwydydd a aberthid i eilunod, rhag i'r *Iuddeuon* a'r Profelytiaid gymmeryd tramgwydd.

H. 38. *Pa rai ydoedd teithiau nesaf Paul a Barnabas?* A. Arfaethasant i ymweled â'u brodyr ym mhob dinas y buasent yn pregethu'r efengyl ynthynt; ond ni allent gyttuno ynghylch cymmeryd *Ioan Marc* yn gynhorthwy, am iddo eu gadael o'r blaen yng nghanol eu gwaith, *Act.* xv. 36—38.

H. 39. *Pa fodd y diweddodd yr ymryson yma rhwng Paul a Barnabas?* A. *Barnabas* a gymmerth *Farc*,

ac

ac a hwylic
(yr hwn a
Antioch) ac
gadarnhau

H. 40.

A. *Dis*
wraig *Iud*
ymaith yn
trwy amr
awr *Asia*

Noda,
o'r byd; *A*
ydyw, rhw
a sonir am
rhan fecha
Caria a *Ly*
a'r lle yr o
nynt yn
argraffwyo

H. 41

A. *H*
ledigaeth
wlad ho
saint o

Noda,
fenodd *A*
o hyn all

H. 42

A. *H*
ieuang
ddarog

H. 43

pan we
Paul a
o ddyf
charw
cyffion

H. 44

hanne
falmar

ac a hwyliodd tua *Syprus*; *Paul* a ddewisodd *Silas* (yr hwn a ddanfonwyd gydâ hwynt o *Jerusalem* i *Antioch*) ac a dramwyodd trwy *Syria* a *Silisia*, gan gadarnhau'r eglwys, adn. 39—41.

H. 40. *Pa le y cyfarfu St. Paul â Thimotheus?*

A. Disgybl ieuangc ydoedd yn *Lystra*, mab y wraig *Iuddewig*, a *Phaul* a'i cymmerodd ef yn gydymaith yn y weinidogaeth; a hwy a dramwyasant trwy amryw barthau o'r wlad honno a elwir yn awr *Asia leiaf*, Act. xvi. 1—8.

Noda, *Asia* fydd wlad ehang, yn cynnwys un cwarter o'r byd; *Asia leiaf* yr un yw a *Natolia*, gwlad pedair ongl ydyw, rhwng y mor du a mor y canol-dir. Eithr yr *Asia* a sonir am dani mor fynych yn yr *Actau*, a gynnwys ond rhan fechan o'r *Asia leiaf*, megis yn unig *Pbrygia*, *Myfia*, *Caria* a *Lydia*, pa rai a olchid ar du'r gogledd gan fôr *Egea*, a'r lle yr oedd y faith eglwys enwog hynny a sonir am danynt yn *Dat.* i. 11. Edrych y *Map* yn y Bibl mawr a argraffwyd gan y parch. P. Williams.

H. 41. *Ym mba le y buant yn pregethu nesa?*

A. Hwyl a wahoddwyd i *Fasedonia* mewn gwledigaeth, ac a aethant i *Philippi*, prif ddinas y wlad honno, a phregethasant yno gydâ rhyw faint o lwyddiant, adn. 9—15.

Noda, Yma y mae'n debyg y daeth *Luc*, yr hwn a 'sgri-fenodd *Actau'r Apostolion*, yn gydymaith i *St. Paul*, canys o hyn allan y mae yn arfer y gair NI yn ei hanes.

H. 42. *Pa weithred hynod a wnawd yno?*

A. Hwyl a fwriasant allan ddiabol o ryw langces ieuangc a ddygai elw mawr i'w mheistri trwy ddarogan pethau i ddyfod, adn. 16—18.

H. 43. *Pa fodd y goddefodd ei mheistri hi hwynt pan welasant gollu eu helw?* A. Hwyl a ddygasant *Paul* a *Silas* at y swyddogion, a chyhuddasant hwy o ddyfsgu defodau dieithr; ar hyn curwyd a charcharwyd hwynt, a dodwyd eu traed yn sicr yn y cyffion, adn. 19—24.

H. 44. *Pa fodd y rhyddhawyd hwynt?* A. Ar hanner nôs, a *Phaul* a *Silas* yn gweddio ac yn canu salmau i Dduw, figlodd y carchar gan ddaeargryn,

gryn, y drysau a agorwyd, a rhwymau pawb a aethant yn rhyddion; ar hyn y ceidwad a ddeffrodd, ac a ymosododd i'w ladd ei hun, am dybied i'r carcharorion ffoi i gyd, adn. 25—27.

H. 45. *Pa fodd y rhagodwyd yr hunan-leiddiad byn?* At. *Paul a Silas a ymddangosasant iddo megis ei garcharorion, a phregethasant iddo yr efengyl; ar hyn efe a gredodd, a bedyddiwyd ef a'i holl dŷ, adn. 28—34.*

H. 46. *A ddarfu i'r swyddogion eu gollwng hwynt ymaith?* A. Do, fe ddarfu iddynt ddymuno arnynt fyned ymaith pan ddeallasant mai *Rhufeiniaid* oeddent, o herwydd iddynt eu curo a'u carcharu ac heb eu condemnio, adn. 35—40.

H. 47. *Pa brofiad a gawsant yn Thesalonica?* At. Amryw o *Roegiaid* ac *Iuddewon* a drowyd yno i'r ffydd; eithr yr *Iuddewon* anghrediniol a godasant yn eu herbyn yno, ac ymhob dinas arall yn agos; a hwy a aethant nesaf i *Ferea*, Act. xvii. 1—10.

H. 48. *Beth oedd ymddygiad doeth a boneddigaidd y Bereaid?* A. Hwyl (sef *Iuddewon Berea*) a chwiliasant yr ysgrythürâu beunydd, i weled pa un a oedd *Paul a Silas* yn dysgu'r gwirionedd; a thrwy yr ymarfer o hyn, llawer o honynt a arweinwyd i gredu yng Nghrist, adn. 10—13.

H. 49. *Ym mha wedd y pregethodd Paul pan ddaeth i Athens?* A. Efe a ymresymodd â'r *Iuddewon* yn eu synagogau, â'r gwyr defosiynol, ac â'r philosophyddion *cenhedlig* yn y farchnad, ac ar fryn *Mars*, neu dduw *Mawrth*, cymmerodd achlysur i bregethu'r gwir Dduw iddynt, oddiwrth allor oedd yno wedi ysgrifennu arni, *I'r Dduw nid adweinir*, adn. 16—30.

H. 50. *Oni ddarfu iddo ef bregethu Iesu Grist a'i efengyl iddynt hefyd?* A. Do, trwy bregethu crefydd natur yn gyntaf, efe a'u tywysodd yn raddol at athrawiaeth Crist, ac a sicrhodd iddynt, fod Iesu Grist wedi ei ordeinio yn Farnwr y byd,

ac

Pen. 2

ac i D

arwyd

H.

A.

Iuddeu

hwyn

eill da

yn syn

H.

A.

a gaw

ner,

greda

H.

Yr Iu

law, e

dim f

asai i

hyfiav

Nod

y Corin

honni

gyfod

a baro

fwy t

blant

dau ly

Y

Gench

lle y

disgyl

Paul

i Ephe

llwyd

y ben

H

wein

A

unig

Grist

ac i Dduw ei gyfodi ef oddiwrth y meirw, megis arwydd ficer o hynny, adn. 30, 31.

H. 51. *Pa waith a gafodd Paul yng Nghorinth?*

A. Yno efe a gyfarfu ag *Acwila*, credadyn o *Iuddew*, â'i wraig *Prifila*, ac a weithiodd gyda hwynt ei grefft, canys gweithwyr pebyll oeddent eill dau; ond yr oedd ef yn pregethu bob sabboth yn synagog yr *Iuddewon*, Act. xviii. 1—4.

H. 52. *Pa effaith a gafodd ei bregethau ef yno?*

A. Efe a arhosodd yno wrth orchymmyn Crist a gawfai ef mewn gweledigaeth flwyddyn a hanner, a rhai *Iuddewon*, a llawer o'r *Cenbedloedd*, a gredasant ac a fedyddiwyd, adn. 5—11.

H. 53. *Pa erledigaeth a gyfarfu ag ef yma?* A.

Yr *Iuddewon* a'i dygasant ef o flaen *Gallio* yr is raglaw, eithr efe a wrthododd yn dra doeth gymmeryd dim fulw o'u dadleuon ynghylch crefydd, oni buasai iddynt allael ei gyhuddo am ryw fai neu ang-hyfiawnder, adn. 12—16.

Noda, Er i *Paul* gael llwyddiant mawr a hynod ymhlith y *Corintbiaid*; etto, oblegyd rhyw gau frodyr, a rhai yn honni hawl allan o wag-ogoniant o fod yn apostolion, fe gyfododd y fath ymrysonau ac ymraniadau yn eu plith, ag a barodd iddo ef fawr ofid calon: a hyn a gynhuddodd yn fwy trwy fuchedd anaddas ac arferion anfoelol rhai o'i blant yn y flydd yno, a hyn a fu yn achos iddo ysgrifennu dau lythyr rhagorol a helaeth attynt.

Y mae yn dra thybygol i *Paul*, pan yr aeth o *Corinth* i *Genchrea*, ac i *Ephesus*, adael *Acwila* a *Prifila* yn *Ephesus*, lle y darfu iddynt hyfforddi *Apolos*, pregethwr gwresog, a disgybl i *Ioan Fedyddiwr*, yn efengyl Iesu Crist; ond i *Paul* ei hun fyned i *Jerusalem* i'r wyt, a dychwelyd eilwaith i *Ephesus* cyn i *Acwila* fyned oddi yno, a chyn dechreu y llwyddiant-mawr a gafodd ef yn *Ephesus*, ac a adroddir yn y bennod nesaf, fel xix.

H. 54. *Pan ddaeth Paul i Ephesus, pa ddam-wernion bynod a gyfarfu ag ef yno?*

A. Efe a gafodd yno rai wedi eu bedyddio yn unig â bedydd *Ioan*, i ba rai y pregethodd Iesu Crist, a hwy a gredasant ac a fedyddiwyd yn enw

Crist; a chwedi i *Paul* ddodi ei ddwyllaw arnynt, hwy a dderbyniasant yr Ysryd Glân, a llefarasant â thafodau, *Act. xix. 1—7.*

H. 55. *Pa fodd y cyflawnodd ef y rhan arall o'i weinidogaeth yno?*

A. Pregethodd yr efengyl dros dri mis yn synagog yr *Iuddewon*, ond pan ddarfu iddynt galedu yn ei erbyn, efe a ddysgodd yr un efengyl yn ysgol un *Tyrannus* dros yspaid dwy flynedd yn agos, a iachaodd lawer o glefydau, a bwriodd allan ysprydion aflan, adn. 8—12.

H. 56. *A erlidiwyd dim o hono yma gan y pagan-iaid?*

A. Pan welodd *Demetrius*, gof arian, yr hwn a wnai demlau neu fŵchau arian i'r dduwies *Diana* (teml enwog pa un oedd yn *Ephesus*) fod addoliad y dduwies yn adfeilio trwy bregethau *Paul*, efe a gyffrodd ei frodyr crefft, a thrwyddynt hwy lliaws o bobl a gyfodasant yn erbyn *Paul*, fel yr oedd ei einioes mewn perygl, ad. 24—29.

H. 57. *Pa fodd y dibangodd ef?*

A. Pen-ysgrifenydd y dref yn gweled y fath dyrfa derfysglyd, a dawelodd ac a lonyddodd y bobl trwy araf eiriau, ac a archodd i *Demetrius* fyned i gyfraith yn dêg â *Phaul* o's gwnaeth ef ddim cam iddo, adn. 29—41.

Gwedi darfod y cythrwfi, ymadawodd *Paul* â'r disgyblion; ac ar ol teithio a llafurio yn yr efengyl yma ac accw yn y parthau hynny, efe a ddaeth i *Droas*, *Act. xx. 1—6.*

H. 58. *A ddigwyddodd un peth o bwys yn y saith diwrnod y bu Paul yn aros yn Nhroas?*

A. *Paul* a bregethodd ac a dorrodd fara ar y dydd cyntaf o'r wythnos; ac fel yr oedd ef yn parhau i lefaru hyd hanner nos, gwr ieuangc, a'i enw *Eutychus*, a gysgodd, ac a gwympodd i lawr o'r trydydd llofft, ac a godwyd i fynu yn farw, adn. 6—9.

H. 59. *Pa fodd y bu'r peth gwedi'n?*

At.

Pen.

At.

ef, a
adn.

H.

A.

atto

modd

eu hu

odd e

elyd

gorla

buch

Dduw

H.

A.

iau a

ddina

beidi

elwic

rhwy

ddwy

H.

broph

A.

gwre

a dd

gwr

H.

ar yr

A.

am e

" w

" C

" o

" A

H.

Jeru

A.

myn

At. Paul a syrthiodd arno ac a'i cofleidiodd ef, ac a'i gwnaeth ef yn fyw ger eu bron hwynt, adn. 10—12.

H. 60. *Pa gyngor a roddodd Paul ym Miletus?*

A. Efe a ddanfonodd i *Ephesus*, a galwodd atto henuriaid yr eglwys, llefarodd wrthynt yn y modd serchoccaf; archodd iddynt edrych attynt eu hunain ac at eglwys Dduw, yr hon a bwrcasodd ef a'i briod waed; rhybuddiodd hwynt i ochelyd y bleiddiau rheipus a ddeuai i mewn i'r gorlan; annogodd hwynt i aros mewn ffydd a buchedd dda; ac a'u gorchymynodd hwynt i Dduw ac i air ei ras, adn. 17—35.

H. 61. *I ba le y teithiodd Paul nesaf?*

A. Bryfiodd tua *Jerusalem*, trwy amryw deithiau ar dir a môr, gan dramwy trwy amrafael ddinafoedd, er i lawer o ddisgyblion geisio gantho beidio, ac yn enwedig prophwyd crist'nogol a elwid *Agabus*, a ddywedodd wrtho yn eglur, y rhwymid ef yn *Jerusalem*, ac y traddodid ef i ddwyllaw'r *Cenhedloedd*, *Act. xx. 16. a xxi. 1—15.*

H. 62. *Ym mha ddull y traddododd Agabus y brophwydoliaeth hon?*

A. Fe rwymodd ei draed a'i ddwyllaw ei hun â gwregys *Paul*, ac a ddywedodd, Yr Ysryd Glân a ddywed, mai fel hyn y rhwyma'r *Iuddewon* y gwr a bia'r gwregys hwn yn *Jerusalem*, ad. 11.

H. 63. *Beth ydoedd ateb a bwriad rhagorol Paul ar yr achlysur hwn?*

A. Pan yr oedd y brodyr yn wylo wrth feddwl am ei ddioddefiadau, efe a atebodd, “Beth a
“ wnewch chwi yn wylo a thorri fy nghalon i?
“ Canys parod wyf fi, nid yn unig i'm rhwymo,
“ ond hefyd i farw yn *Jerusalem* er mwyn chw'r
“ Arglwydd Iesu,” adn. 12, 13.

H. 64. *Beth a wnaeth ef gyntaf ar ol dyfad i Jerusalem?*

A. Aeth at *Iago*'r apostol, ac at yr henuriaid, a mynegodd iddynt yr hyn a wnaethai'r Arglwydd ymysg

304 *Teitbïau St. PAUL, ei Lafur*

ymysg y *Cenbedloedd* trwy ei weinidogaeth ef, *Aët. xxi. 17—20.*

Noda, Yma yn awr y cyhoeddodd ef yn rhwydd ac yn eglur i'r holl eglwys ei lwyddiant ymhlith y Paganïaid ei hun addolgar, yr hyn beth a amlygodd ef o'r blaen ond yn brin ac yn ddirgel i rai yn neillduol, *Gal. ii. 2.*

H. 65. *Pa gyngor a roddwyd iddo gan yr henuriaid yn Jerusaleml*

A. Cynghorasant ef i ymeillio ac i ymburo trwy offrymmu yn ol arfer yr *Iuddewon* a fyddai ag adduned *Nazareaid* arnynt, *Num. vi.* fel na ch'ai yr *Iuddewon* crediniol nac anghrediniol le i feddwl ei fod ef yn dibrisio daddf *Moses*, i'r hon y dygent oll fawr zel, adn. 20—25.

Noda, Y cyd-ymffurfiad hyn o eiddo *St. Paul* a gyflwynwyd iddo gan yr apostol *Iago*, a'r henuriaid yn *Jerusalem*, *Aët. xxi. 18, 20, &c.* ac wrth ei arfer ei hun, yr hwn oedd ysgatfydd y pennaf o honynt oll, ni ellir yn resymol ei chondemnïo fel gweithred bechadurus a beius, yn enwedig yn gymmaint ag nad yw yr ysgrythur yn ei beio; ac etto rhaid yw dywedyd fod seremonïau crefyddol yr *Iuddewon*, yn neillduol yr holl aberthau dros bechod (o'r fath ag oedd hwn, *Num. vi. 14.*) wedi eu dileu trwy aberth mawr Crist, a dygiad crist'nogaeth i mewn trwy'r Ysopryd Glân ar y Pentecost.

Mewn trefn gan hynny i ymddiffyn y weithred hon o eiddo *Paul*, y mae i ni olygu y seremonïau *Iuddewig* dan ddwy ystyriaeth; sef (1.) fel yr oeddent yn rhan o'u cyfreithiau gwladaidd tan Dduw fel eu Brenin; ac (2.) megis rhan o'u haddoliad crefyddol a dalent iddo ef fel eu Duw. Yn awr am nad oedd yr ystad *Iuddewig* wedi ei dinystrïo etto, oni allwn ni fwrw i *St. Paul* gyd-ymffurfio â'r arferion hyn megis rhan o gyfreithiau gwladaidd yr *Iuddewon* yn hytrach na'u haddoliad crefyddol hwynt, canys y mae efe yn rhob man yn tystiolaethu bod y *Cenbedloedd* yn rhydd oedi wrthynt.

Neu, o's golygwn ni y seremonïau hyn yn unig yn eu hamcan crefyddol, a allwn ni ddim bwrw fod y cyfgodau hyn, oddiar pan y bu Crist farw, yr hwn oedd y gwir Aberth, wedi eu dileu mor belled fel nad oeddent mwy yn angenrheidiol, etto wedi eu gadael dros dro megis pethau amolig i'r *Iuddewon*, pa rai, fel y dywed yr Apostol,

Heb.

Fen.XI

Heb. viii.
ac yn bar
yn eu dic
na allent
Ac am y
mod o d
waeddodd
o herwyd
oedd hyn
rheidiol
mai cene
â'r gyfra
fod yn
ymffurfio
megis p
Duw dr

H.
ffurfia

A.
ewon a
iant y
dan ef
oedd
dynnu
wared
hun o

H.

A.
ydoed
Gama
Crist
nef g
aeth
i bre

—21

H.
arait

A.
bedlo
wed
nid.

Heb. viii. 13. oeddent wedi myned yn hen ac yn oedrannus, ac yn barod i ddiplannu? A allwn ni ddim bwrw fod Duw yn eu dioddef dros dro, oblegyd gwendid dynol-ryw, am na allent ddiodeff newid eu hen arferion i gyd ar unwaith? Ac am y rheswm hwn, rhag i'r *Iuddewon* gymmeryd gormod o dramgwydd, cymmerth *Paul Dimotheus*, ac a enwaedodd arno, mewn trefn i'w wneuthur ef yn bregethwr, o herwydd bod ei fam yn *Iuddewes*, *Act. xvi. 1—3.* Yr oedd hyn yn gyfreithlon iddo ef er nad ydoedd yn angenrheidiol; ac ar yr un pryd ni fynnai ef enwaedu ar *Ditus* am mai cenedl ddyn ydoedd, ac heb ddim gantho i wneuthur â'r gyfraith *Iuddewig*, *Gal. ii. 3.* A'r un Apostol, am ei fod yn *Iuddeu*, a allasai, o blegyd yr un rheswm, gydymffurfio â'r ddefod *Iuddewig* o eillio ei ben, ac aberthu, megis peth canolig i'r *Iuddewon* wedi ei adael wrth ewyllys Duw dros dro mewn tosturi at wendid dyn.

H. 66. A ddiogelodd ef ei hun trwy y cyd-ymffurfriad hwn rhag ei erlid gan yr Iuddewon?

A. Yr oedd y fath gafineb greddfol gan yr *Iuddewon* anghrediniol atto, oblegyd ei zel a'i lwyddiant yn pregethu crist'nogaeth, fel y daliafant ef dan esgus iddo ddwyn *Groegiaid* i'r deml, er nad oedd hynny wir; ac yr oeddent yn barod i'w dynnu ef yn ddarnau, oni buasai i'r cadpen ei waredu ef, a rhoddi cennad iddo i ymddiffyn ei hun o flaen y lliaws, *Act. xxi. 27—40.*

H. 67. Pa fodd yr ymddiffynodd ef ei hun?

A. Efe a roddodd hanes iddynt, mai *Iuddeu* ydoedd o'i rieni, a'i ddwyn i fynu wrth draed *Gamaliel* yn *Jerusalem*, ac o'i fawr zel yn erbyn Crist, ne's ei daro i lawr ar y ffordd, a'i alw o'r nef gan Iesu Crist ei hun, ac hefyd o'i weledigaeth yn y deml, trwy ba un yr anfonodd Crist ef i bregethu'r efengyl i'r *Cenhedloedd*, *Act. xxii. 1, —21.*

H. 68. Pa fodd y goddefodd yr Iuddewon yr araith hon?

A. Pan y soniodd am ei ddanfoniad at y *Cenhedloedd*, hwy a ddyrchafasant eu llef, gan ddwywed, Ymaith â'r cyfryw ddyn oddiar y ddacar, nid cymmwys iddo gael byw, *adn. 22.*

Hol. 69. *Pa fodd y diogelwyd ef rhag eu llid hwynt?*

A. Y pen cadpen a ymaflodd yntho drachefn, ac a'i dygodd ef i'r castell, a gorchymynodd i'r archoffeiriaid a'r cyngor i ymddangos ger bron drannoeth, fel y gallai *Paul* roddi cyfrif am dano ei hun iddynt, adn. 24—30.

H. 70. *Pa fodd y dadlenuodd Paul ei ddadl ei hun o flaen y cyngor yma?*

A. Deallodd fod un rhan o honynt yn *Saduseaid*, yn gwadu'r atgyfodiad, a'r rhan arall yn *Phariseaid*, ac yn ei chredu; ac am hynny, yn dra synhwyrol a gwirioneddol, efe a ddywedodd, Am obaith o atgyfodiad y meirw i'm gelwir mewn cwestiwn heddyw; canys yn wir atgyfodiad Crist oddiwrth y meirw, a'n hatgyfodiad ninneu trwyddo ef, oeddent rai o'r pyngciau pennaf o'r ffydd grist'nogol a bregethwyd gan St. *Paul*, Act. xxiii. 6, 7.

H. 71. *Pa effaith a gafodd hyn ar y cyngor?*

A. Cyfododd ymryson yn eu plith eu hunain, a dywedodd y *Phariseaid*, nad oeddent hwy yn cael un bai yntho; yna'r pen cadpen a'i cadwodd ef yn ddiogel yn y castell, adn. 9, 10.

H. 72. *Pa galonddid neillduol a gafodd Paul o'r nesfodd dan y blinderau hyn?*

A. Yr Arglwydd Iesu a ymddangosodd iddo y nos honno, ac a ddywedodd, *Paul*, cymmer gysur; canys megis y tystiolaethaist am danaf fi yn *Jerusalem*, felly y mae yn rhaid i ti dystiolaethu yn *Rhufain* hefyd, adn. 11.

H. 73. *Beth oedd y perygl nesaſ y bu ef yntho?*

A. Mwy nâ deugain o *Judewon* a rwymasant eu hunain â diosfryd, na fwytaent ne's y lladdent *Paul*; am hynny hwy a berswadasant y prif offeiriaid a'r henuriaid i ddeisyf iddo gael ei ddwyn unwaith drachefn o'u blaen hwynt, adn. 12—15.

H. 74. *Trwy ba ragluniaeth ryfedd y gwaredwyd Paul rhag y cydfrad hwn?*

At.

At.

hyspyfi
danfon
law Ju
i'w dd

H.
eiriaid
yr ymd

A.

hachw
ffynod
gyfrai
logi'r
y cyh

H.

A.

welod
ddidd
bydda
am ei

H.

Ffeli

A.

ying
a dir
ac a
hyd
ymh
o hy
27.

H.

heib

A.

Ffe

a ac

ion

H.

flae

At. Claudius Lysias, y pen cadpen, wedi cael hyspyfiad am y cydfrad hyn gan nai Paul, a'i danfonodd ef o hyd nos i Sefarea at Ffelics rhaglaw Judea, gydâ phum cant o wyr arfog ymron i'w ddiogelu ef, adn. 16—35.

H. 75. Beth oedd y cam nefas a gymmerth yr offeiriaid a'r henuriaid i gondemnio Paul, a pha fodd yr ymddiffynodd ef ei hun?

A. Aethant i wared i Sefarea, a lledasant eu hachwynion o flaen Ffelics; eithr Paul a ymddiffynodd ei hun trwy fynegi ei fod ef yn credu'r gyfraith a'r prophwydi, a'i fod yn ddieuog o halogi'r deml, o gyfodi terfysg, ac o nebrhyw bethau y cyhuddent ef o'u plegyd, Act. xxiv. 1—21.

H. 76. Beth a farnodd Ffelics yn ei gylch ef?

A. Ffelics a'i cadwodd ef fel garcharor, am na welodd un rheswm i'w gondemnio ef, ac a ymddiddanodd ag ef yn fynych, gan obeithio y byddai i Baul neu ei gyfeillion roddi gwobr iddo am ei ollwng yn rhydd, adn. 22—28.

H. 77. A gafodd eiriau Paul ddim effaith dda ar Ffelics?

A. Unwaith, pan yr oedd ef yn llefaru am ffydd yng Nghrist, ac yn ymresymmu am gyfiawnder, a dirwest, a'r farn a fydd, Ffelics a ddychrynodd, ac a archodd i Baul fyned ymaith ar y tro hynny hyd oni ch'ai ef amser mwy cyfaddas i'w wrando ymhellach, adn. 24, 25. Ond efe a'i cadwodd ef o hyd yng ngharchar i foddio yr Iuddewon, adnod 27.

H. 78. A ddarfu i'r offeiriaid a'r henuriaid roddi heibio eu hachwynion yn erbyn Paul?

A. Ym mhen dwy flynedd wedi hyn, gwnawd Ffestus yn rhaglawn yn lle Ffelics, a'r Iuddewon a aethant i Sefarea, a dygasant achwynion trymion yn ei erbyn, Act. xxiv. 27. a xxv. 2.

H. 79. Ym mba fodd yr ymdarawodd Paul yma o flaen Ffestus?

A. Efe a wadodd eu cwynion yn hollol, a phan

phan y mynnai *Ffestus* iddo fyned i fynu i *Jerusalem* i gael ei farnu yno ynghylch y materion hyn, megis y chwennychai'r *Iuddewon*, mewn gobaith i'w ladd ef ar y ffordd, *Paul* a ddywedodd wrth *Ffestus*, y gwyddai ef yn dda ddigon na wnaethai ef ddim cam â'r *Iuddewon*, ac na ddylai neb ei roddi ef i ddwylaw yr *Iuddewon*, ac am hynny ei fod ef yn apelo at *Cæsar*, adn. 9—12.

H. 80. *Pa achos ynteu ydoedd i Baul ymddiffyn ei hun o flaen Agrippa brenin Galilea ar ol hyn?*

A. *Agrippa*, a'i chwaer *Bernis*, a ddaethant i gyfarch *Ffestus*; yna *Ffestus*, ymysg ymddiddanion eraill, a ddywedodd, ei fod ef ar fedr anfon *Paul* y carcharor at *Cæsar* ar ei apel, ac y chwennychai allael anfon i *Cæsar* hanes manylach o'r matter; ac ar hyn dymunodd *Agrippa* gael clywed *Paul* ei hun, adn. 13—27.

H. 81. *Beth oedd fwm araith Paul o flaen Agrippa?*

A. Fe wyddai *Paul* fod *Agrippa* yn gydnabyddus â chyfreithiau a defodau'r *Iuddewon*, am hynny adroddodd iddo'n fyrr, hanes ei fuchedd gynt yn *Pharisead*, ei gasineb i'r *Crist'nogion*, ei alwad gan Iesu *Crist* o'r nesoedd, pan yr oedd ar y ffordd i *Ddamascus*, a'i waith yn pregethu atgyfodiad *Crist* a'i efengyl byth gwedi'n, yr hyn bethau a haerodd ef, eu bod oll yn gyttunol â *Moses* a'r prophwydi, *Act.* xxvi. 1—23.

H. 82. *Pa effaith a gafodd hyn ar Agrippa?*

A. *Paul* a ymosododd at frenin *Agrippa* mewn geiriau mor garuaidd a llathraidd, fel y cyffesodd yn eglur, Yr wyt ti o fewn ychydig i'm hynnill i fod yn *Gristion*; ac nad oedd *Paul* wedi gwneuthur dim yn haeddu angeu neu rwymau, ac y galleid ei ollwng ef yn rhydd oni buasai iddo apelio at *Cæsar*, adn. 26—32.

H. 83. *Pa fodd yr anfonwyd Paul at Cæsar i Rufain?*

A. Ar hyd y môr, gydag amryw garcharorion eraill,

eraill, a
dra pher
tywyll,
rybuddio
llong o'r
hangol o
yr angel
Melita, e

H. 84

A. Y

tân, a d
lynodd
hi ymai
xxviii. n

H. 85

y gwelfar

A. T

ydoedd,
hono o'r
y bwystr
newidia

oedd, a

H. 86

A. C

yfyaet
naeth y
Paul a v
lif gwa
ag oedd
awyd, :

H. 87

A. T

dwyasaf
a dram
12, 13.

H. 88

i'r ddin

A. C

gadw ef

eraill, a milwyr i'w gwarchad; cawsant fôr-dâlth dra pheryglus, oherwydd tymhestloedd a thywydd tywyll, pa bethau a rag-welodd *Paul*, ac a rag-rybuddiodd y morwyr yn eu cylch. Torrodd y llong o'r diwedd, ond hwy a ddaethant yn ddihangol oll i dir, megis yr amlygwyd i *Baul*, gan yr angel, mewn gweledigaeth. Enw'r ynys oedd *Melita*, eithr yn awr *Malta*, Act. xxvii.

H. 84. *A ddigwyddodd unrhyw beth bynod yno?*

A. Y gwlaw a'r oerfel a berodd iddynt gynnu tân, a daeth gwiber allan o fysg y briwydd, ac a lynodd wrth law *Paul*; ond efe a'i hysgwydodd hi ymaith, ac heb ddim niwed yn canlyn, Act. xxviii. 1—5.

H. 85. *Beth a farnodd y Barbariaid am hyn pan y gwelfant ef?*

A. Tybiasant ar y cyntaf mai dyn llawryddiog ydoedd, ac i ddial ei ddilyn ef i'r tir, er diange o hono o'r môr; ond pan y gwelfant ef yn ysgwyd y bwyffil oddi wrtho, heb ddiioddef dim niwaid, newidiasant eu barn, a dywedasant mai Duw ydoedd, adn. 4—6.

H. 86. *Pa roesaw a gawsant ar yr ynys?*

A. Gwell nag y gawsent gyda *Chriff'nogion*, ysywaeth ar y fath achos! — *Publius*, y pen-naeth yno, a'u llettyodd hwynt dri diwrnod; *Paul* a weddiodd, ac a iachodd ei dad o'r difeirlif gwaed, trwy ofod ei law arno; ar hyn eraill ag oedd â heintiau arnynt a ddaethant ac a iachawyd, adn. 7—9.

H. 87. *Pa byd yr arefasant yno?*

A. Tri mis, am mai gauaf ydoedd; yna mordwyasant drachefn, ac a diriasant yn yr *Idal*, ac a dramwyasant yn y blaen tu a *Rufain*, adn. 11, 12, 13.

H. 88. *Pa beth a wnawd i Paul pan ddaeth ef i'r ddinas?*

A. Cafodd drigo wrtho ei hun, â milwr yn ei gadw ef, adn. 16.

H. 89.

310. *Teithiau St. PAUL, ei Lafur*

H. 89. *Beth a wnaeth Paul gyntaf wedi dyfod i Rufain?*

A. Ar ol tridiau, galwodd ynghyd y pennau o'r *Iuddewon* yn y ddinas honno, ac a ddywedodd wrthynt, mai ei yrru i apelio at *Cæsar* a wnaethu pwyd, megis o'i anfodd; ac yna ar ddydd pwyntiedig, efe a bregethodd efengyl Crist iddynt o'r gyfraith a'r prophwydi, adn. 17—23.

H. 90. *Pa effaith a gafodd y bregeth hon ar yr Iuddewon yn Rhufain?*

A. Darfu iddynt anghyttuno â'u gilydd; rhai a gredasant yr efengyl, eraill a'i gwrthwynebasant hi; yna *Paul* a ddywedodd, yr anfonid iechyd-wriaeth Duw at y *Cenhedloedd*, ac y byddai iddynt hwy ei gwranddo hi, adn. 24, 28.

H. 91. *Pa hyd y bu Paul yno?*

A. Efe a arhosodd ddwy flynedd gyfan yn ei dŷ ardrethol ei hun, ac a bregethodd y pethau perthynol i Grist i bawb a ddeuent i'w wrando, ad. 29—31.

Noda, Yma y derfydd hanes y llyfr a elwir Aelau'r Apostolion. Yr hyn a ganlyn a gafglwyd o epistolau St. Paul.

H. 92. *Yn gymmaint ag y dywedir i amryw o epistolau St. Paul gael eu bysgrifennu o Rufain, pa rai o honynt a dybir eu bysgrifennu y pryd hwn oddi yno?*

A. Ei epistol at y *Philippiaid*, yr *Ephesiaid*, y *Colosiaid*, ac at *Philemon*; canys ynthynt y dywed ef, y deuai attynt yn ebrwydd: ac o dd-utu'r pryd hyn yr oedd ei rwymau ef yn hytys ym mhob man, am ei fod yno cyhyd, *Phil.* i. 13, 26. *Eph.* vi. 30. *Col.* iv. 18. *Philem.* 9, 22.

H. 93. *Pan y rhyddhawyd ef o Rufain, i ba le yr aeth efe nesaf?*

A. I amryw wledydd yn *Europa* ac *Asia*, gan bregethu yr efengyl a chadarnhau y disgyblion.

H. 94.

94. Pwy oedd yn ei ddilyn ac yn ei gymmarth ei lasur a'i orymdaith?

Weithiau *Tychicus*, neu *Dimotheus*; weith-
Titus, *Demas*, neu *Luc*, *Silas*, neu *Drophimus*,
own a adawodd ef yn glaf ym *Miletum*, pan
aeth ef i *Rufain* yr ail waith, 2 *Tim.* iv. 10,
11, 12.

H. 95. Beth a ddaeth iddo pan yr aeth yr ail
waith i *Rufain*?

A. Carcharwyd ef yn gaeth, a phan y gwnaeth
ef yr ymddiffyniad cyntaf, pawb a'i gadawsant
ef; ac *Alecſander* y gof copr a wnaeth iddo ddryg-
au lawer, 1 *Tim.* iv. 14—16.

H. 96. A orphenodd ef ei yrfa a'i lasur yno?

A. Y mae ef yn awr yn dywedyd wrth *Dimo-
theus*, fod amser ei ymddattodiad ef yn agos, pan
yr ysgrifennodd ei ail lythyr atto o *Rufain*, 2 *Tim.*

v. 6. A chwedi iddo ef lasurio a dioddef mwy na
neb o'r apostolion, megis y dywed ef wrthym,
1 *Cor.* xv. 10. 2 *Cor.* xi. 23, &c. torrwyd ei ben
ef, fel merthyr dros Grist, tan deyrnasiad *Nero*,
emprwr *Rhufain*, megis y tyftia'r hen ystoriauwr
i ni.

Noda, Fy niben yn ysgrifennu swm yr hanes ysgrythur-
ol, trwy holiad ac ateb, oedd yn bennaf er mwyn dysgu
pobl ieuangc yn hawsach, ac nid cymmaint er cynhyddu
gwybodaeth y dysgedig: am y rheswm hyn ni bum i ofalus
i olrain yn fanol drefn ac amserau y bu *Paul* yn teithio yma
ac accw, na mynegi pa mor fynych yr aeth i *Jerusalem*, a
diarodd eraill, trwy aml fôr-ymdeithiau ac ad-dreigliad;
eithr ynraig nodi ei dreigliadau, ei lasur a'i ddioddefiau
mwyaf a gottaf. Y mae cyfrif mwy manol wedi ei
dynnu allan, trwy fawr boen a medr, gan ysgrifenydd dysg-
edig yn ei lyfr a cilw *Misellanea Sacra*, Vol. I. at ba un y
dymunwn gyflwyno y neb a chwennycho gael mwy o
amlygiad o'r mater hwn.

Y peth pennaf yn ngolwg i, o ddechreu'r llyfr hwn
hyd ei ddiwedd, ydychydig ar lawr y pethau rheittaf a
thrymmaf ag a geir yn yr ysgrythur lân; o blith y rhai
hynny mi a bigais y pethau a roddent yr hyfrydwch melusaf
i feddyliau ieuangc, a'r uchafbuddau dyfnaf a mwyaf par-
haus arnynt, a'r cyfryw a ddyfais i olygu a thremmio ar
amryw

amgyliaeth a rhifeddol drolon rhagluniaeth a gra-
tu ag at ddynion, y graddol a cynhaddol amlyg
cynlllys Duw rddynion, yr amrafael murtiau o grefy-
amrafael esioedd y byd, a rheolau hyladwydd tu
Dduw a'u gilydd; ynghyd a hanes o'u hufodol doc
hamfuddod ddo lddo ef, eu bendithion a'u trallodion
cyludhian eu profedigathau, a'u gwardigaethau a'u
ny o ddechrenad y byd hyd gyhoerddiad yr efengyl a'u
apostolion yn oer gytas yr egllys grifnogola a'u
lydd mor bell ag y mae yr hanes ysgrythurel yn cy-
raedd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

Canhwyllwch ym marn a pharhau o'r byd a'u hysbysu
a'u hysbysu i'r byd. A'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r
byd o'r byd a'u hysbysu i'r byd a'u hysbysu i'r byd.

